

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY****KOTA (Raj)**

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER S No	DUE DATE	SIGNATURE

॥ आः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

१८१

॥ श्रीः ॥

कृतितत्त्वसंग्रहः

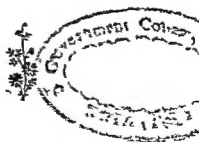
रचयिता

दैवज्ञ श्रीविघ्नेश्वरोपनामकः

तृफानी शर्मा

सम्पादकः

पं० रामचन्द्रशा व्याकरणाचार्यः

चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी

१९६७

प्रकाशक : चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस, वाराणसी
मुद्रक : विद्याविज्ञान प्रेस, वाराणसी
संस्करण : प्रथम, वि० सं० २०२४
मूल्य : ८-००

© The Chowkhamba Sanskrit Series Office

Gopal Mandir Lane,
P. O. Chowkhamba, Post Box 8,
Varanasi-1 (India)
1967
Phone : 3145

प्रधान शाखा
- चौखम्बा विद्यामण्डल
'चीक, पो० बा० ६६, वाराणसी-१'
फोन : ३०५६

THE
KASHI SANSKRIT SERIES
181
ॐॐॐॐ

KṚTITATTVA SAMGRAHA

By
Daivajña Śrī Vighneśwar Alias Tūfānī Śarmā

Edited By
Pt. Rāmchandra Jhā Vyākaraṇāchārya

THE
CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE
VARANASI-1
1967

First Edition

1967

Price Rs 8-00

Also can be had of

THE CHOWKHAMBA VIDYABHAWAN

Post Box No 69,

Chowk, Varanasi-1 (India)

Phone 3076

आमुखम्

विदाङ्कुर्वन्नु तत्रभवन्तो मान्या घर्मशास्त्रीया विद्वांसो यन्मैथिलकुल-
कमलदिवाकरैर्देवज्ञभूषणैः श्रीविष्णेश्वरोपनामकतूफानीशर्ममहोदयैर्निगद्योऽ-
यमल्पकायो घर्मशास्त्रीयनिगन्धः स्वसदृशेषु प्रकाशितग्रन्थेषु मान्यतम
इति। तदयं त्याज्य-संस्कार-वधूप्रवेश-वान्नु-यात्रा-राज्याभिषेक-गोचर-संक्रान्ति-
मिश्रात्म्येषु नवप्रकरणेषु विमक्तः। प्रतिप्रकरणञ्चास्मिन् विधिनिषेधयोः-
प्रामाणिकं विवेचनं पर-शतस्मृतिनामोत्प्रेतपुरस्परं वरीवर्ति। वीरमित्रोदय-
कृत्यमहार्णवादि-महानिबन्धेषु च इतस्ततो विकीर्णानि व्यवहारोपयोगिस्मृति-
वचनानि यथाप्रसंगं सुकौशलेनात्र संकलय्य प्रस्तुतानि।

प्रज्ञशीर्षेषु तालपत्रेषु मिथिलाक्षरैर्लिखितस्यास्योद्धारश्रेयस्तु स्वर्गीय-
पण्डितभुवनेश्वरज्ञावैद्यमहोदयानामेव। ते हि पञ्चाशीतिवर्षा अपि स्वहस्तेनै-
वामुं नागराक्षरैर्विलिख्य मुद्रापयितुं मह्यमदुः। अहं चास्योपयोगित्वं विचा-
र्यत्किञ्चित्तिमेव पुद्गलात्प्रे शक्तिम्। अनन्तरञ्चानेकत्र पाण्डुलिपिविबुद्धिप्रा-
प्तिवशात्तत्रत्यैर्मुद्राक्षरसंयोजकादिभिर्महदसौविध्यमस्मिन् कार्ये प्रकटितम्।
तदा त्वस्य प्रकाशनाप्रकाशनयोरद्वयनिर्णयोऽहममुमादाय काशिकेयविद्वत्स-
माजसन्निधमुपागच्छम्।

तत्र तावद् भैषज्यरत्नावल्याघायुर्वेदाकरग्रन्थसम्पादकैर्माननीयश्रीमल्ल-
शंकरमित्रैः, सुश्रुतसुषासंस्तुतव्याख्याव्याख्यातृभिः सभाष्यधर्मसिन्धुसम्पाद-
कैर्दानदीपिसारचयितृभि श्रीसुदामामिश्रैर्वैद्यरैश्च ग्रन्थस्याऽस्य सुसम्पादने
महत्प्रहास्य प्रदत्तमेतदर्थं ते बहुशो धन्यवादार्हाः ।

इदानीं चाशुतोपासीमानुमहवशात् सर्वान्नपरिपूरितः प्रकाश्य प्रस्तुतः ।
आशासे चायं सर्वसाधारणजनानां धर्मशास्त्रविषयिणी व्यावहारिकीमनुपपत्ति
निवारयिष्यतीति ।

दीपावली }
वि सं २०२४ }

विद्वच्चरणचञ्चरीक*
—रामचन्द्र झा

विषय-सूची

स्याज्यप्रकरणम्	दिनत्रयानन्तर श्रुतुगमने दिनफलम् ३२
निषिद्धकर्मसु तात्कालिष्यस्तिथयः २	श्रुतुमतीर्कत्रैकव्रतादिविचारः ॥
विशेषतिथिवारनिषेधाख्यो दग्धयोगः ॥	आधानयोगोप्याधानयोगनैश्चित्यम् ३३
नक्षत्रवारदोषः ४	गर्भाधाने स्त्रीपुनपुसकयोगाः ३४
आवरणके यमघण्टपरिहारः ५	श्रुतावगमने प्रत्यवायः ॥
पापयोगानामपवादः ६	गर्भाधानानन्तर कृतम्यम् ३५
त्रितयनिषेधः ॥	पुसवनम् ॥
करणानि ७	पुसवनकालाः ॥
शुक्रास्तादिषु स्याज्यानि ९	पुसवनसीमन्तयोर्विशेषः ३७
अस्तमयादिफलम् १०	सीमातोन्नयनकालः ॥
अतिचारसमीक्षा १२	सीमन्तकर्मणा सस्कृतो गर्भः
लम्बतीचारः १३	सस्कृतो भवति ३९
महातिचारः ॥	गर्भाष्टमे मासि विष्णुपूजनम् ॥
चतुर्गुणकु दिनानि १४	अष्टमगर्भदोषापवादः ॥
शुक्लदित्यदोषाः १८	गर्भिणीपतिधर्माः ॥
शुभाशुभदोषाः २१	सूतीकागृहनिर्माणप्रकारः ४१
वर्षे सौरवर्षपरम् २३	जातकर्म ॥
लम्बदोषः ॥	नामकर्म ४२
जन्ममासे कर्तव्याकर्तव्यविचारः २४	नामकरणकालाः ४३
ज्येष्ठे ज्येष्ठद्वयस्य विवाहविचारः ॥	तिथ्यादिगण्डान्तः ४४
जन्ममासलक्षणम् २५	गण्डान्तानां फलम् ४५
संस्कारप्रकरणम्	सर्वेषां गृहमूलजातानां शान्तिः ४६
आचरणोद्देशनकलादिनिरूपणम् २६	ज्येष्ठानक्षत्रजातस्य फलम् ४७
मासफलम् ॥	मूलफलम् ॥
वारफलम् २७	मूलपुरुषः ॥
लम्बफलम् ॥	मूलवासः ४८
आनफलम् २८	मूले चरणफलम् ॥
पक्षफलम् ॥	मातृगण्डे विशेषः ४९
रत्नस्वलाआनविचारः २९	मूलशान्ती महत्परिमाणम् ५०
प्रसूतीआनविचारः ॥	शौनकोक्तमूलशान्तिः ॥
श्रुतुमत्या आनपरं वारफलम् ॥	आरलेपानक्षत्रशान्तिः ५४
गर्भाधानम् ॥	कृष्णचतुर्दश्या जन्मदोषः ५७
गर्भाधानमन्त्रः ३२	पित्रोर्नक्षत्रे जन्मदोषः ॥
	ग्रहणसमये जन्मफलम् ५८

आधोगादिजनितदोषशान्ति	५८	विद्यारम्भ	९४
कृष्णचतुर्दशीजन्मशान्ति	५९	समावर्तनम्	९५
एकनक्षत्रजननशान्ति	६१	श्रुतिकावचनम्	९६
विजातीयपापप्रसवे शान्ति	६३	विवाह	"
प्रसूताद्यानम्	६४	अष्टौ विवाहाः	९७
शिशो रक्तवारोद्वेगदुग्धपाननिर्णय	"	विवाहकाल	"
सूतिकाववाध	"	विवाहयोग्यायोग्यत्वम्	९८
सूतिकापच्यम्	"	कन्यासुलक्षणानि	९९
शिशो कटिसूत्रबन्धन भूरुपेशन च	६५	कन्यादूषणानि	"
तत्र मन्त्रा	"	धरसुलक्षणानि	"
शिशो ताम्बूलभक्षणम्	"	आमातृदूषणानि	"
अष्टप्राशनम्	६६	कन्याया रजोदर्शनानन्तरमवस्थानं	१००
कणवेध	६९	न शुक्लम्	"
कन्याया नासिकावेध	७०	घृण्णीलक्षणम्	"
शिशोराघचौर (मुष्टनम्)	"	राशिद्विविचार	"
चौलकम्	७२	राशिद्विभेदा तद्गुणाश्च	"
घातवार्द्धकावम्	"	वर्णद्विविचार	१०१
शुक्रोदयारतमानम्	७३	धरयतारा	"
गुरुदयारतमानम्	"	योगिद्वयम्	"
केतुरवरूपाणि फलानि च	"	रज्जुद्वयम्	"
चौलप्रयोजनम्	७५	गणद्वयम्	१०२
अष्टरागम्भ	"	भट्टम्	"
उपनयनम्	७६	प्राज्ञपण्डकादीनि	"
गौणकालातिशये विशेष	७७	नाडीविचार	१०३
आचार्यस्यवर्या	"	कन्यावरणम्	"
गुरुशुद्धिविचार	"	मण्डपपरिमाणम्	"
रविशुद्धि	८०	वेदीनिर्माणम्	१०४
गुर्वादित्यशुद्धि	"	विवाहे प्रशस्तमासादि	१०५
उपनयनाधिकारेऽनभ्याय	८१	वेषविचार	१०६
चातुर्मास्यद्वितीया	८२	यामिशुद्धि	१०७
अष्टकविचार	८३	उपग्रहा	"
सुगादिकथनम्	"	स्वाग्रचक्रम्	"
गलग्रहा	८४	दशयोगचक्रम्	१०८
पौषादय शुद्धादिचान्द्रा प्राज्ञा	८६	पञ्चकम्	"
श्रुतिनिर्णय	८८	लग्नादिभावफलम्	"
लग्नफलम्	९०	गोघृष्टि	११०
रव्यादिफलम्	९२	वधूप्रवेश द्विरागमनप्रकरणम्	
घट्कर्माणि	"	वधूप्रवेश	११४
उपनयनादौ मासफलम्	९३	द्विरागमनम्	११५

तत्र मासफलम्	११७	वस्त्रपरिधानम्	१४७
समवर्षफलम्	"	रोमवस्त्रधारणम्	१४९
अग्न्याधान-वास्तुप्रकरणम्		सतूल कञ्जुधारणम्	"
अग्न्याधानम्	११९	सुवर्णरत्नतमिश्रिततन्तुमयवस्त्रम्	"
वास्तुविचार	"	वस्त्रनिर्माणम्	"
षोडशप्रकारक वास्तु	१२०	कुसुम्भादिभिर्वस्त्ररत्नम्	"
वास्तुमृत्तिकाचिह्न फलञ्च	१२१	कज्जलादर्शकृत्यम्	"
शिवाशकुनविचार	१२२	केशवन्धनम्	१५०
मासनिर्णय	"	मलङ्करणधारणम्	"
वास्तुस्थापनप्रकार	११३	दन्तिदन्तच्छेद	"
सप्तशालाकालक्षणम्	१२४	उपानतपरिधान चर्महृत्यञ्च	"
ग्रामवास्तुचक्रम्	१२५	शस्त्रप्रवालादिधारणम्	"
चन्द्रवास्तुचक्रम्	"	मध्यपानारम्भ	१५१
धूपमवास्तुचक्रम्	"	मूषाघटनम्	"
वास्तुपूजनविधि	१२६	त्रिपुष्करलक्षणम्	"
गृहनक्षत्रविशेष	१२७	रत्नयुक्तमूषाघटनम्	"
द्वाराणि	१२३	मुक्तासहितमूषाघटनम्	"
वर्गकथनम्	१२४	शस्त्रघटनम्	"
द्वारफलम्	१२६	साधारण घटनोत्थिलीकरणादिकम्	"
प्रवेशालने भावफलानि	१२७	मुद्रापातनम्	"
गृहप्रवेशविधि	"	वितानतूलिकोपधानादिनिर्माणम्	१५२
कुम्भचक्रम्	"	वस्त्रमण्डोहादिनिर्माणम्	"
मिश्रप्रकरणम्		वस्त्रचालनम्	"
भूप्रवेश	१२९	सुगन्धभोग	"
हलप्रवाहनचक्रम्	१३०	शस्त्रधारणम्	"
हलक्रमम्	१३१	शय्यासनपादुकाभोग	"
वीजोत्पत्तिचक्रम्	१३२	सूचीकर्म	"
वीजवपनम्	१३३	शय्यासनारम्भ	१५३
धान्यच्छेदनम्	१३४	गजाद्यारोहणम्	"
कणमर्दनम्	"	सेवाकरणम्	"
धान्यानयनम्	"	सेव्यप्रभुलक्षणम्	"
सूर्याद्यष्टक्रिया	१३५	भैरव्यमचरणम्	"
धान्यस्थिति	"	नृत्यारम्भ	१५४
वीजवन्धनम्	"	नृपपुरप्रवेशनम्	"
धान्यनिरुद्धमणम्	"	महादानम्	"
धान्यादिविधर्षनम्	१३६	दीक्षाकाल	"
नवास्त्रम्	"	कूपारम्भ	१५५
		तडागारम्भ	१५६
		जलाशयसुरारामप्रतिष्ठा	"

देवप्रतिष्ठा	१५७	दूग्धनसप्रह	१६१
वैनाशिकनक्षत्राणि	१५८	छवगृह्यम्	"
प्रशस्तास्तिथय	"	तैल्य-प्रकृत्यम्	"
चारफलम्	"	कुम्भकारकृत्यम्	"
देवप्रतिष्ठार्थं नक्षत्राणि	१५९	काष्ठादिशिल्पकृत्यम्	"
देवताघटनमुद्भूतं	"	रत्नार्णकारकृत्यम्	"
सप्तर्षय	"	हौदारममनिकृत्यानि	१६०
प्रयविक्रयौ	"	नापितकृत्यम्	"
सख्यव्रणम्	१६०	आभीरकृत्यम्	"
हु-हुभिम्बृदगाधिकरवाद्यानि	"	चौरकृत्यम्	"
वशाथ मुलवाचम्	"	रोगनिर्मुक्तस्य बहिर्गमनम्	"
मृगया	"	महन्निद्या	"
जलनपुटे यम्त्र	"	विपणि	"
मोक्षवरसुभक्षणम्	१६१	राजसेवा	"
नवाह्रनामोग	"	राजपुत्रवामरसिंहासनादि	१६८
मौकाघटनम्	"	मुद्राकरणम्	"
मौयानम्	"	शिविहारोहणम्	"
धीरसाधनम्	"	पश्याण दिनिर्माणम्	"
शोण्यविक्रयौ	"	रथकृत्यम्	"
पशुस्थिति	१६२	कोपसप्रह	"
पशुयात्रा	"	निचेप	"
पशुदमनम्	"	द्रव्यप्रयोग	१६९
पक्षिकृत्यम्	"	क्षणग्रहणनिषेध	"
तत्राधोमुखादिमन्त्रम्	"	स्त्रीणां मङ्गलज्ञाननिषेध	"
बृहलतारोप	"	प्रेतधादम्	"
भैरव्यकरणम्	१६३	यात्राप्रकरणम्	
रसोत्पादनम्	"	प्रशस्तनक्षत्राणि	१७१
रससेवनम्	"	प्रवरयोगा	१७४
घातरोगादौ तैलोपवेशनम्	"	रवियोग	"
सेवाचक्रम्	"	सिद्धियोगा	"
गजादिपशुकृत्यम्	"	तिथिचारोत्पत्तिरसिद्धियोगा	१७५
परीक्षाकाल	१६४	नन्दादियोग	"
मैत्रीकरणम्	"	गणनाक्रम	"
शिवपकरणम्	"	स्थाव्यघटिका	१७६
रोगिज्ञानम्	"	लालाटिकलक्षणम्	"
लम्बादिशुद्धि	"	योगिनीलक्षणम्	"
निरयचौरकर्म	१६५	चरयोगिनीलक्षणम्	१७७
रमधुकर्म	१६६	राहुलक्षणम्	"
काजिकाधारणम्	"		

रुद्रलक्षणम्	१७७
कालविचारः	१७८
योगफलम्	"
उपालक्षणम्	१७९
मध्याह्नम्	१८०
सर्वाङ्गी	"
प्रस्थानभावफलम्	१८१
धर्मश्रीलाभयोगः	१८३
वस्तुचयलाभयोगः	१८४
पात्रासमये पठनीयानि	१८५
शकुनानि	"
अशकुनानि	१८६

राज्याभिषेकप्रकरणम्

राज्याभिषेकसमयाः	१८९
------------------	-----

गोचरप्रकरणम्

सूर्यादिगोचराः	१९१
सूर्यादिचक्रम्	१९३
ग्रहाणां दानानि	१९५
जन्मनक्षत्रे ग्रहणफलम्	"
ग्रहणदोषोपशमनम्	१९७
जन्मनक्षत्रजन्मरारयोर्ग्रहणे विशेषः	१९८
ग्रहणे ज्ञानदानादिकम्	१९९
ग्रहणदिने भोजनकालविचारः	२००
ग्रस्तोदये विशेषः	"
ग्रहणे पुरश्चरणादिकं कर्तव्यम्	"
रम्यादीनां ग्रहाणां प्रीत्यर्थं	"
धार्यरत्नानि	२०३
मोगादिदुष्टत्वनाशनार्थं दानम्	"

संक्रान्तिप्रकरणम्

प्रदोषलक्षणम्	२०६
संक्रान्तौ ज्ञानदानाद्यर्चनं तत्र प्रत्यवायः	"
मेघसंक्रान्तौ विशेषः	२०८
जन्मनक्षत्रे संक्रान्तिफलम्	"
संक्रान्तिगणनम्	"
विषुवसंक्रान्तिचक्रम्	२०९
जलविषुवचक्रम्	"
उत्तराणयणं चक्रम्	"
दक्षिणाणयनचक्रम्	२१०
पिप्पुपदीचक्रम्	"
षडशीतिफलम्	"
संक्रान्तिषु वृष्टौ ज्ञातव्यां फलम्	"
संक्रान्तिनामानि	२११
स्वनक्षत्रासंक्रान्तिफलम्	"
मलमासचयमासयोर्लक्षणं तत्र	"
कर्तव्या कर्तव्यं च	"

धारण्यादियोगप्रकरणम्

महामहावारुण्यादियोगः	२१३
योस्त्रिन्द्वद्वादशीयोः	"
महाउषेष्टी	"
विजयायोगः	"
अर्द्धोदयमहोदययोगी	२१५
दशहरायोगः	"
व्यतीपातयोगः	"
रोहिणीयोगः	"
अशुक्लानि	"
भूकम्पे विशेषः	"

॥ श्रीः ॥

कृतितत्त्वसंग्रहः

अथ त्याज्यप्रकरणम्

गणेशं महेशं महेशं च नत्वा
मुदा ज्योतिषा संप्रहं सङ्करोमि ।
विचित्राणि शास्त्राणि चालोक्य यत्नाद्
गुरोः पादपद्मं मुहुः संविविन्त्य ॥ १ ॥

तत्र सर्वकर्माङ्गमूढकारणनिरूपणं, तत्रादौ त्याज्यप्रकरणमारभ्यते । अत्र भीषतिः—

तिथिस्तु युग्मे खलु पक्षरन्ध्र भवेद् द्वितीयां दशमीं च हित्वा ।
दशं विना स्युर्विपत्ता बरिष्ठाः स्मृता मुनीन्द्रैर्नवमीं विहाय ॥ २ ॥

वशिष्टः—

चतुर्दशी चतुर्थी च अष्टमी नवमी तथा ।
पञ्चैव द्वादशी चैव पञ्चच्छिद्राङ्गयाः स्मृताः ॥ ३ ॥
क्रमादेतासु तिथिषु वर्जनीयाश्च नादिकाः ।
भूताऽष्टमनुत्वाद्दश शेषास्तु शोभनाः ॥ ४ ॥
दोषनाडीषु यन् कर्म शुभं सर्वं विनश्यति ।
विवाहे विधवा नारी घ्रात्यः स्याच्चोपनायने ॥ ५ ॥
सीमन्ते गर्भनाशः स्यान् प्राशने मरणं ध्रुवम् ।
अग्निना दहते क्षिप्रं गृहारम्भे विशेषतः ॥ ६ ॥
राज्ञो राष्ट्रविनाशः स्यान् प्रतिष्ठायां न संशयः ।
किमत्र बहुनोक्तेन कृतं कर्म विनश्यति ॥ ७ ॥

गृहतचिन्तामणौ—

नन्दा मद्रा नन्दिकाख्या जया च ।
रिक्ता मद्रा पूर्णसंज्ञा मृताऽर्कान् ॥ ८ ॥
आदित्यभौमयोर्नन्दा मद्रा शुक्लशशाङ्कयोः ।
दुधे जया गुरौ रिक्ता शनौ पूर्णा च मृत्युदा ॥ ९ ॥

कृतितत्त्वसंग्रहः

पष्ठपादितिययो मन्दाद्विलोमं प्रतिपदयुधे ।
सप्तम्यर्केऽधमा पष्ठपादामात्र रदभावने ॥ १० ॥

नारदः—

त्रयोदश स्युमित्तने संख्यायाम्तिथिवारयोः ।
ककचो नाम योगोऽयं मङ्गलेष्वतिगर्हितः ॥ ११ ॥
सप्तम्यामर्कवारश्चेत् प्रतिपत्सौम्यवासरे ।
संवर्तयोगो विज्ञेयः शुभकर्मनाशकम् ॥ १२ ॥

रत्नमालायाम्—

नष्टेन्दुपक्षोप्रतिपत्सु धीमान्
न ज्ञातु दन्तोत्कर्षणं विदध्यात् ।
कुर्वन्मवाप्नोति तदाशु नूनं
लक्ष्मीकुलजातिजनोपपातम् ॥ १३ ॥

काशीखण्डे—

प्रतिपददर्शयष्टीषु नवम्यां रविकासरे ।
दन्तानां काष्ठसंयोगाद् दहेदासप्रमं कुतम् ॥ १४ ॥

नारदः—

पष्ठपां तैलं त्रयाऽष्टम्यां मांसं क्षीरं त्रिधौ कलेः ।
पूर्णिमादर्शयोर्नारीसेवनं परिवर्जयेत् ॥ १५ ॥
व्यतीपाते च संक्रान्तायेकादश्यां च पूर्वमु ।
अरुमौमदिने विष्ट्यां नाभ्यङ्गं न च वैवृतौ ॥ १६ ॥

अत्र निबिद्धकर्मषु ताराशालिक्यस्तिथयो ग्राह्याः । तथाहि स्मृतौ—

स्नाने चाऽभ्यञ्जने चैव दन्तवावनमैथुने ।
तिथिस्वात्कालिकी ग्राह्या तया मरणजन्मनोः ॥ १७ ॥

अथामलक्षरानतिथिनिषेधो दीपिकायाम्—

सप्तम्यचन्द्रानवमीषु देह-
श्रीसन्ततीश्रामलकैर्नरस्य ।
स्नानं निहन्त्यन्यदिने तु घटे
तिलैः श्रियं पुण्यकरं सदैव ॥ १८ ॥

विशेषतिथिवारनिषेधाख्यो दग्धयोग , तत्र वशिष्ठः—

द्वादशयेकादशीनागगौरीस्कन्दवसुष्वपि ।
नवम्यां दग्धयोगाख्यो भानुवारादितः क्रमान् ॥ १९ ॥

त्याज्यप्रकरणम्

बृहस्पतिः—

पष्टी शशाङ्के नवमी च शुक्ले
चुषे द्वितीया तपने चतुर्थी ।
जीवेऽष्टमी सौरिकुजेऽद्वि सप्तमी
योगा विपारयाः कुलनाशनाः स्युः ॥ २० ॥

पट्टयादित्ययः सप्त चन्द्रनारादिभिर्युताः ।
क्रमात्पञ्चद्वयेऽपि स्युः सप्त योगा हुताशनाः ॥ २१ ॥

नारदः—

द्वितीया च घनुर्मानि चतुर्थी वृष कुम्भयोः ।
मेघकर्कटयोः षष्ठी कन्यामिथुनचाष्टमी ॥ २२ ॥
दशमी वृश्चिके सिंहे द्वादशी मकरे तुले ।
पतास्तु त्रिष्यो दग्धाः शुभे कर्मणि वर्जिताः ॥ २३ ॥

तत्र शुक्लकृष्णपञ्चविशेषः, बधिद्वर्धितायाम्—

कार्मुके च झपे सिंहे मियुने तीक्ष्णकुम्भयोः ।
एषु दग्धाः सिते पक्षेऽन्यत्र तु कृष्णपक्षे ॥ २४ ॥

राक्षसातण्डे—

याः काश्चित्त्रिष्यो दग्धा मासि मासि प्रकीर्तिताः ।
ताः शुक्ला विषमे राशौ समे कृष्णाः प्रकीर्तिताः ॥ २५ ॥

त्योतिर्निर्दिष्टे—

न वारदोषाः प्रवदन्ति राशौ
दैवेज्यदैत्येज्यदिवाकराणाम् ।
दिवा शशाङ्कर्कजभूसुताना सर्वत्र
निन्द्यो बुधवारदोषः ॥ २६ ॥

व्यवहारदर्पणे विद्यापतिः—

कुजे द्वितीयो भृगुने चतुर्थः सूर्ये चतुर्थो विदि पञ्चमश्च ।
षष्ठोऽर्कजे सप्तम इन्दुवारे जीवेऽष्टमोऽर्धप्रहरो निषिद्धः ॥ २७ ॥

बृहस्पतिः—

वेदवाणो मुनिजरो भुवतर्को शरान्तो ।
नागशैलो गुणजलो रमाद्यन्ता दिनेऽर्कतः ॥ २८ ॥

अथ राशौ—

वेदतर्को मुनिजलो बाहुपशो शराचलो ।
नागनाथो रसगुणो रसनागेन्द्रो निशि ॥ २९ ॥

रत्नावल्या—

याणाः पक्षा रसा रामाः शैला वेदाश्च भूगजाः ।
सूर्येन्दुतः ससौम्येज्यशुक्राकिदियसे दिवा ॥ ३० ॥

दृश्यः—

शैलाश्चतुर्थाः सूर्ये चन्द्रे पद्मेदपर्वताः ।
भौमे याणाग्निनेत्राणि सौम्ये वेदाश्चिपावकाः ॥ ३१ ॥
गुरुवारेऽग्निचन्द्रेभाः शुके नेत्राद्विषद्वयः ।
शनौ चन्द्रेभतर्काः स्युः कुलिका यमघण्टकाः ॥ ३२ ॥
अर्धप्रहरसंज्ञांस्तान् मन्त्रत्वेण विधर्जयेत् ।
धारदोषेण दुष्टन्तु कर्त्तुं सर्वगुणान्वितम् ॥
त्यजेद् यथा पुरोदारां यायसोपदत्तं तथा ॥ ३३ ॥

पलमाह वशिष्टः—

निधनं प्रहरार्धे स्यान्निःसत्त्वं यमघण्टके ।
कुलिके सर्वनाशः स्याद् रात्रौ चैते न दोषदाः ॥ ३४ ॥

अथ नक्षत्रवारदोषः, व्यवहारोच्यते—

ज्येष्ठावह्निमघाविशाखयस्यो मेघं यमश्रेष्ठौ
सोमे सर्वविशाखपुष्यपयनाश्चित्रा त्वपादाद्वयम् ।
भौमे विश्वज्जलेशमित्रयससः धाममाद्रुसर्वः शिरः
सौम्ये रेवतिपूर्वयोनिमरणीरस्वग्निमूलास्वपः ॥ ३५ ॥
जीवे मूलमघाद्रंयाम्यत्ररुणाः पूषा शशी रोहिणी
शुके घातृभुजंगदेवतमघापुष्योत्तराफाल्गुनी ।
सौरे त्वर्यममूलहस्तधरुणाः स्वात्याद्वयं रेवती
चित्राविष्णुमघाश्च सर्वसमये वज्या अयोगा मुधेः ॥ ३६ ॥

भीमतिः—

मघार्कवारे शक्तिनि द्विदैवे
चार्द्रां कुजे सोममुते च मूलम् ।
गुरौ घनिष्ठा मृगुरोहिणी च
शनौ च हस्तो यमघण्टयोगाः ॥ ३७ ॥
त्यज रविमनुराधे वैश्वदैवश्च सोमे
शतमिपमपि भौमे चन्द्रपुत्रेऽश्विनी च ।
शराधरमपि जीवे सर्पदैव च शुके
रविसुतमपि हस्ते मृत्युयोगा भवन्ति ॥ ३८ ॥

रत्नावल्यां—

अश्विचित्रोत्तरापाठा मूलाद्रा फल्गुरेवती ।
सूर्याद्याः कुरुचा योगास्त्रिदशैरपि वर्णिताः ॥ ३६ ॥

मैत्रञ्च वैश्व वरुण इय च
मृग फणीद्रं करसहस्र च ।

सूर्यादिद्वारे यदि सयुत स्यान्
शसन्ति सिद्धाः शुभकार्ययोगम् ॥ ४० ॥

भरणी भानुना चैव चित्रा सोमेन दृश्यते ।
कुजे चैषोत्तरापाठा घनिष्ठा च बुधे तथा ॥ ४१ ॥

गुरावुत्तरफल्गुन्या ज्येष्ठा च भास्करे तथा ।
मन्वे पीष्णे महाणा च योगानेतान् परित्यजेत् ॥ ४२ ॥

शिशुशोभिण्यां—

मरा म्वाती रवौ प्रोक्ता गुरौ मूल च रेवती ।
चित्रा च रोहिणी शके भवणा शतभिषा शनौ ॥ ४३ ॥

पुष्याश्लेषा पुन सोमेऽनुराधा कृत्तिका कुजे ।
यमघण्टो बुधे सौम्ये आर्द्रा चोत्तरफल्गुनी ॥ ४४ ॥

चतुर्भुजनिबन्धे—

द्वितीया चानुराधाया त्र्युत्तराश्च तृतीयया ।
पञ्चमी च मघाया चित्रास्वात्योस्त्रयोदशी ॥ ४५ ॥

एषु कार्यं कृतं चेत् स्यान् पण्मासान् मरणं भुवम् ।
प्रतिपद्युत्तरापाठा नवम्या कृत्तिका यदि ॥ ४६ ॥

पूर्वभाद्रपदाष्टम्यामेकादश्या च रोहिणी ।
द्वादश्या च यदाश्लेषा त्रयोदश्या मघा यदि ॥ ४६ ॥

राजमार्तण्डे—

नात्र यात्रा प्रकर्तव्या कार्यान्तरमयाऽपि वा ।
यमघण्टादियोगोऽयमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ ४८ ॥

आवश्यकं यमघण्टपरिहारमाह, गर्ग —

विन्ध्यस्योत्तरकुजे न यावता तुहिनाचलम् ।
यमघण्टकदोषोऽस्ति नान्यदेशे कदाचन ॥ ४९ ॥

अन्य-च—

लग्नाच्छुभमहाः केन्द्रे त्रिकोणे वा स्थिता यदि ।
घन्टो नापि न दोषः स्याद् यमघण्टादिसम्भवः ॥ ५० ॥

कैविल्लिङ्गाऽथै वटिकाः त्याज्या इत्युक्तम् । तद्यथा—
यमघण्टे त्यजेदपी मृत्यौ द्वादशनाटिकाः ॥ ५१ ॥

अथैषां पापयोगानामपनादमाह वशिष्ठ —
दिवा मृत्युप्रदा पापा दोषास्त्वेते न रात्रिषु ।
शुभकार्ये प्रसूतौ च सर्वदा परिवर्जयेत् ॥ ५२ ॥

नारदः—

हस्तश्च सूर्यारोहोऽभिन्द्रभं प्रथमं कुजे ।
सौम्ये मित्रममाचार्ये पुत्र्य वीर्णं मृगोः सुते ॥
रोहिणी मन्दारारे तु सिद्धियोगाद्वया अभी ॥ ५३ ॥

तत्र नित्यनिषेधो दैवज्ञानोदरे यथा—

आदित्ये पञ्चमी हस्तसौम्ये पशुौ च चन्द्रमम् ।
भीमाश्विनी च सप्तम्यामनुराधा चुपेऽष्टमीम् ॥ ५४ ॥
गुरुपुष्यौ नवम्या च दशम्या भृगुरेवती ।
एकादश्या शनिप्राप्ते रिषयोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ५५ ॥

राक्षसार्तं—

भीमाश्विनी प्रवेशे च प्रयागे शनिरोहिणीम् ।
गुरुपुष्य रिवादे च सर्वथा परिवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

नारद —

तिथिवारोद्धता नेष्टा योगा वारक्षसम्भवाः ।
हृण्वगस्तथै त्याज्या देशेष्वेते शुभप्रदाः ॥ ५७ ॥

क्षुद्रं विन्तामणौ—

कुयोगास्तिथिवारोत्थास्तिथिभोत्था मवारजाः ।
हृण्वरक्षरशेषे च वर्ज्यास्त्रितयज्ञास्तथा ॥ ५८ ॥

शुद्धोच्चये—

अयोगेषु च सर्वेषु चाद्ययाम विवर्जयेत् ।
अयोगाः प्रथम यान्ति चन्द्रशुद्धिहता इमे ॥ ५९ ॥

धीपति —

विरुद्धयोगास्तिथिवारजाता नक्षत्रवारप्रभवाश्च ये च ।
हृण्वेषु बंगेषु खशेषु वर्ज्याः शेषेषु देशेषु न ते निषिद्धाः ॥ ६० ॥

महेश्वर.—

विष्णुमाद्यवटीत्रयश्च नवक व्याघातप्रजोद्भव
गण्डे पट् त्वत्तिपूर्वकेष घटिकाः पञ्चैव शूले सदा ।

त्याज्या सार्षपघान्तरे च घटिका गण्डान्तसंज्ञे च यः
पूर्वर्त्ताश्विभयोस्तथा कुलिशमृगश्रृङ्गमूलाह्वयोः ॥ ६१ ॥

श्रीपतिः—

विरुद्धसंज्ञा इह ये च योगा-

स्तेषामनिष्टः खलु पाप आया।

सर्वधृतिस्तु व्यतिपातनामा

सर्वोप्यनिष्टः परिधस्य चार्धम् ॥ ६२ ॥

वृहस्पतिः—

सिते चतुर्ध्यामन्त्यार्धमष्टम्याद्याद्धमेव च ।

एकादश्यां परार्धन्तु पूर्वार्धं पूर्णशीतगौ ॥ ६३ ॥

कृष्णे तृतीयामन्त्यार्धं सप्तम्याद्यर्धमेव च ।

दशम्यामुत्तरार्धन्तु चतुर्दश्यर्धमादितः ॥ ६४ ॥

विष्टाख्योऽयं महाशोषः कथितोऽत्र समस्तगः ।

तदानीं कृतसत्कर्म कर्त्रा सह विनश्यति ॥ ६५ ॥

भूतक्षस्वराग्मोधिबसुवह्वर्गग्निरूपकाः ।

यामेष्वेव क्रमादास्यं भवेत् तिथ्यर्धविष्टिषु ॥ ६६ ॥

व्यवहारसमुच्चये—

दशम्यामष्टम्यां प्रथमघटिकापञ्चरूपं

हारिण्युः सप्तम्यां द्विदशघाटकान्ते त्रिघटिकम् ।

तृतीया राकायां त्रयमघटिकाभ्यः परमर्धं

शुभं विष्टेः पुच्छं शिवतिथिचतुर्ध्यास्तु विरमे ॥ ६७ ॥

करणान्याह गणः—

षडञ्च बालवं चैव कौतवं तैतिलं गरम् ।

वणिजं विष्टिमित्याहुः करणानि चराणि तु ॥ ६८ ॥

अन्ते कृष्णचतुर्दश्याः शक्रनिर्दर्शभागयोः ।

भवेच्चतुष्पदं नागं किस्तुघ्नं प्रतिपदले ॥ ६९ ॥

करणानयनन्तु ग्रहलाघवे—

गततिथिर्दिन्यद्रितुद्विष्टा भवेत्तत्सकं त्वपरे दलेथ शक्रुनेरिति ॥

वशिष्टः—

वधपन्धविशाखाग्निश्छेदनोच्चाटनादि यत् ।

तुरंगमहिषोत्प्रादि कर्म विष्टयान्तु सिध्यति ॥

न कुर्यान्मगलं विष्टयां जीवितार्थं कदाचन ॥ ७० ॥

कारणसंहितायां—

मुखे पञ्च गल त्वेका वक्षस्येकादश स्मृताः ।
नाभौ चतस्रः पट् कट्या तिस्रः पुच्छे तु नाटिकाः ॥ ७१ ॥
कायं दानिमुखे मृत्युर्गले वक्षसि निःस्ता ।
कट्यामुन्मत्तता नाभौ च्युतिः पुच्छे ध्रुवं जयः ॥ ७२ ॥

अन्यत्र—

असिते सग्निषो क्षेया सिते विष्टिस्तु वृश्चिको ।
सर्पिण्यास्तु मुखे स्याज्यं वृश्चिक्याः पुच्छमेव च ॥ ७३ ॥

गुरु—

निशि पूषार्धेजा विष्टिर्दिवा च परतः शुभा ।
कृमागता तु या रिष्टिः सा वै हाताइक्षोपमा ॥ ७४ ॥

ब्रह्मविद्वान्ते—

दिवा परार्धेजा विष्टिर्विष्टिरेव यदा निशि ।
सा स्याज्या त्वन्यथा विष्टिः सर्वकर्मशुभप्रदा ॥ ७५ ॥

रत्न—

दिवा परार्धेजा विष्टिः पूर्वार्धोत्था यदा निशि ।
तदा विष्टिः शुभायेति कर्मलासनभापिता ॥ ७६ ॥

भूषाङ्गकल्पे—

कन्यातुलामकरधन्विषु नागलोके
मेपाट्टिर्त्रैजिकशृणुषु सुरालये स्यात् ।
पाठीनसिंहघटककटकेषु मर्त्ये
चन्द्रे वदन्ति मुनयस्त्रिधा हि विष्टिम् ॥ ७७ ॥

नारद.—

घटान्त्रयोत्तन्युद्धमेपकन्याकीटतुजाधनुः ।
कुञ्जीरमृगसिंहाः स्युरश्चेत्राद्याः शून्यराशयः ॥ ७८ ॥
तुलामृगौ प्रतिपदि वृत्तीयायां मृगाकंठौ ।
पञ्चम्या बुधराशी द्वौ सप्तम्यां चापचन्द्रभे ॥ ७९ ॥
नवम्यां हरिकीटौ द्वावेकादस्यां गुरौ कुदे ।
त्रयोदश्यामन्त्यशृणौ दिनदग्धाश्च राशयः ॥ ८० ॥
मासदग्धाह्वयान् राशीन्दिनदग्धाश्च वज्रेयेत् ।
अष्टमी नवमी चेत्रे पञ्चयोरुभयोरपि ॥ ८१ ॥

एकादशीमासशून्यास्तितथयः पञ्च कीर्तिताः ।
 वैशाखे द्वादशी शून्या पक्षयोरुभयोरपि ॥ ८२ ॥
 ज्येष्ठे त्रयोदशी शुक्ला कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 आपाढे कृष्णपक्षेऽपि पक्षौ चैवाथ सप्तमी ॥ ८३ ॥
 भाद्रपदेऽपि द्वितीया च तृतीया पक्षयोर्द्वयोः ।
 प्रौष्ठपद्या सिते कृष्णे द्वितीया प्रथमा तथा ॥ ८४ ॥
 सिते कृष्णे चाश्वयुजि दशम्येकादशी परे ।
 पक्षे चतुर्थी तितथयः पञ्चमीसहितास्तथा ॥ ८५ ॥
 कार्तिके मास्यमावास्या सिते कृष्णे चतुर्दशी ।
 सप्तमी चाष्टमी सौम्यैः पक्षयोरुभयोस्तथा ॥ ८६ ॥
 पौषमासे पौर्णमासी त्वमावास्या तथैव च ।
 उभयोः पक्षयोर्माघे सप्तमी चाष्टमी सिते ॥ ८७ ॥
 नवमी दशमी चैव तितथयः पट् प्रकीर्तिताः ।
 तृतीया च चतुर्थी च फाल्गुने सितकृष्णयोः ॥ ८८ ॥

वशिष्टः—

अष्टमी नवमी चैत्रे पक्षयोरुभयोरपि ।
 माघघे द्वादशी त्याज्या पक्षयोरुभयोरपि ॥ ८९ ॥
 त्रिंशो मासशून्याख्या वंशवित्तावनाशदाः ।
 आद्यं श्राद्धं प्रकुर्वीत नैव मगलमाचरेत् ॥ ९० ॥

एतेषा मासत्रिशेषेण व्यवस्था उक्ता । नारदः—

तितथयो मासशून्याश्च शून्यलग्नानि यान्यपि ।
 मध्यदेशे विषयानि न दूष्याणीतरेषु च ॥ ९१ ॥
 षड्वन्धकाललग्नानि मासशून्याश्च राशयः ।
 गौडमालवयोस्त्याज्यास्त्वग्न्यदेशे न गर्हिताः ॥ ९२ ॥

वशिष्टः—

आर्द्रादिके ख्याति विरामकाले नक्षत्रमृन्दे दशके स्थितेर्के ।
 विवाहवौलव्रतवन्धदीक्षासुरप्रतिष्ठादि न कार्यमेव ॥
 मासोक्तमार्गेतरमङ्गलाढ्यं कुर्यान्न स्वप्नेऽपि तथा मुरारी ॥ ९३ ॥

शुक्रास्तादिषु त्याज्यं ज्योतिःशरसागरे—

वापीकूपतडागयागगमने क्षौरं प्रतिष्ठाघृतं
 विद्यामन्दिरकर्णवेधनमहादानं वनं सेवनम् ।
 तीर्थस्नानत्रिवाहदेवभवनं मन्त्रादिदेवेश्मणं
 दूरेणैव जिजीविषुः परिहरेदस्तंगते भागंवे ॥ ९४ ॥

तथाच—

घाले शुके वृद्धे जीवे वृद्धे शुके जीवे घाले ।
जीवे सिद्धे सिद्धादित्ये जीवादित्ये नष्टे जीवे ॥ ९५ ॥

नष्टः—

उपनयन मोदानवरिणयनगृहप्रवेशगमनानि ।
अस्तमितेषु न कुर्यात् सुरगुरुष्टगुप्तचन्द्रेषु ॥ ९६ ॥

घातातप —

अस्तव्रते गुरौ शुने घाले वृद्धे मलिंगुचे ।
वद्यापनमुपारम्भ प्रवृत्तौ नैव कारयेत् ॥ ९७ ॥

अस्तमयादिपलमाह बाह्यरायणः—

गुरोरस्ते पतिं हन्याच्छुक्रास्ते चैव कन्यकाम् ।
चन्द्रे नष्टे उभौ हन्यात् तस्मादस्तं विवर्जयेत् ॥ ९८ ॥

विवाह इति शेषः ।

घातभावे स्त्रियं हन्याद् वृद्धभावे नरं तथा ।
तस्माद् घाले च वृद्धे च विवाहं नैव कारयेत् ॥ ९९ ॥

काहीयविवाहपटले—

विवाहो प्रतयन्धो वा यात्रा वा गृहकर्म च ।
गुरावस्तमिते शुके ध्रुवं मृत्युं विनिर्दिशेत् ॥ १०० ॥

गर्गः वृहस्पतिश्चापि—

अग्न्याधानं प्रतिष्ठाञ्च यक्षदानप्रवृत्तानि च ।
वेदप्रशृणोत्सर्गचूडाकरणमेखलाः ॥
माङ्गल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥ १०१ ॥

मरीचि —

गृहप्रवेशगोदानस्नानाभयमहोत्सवम् ।
न कुर्यान्मलमासे तु संसर्पाऽहस्पतौ तथा ॥ १०२ ॥

वशिष्ठ —

वापीकूपतडागादि प्रतिष्ठा यज्ञकर्म च ।
न कुर्यान्मलमासे तु संसर्पाऽहस्पतौ तथा ॥ १०३ ॥

वृद्धगर्गः—

घाले वा याद वा वृद्धे शुके वास्तंगते गुरौ ।
मलमासे इतैवानि वर्जयेद् देवदर्शनम् ॥ १०४ ॥

गर्गः—

अपूर्वदेवता दृष्ट्वा शुचः स्युर्नष्टमार्गवे ।

मलमासेऽप्यनावृत्ततीर्थयात्रा परित्यजेत् ॥ १०५ ॥

अनावृत्ततीर्थयात्राम् = अपूर्वतीर्थयात्राम् ।

दीपिकाया—

नो शुक्राम्तेऽष्टमेऽर्के गुरुसहितरवौ जन्ममासेऽष्टमेन्दौ

षिष्टौ मासे मलमासे कुजशनिदिवसे जन्मतारासु चाय ।

नाडीनक्षत्रद्वानौ मुरगुरुजनीनायताराविशुद्धा

प्रातः कार्या परीक्षा द्वितनुचरगृहांशोदये सप्तलग्ने ॥ १०६ ॥

व्यवहारोच्यते—

सिंहस्थे मकरस्थे च जीवे चास्तमिते तथा ।

मलमासे न कर्तव्या परीक्षा जयकांक्षिणा ॥ १०७ ॥

बृहस्पतिः—

मासप्रयुक्तकार्येषु मूढतयं गुरुशुक्रयोः ।

न दोषश्चमलो मासो गुर्वादित्यादिकं तथा ॥ १०८ ॥

यम—

चन्द्रसूर्यग्रहे स्नानं भ्रातृं दानं जपादिकम् ।

कार्याणि मलमासेऽपि नित्यनैमित्तिकन्तथा ॥ १०९ ॥

अन्यच्च—

सीमंतजातकादीनि प्राशनान्तानि यानि च ।

न दोषो मलमासस्य मौढ्यञ्च गुरुशुक्रयोः ॥ ११० ॥

वशिष्ठः—

अतीतकालान्यसितानि तानि कार्याणि सौम्यायनगे दिनेशे ।

शीले गुरौ चाप्यथ दृश्यमाने तदुक्तपञ्चाङ्गदिनेष्वप्यष्टके ॥ १११ ॥

वाराहः—

सद्यानचूडाग्रतश्चदीक्षाविवाहयात्रादिवधूप्रवेशः ।

तडागयागत्रिदशप्रतिष्ठा व्रुद्धस्पतौ सिंहगते न कार्या ॥ ११२ ॥

देवीपुराणे—

सिंहसंस्थे गुरौ यत्नान् सर्वाङ्गमादि वर्जयेत् ।

प्रारब्धं न च सिध्येत महाभयकरं भवेत् ॥ ११३ ॥

पुत्रभ्रातृकलत्राणि हन्याच्छीघ्रं न संशयः ।

कारको व्रजते नाशं सन्तानो म्रियतेऽचिरान् ॥ ११४ ॥

देवारामतहागाध्विप्रयोद्यानगृहाणि च ।
विशाद्वचूडोपनयनप्रवन्धादि नश्यति ॥ ११५ ॥

त्रिस्थलीसेतो—

गुर्वादिभ्यो गुरो सिहे शुके वास्तुमुपागते ।
त्यजेद् यान महादानं व्रत देवग्लोहनम् ॥ ११६ ॥

नृक्षः—

नीचस्थे वक्त्रमंस्थेऽप्यतिचरणगते वात्ययुद्धेऽन्तगे वा
मन्गासो देवयात्रा व्रतनियमविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा ।
मौल्लोबन्धोऽङ्गनाना परिणयनविधिरास्तुदेवप्रतिष्ठा
यज्या सर्द्धः प्रयत्नान् त्रिदशपतिगुरो सिंहप्राग्निस्थिते वा ॥ ११७ ॥

अथमपि निषेधो नियतकालविहितानां न भवति । उक्तञ्च धातुवै—

सीमन्तजातकादीनि प्राशनान्तानि यानि वै ।
कर्तव्यानि न दोषोस्ति पञ्चाननगते गुरो ॥ ११८ ॥

उक्तञ्च धातुवै—

गोदावयां गयायाञ्च श्रीशैले प्रहणद्वये ।
सुरासुगुल्फाञ्च मौढ्यदोषो न विद्यते ॥ ११९ ॥

वासुपुराणे—

गयायां सर्वकालेषु विष्ट दद्याद् विधानतः ।
अधिमासे जन्मदिने हस्ते च गुरुशुकयोः ॥ १२० ॥
न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिद्धस्थे च बृहस्पतौ ॥ १२१ ॥

अथ भाद्रस्य यात्रापूर्वपश्चाद् गयायात्रापि न निषिद्धेति । तथाहि—

सिंहनम्रगते जीवे त्वस्ते च गुरुशुकयोः ।
तीर्थयात्रा न कर्तव्या गयां गोदावरीं विना ॥ १२२ ॥

वपुष्वे शीतलमानुमान्वो-

रघोदये वा कपिलाख्यपुत्रम् ।

सुरासुरेज्यास्तमयेऽपि तीर्थ-

यात्राविधिः सक्रमणेऽपि शस्तः ॥ १२३ ॥

अथ अतिचारसमीक्षा

मात्स्ये—

यात्रोद्वाहप्रतिष्ठार्थं गृहचूडाघटादिकम् ।
चर्जयेद्यत्नतश्चैव जीवे वक्रातिचारगे ॥ १२४ ॥

कीर्तिभङ्गः प्रतिष्ठायां चौरभीतिस्तथाञ्चनि ।

तयोद्वाहे भवेन्मृत्युर्वेते हानिर्मयं गृहे ॥ १२५ ॥

नचिदस्यापवादो विहितः । तथाहि राजमार्तण्डे—

वक्रातिचारगे जीवे वर्जयेन् तदनन्तरम् ।

व्रतोद्वाहादिचूडायामष्टाविंशतिवासरान् ॥ १२६ ॥

पूर्वराशिं परित्यज्यापूर्णं संवत्सरे गुरुः ।

अतीचारः स विज्ञेयः परराशिगतो यदा ॥ १२७ ॥

अत्र यदि बाह्ंरत्यमानेन संवत्सरमोगोपूर्तो पूर्वराशिं त्यक्त्वा अपर-
राशिगतो भवति तदातिचारगो गुरुर्धेयः । तत्र विवाहादिमङ्गलकार्यं वर्जयेत् ।
तथाहि—

अतीचारगते जीवे तथा वक्रत्वमागते ।

विवाहादीनि कार्याणि यत्नतः परिवर्जयेत् ॥ १२८ ॥

अत्र कियदिनानि वर्ज्यानीत्यतो व्यवस्थामाह—अतीचारो द्विविधः, लघ्वती-
चारो महातिचारश्च । यद्यपूर्णसंवत्सर एव पूर्वराशिं त्यक्त्वा अपरराशिगतो
भवति पुनर्वक्रगत्या तस्मात् पूर्वमुपैति तदा लघ्वतीचारगो धेयः । तथा हि—

अतीचारगतो जीवः पूर्वभं यदि गच्छति ।

लघ्वतीचारगो होयस्तदा प्राहुर्मुनीश्वराः ॥ १२९ ॥

लघ्वतीचारोपि द्विविधः । तद्यथा—

यद्यपूर्णं संवत्सर एव पूर्वराशिं त्यक्त्वाऽपरराशिगतो भवति तस्मात् पुनर्वक्र-
गत्या पूर्वराशिमुपैति तेनापि यदि बाह्ंरत्यमानेन संवत्सरपूर्त्तिर्भवति तदापि
लघ्वतीचारः तस्मिन्मन्त्रविंशतिदिनानि त्यजेत् । तद्यथा—

वक्रे चैवातिचारे च वर्जयेन् तदनन्तरम् ।

प्रतप्रात्रादिकं कार्यमष्टाविंशतिवासरान् ॥ १३० ॥

अथ यद्यपूर्णवासर एव पूर्वराशिं त्यक्त्वाऽपरराशिगतो भवति तस्मात् पुनः
पूर्वराशिमुपैति यदि तत्र संवत्सरपूर्त्तिर्भवति तस्यापि लघ्वतीचारगो धेयः । तत्र
पंचचत्वरिंशद्दिनामि वर्ज्यानि । तद्यथा—

अतीचारगतो जीवः पूर्वभं यदि गच्छति ।

लघ्वतीचारगो होयस्तदा पञ्चत्रयं त्यजेन् ॥ १३१ ॥

किञ्च—

पक्षो दशाहानि तथा त्रिपक्षी मासत्रिभागः खलु षट्कमासाः ।

एकोतिचारः कथितो ग्रहाणां भौमादिकानां परतस्तु चाराः ॥ १३२ ॥

अथ महातिचारनिर्णयः

यदि अपूर्णसंवासर एव पूर्वराशि परित्यज्यापरराशिगतो भवति तस्मात्
दुष्कृत्या पुन पूर्वराशि नैति तदा महातिचारमो शेय । तथा—

अतीचारगतो नीयः पूर्वमे नीय गच्छति ।

समाचरेद्य कर्माणि नो वा तत्रैव सस्थितः ॥ १३३ ॥

अन्यच्च—

कृत्यातिचार यदि पूर्वराशि नायाति मन्त्री विबुधाधिपानाम् ।

यान त्रिराह व्रतबन्धगोह सर्वं तदा हन्ति मर्त मुनीनाम् ॥ १३४ ॥

अत्र यदि पूर्वराशौ द्विषामोगेन त्रिषामोगेन वा बाह्वंशसंवासरपूर्तिर्भवति
तदा न महातिचार । यदि च लग्नद्वयमोगेन लग्नत्रयमोगेन वा तद्वाशौ संवासर
पूर्तिर्न भवति तदा महातिचार इति विद्वान् । तथा च—

गुरोः सप्तममोगार्हं वर्षपूर्तिर्न जायते ।

तत्र तत्रातिचारः स्यादित्युचुः पूर्वसूत्रयः ॥ १३५ ॥

तथा च सर्वविद्वान्तमतेन—

बृहस्पतेः सप्तमश्रियुगपटवह्वयस्तथा (१६४२२०।१३८)

अत्र चतुर्गुणदिनानि

ब्रह्मादुदय भानोर्भूमिसाधनवासरा ।

बसुद्वयष्टाद्विरूपाङ्ग सप्तद्विधयो गुरो ॥

(१५७०११७८२८।१३९)

अत्रानुवात । यदि चतुर्गुणदिनैरेते १५७३९१७८२८ । चतुर्गुणभोगाभग-
लम्पते तदैकेन किमित्यनुवातस्ते चतुर्गुणभोगभगना भाव्या चतुर्गुणदिनानि

हार । एव जातो भाव्यभाबकी $\frac{१६४२२० \times १}{१५७३९१७८२८}$ अत्र भाव्ये भाबकेन भक्ते

लब्ध भगनस्थाने शून्य शेष षड्धा गुणित छेदेन भक्तं लब्धं कलाधरारराशिस्था
नामीष्टद्वादशगुण पुनश्छेदेन भक्तं लब्धं राशिस्थाने शून्य शेषं त्रिंशद्गुण भाबकेन
भक्तं लब्धमशस्थाने शून्य शेष षड्धा गुणित छेदेन भक्तं लब्धं कलाधरार
शेषं राशिस्थानामीष्टद्वादशगुण पुन छेदेन भक्तं लब्धमशस्थाने शून्य शेष
त्रिंशद्गुण भाबकेन भक्तं लब्धमशस्थाने शून्य शेष त्रिंशद्गुण भाबकेन भक्तं
लब्धमशस्थाने शून्य शेष षड्धा गुणित छेदेन भक्तं लब्धं फलाधरार
षष्टिगुण भाव्यमक्तं लब्धविकलाधराराशिकानुपातेन बाह्वंशसंवासरवर्षप्रमाणं कियते
नवपञ्चसिता १६ शेष षष्टिगुण भाव्यमक्तं लब्धं प्रविकलामयमेवमप्येपि भवति तत

अथ—

अतीचारगते चोवे वृषे पृश्निककुम्भयो ।
तत्र उद्गाहिता कन्या संप्रीणीयात् कुलद्वयम् ॥ १४२ ॥

अथ—

मीने मेवे वृष चैव तथा मिथुनकन्ययो ।
अतीचारात्त दोषः स्यान्निघृत काललोपजः ॥ १४३ ॥

इत्यादिवाक्यपर्यालोचनेनेदं गम्यते क यावद्भेदकुम्भमीनमेवपृषमिमुनेषु
महानिचारेऽपि न दोषः काललोपजो भवति । अतो विवाहादिसर्वमङ्गलकार्य-
ेष्वपि विधेयानोरपथं । किञ्च बहुतरवाक्यनिषेधरवाक्यवाक्यवादानादिकं कर्तुंजाहं-
तीति । अतीचारेण यो राशिंरति वचनलामवसरलोपे यदिवाहादिकर्माद्यनुष्ठान
तदैव तद्वाशिःपतिरिच्छराद्यो गुर्वतीचारस्याप्यवस्तनिषिद्धास्तेन ननु वृषादि-
राद्यो तदतीचारस्य लोपे विवाहादिविधिपरम्, अतुल्यमये विवाहादिकरणस्य
दोषत्वनियमात् । यथा—“वर विष भुङ्क्ष्व मा चाण्डालपदे भुङ्क्ष्व” इति वाक्यं
चाण्डालप्राहाधिकरणकमोक्षनस्यैवाप्यतनिवृत्तिं विधत्ते ननु विधमोक्षने प्रवर्त्तयति
तथा । अत्र लुप्तसवत्सरमाह लल्ल —

पूर्वराशिं यदा त्यक्त्वाऽपूर्णे सवत्सरे गुरुः ।
लुप्तसवत्सरो ज्ञेय परमेष्ठगतो यदा ॥ १४४ ॥

अन्यथा—

अतीचारं गतो जीवस्त राशिन्नेति चेत्पुनः ।
लुप्तसवत्सरो ज्ञेय सर्वकर्मवहिकृतः ॥ १४५ ॥

अस्य सर्वराशिषाचारभ्येन प्राप्नोति कश्चिदपवादः । तथाहि—यवन —

यदि भवेदतिचारगतो गुरु-
र्न पुनरेति निष्प्रयमस्थितिम् ।
भवति लुप्तसमो मूपकुम्भया-
वृषमपृश्निकयोर्येदि न स्थितः ॥ १४६ ॥

अथ—

मासान् दशैकादश वा प्रभुज्य
राशेर्यदा राशिमुपैति जीवः ।
भुङ्क्ते न पूर्वञ्च पुनस्तथापि
न लुप्तसवत्सरमाहाराय ॥ १४७ ॥

ल्लः—

यदातिचारं सुरराजमन्त्री
करोति गोवृश्चिकमीनसस्यः ।
नायात्यसौ यद्यपि पूर्वराशि
शुभाय पाणिप्रहण वशिष्ठः ॥ १४८ ॥

अन्यच्च—

वृषे मेघे श्लेषे कुम्भे यद्यतीचारगो गुरुः ।
न तत्र काललोपः स्यादित्याह गालवो मुनिः ॥ १४९ ॥
मृगराशिगते जीवे दिनपट्टि विमर्जयेत् ।
अन्यत्र सिद्धभागे तु विवाहादि विधीयते ॥ १५० ॥

राजमातङ्गे—

सिंहराशौ तु सिंहाशे यदा भवति बाकपतिः ।
सर्वदेशेष्वयं त्याज्यो दम्पत्योनिधनप्रदः ॥ १५१ ॥

वशिष्ठ —

सिंहे सिंहाशके जीवे कलिङ्गे गौडगुर्जरे ।
कालमृत्युरयं योगो दम्पत्योनिधनप्रदः ॥ १५२ ॥

इत्यतोऽर्वाशकेऽशेषे विवाहादि शुभं भवतीत्यर्थः । यथोक्तं राजमातङ्गे—

सिंहेरि भगदैवत्ये गुरौ पुत्रवती भवेत् ।
अत्यन्तशुभदा साध्वी धनधान्यसमन्विता ॥ १५३ ॥

ल्लः —

नर्मदापूर्वभागे तु शोणस्योत्तरदक्षिणे ।
गण्डक्याः पश्चिमे भागे मकरस्यो न दोषभाक् ॥ १५४ ॥

सिंहस्थगुरुर्बलनीयो नर्मदोत्तरभाग एव तदुक्तं कालविधाने—

सिंहस्थितः सुरगुरुर्यदि नर्मदाया
तं वर्जयेत् सकलकर्मसु सौम्यभागे ।
विन्ध्यस्य दक्षिणदिशि प्रवदन्ति चार्याः
सिंहाशके मृगगतावपि वर्जनीयः ॥ १५५ ॥

ल्लः —

गोदावर्युत्तरतो यावद् भागीरथीवटं याम्यम् ।
तत्र विवाहो नेष्टः सिंहस्थे देवपतिपूज्ये ॥ १५६ ॥

अथाद् गोदावरीदक्षिणदेशे भागीरथ्युत्तादेशे च सिंहगुरुदोषो नास्ति ।

यदाह वशिष्ठः—

भागीरथ्युत्तरे कृत्ने गौतमीदक्षिणे तथा ।
त्रिराष्टो व्रतवन् गो वा मिहस्थेऽप्ये न दुष्यति ॥ १५७ ॥
मृगेन्द्रसंस्थिते ज्ञीवे मय्यदेशे फलमहे ।
मृयुयोगो मृ युदः स्याद् दम्पत्योः पञ्चवर्षतः ॥ १५८ ॥

राजमातङ्गे—

गुरो हरिस्थे न विवाहमाहु-
र्हारीतगर्गप्रमुरा मुनीन्द्राः ।
यदा च माघी मघसंयुता स्यात्
तदा तु कन्योद्धहनं विद्व्यान् ॥ १५९ ॥

चण्डेश्वरः—

मंगलेषु च केतूनां दर्शनञ्चाशुभं मतम् ।
तत्र देव फलं दृष्टव्यं वृत्तेषां हि दर्शनम् ॥ १६० ॥
केतोरस्तदिनादूर्ध्वं सप्तरात्राणि यज्येत् ।
यात्रोद्वाह्यतारम्भे मंगलादिषु कर्मसु ॥ १६१ ॥

अथ गुरुदित्यदोषमाह शौनकः—

एकराशिगतौ सूर्यजीवौ स्यातां यदा पुनः ।
व्रतवन्धविराहादिशुभकर्मात्मिकं त्यजेत् ॥ १६२ ॥

पक्षु—

गुरुक्षेत्रगतो भानुर्भानुक्षेत्रगतो गुरुः ।
गुर्वादित्यः स विज्ञेयो गर्हितः सर्वकर्मसु ॥ १६३ ॥

इति गुरुश्चर्चनं तद्विचारितरमणीयम् । तथाहि—गुरुक्षेत्रे धनुर्मीनौ तत्र भानुगुर्वा-
दित्यस्तदसत् धनुर्कंस्य दक्षिणराशेन निषेधः सिद्धः । मीनाकंस्य तु मघोपवीता-
तिरिक्तकार्यमात्रे निषेधः सिद्धः । तथा भानुक्षेत्रं सिंहस्तत्र गतो गुरुः गुर्वादित्य
इत्यपि न तत्र सिंहस्यगुरुत्वादेव निषेधः सिद्धः । यदा त्वेकराशिस्थत्वं तदा यदि
चाल्पवार्धक्यास्तमयदोषाणां सम्भवस्तर्हि तद्दोषस्याधिक्यन्यूनतारतम्यस्या-
भावो ध्येय इति । अथ विश्वपक्षपक्षनिषेधमाह—यस्मिन् पक्षे तिथिद्वयद्वयः स
अथोदशदिनामकः पक्षोऽतिनिष्ठः । तदुक्तं पञ्चोतिनिष्ठे—

पक्षस्य मध्ये द्वितीयो पक्षेर्ता तदा भवेद्ग्रीवकालयोगः ।
पक्षे विनष्टे सकलं विनष्टमित्याहुराचार्यवराः समस्ताः ॥ १६४ ॥

अन्यच्च —

त्रयोदशदिने पक्षे तदा सहरते जगन् ।

अपि वषसहस्रेण काञ्जयोगः प्रकीर्तितः ॥ १६५ ॥

चण्डेश्वर —

त्रयोदशदिने पक्षे विवाहादि न कारयेत् ।

गर्गादिमुनयः प्राहुः कृत मृत्युस्तदा भवेत् ॥ १६६ ॥

ज्योतिर्निबन्धे—

हपनयन परिणयन वेश्मारम्भादिपुण्यकर्माणि ।

यात्रा द्विष्यरक्षे कुर्यान्न निनीविपुः पुरुषः ॥ १६७ ॥

अथ प्रसङ्गात् त्रयोदशदिनात्मक पक्ष कथं भवति कथञ्च न भवतीति विचारं प्रस्तूयते । कस्मिंश्चित् पक्षे प्रतिपत्तेशोमवारे घटिकैका दशपक्षाधिका १।१०० ततो द्वितीया सयोन्युल्लेखात् पक्षस्य सोमवार एवान्तर्हित अत एवावमाख्यो जाता घट्य वटपक्षाधिका सप्तत्रिंशत् (१७।०६) तत पुनरपचयक्रमेण तिथीनां चतुर्दश्यपि क्षय गताऽवमाख्या शुक्रवार एव ततः शनिवारे पूर्णिमास्योन्मुखी चतुर्दशीतुल्या वा एतादृश पक्षत्रयोदशदिनात्मक सम्प्रतीत्यादिकं सुहृत्-चिन्तामणौ वीमूषधारायां द्रष्टव्यम् ।

एक पक्षे यदा यान्ति त्रिष्यञ्च त्रयोदश ।

त्रयस्तदा क्षयं यान्ति धानिनो मनुजा गजाः ॥ १६८ ॥

चण्डेश्वर—

एकरात्र परित्यज्य कुर्यान् पाणिग्रहं ग्रहे ।

यात्रायां सप्तरात्रन्तु त्रिरात्रं व्रतवन्धने ॥ १६९ ॥

ग्रहे रक्षीन्दोर्यनिप्रक्रम्ये केतुद्गमोत्कोत्पतनादिदोषे ।

व्रते दशाहानि वदन्ति तज्ज्ञात्तत्रयोदशाहानि वदन्ति केचिन् ॥ १७० ॥

अस्तमिते भृगुपुत्रे कन्या म्रियते वरश्च वागोशे ।

स्यादुभयोरपि मरणं केतावुदिते क्रमद्वये ॥ १७१ ॥

हेमाद्रौ—

त्रयोदश्यादिकं वर्ज्यं दिनानां नवकं ध्रुवम् ।

माङ्गल्येषु समस्तेषु ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १७२ ॥

द्वादश्यादितृतीयान्ते वेध इन्द्रग्रहे स्मृतः ।

एकादश्यादिकः सौरे चतुर्थ्यन्तं प्रकीर्तितः ॥ १७३ ॥

सप्तम्यन्ते तु यत्प्रोक्तमुभयत्र दिनद्वयम् ॥ १७४ ॥

अह्नात् पूर्वदिनमित्यर्थः

मदनरात्ने नारदः—

उत्पातप्रहणादूर्ध्वं सप्ताहमस्मिन्नहम् ।
नागिले तु दिनं नेष्टं तद्गन्धं नेष्टमनुव्रजम् ॥ १७४ ॥
प्रस्ताप्यते त्रिदिनं पूर्वं पश्चाद् भस्तोदये तथा ।
गण्डप्रस्ते त्रिदिनं निशेपे सप्त सप्त च ॥ १७५ ॥

वशिष्ठः—

सर्वप्राप्ते दिनान्यष्टौ सर्वकार्येषु वर्जयेत् ।
पञ्चदिनादि त्रिभागोने अर्धप्राप्ते चतुर्दिनम् ॥
चतुर्थांशे त्रिरात्र स्याद् ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १७६ ॥

निशेपे षष्ठं सप्तं चेति । अत्र यद्यपि विशेषो नोक्तस्तथापि ग्रहणादनन्तरमेव
हेयम् । उत्पातप्रहणादूर्ध्वं सप्ताहं निमित्तमहं इत्यत्र तथेति ।

अङ्गिरा —

सर्वप्राप्ते तु सप्ताहार्धप्राप्ते दिनत्रयम् ।
त्रिद्वयेकाहुकतो प्राप्ते दिनमेकमु वर्जयेत् ॥ १७७ ॥

गर्ग —

सूर्यचन्द्रोपरागौ द्वौ महादोषाद्व्यावृत्तौ ।
सप्तरात्रं तयोरूर्ध्वं सर्वशोभननाशनम् ॥ १७८ ॥

इत्येतदपि सर्वप्राप्तपरतया बोध्यम् । ग्रहणे तु कार्यस्यावश्यकत्वाद्विशेषपरिहार

उक्तो ज्योतिर्निबन्धे—

पञ्चदिनानि वशिष्ठस्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्त्वेकम् ।
यथनाचार्यस्य मतं पञ्चं मुहूर्तांश्च दूषयति राहुः ॥ १८० ॥

शुक्र —

नित्यनैमित्तिके कार्ये अपहोमक्रियासु वा ।
उपाहर्मणि चोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यते ॥ १८१ ॥

अत्र ग्रहो ग्रहणम् ।

मदनरात्ने नारद —

उल्कादिपाते घण्टीप्रक्षये दाहेदिशा वज्रविदारणे वा ।
धूमे तयोल्काकरकाप्रपाते न कारयेन्मगलकारि कार्यम् ॥ १८२ ॥
उल्कापातेऽश्विनिनिर्घाते तथैवाकालवर्षणे ।
छिद्रे सूर्ये विनिदिष्टे न कुर्यान्मङ्गलक्रियाम् ॥ १८३ ॥

धूमकेतो समुत्पन्ने महणे चन्द्रसूर्ययोः ।
महाणा मदले चैत्र न दुर्यान्मङ्गलक्रियाम् ॥ १८४ ॥
द्विसूर्यं वा त्रिसूर्यं वा दृष्ट्वा गगनमण्डलम् ।
रात्रौ शमभनुश्चैव मङ्गलानि विवर्जयेत् ॥ १८५ ॥
युद्धे महाणामन्योन्यं निर्धाति राहुकम्पने ।
महोत्पातयुतान् कालात् सप्तरात्र शुभं त्यजेत् ॥ १८६ ॥

शास्त्रीयविवाहपत्रे—

मूर्ध्नि युक्त भोग्यश्च तथैव स्पेदयुद्धगतम् ।
महभिन्नश्रेतुहस्तभ त्यजेन्महोत्पातदुष्टं यत् ॥ १८७ ॥

नारद —

महणोत्पातम् त्याज्यं मङ्गलेषु शत्रुत्रयम् ॥ १८८ ॥

गुरु —

वत्पातैः पीडितास्ताराः पण्मासे प्रवृत्तिं ययुः ।
राहुकेतुविमुक्त यदश्रयम् निपीडितम् ॥ १८९ ॥
वत्सराधेन युद्धमेव महयुद्धगतञ्च भम् ।
नक्षत्रमहयोगेन यदुक्त दोषसञ्चयम् ॥
तदिदं सर्वकार्येषु शुभेषु परित्यजेत् ॥ १९० ॥

महयुद्धभेदाध्याहार । भेदोत्पत्तेर्वाशुभिर्मर्दनमावस्यत्येति यदाह वराह —

आसन्नममणोद्भदोत्पत्त्याशुभिर्मर्दनापसव्यैः ।
युद्धं यतुष्प्रकारं पराशराद्यैः मूनिभिरुक्तम् ॥ १९१ ॥

तत्त्वधर्माणि स्वर्गिदाम्भे—

वत्पत्तेस्तारका स्पर्शो भेदो भेदः प्रकीर्तितः ।
युद्धमशुभिर्मर्दाख्यमंशुयोगे परस्परम् ॥
अंशादनेऽपसव्य स्याद्युद्धमेकोऽत्र चेदथ ॥ १९२ ॥

शास्त्रीयविवाहपत्रे—

यस्मिन्निधु राहुरिनश्च धिष्ण्य गृह्णाति तत्त्यक्तयुतत्रयं स्यात् ।
पाणिप्रदे पुंमरणे विधत्ते द्वयोर्भयोश्चेद् द्वयमेव ज्ञेयात् ॥ १९३ ॥

अथ शुभदोषात्तमाह वराह —

यस्याशनिर्मक्षीकम्पाः सन्ध्यानिर्घातनिस्यनाः ।
परिवेपरजोधूमरक्षाशस्तमनोदयाः ॥ १९४ ॥
द्रुमेभ्योन्तरासस्नेहमधुपुष्पफलोदमाः ।
गोवचिमदृष्टिश्च शिराय मधु माधवे ॥ १९५ ॥

तारोत्कापत्तिकलुष कपिलार्ज्जुमण्डलम् ।
 धनग्निज्जलनास्फोटधूमरेग्यानिलाकुत्रम् ॥ १९६ ॥
 रक्तपद्माक्ष माण्ड्यं नमः क्षुब्धार्णयोपमम् ।
 मरिता चाम्बुमरोप लम्बा मीढ्ये शुभ वदेत् ॥ १९७ ॥
 शकायुःपरीरेपायचुच्छुःकरिरोक्षणम् ।
 कम्पोद्धर्तनवैश्वस्य रसन दारुणं श्रितः ॥ १९८ ॥
 नद्यदपानमरमा प्रद्वयुर्ध्वतरणप्लवाः ।
 शीरण चाद्रिगङ्गाना वर्षामु न मयायद्मम् ॥ १९९ ॥
 दिव्यस्त्रीपूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ।
 महनक्षत्रशराणा दर्शनञ्च दिवाम्बरे ॥ २०० ॥
 गीतवादिशनिर्घोषो वनपर्वतमानुषु ।
 शम्भ्यर्द्धद्विषी हानिरपापाः शरदि स्मृताः ॥ २०१ ॥
 शीतानिलतुषारतरु दर्शनं मृगपक्षिणाम् ।
 रक्षायज्ञादिमन्त्राना दर्शनं बागमानुषी ॥ २०२ ॥
 दिशो धूमान्धकाराश्च मनमोरनपर्वताः ।
 वच्चेः सूर्योदयेऽन्ते वा हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ २०३ ॥
 हिमयानानि तोत्सातयिषुवाद्भुतदर्शनम् ।
 कृष्णाञ्जनाममाकाशं तारोत्कापावविज्जरम् ॥ २०४ ॥
 चित्रगर्भोद्भवाः स्त्रीषु गोजाश्वमृगपक्षिषु ।
 पत्राकुलदानाश्च विहाराः शिशिरे शुभाः ॥ २०५ ॥
 श्रुतुस्वभारजा ह्येते हृष्टाः स्वर्त्तो शुभप्रदाः ।
 श्रुताग्रन्यत्र बोत्पाता हृष्टास्ते भृशदारुणाः ॥ २०६ ॥

अथाऽन्यदोषा , दैवमनेह —

त्रिषीषु नागाद्रिगिरीषु वारिधिः
 कुचाद्रिदिक्पारकविश्ववासवाः ।
 मुनीभसख्याप्रथमादिवेः क्रमान्
 पर त्रिष स्याद् घाटकावतुष्टयम् ॥ २०७ ॥

वृहस्पतिः —

घटीद्वयं च श्रृक्षान्ते मासान्ते च दिनत्रयम् ।
 वर्षान्ते वर्जयेत् पशु ग्रहणाद् दिनमप्रसम् ॥ २०८ ॥
 श्रृक्षान्ते पुत्रनाशः स्यान्मामान्ते तु धनक्षयम् ।
 वर्षान्ते वर्षनाशः स्याद् ग्रहणान् सर्वनाशनम् ॥ २०९ ॥

अथ वर्षं सौरवर्षपरम्—

सौराब्दान्ते त्यजेत्पक्षं चान्त्रे तु नवमं त्यजेत् ।
सावनान्ते त्रिमं त्याज्यं नाश्वत्रे पौष्णमास्त्र्यदम् ॥ २१० ॥

अथ लम्नदोषः, तत्र नारदः—

जामिप्रशुद्धयैकविंशन्महादोषं विवर्जयेत् ।
एकविंशतिदोषाणां नामरूपफलानि च ॥ २११ ॥
पितृमहोक्तं संचिन्त्य तानि वदये समासतः ।
पञ्चाङ्गं शुद्धिरहितो दोषश्चाद्यः प्रकीर्तितः ॥ २१२ ॥
उदयास्तशुद्धिहीनो द्वितीयः सूर्यसंक्रमात् ।
तृतीयः पापपङ्क्त्यो मृगपदकं कुजाष्टकम् ॥ २१३ ॥
गण्डान्तकतुरीरिष्कमपङ्कटेन्दुसमूहः ।
दम्पत्योरष्टमं लम्न राशेरिषकटी त्रय ॥ २१४ ॥
कुमुदूर्तो वारदोषः रज्जूरिकसमाङ्गिभम् ।
महणोत्पातभं कूबिद्धर्षक्रसंयुतम् ॥
कुनवांशो मशानाता वैधृतिश्चैकविंशतिः ॥ २१५ ॥

वशिष्टः—

एकविंशन्महादोषास्ते च ब्रह्ममुखाद्रताः ।
कदाचिन्नैव सीदन्ति गुणानां कोटिकोटिभिः ॥ २१६ ॥
तस्मादेतेषु दोषेषु कदाचिन्नाचरेच्छुभम् ।
विवाहे विधवा नारी मरणं व्रतवन्धने ॥
प्रामनायः प्रतिश्रायां सीमन्ते गर्भनाशनम् ॥ २१७ ॥

अथहारवर्षेभ्यः—

मार्गे मासि तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयं व्रतम् ।
ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोश्च यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ २१८ ॥
कृत्रिकास्थं रवि त्यक्त्वा ज्येष्ठपुत्रस्य कारयेत् ।
वत्सवादिषु कार्येषु दिनानि दश वर्जयेत् ॥ २१९ ॥

पृथ्वीचन्द्रोदये—

भक्तन्मतो जन्मदिने गृहे वा
कुर्याद्विवाहं न च जन्ममासे ।
ज्येष्ठर्षज्येष्ठे च सुवाङ्मनानां
मियो विधेयं न तु शुक्रमासे ॥ २२० ॥

वृहस्पतिः—

न जन्मधिष्ठये न न जन्ममासे
 न जन्मशालीनदिने विद्ध्यन् ।
 ज्येष्ठे न मासे प्रथमस्य मूने-
 म्बुया मुत्राया अरि मद्भजानि ॥ २२१ ॥

भुवःशमीमः—

जन्मनि मामि रिवाहः
 शुभदो जन्मर्त्रजन्मरादयोऽत्र ।
 लाने जन्मनि शुभदः
 शुभदो जन्मनि त्रिषो शक्तिनि ॥ २२२ ॥

वाग्देवः—

जन्मोदये जन्मसु वारकामु
 मासेऽयस जन्मनि जन्ममे वा ।
 कृताङ्गनाऽनेकविधानि धसे
 सौख्यानि भोगं गतु शान्दयानाम् ॥ २२३ ॥
 जन्ममासे तु पुत्राद्या घनाद्या जन्मोदये ।
 जन्ममेपु भवेद्दृढा वृद्धा मन्त्रविरहिणी ॥ २२४ ॥

इदन्तु द्वितीयगन्धोत्पन्नविषयम् , तपाहि नारदः—

न जन्ममासे जन्मर्त्रे न जन्मदिषसेऽपि च ।
 नाद्यगर्भमुत्पन्नाय दुहितुर्वा करमहः ॥ २२५ ॥

जन्ममामे मन्त्रान्तराभाह राममाचण्ड—

जातन्दिर्न दूषयते वशिष्ठो ह्यष्टौ च गगो नियतं दशमिः ।
 जातस्य पत्रे किञ्च भागुखि शेषाःप्रशम्नः गतु जन्ममासि ॥ २२६ ॥

व्येष्ठमासि विवाहे पराशरादिभिर्विशेष उक्तः—

अज्येष्ठा कन्दका यत्र ज्येष्ठपुत्रो वरो यदि ।
 व्यत्ययो वा तयोम्वत्र ज्येष्ठमामः शुभप्रदः ॥ २२७ ॥

गर्गः—

ज्येष्ठायोः कन्यकायाश्च ज्येष्ठपुत्रस्य सर्वदा ।
 रिवाहो नैव कर्तव्यो यदि स्यान्निधनं धुरम् ॥ २२८ ॥

मिदिरः—

ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कन्याया विवाहो न प्रशस्यते ।
तयोऽन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठमासं प्रशस्यते ॥ २२६ ॥

अन्यथ—

द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेकं ज्येष्ठं सुखावहम् ।
ज्येष्ठत्रये न कुर्वीत विवाहं सर्वसम्मतम् ॥ २२७ ॥

नारद—

जन्मभादशमं कर्म सज्जातशं च पौढशम् ।
अष्टादशं सामुदायं त्रयोविंशं विनाशनम् ॥ २२८ ॥
मानसं पञ्चविंशं नाचरेच्छुभमेषु तु ।

वशिष्ठः—

वालाग्नमुक्तौ प्रतवन्धने च
राजामिपेके खलु जन्मधिष्ण्यम् ।
शुभन्त्वनिष्टं सततं विवाहे
सीमन्तयानादिषु मङ्गलेषु ॥ २२९ ॥

जन्ममासच्छगमाह शर्गः—

आरभ्य जन्मदिवसाद्यावत्त्रिंशद्दिनं भवेत् ।
जन्ममासः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गदितः ॥ २३० ॥

इति कृत्स्नत्ववर्धने त्याज्यप्रकरणम् ।

अथ संस्कारप्रकरणम्

तत्रादौ आचारभेदार्थनफलादिनिरूपणम् ।

ग्रहर्तृगणपती—

वैशाखे आश्वि माघे मार्गशीर्षे आश्विने ।
 शुक्लपक्षे शुभाह्ने च सप्तमिर्नक्षत्रे तथा दिवा ॥ १ ॥
 अश्विनेऽनुराधाया रेवतीद्वितये मृगे ।
 हस्तत्रये च रोहिण्यां पुष्यमे चोत्तरासु च ॥ २ ॥
 सितरश्मि शुभ स्त्रीणा प्रथमं पुष्यदर्शनम् ।
 मध्य ज्येष्ठपुनर्वसुर्मूले चान्यत्र निन्दितम् ॥ ३ ॥
 अष्टम्या द्वादशीपञ्चम्यो रिक्तादर्शय संवमे ।
 मद्रात्रिद्वादशीपाते षष्ठ्ये रुजि वैधृतौ ॥ ४ ॥
 परतातगृह सन्ध्या कुदेशे कृष्णवाससि ।
 प्रायोजोदर्शन नेष्ट शान्त्या तु शुभं मयेत् ॥ ५ ॥
 प्रायजा विजय याति रजोदर्शनसम्भवम् ।
 सर्वदोषास्तु सलग्ने सितेऽप्ययुतरीक्षिते ॥ ६ ॥

मासफल चन्द्रिकायाम्—

वैश्वे ॥ प्रथमर्तौ रक्षागारी वैधव्यभागिनी ।
 वैशाखे धनपुत्राद्या ज्येष्ठे रोगान्विता भवेत् ॥ ७ ॥
 शुक्ली मृतप्रजा प्रोक्ता आश्विने धनधान्यदा ।
 नभस्ये दुर्भगा क्षिप्ता आश्विने च तपस्विनी ॥ ८ ॥
 ऊर्जं त्वायुष्मती नारी मार्गशीर्षे बहुपत्नी ।
 पौषे च पुञ्चली नारी माघे पुत्रसुखान्विता ॥
 फाल्गुने शोमती साध्वी क्रमान्मासफल भवेत् ॥ ९ ॥

रत्नसंग्रहे—

ज्येष्ठे च सुभगा नारी आपादे धनसम्पदा ।
 आश्विने म्रियते कन्या माघे च बहुरोगिणी ॥ १० ॥
 आश्विने च मृतापत्या कार्तिके कुलनारिणी ।
 धर्मदुक्ता भवेन्मार्गे पौषे च रतिविह्वला ॥
 माघे क्रोधवती नारी फाल्गुने बहवः सुताः ॥ ११ ॥

अत्र चन्द्रिकारत्नसंग्रहवचनयोर्विरोधाद् व्यावहारिकवचन पूर्वकथितचन्द्रि-
कोक्तमेव ग्राह्यम् ।

अथ वारफलम्—

आदित्ये विधवा नारी सोमे चैव पतिव्रता ।
कुले वन्ध्या विजानीयाद् बुधे सौभाग्यभागिनी ॥ १७ ॥
शुक्रस्पतौ पतिः श्रीमान् शुके चैव बहुप्रजा ।
शनौ वन्ध्या विजानीयान् प्रथमा स्त्री रजस्वला ॥ १८ ॥

नारद—

अमारिक्ताष्टमीपक्षीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि ।
परिषस्य च पूर्वाद्धै व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ १९ ॥
संध्यासूर्यप्लवे विष्ट्यामशुभ प्रथमार्तवम् ।
रुग्णा पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनी ।
पतिव्रता क्लेशभागी रविधारादिषु क्रमात् ॥ २० ॥

गर्गवंहितायाम्—

सुभगा चैव दुःशीला वन्ध्या पुत्रसमन्विता ।
धर्मयुक्ता व्रतघ्नी च परसन्तानमोदिनी ॥ २१ ॥
सुपुत्रा चैव दुष्पुत्रा पितृवेश्मरता सदा ।
दीना प्रजावती चैव पुत्राढ्या चित्रकारिणी ॥ २२ ॥
साध्वी पतिप्रिया नित्य सुपुत्रा कष्टकारिणी ।
स्वकमेनिरता हिंसा पुण्या पुत्रादिसंयुता ॥ २३ ॥
नित्यं धनक्षये सक्ता पुत्रधान्यसमन्विता ।
मूर्खा धात्रा पुण्यवती दक्षार्क्षादेः क्रमात्फलम् ॥ २४ ॥

रत्नफलमुक्त दैवशृङ्गणे—

मेवे सव्यमिचारा स्याद् वृषभे परभोगिनी ।
मिथुने धनभागाढ्या कर्कटे व्यमिचारिणी ॥ २५ ॥
सिंहे पुत्रसंयुक्ता कन्याया श्रीमती तथा ।
विचक्षणा तुलायान्तु वृश्चिके च पतिव्रता ॥ २६ ॥
दुश्चारिणी धनुः पूर्वे त्वपरे च पतिव्रता ।
मकरे त्वन्नदीना कुम्भे निर्धनयुक्ता ॥ २७ ॥
मीने विचक्षणा लग्ने ग्रहसंस्था विवाहवन ॥ २८ ॥

रत्नसंग्रहे—

क्रिये पवित्रा गरि गोधनाढ्या धनान्विता मौक्त्यवती तृतीये ।
 कुण्डद्वयानन्दकरी चतुर्थे कृतप्रसूतिः क्लृप्त मिहलग्ने ॥२३॥
 कन्याप्रसूतिस्त्वबला विलग्नो धनान्विता लग्नगते तुलाप्ये ।
 अलौ विलग्न कुजटा, मिचारा धनुर्विलग्नो व्यभिचारिणी स्थान् ॥२४॥
 मृगे प्रिया सञ्जनद्विणी च कुण्डद्वयव्रीतिकरी घटाप्ये ।
 वेश्येव माने व्यभिचारिणी वा लग्ने कलं दयाद्यजःप्रवृत्तौ ॥२५॥

नारदः—

कृत्नीरूपचापान्त्यनृपुककन्यातुलाधराः ।
 राशाय शुभदा ज्ञेया नारीणां प्रथमार्तवे ॥ २६ ॥

गणः—

सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद् दृढवस्त्रा पतिव्रता ।
 शौम्यवस्त्रा द्वितीया स्यान्नववस्त्रा सुगन्धिता ॥ २७ ॥
 दुर्भगा जीर्णवस्त्रा व्याधोगिणी रक्तवाससा ।
 नीलाभ्यारधरा नारी विधवा पुष्पिता तथा ॥ २८ ॥
 मलिताभ्यारधरा नारी दरिद्रा व्यावृज्यस्वला ।
 वस्त्रे स्युरिपमा रक्तमिन्दवः पुत्रमाप्नुयान् ॥ २९ ॥
 समाश्चेत् कन्यका चेति कलं स्थान् प्रथमार्तवे ॥ ३० ॥
 सम्मार्जनीकाष्ठतृणाग्निपुर्यान्हस्ते दधाना कुलटा तदा स्थान् ।
 हल्पोपभोगे तपसि क्षितौ चेद् दृष्ट रजो भोगवती तदा स्थान् ॥ ३१ ॥

अथ स्नानफलं वशिष्ठसंहितायाम्—

ग्रामाद् बहिः परामे नारी स्याद् व्यभिचारिणी ।
 पतिव्रता पतिस्थाने सुरीला गृहमध्यतः ॥ ३२ ॥
 ग्राममध्ये तु वृद्धिश्च विधवा च दिग्भ्ररा ।
 वपरागे च दुःखीला आयुष्यञ्जलसन्निधौ ॥
 वनमध्ये तु कन्याया धनधान्यसमृद्धिदा ॥ ३३ ॥

पक्षपलम्—

शुक्लपक्षे शुभं प्रोक्तमशुभं कृष्णपक्षके ।
 शुभञ्चैव तु पूर्वाह्ने मध्याह्ने मध्यमं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 अपराह्ने तु वैधव्यं पूर्वरात्रौ शुभं वदेत् ।
 मध्यरात्रौ मध्यमं स्यात् पररात्रौ शुभं स्मृतम् ॥ ३५ ॥
 अस्तंगते यदा सूर्ये या च नारी रजस्वला ।
 जन्मन्येव विपत्तौ च यस्य हस्तस्य शर्वरी ॥ ३६ ॥

अथ रवस्तस्नान दैवशस्त्रमे—

ब्रह्मानुराधाश्विनिसोमभेषु द्वस्तानिलाखण्डनवासवेषु ।
विश्वार्यमश्वीतरमाद्रभेषु वराङ्गनास्नानविधिं प्रदिष्टः ॥ ३७ ॥
काकीर वन्ध्या भवतीह शुक्रे नष्टप्रना स्नानविधौ युवे च ।
सौरी च मृयु पयसोत्पतेन्दौ भीमार्कनीव बहुपुत्रनाभः ॥ ३८ ॥

अथ प्रसूतीस्नान दैवशस्त्रमे—

स्नातः प्रसूता ससुता युवेन स्नाता च वन्ध्या भृगुनन्दनेन ।
सौरी मृतिः क्षीरदक्षिण सोमे पुत्रार्थनाभो रविनीवभीमे ॥ ३९ ॥

श्रुतमत्या स्नानरर वा पलन्तत्रैव—

सरुक् पतिव्रता दीना पुत्रिणी भोगमागिनी ।
पतिव्रता वलेरायुका श्रुतस्नानऽर्कवारतः ॥ ४० ॥

दैवशननोदरे—

बहु पूषा च सौम्यश्च करोर्ब्रह्मा तथाश्विनी ।
एभिः स्नाने तु नारीणां गर्भः सम्पद्यते पुनः ॥ ४१ ॥

अत्रैकादश नक्षत्राणि स्नानविधातुकानि । तथापि षट्सुमभेषु शीतं गर्भो
त्पत्तिर्भवति, अन्येषु क्षिप्रिद्विष्ण्वेनेत्यर्थः । सर्वथा हि निहितभिन्नेषु स्नानं न
कार्यमिति निष्पद्यते । उक्तञ्च—

कृत्तिका भरणी मूलनाद्रा पुष्य पुनर्वसुः ।
मघा चित्रा विशाखा च भवगा च यमस्तथा ॥ ४२ ॥
एताः प्राग्द्वारास्तारास्तासु स्नानं न कारयेन् ।
यदि स्नानं प्रकुर्वीत पुनः सुतिर्न विद्यते ॥ ४३ ॥

अथ च देशाचारतो व्यवस्थानुसन्धेया । सिद्धाचारस्तथा च स्मृतिव्यामिश्रतात् ।
दाक्षिणात्येषु चतुर्थं एव दिवसे स्नानमाह्वयतुयेति विदुष्यतीति । भर्तु
सृष्ट्या चतुर्थेऽङ्के स्नानेन स्त्री स्वस्वनेति वचनात् ।

मृदुदंष्ट्रपती—

पुनर्वसोस्तथा चित्रा ज्येष्ठापुष्याभिषेपु च ।
स्नायादतुमती नारी शुभे वारे शुभे तिथौ ॥ ४४ ॥
रोहिणीद्विष्ये स्वातो हस्तश्च रेवतीद्वये ।
स्नायादतुमती गर्भं विधत्ते शीघ्रमेव हि ॥ ४५ ॥

अथ गर्माधानं शीघरीये —

पद्मपद्मी पद्मदशी चतुर्थी
 चतुर्दशीमप्युपयत्न दित्वा ।
 शेषाः शुभाः स्युन्वितयया निवेदने
 गगः शशाङ्कायंसितेन्दुजानाम् ॥ ४६ ॥
 विष्णुप्रजेशर्गमित्रगिरीशपौष्ण-
 गूनोत्तरावरुणभानि निवेदककार्ये ।
 पूज्या निधूय्यथमुशीतराश्विचित्रा
 दिव्याश्च मध्यमफला निफला स्युःस्ये ॥ ४७ ॥

वधिः—

प्रभूतदोषं यदि दृश्यते तत्पुण्यं ततः शान्तिकर्म कार्यम् ।
 त्रिषज्जयेदेव नृदेकराज्या यावद्रजोदर्शनमन्यषस्ते ॥ ४८ ॥
 ईशानतो गोमयमण्डलेन परिष्कृतेऽग्नौ जुहुयान् सद्युषाम् ।
 शुभा घृताणाञ्च समित्प्रमाणो गायत्रिकां माष्टसहस्रसंख्याम् ॥ ४९ ॥
 शतप्रमाणामथ गघदन्त्री शुभैर्यथेष्ट्याहतिमिन्तिलैश्च ।
 ननः सुरान् भूमिसुरान्वितुश्च सन्तर्पयेदन्नसुराणंश्चैः ॥ ५० ॥

शान्तिप्रकारस्तु वदत्वाद्वा द्रष्टव्यः ।

विष्णुपुराणे—

चतुर्दश्यष्टमी चैव क्षमायास्वया पूर्णिमा ।
 पर्याण्येतानि वज्र्यानि ररिसंक्रातिरेव च ॥ ५१ ॥
 तैलश्रीमांसमम्भोगी मधेप्येतेषु वै पुमान् ।
 विष्णुप्रभोजनं नाम नरकं प्रतिगच्छति ॥ ५२ ॥

वधिः—

पौष्णद्वये विडम्बयाम्यसापेक्षिष्णुद्वये नैघनजन्मभेषु ।
 प्रतरातवापमहदूपितेषु न कार्यमावाजमनिष्टलाग्ने ॥ ५३ ॥
 उपरज्जये वैपृतिपातयोश्च विष्टयां दिवा पारिषपूर्वमागे ।
 मध्यामु पर्यन्त्रपि मातृपित्रोर्मृतोऽह्नि पत्नीगमनं त्रियज्यम् ॥ ५४ ॥

दिनेषु युग्मेषु च रक्ष्यमाण-
 योगे सुतार्थी ररसतोमुपेयान् ।
 दिनेषु युग्मेषु च कन्यकार्थी
 दित्वा च गण्डांस्तिथिराशिमानाम् ॥ ५५ ॥

नारद—

शुचिभूत्वा सुमन्त्रिणावनन्ताद्भामये । प्रियाम् ।
पुत्रायी पुरुषस्त्यक्त्वा पौष्णमूनादिपिण्डभम् ॥ ५६ ॥

कात्तनिर्वाये—

रिक्ता पशोष्टमो पशोदिया पुनमग्यं तथा ।
पापप्रहाणा बाराश्व त्याज्याश्चैवानृतौ गतिः ॥ ५७ ॥

व्यास—

पुरुषप्रदशराः स्यु शुभाः सोमगतकर्मणि ।
मध्यौ क्षीमद्वारौ सुव्रजयेत् नपुंसकौ ॥ ५८ ॥

अथ क्षीमप्रदश्वमुपलक्षणं गर्भाधानस्योपाद् । पुच्छज्वेत्तत् पुत्रीपारेषु स्त्रीगमने
पुच्छनिवाप्तुपयेते इति तावदिष्टं नपुंसकधारगमने । नपुंसकोत्पत्तिः श्वादिष्व-
निष्ठम् ।

नारद—

रजोदरान्तोऽस्पृश्या नागो विनचतुष्टयम् ।
ततः शुद्धाः क्रियाम्नेजाः सधेयैर्ह्यथ विधिः ॥ ५९ ॥

महाश्व—

प्रथमेऽहनि पाण्डालो द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
तृतीये रज्ज्वो मोक्षा चतुर्थेऽहनि शुद्धयति ॥ ६० ॥

धर्मशास्त्रे—

भूतेः स्मृत्या चतुर्थेऽहनि स्नानेन क्षी रजस्वता ।
पञ्चमेऽहनि योग्या स्याद्देवे रिश्ये च कर्मणि ॥ ६१ ॥

वाश्वत्थः—

पोत्रराशुनिशाः क्षीणा तामु युग्मासु सरिशे ।
युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु शनिषु ॥ ६२ ॥
अथ बोधशदिनमग्ने गर्भाधान विधेयम् । बार्हस्पत्यसंहितायाम्—
इरिहस्त्रानुराधाश्च स्वातोयास्त्रासप्तयम् ।
वत्तरानित्यं सौम्य रोहिणी च शुभाः स्मृताः ॥—
आधाने मूलनार्पणस्त्यमशुभं समनन्धभम् ॥ ६३ ॥

क्षीमपराकरोप—

पिण्डं पौष्ण्य नैष्ठ तद्गानि धिग्न्यं
त्यक्त्वा नारीं सुप्रसन्नः प्रसन्नाम् ।
पुष्टः क्षामा पुत्रकामोऽभिगच्छन्
सत्तत्क्षण्यं पुत्रमाप्नोति पुण्यम् ॥ ६४ ॥

तच्च गमन मन्त्रपूर्वकम्, तदुक्त विष्णुपुराणे—

श्रुतावुरगम शस्त्रः स्वपत्न्या मन्त्रतो द्विजः ॥ ६५ ॥

मन्त्रस्तु—

विष्णुर्गोत्रि न न्ययतु गर्भं धेहि सिनीवालीत्येवमादयः ॥

एभिर्भगैर्दक्षिणेन पाणिनोपश्रममिष्टृशेदिति गोविन्दोक्तिः । दिनत्रयानन्तरं
श्रुतगमने दिनसम्माह व्यास —

रात्रौ चतुर्थां पुत्रः स्यादस्यायुर्धनवर्जितः ।

पञ्चम्या पुत्रिणी नारी पष्ठया पुत्रस्तु मध्यमः ॥ ६६ ॥

सप्तम्यामप्रजा योपिदष्टम्यामोश्वरः सुतः ।

नवम्यां सुमगा दारा दशम्याश्चतुरः पुमान् ॥ ६७ ॥

एकादश्यामधर्मा स्त्री द्वादश्या पुरुषोत्तमः ।

त्रयादश्या सुता तन्स्याद्वर्णसकरकारिणी ॥ ६८ ॥

धम्मेष्यज्ञः कृतज्ञः स्यादात्मवेदी दृढव्रतः ।

प्रजायते चतुर्दश्या गुणोपैर्जगतः पतिः ॥ ६९ ॥

राजपत्नी महाभागा सा राजवरागाऽयवा ।

जायते पञ्चदश्या तु बहुपुत्रा पतिव्रता ॥ ७० ॥

विद्यालक्षणसंपूर्णा सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

आश्रयः सर्वभूतानां षोडश्या जायते पुमान् ॥ ७१ ॥

अथ जन्मत्रयमपि वर्णम्, तत्र वृक्षपति —

भ्रातृन्पितृन्पुत्रान्पितृणां च मैथुनाभ्यञ्जने तथा ।

चौलोपनयनादीनि वर्जयेत् त्रिषु जन्मसु ॥ ७२ ॥

हृपमिधुनबुलीरसिंहफन्वा-

स्तुलधरचापक्षपा शुभा भवन्ति ।

यदि शुभयलशक्तिनोऽनुकूला

निधनविशुद्धियुता निपेक्षकार्ये ॥ ७३ ॥

अतस्तत्तु रात्रिय दैवे पित्र्ये निषिद्धा । शुद्धिस्तु चतुर्ध्यामिव स्नानात् ।

एतदभ्यन्तरे रुक्मिण्यतवतादी पूजादिकं परद्वारा कारयितव्यम्, उपवासादयः
स्वयमेव कार्याः ।

रत्नसंग्रहे—

कुण्डल्यो मनुजाधाननेश्चित्यं पुत्रवन्धयोः ।

यदा यत्र यथा येन लिख्यते विधिनिम्मितम् ॥ ७४ ॥

रजोयोगश्चतुस्त्रीणां षोडशैव दिनम्परम् ।

यदाधानम्भवेत्तत्र तदाधानं भवेद् ध्रुवम् ॥ ७५ ॥

व्यवने पुंसमी योगात्रयोगा पुनेविशी ।
ध्रुवमाधानिकौ विद्धि यदित्थं स्यान्ननु प्रिये ॥ ७६ ॥

अस्यादमयः—

पुंशसरे समतिथौ पुरुषाख्यस्य
योगो यदा सम्पन्नौ ध्रुवेव पुत्रः ।
स्त्रीसूक्तकेपि तु तिथौ विपने च कन्या-
योगे भृगौ चाद तदा खलु चन्द्रतारे ॥ ७७ ॥

अथाधानयोगेनैराधान स्वान्न क्षिरवाधानयोगस्तत्क्षेपेनाधानं स्यात्तत्र
तु आधानयोगेऽप्याधानयोगेनैक्षिरयम् । यदा—

पुंसा पदत्रिदशायगौ शशिगुरु स्त्रेणा कुजेन्दू तथा
धीर्याद्व्यौ स्वर्गहाशगौ यदि तदा गर्भाय योगो भवेत् ॥
लग्नं वा बलवत्तथात्मजसुतौ जीवो रवा गर्भकृत्
ज्ञात्वा योगबलावल सुमतिभिः कार्यः सदा निश्चयः ॥ ७८ ॥
यासरे पुत्रदा गर्भे कुजार्कगुरवो भवम् ।
कन्यादौ भृगुशीतांशू पण्डादौ शनिचन्द्रजौ ॥ ७९ ॥

अत्र सङ्क्षिप्य लिख्यते—

पूर्वकथितशुभसमये स्वरथा सुनतना स्वच्छता कृत् पुंसाग्ने क्षियममिषजेत्
सार्धप्रहराग्ने चतुर्थप्रहरे वा पुषः स्नानं गर्भशक्या “श्रुतौ तु गर्भशंक्षित्वात्
स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् ॥” इति।ग्रामाभ्यात् ।

यदा तु दक्षिणे पार्श्वे देहे बहति मारुतः ।
तदा रात्रौ व्रजेत् कान्तां पथवज्यं सहृदुबुधः ॥ ८० ॥
षोढात्रामौ भौमदृष्टे शराङ्के मार्गं मार्गं चोपितामार्तयं यत् ।
अश्वेशोन्तं यच्च रक्तं यशमं तद्गर्भाय वेदनागन्धहीनम् ॥ ८१ ॥

जगन्मोहने दक्षिण —

केन्द्रत्रिकोणेषु शुभस्थितेषु लग्ने शशङ्के च शुभैः समेते ।
पार्वेक्षितामारिगतैश्च चायाःपुंजन्मवोगेषु च सम्प्रयोगम् ॥ ८२ ॥

नारदः—

वृकरार्यशग चन्द्रे लग्ने पुषद्वीक्षिते ।
शुचिर्भूत्वा युगमतिथौ ह्यनग्नान्नामयेतिप्रियाम् ॥ ८३ ॥
पुषदाः सूर्यजीवाराः स्त्रीमदौ शशिभास्करो ।
नपुंसकौ सौम्यशीरी शिरोमात्र विधुन्तुदः ॥ ८४ ॥

अथस्त्रीपुनपुनकथोक्ता वशिष्ठेनोक्ताः—

आधानलग्ने त्रिपदाशाराशौ

जीवेन्दुनाभ्या युतमीक्षिते वा ।

नान्यैः सुपुत्रस्तथ पापगणैः

पापी च मित्रैर्गतिमिच्छ मित्रः ॥ ८५ ॥

ओजश्चांशे लग्नगे वीर्ययुक्ते

जीवेन्दुके - रोजराश्यशामभ्यैः ।

पुनन्म स्याद् व्यस्यये कन्यका स्याद्

मित्रैः पण्डो दयङ्गैर्द्वित्रजन्मा ॥ ८६ ॥

पण्डो नपुंसकः ।

ओनोशरुर्क्षादिपमशंसन्म्यः

पुंजन्मकारी रविमूनुरेकः ।

विचार्य वीर्यं पुरुषप्रहाणा

वाच्योऽयं पुत्रस्तथ पुत्रिका वा ॥ ८७ ॥

युगमाशलग्ने धनयुक्तगुरु-

निशाकराभ्या युत इक्षिते वा ।

नान्यैः मुक्त्या त्वथ पापरूपा

पापैश्च शेष मुविचिन्त्य वाच्यम् ॥ ८८ ॥

एवमन्येऽपि पुञ्जमादियोगा आतके दृष्ट्या, एषु यस्मिन् कस्मिन्निधिं पुञ्जमयोगे पुत्रार्थं युग्मराशौ पराशौ गच्छेत् कन्याजन्मयोगे कन्यार्थं विपमराशौ पराशौ गच्छेदिति क्लृप्तार्थः । तत्र लीगमने रागत एव प्रवृत्तेर्नियम एवेति सिद्धान्तितम् 'श्रुतौ गच्छेदिति' यमशमनात् । 'श्रुतावपेयात्तत्रैव वा प्रतिषिद्धवच्चेति' गौतमशमनाच्च । श्रुतावगमने प्रत्येकयोपि स्मर्यते—

श्रुतुस्नाता तु यो नारी सञ्जिघी नोपगच्छति ।

पोराया भ्रूणहत्याया युज्यते नात्र सशयः ॥ ८९ ॥

इति स्नातातपोक्तेः । अत एवैदूषणमयादधिकारिणा विधादिना कन्या गुणयुक्ते चरायावश्य देया तदाह याज्ञवल्क्यः—

पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।

कन्याप्रदः पूर्वनाशो प्रकृतस्थः परः परः ॥ ९० ॥

अप्रयच्छन्नवाप्नोति भ्रूणहत्यामृतामृतौ ॥ ९१ ॥

इतिवीप्सोक्ति । अग्नं गर्भः । एवं गर्भाधान विधाय निद्रासमये पुंसां किं कार्य-

मित्याह विष्णु —

निद्रासमयमासाद्य ताम्बूलं वदनान् त्यजेन् ।
पर्यङ्कान् प्रमदां मालान् पुण्ड्रं पुष्पाणि मस्तकान् ॥ ६२ ॥

अथ पुसवनम्

शनसग्रहे—

द्वितीये च तृतीये च मासि पष्ठे च शस्यते ।
पक्षे चैव तथा शुक्ले रिक्तावर्जतिथौ पुनः ॥ ९३ ॥
मगले च खौ चैव गुरौ चैव प्रशस्यते ।
पुनर्वन्मस्तकत्वाच्च नन्दा मद्रा प्रशस्यते ॥ ९४ ॥
मूलद्विस्तस्तथा पुष्यः श्रवणा च पुनर्वसू ।
आर्द्रा मृगशिराश्चैव द्वयं भाद्रपदश्चैव च ॥ ९५ ॥
कन्याकर्कटसिंहेषु तथा घनुर्दृषेपु च ।
रुद्रिकेपि तथा लग्ने शस्यते च बुधेः पुनः ॥ ९६ ॥

भीषरीये—

कुर्यात् पंसवनं प्रसिद्धविषये गर्भे तृतीयेऽथवा
मासि स्कीततनौ तुषारकिरणे पुष्येऽथवा वैष्णवे ।
दित्वा कर्कटकं नृयुग्मश्रुती चान्येषु रिक्तातिथौ
शुद्धे नैघनधाम्नि शुक्लशश्वद्विन्मन्त्रिणा वासरे ॥ ९७ ॥

भीषति —

मरणः शङ्करपुनर्वसू निर्वर्तते भवसुपुष्यगो मृगः ।
रविमूसुतनीषवासरा कथिताः पुसवनादिकर्मसु ॥ ९८ ॥

रत्नावल्या—

मासे तृतीयेऽथवा द्वितीये पुमान्मघेऽथवा शुक्ले ।
अश्लोकचन्द्रे शुक्लमानुवारे जीवे शुभं पुसवनादिकर्म ॥ ९९ ॥

धौनक —

व्यक्ते गर्भे तृतीये तु मासे पुसवनं भवेत् ।
गर्भे व्यक्ते तृतीये चेच्चतुर्थे मासि वा भवेत् ॥ १०० ॥

वशिष्ठ—

अष्टमस्या महाः सर्वे नेष्टाः स्युस्तेऽशुभावहाः ।
एवं सम्यक्परीश्येव कुर्यात्पुसवनक्रियाम् ॥ १०१ ॥

वृक्षरूपः—

गुरुद्वयधेन्दूना द्वेष्काणादिवशाशकाः ।
तेषामुदयदोषाश्च पुंसवने शुभावहाः ॥ १०२ ॥

गर्गः—

सौम्ये मृतप्रजा मन्दे मृत्यवन्ध्या च भास्करे ।
सोमे दुर्यग्रिहीना स्याच्छेषा सर्वार्थसिद्धिदाः ॥ १०३ ॥

अत्र वचनद्वयप्रामाण्याद्विकल्पः ।

वेचित्तु—यदा तृतीये मासि पुंसवने विहीरितं तदा सौम्यवारा एव प्राज्ञाः ।
यदा चतुर्थे तदा पुंवारा नक्षत्राणि पुंनामाभ्यङ्ग प्राज्ञाणि ।

तदाह वशिष्ठ —

पुंनामश्रयणं त्रिपुण्यस्वातीहस्तपुनर्वसु ।
मूलं पौष्णपदं वानुरावामृगशिरोऽश्विनी ॥ १०४ ॥

विशेषमाह श्रुशोषये—

हस्तार्द्राविष्यमूलानि सौम्यं त्रिपुण्यपुनर्वसु ।
पौष्ण पदद्वयं प्रोक्षमापादद्वयमेव च ॥ १०५ ॥
श्रेष्ठानि कथितान्येव विष्णान्येकादशैव तु ।
स्यातौ तथा मघावश्वरेवत्या फल्गुनीद्वये ॥ १०६ ॥
अश्विन्याञ्चैत्र नक्षत्रे यदा पुंसवने भवेत् ।
नरः सम्पद्यते देवाद्यदा स्याद् गुरुत्वपगः ॥ १०७ ॥
अन्धो ह्यु सुतनुः क्रूरो नारी चेतुलदा भवेत् ।
क्षेपाणि दशधान्यानि निन्दितानि विशेषतः ॥ १०८ ॥
मीनवृश्चिककुम्भेषु चापगोसिंहकन्यकैः ।
युक्ताः पुंसवनाद्येषु सुखपुत्रादिवाञ्छया ॥ १०९ ॥
केन्द्रत्रिकोणमग्नेषु शुभस्थितेषु
पापेषु षट्त्रिदशलामगृहस्थितेषु ।
जीवेन्दुमानुभृगुभूमित्रमन्दिरेषु
हस्तेषु लग्नपरिप्लुष्टशुभांशवेषु ॥ ११० ॥

अत्रापि चन्द्रबलादन्मावश्यकमाह नृसिंहः—

अपि पुंसवने कार्यं दम्पत्योरनुकूलभे ।
जन्मादि वर्जयेद्वात्रि चाशिकं त्रिपदादि ॥ १११ ॥

पुण्यवन्धीमन्त्रयोर्विशेषमाह गणपतिः—

द्वितीये वा तृतीये वा मासि पुंसवनं स्मृतम् ।
मासे षष्ठेष्टमे वाद्यगर्भमीमन्तरुं विदुः ॥ ११८ ॥
पुनर्वसुद्वये मूत्र श्रवणे मृगहस्तयोः ।
गुन्धोमार्गसारेषु प्रोक्त पुंसवनादिकम् ॥ ११९ ॥
रेवत्या व्युत्तरेऽप्येके शुक्ले चन्द्रे बुधे जगुः ।
मासे धेये वले चन्द्रे लग्ने पुमाशके शुभे ॥ ११४ ॥
सीम्ये केन्द्रत्रिकोणे वा पापे लाभत्रिपट्टके ॥ ११५ ॥

उक्तञ्च भीमन्ताध्याये कथ्यते—

शुक्लपक्षादिदिवसं रिक्ता पक्षस्य मध्यमाम् ।
तिथि शन्यर्भूमूनुमुरेज्यानाञ्च यासरे ॥ ११६ ॥

•यावत्.—

पुरुषप्रद्वाराः स्युः शुभाः सीमन्तकर्मणि ।
मध्यो ह्योमद्वारो तु वर्तयेत्तु नपुंसको ॥ ११७ ॥

नारदः—

चतुर्थे मासि षष्ठे चाप्यष्टमे वा तदीश्वरे ।
यत्नारपन्ने दम्भयोश्चन्द्रतारावृत्तान्वितौ ॥ ११८ ॥

कश्यपोपि—

मासेश्वरे यत्नोपेन नास्त्ये न पराजिते ॥ ११९ ॥

श्रीनक —

चतुर्थे गर्भमासान् स्यात्सीमन्तोन्नयनक्रिया ।
षष्ठेऽष्टमे वा कूर्वात सूत्रान्तरनिधानतः ॥ १२० ॥

सूत्रान्तरम् = स्वस्वच्छास्त्रम् ।

नारदः—

शुक्लपक्षे च पूर्वादि सीमन्ताख्यो विधिः स्मृतः ॥ १२१ ॥

वृक्षपतिः—

पूर्वपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णे चान्त्यत्रिकं रिता ।
पूर्वादि पर तत्रापि नापराहे कथञ्चन ॥ १२२ ॥

वशिष्ट —

केन्द्रत्रिकोणोपगतेश्च सौम्ये-
र्दुश्चिक्क्यलाभारिगतेश्च पापैः ।

पट्टलग्नान्त्यविवज्रितेन्द्री

सीमन्तकार्यं शुभदं तथैव ॥ १२१ ॥

रत्नमालायाम् —

पठे मास्ययथाष्टमे तदधिपे वीर्योपगन्ने विधी
चेष्टैर्दृष्टतनौ मृनाममरने पुलग्नभावेपि च ।
धीधर्मार्थचतुष्टये सुरगुरौ पापैश्च तद्बाह्यै-
र्मृत्युर्द्वादशवर्जितैश्च मुनिभिः सीमन्तकर्म स्मृ म् ॥ १२४ ॥

अथ दृश्य —

षण्डोऽपि शुभदो ज्ञेयस्त्यक्त्वा पष्ठाष्टमव्ययान् ।
सीमन्तलग्नादेकोऽपि ऋ पञ्चाष्टरिष्कगः ।
इन्ति सीमन्तिर्नी सोऽपि तद्गर्भं वा न सशयः ॥ १२५ ॥

सीमन्ताध्याये दृश्य —

न नैधने तुर्यलग्नेनैधने शुद्धिसंयुते ।
पञ्चमिश्च चतुभिर्वा सूर्येन्दुगुरुपूर्वके ।
महैरिष्टैः शुभैर्लग्ने राशावपि न नैधने ॥ १२६ ॥

सीमन्तोन्नयनमित्यनुषङ्ग, अस्यानवाद पारिवर्ते नृविह ह्युक्तोक्त —

लग्नो दृष्टभराशीश केन्द्रग शुभरीक्षित ।
यद्यप्यष्टममस्योक्त दोषमाशु व्यपोदति ॥ १२७ ॥

गुरु —

मूलर्क्षे केचिदिच्छन्ति सीमन्त शुभदं बुधा ।
सिद्धान्ती वर्जयेत्लग्नं महारष्टमवर्जिते ॥ १२८ ॥
रोहिण्येन्दवमादित्य पुष्यहस्ताचरात्रयम् ।
सौम्यवैष्णवश्चैव सीमन्तादिषु सम्मतम् ॥ १२९ ॥

भीषर —

सौम्याना वारवर्गा स्युः सीमन्तादिषु शोमनाः ॥ १३० ॥

अतः क्षमनक्षत्रस्य विहितत्वसम्भवेऽपि त्याज्यमेवाह वशिष्ठः—

पालान्नमुक्तौ व्रतबन्धने च

राजार्भषेके सलु जन्मधिष्ण्यम् ।

शुभन्त्रनिष्टं सततं विवाद-

सीमन्तयात्रादिषु मंगलेषु ॥ १३१ ॥

एवं निर्णते सीमन्तोन्नयनद्रुहर्त्तुं शुक्रास्तादिदोषविचारो नास्ति नियतमाह-
विहितत्वात् ।

तदाह—

मासप्रयुक्तकार्येषु मूढत्वं गुरुशुक्रयोः ।

न दोषकृन्मूलो मासो गुर्वादित्यादिक्रन्तया ॥ १३२ ॥

तच्चञ्च—

सीमन्तजातकादीनि प्राशनान्तानि यानि वै ।

न दोषो मलमासस्य मौढस्य गुरुशुक्रयोः ॥ १३३ ॥

वृद्धदेव सीमन्तवर्मणा संस्कृतो गर्भः सर्वो गर्भः संस्कृतो भवति यदाह हारीतः—

सकृच्च कृतसंस्काराः सीमन्तेन द्विजस्त्रियः ।

यं यं गर्भं प्रसूयन्ते स सर्वः संस्कृतो भवेत् ॥ १३४ ॥

अथ विष्णुपूजा

वशिष्ठः—

मास्यष्टमे च गर्भस्य कुर्याद्विष्णुवर्चनक्रियाम् ।

अथप्येव रोहिण्यां पुष्ये चैव प्रशस्यते ॥ १३५ ॥

द्वितीया सप्तमी चैव द्वादशी च शुभा तिथिः ।

शुभमहोदयाः शस्तास्तेषाञ्च दिवसा अपि ।

पापाक्षयारिणाः शस्ता नेशाः सर्वेऽष्टमे स्थिताः ॥ १३६ ॥

भीषाः—

रोहिण्यां वैष्णवे पूर्वपक्षे

द्वादश्यां वा सप्तमे वा त्रिथी च ।

मध्ये चाष्टः पूर्वभागे न रात्रौ

विष्णोः पूजाङ्कारयेद् गर्भपुष्टयै ॥ १३७ ॥

अष्टमप्रदोषाववादमाह गुरुः—

रन्ध्रेराः स्वांशगः स्वोच्चे स्वक्षेत्रोपचयश्शेगः ।

अष्टमस्थस्य दोषोऽयं विनश्यति न हंशयः ॥ १३८ ॥

नारदः—

लग्नाष्टमेशयोर्मैत्रे लग्नेशे बलसंयुते ।
अस्तगे निधनेशे वा निधनेऽपि शुभमहे ॥ ११९ ॥

नत्र पृष्ठाप्रदारस्तेनैवोक्तः—

पोताम्बरं उज्ज्वलं शालचरमदाम्बुजम् ।
वैकुण्ठवासिनं विष्णुं मृत्कुम्भे स्थापयेत्ततः ॥ १२० ॥
त्रिणोश्च रु कनकेन कृत्वा तल्लिङ्गमन्त्रैरथ मन्त्रपुष्पैः ।
वस्त्रात्तनेर्गुम्गुलुधूपदीपैर्नैवेद्यनाभ्यूलकलैश्च सम्यक् ॥ १४१ ॥
विष्णुश्च देवता पूज्यो गर्भाणां रक्षणाय च ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रदातुं प्रसिद्धा यद्गमंयुता ॥ १४२ ॥
अथ बालविधानस्याख्यायां गर्भिणीपतिवर्ममाह—

चौरं शत्रुानुगमनं नगरवृन्तनञ्च
युद्धन्तु वास्तुकरणन्त्वतिदूरयानम् ।
वद्वाहमौवनयनं पयसोपगाह-
मायुःक्षयो भवति गर्भिणीपतीनाम् ॥ १४३ ॥

गारुडः—

दहनं वपनं चैव चौरश्च गिरिरोहणम् ।
नावमारोहणञ्चैव न कुर्याद् गर्भिणीपतिः ॥ १४४ ॥
प्रव्यक्तगर्भापतिरध्वयानं
मृतस्य वाहं क्षुरकर्म संगरम् ।
तस्यान्तु यत्नेन गयादितीर्थं
यागादिकं वास्तुविधिं न कुर्यात् ॥ १४५ ॥
प्रव्यक्तगर्भा वनिता भवेन्मासत्रयात्परम् ।
पण्मासात् परतः सूतिर्नवमेऽष्टिवासिनी ॥ १४६ ॥
धर्मशास्त्रे—

सिन्धुस्नानं दुष्प्रच्छेदं वपनं प्रेतवाहनम् ।
विदेशगमनञ्चैव न कुर्याद् गर्भिणीपतिः ॥ १४७ ॥
राजा योगी पुरन्ध्री च मातापित्रोस्तु जीवतोः ।
मुण्डनं सर्वतीर्थेषु न कुर्याद्गर्भिणीपतिः ॥ १४८ ॥

नारदः—

वपनं मेषुनं तीर्थं वर्जयेद् गर्भिणीपतिः ।
श्राद्धश्च सप्तमान्मासादूर्ध्वं चान्यत्र वेदवित् ॥ १४९ ॥
श्राद्धं = भाद्रमौषनम् ।

अथ सूतीगृहनिर्माणप्रवेशौ

तत्र वराह —

हस्तादित्यशशाङ्कतिष्यपवनप्रागौशमित्रोत्तरा
चित्राश्रित्रयणेषु वृश्चिकषटौ हित्वा विरिक्ते त्रिषु ।
शुक्राचार्यशनेश्वरश्च शशिना वारानुकूले शुभे
राशौ वेदमनि सूतिकागृहविधिः क्षेमकरः कीर्तितः ॥ १५० ॥

गरुड —

वारोऽनुकूले राशौ च दिने दोषविबन्धिते ।
सानुकूलदिशि प्रोक्त सूतिनाभवन बुधैः ॥ १५१ ॥

तथा —

रोहिण्येन्द्रवपौष्णेषु स्वातीषारुणयोरपि ।
पुनर्वसूपुष्यहस्तं धनिष्ठाज्यूत्तरासु च ।
मेरे त्वाष्ट्रे तथाश्विन्या सूतिकागारवेरानम् ॥ १५२ ॥

अथ जातकर्म —

अथ पुत्रे जाते पितु स्नानं तत आम्बुदयिकपूर्वकं शास्त्रोक्तप्रकारेण जातकर्म
तथाचाराणुत्रे जाते षष्ठदिने राशौ षष्ठिकापूजा । तत्र गौरीपद्मेत्यादिषोडश-
मातृकापूजा विधेया । तत्र हि —

शिवासम्भूतिनाम्नी च प्रीतिमश्रीविरेव च ।
भनसूया क्षमा चैव पडेताः कृत्तिकाः स्मृताः ॥ १५३ ॥

कृत्तिकापूजानन्तरं षष्ठिकापूजा विधेया । तत्र मन्त्र —

गौर्याः पुत्रो यया स्कन्दः शिशुः संरक्षितस्तवया ।
तथा ममाप्यर्थं बालो रक्ष्यता पश्चिक्ते मम ॥ १५४ ॥

वशिष्ठ —

यस्मिन् मुहूर्ते जनितः कुमार-
स्तस्मिन् मुहूर्ते तलु जातकर्म ।
सन्तर्यं देवान् सपितृन्दिवाश्च
सुवर्णगोभूमिहिरण्यरुक्तेः ॥ १५५ ॥

विष्णु —

जातकर्मं ततः कुर्यान् पुत्रे जाते ययोदिते ॥ १५६ ॥

१६१५ पद्यानुसारेणेत्यर्थः । तच्च भक्षणानन्तरं सचैलं स्नानं विधाय कार्यम् ।

उक्तञ्च वशिष्ठेन—

भुत्वा जात पिता पुत्रं सचैल स्नानमाचरेत् ।

वत्तराभिमुखो भूत्वा नद्या वा देवरातक ॥ १५७ ॥

तदपि नास्म्येदात्प्रागेव तदुक्तं मनुना—

प्राङ्नाभिरधनात्पुंसो जातकर्म विधीयते ॥ २५८ ॥

वर्धन देदनम् । अत्र हेतुमाह भैमिनि—

यारभ ऋक्षयते नालं ठायन्नाप्रोति सूतकम् ।

टिग्ने नाले तत पश्चात् सूतकं तु विधीयते ॥ २५९ ॥

अत्र गमं—

ज्यतीपाते च सङ्कान्तौ प्रहृष्टे वैधृतावपि ।

प्राङ् विना शुभ कर्म प्राप्नोतकालेपि नाचरेत् ॥ २६० ॥

अन्यथ—

अमासंश्रान्तिविष्टयादौ प्राप्नोतकालेपि नाचरेत् ॥ २६१ ॥

नारदकंहितायां—

तस्मिन् जन्ममुहूर्त्ते तु सूतकान्ते तथा शिशोः ।

जातकर्म च कर्तव्यं पितृपूजनपूर्वकम् ॥ १६२ ॥

भीषतिः—

मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु भेषु

सूत्रोर्विधेय एतु जातकर्म ।

गुरौ भृगौ वापि चतुष्टयस्थे

सन्तः प्रशंसन्ति च नामधेयम् ॥ २६३ ॥

मृदादिस्पर्शनमुक्तं भीषरेण—

रोहिण्युत्तरार्धे स्थिरं गिरिशमूलेन्द्रोरागं दारुणं

क्षिप्रं चाश्विदिनेशपुष्यमनलेन्द्राग्नीतु साधारणम् ।

वर्म पूर्वमघान्तकं मृदुमगत्वाष्ट्रान्त्यमैत्र्यश्चरं .

विष्णुस्वातिशतोघ्नम्वदितयः सूर्यः म्वसंज्ञाफलम् ॥ २६४ ॥

उक्तकालातीतिभेदशौचात्परं तत्र यद्येदिते शुभसमये जातकर्म कार्यम् । उक्त-
काले तु न पञ्चाङ्गं विचारणीयमिति तात्पर्यं ।

अथ नामकर्म

नारद —

सूतकान्ते नामकर्म विधेयं स्वकुलोचितम् ॥ १६५ ॥

नक्षत्रादिनियमामारं नियतकालविहितत्वान् ।

तदुक्तं सारसंग्रहे—

एकादशेऽह्नि त्रिपाणा क्षत्रियाणां त्रयोदशे ।

घैश्यानां पौडशे नाम मासान्ते शूद्रजन्मनः ॥ १६६ ॥

मनु —

नामधेय दशम्यान्तु द्वादश्या वाऽस्य कारयेत् ।

पुण्ये त्रिंशौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥ १६७ ॥

दशम्यामतीतायामेकादशे दिवस इत्यर्थः । एतच्च ब्राह्मण-पितृ-पूर्ववाक्य-
स्वरसात् ।

कश्यप —

उक्तकाले प्रकर्त्तव्या नामकर्मास्त्रिंशो क्रिया ।

अतीतेषु च कालेषु कर्त्तव्यावात्तरायणे ॥ १६८ ॥

सुरेज्ये वाऽसुरेज्ये वा नास्तगे न च बाह्वर्के ।

शुभलग्ने शुभाशे च शुभेऽह्नि शुभवासरे ॥ १६९ ॥

चन्द्रवाराहलोपेते नैघनोदयवर्जिते ।

पूर्वाह्ने क्षिप्रमक्षत्रे चरस्यारमृदूदुषु ॥ १७० ॥

नाममङ्गलघोषैश्च रहस्य दक्षिणे ध्रुवी ।

बृहस्पति —

पूर्वाह्ने श्रेष्ठ इत्युक्तो मध्याह्ने मध्यम स्मृतः ।

अपराह्ने च रात्रिश्च वर्जयेन्नामकर्मणि ॥ १७१ ॥

गुरु —

पञ्चच्छिद्राश्च नयमी हित्वा पञ्चदशीं तदा ।

शेषाः स्युस्तिथयः सर्वा नामकर्मणि पूजिताः ॥ १७२ ॥

भास्करार्कनभौमाना वर्जयेदशकोदयौ ।

घनकर्मसुतभ्रातृनवमस्य शुभः शशी ॥ १७३ ॥

शुद्धे व्ययष्टमे लग्ने पावाश्च त्र्यरिलाभगाः ।

शुभेषु शेषसंस्थेषु नामकर्म शुभावहम् ॥ १७४ ॥

नाग्नैव कीर्तिं लभते मनुष्यस्तत्र प्रशस्तं सलु नामकर्म ॥ १७५ ॥

वृक्षमिश्रिष्टे—

वदक्षरादिकं नाम यस्मिन्विष्ण्ये यदक्षरम् ॥ १७६ ॥

तच्च नाम कीदृश कार्यमित्याह—

वशिष्ट —

न द्वयक्षर वा चतुरक्षरं वा
यद्यप्यसितं धान्तणकाररेफम् ।
त्रिष्वर्ग्यं नामादिकमेव कार्यं
स्फुटम्भवेदक्षिणवर्णरन्ध्रे ॥ १७७ ॥

शत —

कुलदेवतानशत्रादिमाससम्बन्धे पिता वा कुर्यादन्योपि वा कुम्भदः । पुष्पा-
न्यशराणि पुष्पनामधेयानि भयुष्मानि स्त्रीनामधेयानि । नक्षत्रभरणव्यात् ।

अथ मार्गशीर्षादिनामानि पिता दद्यात् ।

कृष्णोऽनन्तोऽप्युत्तमको वैकुण्ठोऽथ जनार्दनः ।
वपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ।
योगीशः पुण्डरीकाक्षो मासनामान्यनुकमात् ॥ १७८ ॥

भीषरीये—

नामरुर्म दशमेऽपि वाऽहनि द्वादशे शुचिपु वा विधीयते ।
स्त्रीबभ्रुमित्रभवगैस्तु सद् मर्हस्तादृशैर्यदि विलोकिता शुभा ॥ १७९ ॥
मित्रादित्यमघोत्तराश्वतमिषास्वातीधनिष्ठाच्युत-
प्रादेशाश्विराशाद्रुषौष्णदिनकृत्पुष्येषु राशौ सिधरे ।
छिद्रा पञ्चदशी जिह्वाय नवमी शुद्धेऽश्वमे भार्गवे
ज्ञाचार्यामृतपादभागदिवसे नामानि कुर्याच्छिष्टशोः ॥ १८० ॥

अथ प्रसङ्गावबन्धनमयेऽशुभशान्तार्थं गणशान्तादि तरण्यनि च कथ्यन्ते ।
तिथ्यादिगणनात् —

भीषरीये—

पूर्णातिथीना तिसृणान्तयान्ते
मीनालिकर्का नवमो नवांशः ।
मेघेऽथ कण्ठीरवधन्विनोश्च
गण्डान्तमाद्यो नवमस्तशान्तः ॥ १८१ ॥
अश्विनीमघमूलादौ त्रिवेदनवनादिभ्यः ।
रेवतीसप्तम्यान्ते मासरुद्ररसास्तथा ॥ १८२ ॥
अश्विनीमघमूलादौ नादिकाद्विद्वयन्तथा ।
रेवतीसप्तम्यान्ते नादिकाद्विद्वयन्तथा ॥ १८३ ॥

अश्विनीमघमूलानाम्पूर्वार्धे वाध्यते पिता ।
 पुष्याहिशक्रपश्चार्धे जननी वाध्यते शिशोः ॥ १८४ ॥
 पितृघ्नश्च दिवा जातो रात्रिनातश्च मातृघ्नः ।
 आमभुक् सन्ध्यद्योर्नातो नास्ति गण्ठे निरामयः ॥ १८५ ॥
 सर्वेषां गण्डनातानां परित्यागो विधीयते ।
 यज्येदर्शनं शाय तच्च पाण्यासिकम्भवेत् ॥ १८६ ॥
 मस्ये पूर्णानन्दयोर्नाम्निके द्वे

स्याद्गण्डान्तं कोटमान्तमन्तर्यैका ।

कोट्गण्डादौ वृश्चिकान्ते मृगान्ते
 मेवादौ स्यात्सर्वकार्येषु नेष्टम् ॥ १८७ ॥

एषा गण्डान्तानां परम्—

तिथ्यक्षगण्डे पितृमातृनाशो
 लग्ने तु सन्ध्यो तनयस्य नाराः ।
 सर्वेषु नो जीवति हन्ति वधः
 जीयन्पुनः स्याद्बहुवारणश्च ॥ १८८ ॥

अथेषा दानम् । उत्तरागम्यं —

तिथिगण्डे त्वनद्वाहं नक्षत्रे धेनुश्च्यते ।
 कावन लग्नगण्डे तु गण्डदोषो विनश्यति ॥ १८९ ॥
 उत्तरे त्रिपात्र स्यात्पुष्ये गोदानमुच्यते ।
 अजाप्रदानं त्वाष्ट्रे स्यात्पूर्वाभादे च काञ्चनम् ॥ १९० ॥
 उत्तरातिथ्यविश्रासु पूर्वाभादोद्भवस्य च ।
 कुर्याच्छान्तिं प्रयत्नेन नक्षत्राकारज्ञा बुधः ॥ १९१ ॥

नारदीये—

अश्विनीमघमूलादौ त्रिनेदननाडिकाः ।
 रेवतीसर्पशकान्ते मासकृत्तरसास्तथा ॥ १९२ ॥
 मूलेन्द्रयोद्दिगण्डे निशात्य पितृसर्पयोः ।
 अश्विनी रेवती चैव सन्ध्यागण्डः प्रकीर्तितः ॥ १९३ ॥
 पौष्णाश्विनयोः सर्पपित्रारययोश्च-

यत्र ज्येष्ठामूयोरन्तरालः ।

तद्गण्डान्तं यच्च तन्नाटिकं हि
 यात्रा उन्मोढादकालेषु नेष्टम् ॥ १९४ ॥
 अश्विनीमघमूलादौ गण्डनाडाद्वयम्भवेत् ।
 रेवतीसर्पशकान्तं गण्डं नाडीद्वयं तथा ॥ १९५ ॥

अश्विनोमयमूलानां पूर्वार्धे पीडयते पिता ।
 पीष्णादिशक्रशेषाद्धे जननीमरणं दिशेत् ॥ १९६ ॥
 गण्डान्तशान्तिं वक्ष्यामि सोममन्त्रेण भक्तिमान् ।
 कास्यपात्रं प्रकुर्यात् पलैः पीडयन्निर्बुधः ॥ १९७ ॥
 अष्टामिर्वा चतुर्भिर्वा द्वाभ्यां वा शोभनं समम् ।
 तन्मध्ये स्थापयेच्छृङ्गे नयनीतेन पूरितम् ॥ १९८ ॥
 गन्तव्यं चन्द्रमभ्यर्च्य सितपुष्पैः सहस्रकैः ।
 दैवज्ञं सोपवासञ्च शुभं ज्ञान्मन्त्रधराः शुचिः ॥ १९९ ॥
 सोमोऽहमिति सचित्यं कुर्यात्पूनामतन्द्रितः ।
 जपेत्साहस्रिकं जप्यं भद्रधानः समाहितः ॥ २०० ॥
 दद्याद्द्वै दक्षिणामिष्टां गण्डदोषोपशान्तये ।
 शुक्लं वागीश्वरञ्चैव ताम्ररात्रे समाहितः ॥ २०१ ॥
 गण्डदोषोपशान्त्यर्थं दद्याद्देवदेदे शुचिः ।
 यथा सर्पविषं घोरं मन्त्रस्मरणतो नहि ॥
 गण्डदोषोद्भवं तद्वन् विधेरस्माद्विलीयते ॥ २०२ ॥
 ॐ अमृतात्मने ओमाय नमः । इति मन्त्रः ।

अन्यच्च—

शुद्धश्चामीकरं दद्यात्ताम्रपात्रं तिलान्वितम् ।
 गण्डदोषोपशान्त्यर्थं यजुर्वेदविदे शुचिः ॥ २०३ ॥
 इक्षुमं चन्दनं कुष्ठं गोरोचनमपि च ।
 घृतैरेवान्वितं कार्यं चतुर्भिः कलसैर्बुधः ॥ २०४ ॥
 सहस्राक्षेण मन्त्रेण बालकं स्थापयेच्च तम् ।
 पितृयुक्तं दिवाजातं मातृयुक्तं न रात्रिञ्च ॥ २०५ ॥
 स्नापयेत्पितृमातृभ्यां सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 कास्यपात्रं घृतैः पूर्णं गण्डदोषोपशान्तये ॥ २०६ ॥
 दद्याद्देवो हिरण्यञ्च भद्राश्चापि प्रपूजयेत् ।
 गगोर्दूषयते पादं तदर्थं देवलो वदेत् ॥
 वराहमिहिराद्यास्तु शेषाद्यं तुर्येनाहिकम् ॥ २०७ ॥

सर्वेषां गण्डमूलजातानां त्यागः । यदि त्यागो न क्रियते तदा शान्तिं कार्या ।

दिवा जाता च या कन्या निशि जातञ्च यः सुतः ।
 नैतयोर्गण्डदोषोस्ति न फलं हन्तुं पूर्वकम् ॥ २०८ ॥

अथ ज्येष्ठानक्षत्रजातस्य फलम् ।

ब्रह्मयामले—

ज्येष्ठादौ स्वीयजननी द्वितीये जननीपिता ।
तृतीये जननीभ्राता स्वयं भ्राता चतुर्थके ॥ २०९ ॥
आत्मानं पञ्चमे हन्ति पष्ठे गोत्रक्षयो भवेन ।
सप्तमे चोभयकुलं ज्येष्ठभ्रातरमष्टमे ॥
नवमे श्वशुरं हन्ति सर्वं हन्ति दशांशके ॥ २१० ॥

अथ मूलफलम् ।

८८४:—

अमुक्तमूलसम्भवं । पत्नियजेरुच वालकम् ।
समाष्टक पिता तथा न तन्मुख विलोकयेत् ॥ २११ ॥
तद्वाद्यपादके पिता विपद्यते जनन्यथ ।
तृतीयके धनान्यथ चतुर्थके शुभावहः ॥ २१२ ॥
प्रतीपमन्त्यपादतः फलान्तदेव सार्वभे ।
तदुक्तदोषशान्तये विधेयमत्र शान्तिकम् ॥ २१३ ॥

अमुक्तमूलस्य दृष्ट्यं वधिष्ठं हितायाम्—

ज्येष्ठान्ते घटिका चैका मूलादौ घटिकाद्वयम् ।
अमुक्तमूलमित्याहुर्जातान्तत्रैव वर्जयेत् ॥ २१४ ॥

केचिदन्यथाहुः—

मुजङ्गरीन्दरपौष्णमाना तदप्रमानाश्च यदन्तरालम् ।
अमुक्तसंज्ञं प्रहरप्रमाणं त्यजेत्सुतं तत्प्रभवां सुता च ॥ २१५ ॥

अथ वृक्षो बयान्वे—

मूलस्तम्भस्तवचा शारदा पत्रं पुष्पं फलं शिरसा ।
वेदाश्च मुनयश्चैव दिशश्च वसवस्तथा ॥ २१६ ॥
नन्दा वाणरसा रुद्रा मूलभेदः प्रकीर्तितः ।
मूले मूलविनाशाय स्वग्ने हानिर्द्वन्द्वयः ॥ २१७ ॥
त्वचि भ्रातृविनाशः स्याच्छारदा मातुर्विनाशकृत् ।
पत्रे सत्परिवारः स्यात्पुष्पेषु नृश्वस्तमः ।
फलेषु लभते राज्यं शिखायामल्पजीवितम् ॥ २१८ ॥

अथ मूलपुरुषः

मृगालः स्वमे—

मूलश्वघटिकापट्टिरेवं स्याप्या नराकृतौ ।
मस्तके घटिकाः पञ्च वक्त्रे पञ्च प्रकीर्तिताः ।

स्कन्धे चत्वारि चत्वारि भुजयोरष्टकं तथा ॥ ११६ ॥

एकैकं हस्तयोर्न्यस्य हृदये चाष्टकं पुनः ।

द्वितीयं दिशते नामौ गुह्ये च दशकन्तया ॥ ११७ ॥

रससद्गयाश्च ज्ञान्योश्च पादयोश्च पडेव हि ।

पुरुषस्याऋतौ न्यस्य मूलार्धस्य फलं वदेत् ॥ ११८ ॥

मस्तके धार्यते छत्रं मुरे च पितृघातकः ।

स्कन्धे स्फन्धवरो बालो भुजयोरामुरो भवेत् ॥ ११९ ॥

ब्रह्महत्याकरः पाणौ यद्वा मातुलगातकः ।

हृदये राज्यलाभाय नामौ नित्यं न जीवति ॥ १२० ॥

गुह्ये बालः तथा जातौ वृद्धत्वे स सुप्ताबहः ।

जघायाम्भ्रामको बालो पादे जातो न जीवति ॥ १२१ ॥

मुनियुगवसुनाष्ठानन्दपट्टाणरुद्रै-

रहनि च निशि जातो ह्यष्टधा याति मूले ।

पितृधनसहजानां नाशकर्ता विरक्तो

भवति नृपतिमन्त्री भूतिमान्दीर्घजीवी ॥ १२२ ॥

अथ मूलवासः—

धृषादिभिहेषु पटे च मूलं

दिशि स्थितं युग्मतुलाङ्गनान्त्ये ।

पातालर्गं मेपधनुःकुलीर-

नक्षत्रेषु मर्त्ये वसति स्मरन्ति ॥ १२३ ॥

स्वर्गे मूले भवेद्राज्यं पाताले च धनागमः ।

मर्त्यलोके यदा मूलं तदा शून्यं समादिशेत् ॥ १२४ ॥

चरणफलपुच्छं ब्रह्मपुराणे—

मूलाद्यशो पितुर्नाशो द्वितीये मातुरेव च ।

तृतीये धनधान्यादिनाशस्तुत्ये धनागमः ॥ १२५ ॥

कश्यपः—

मूलाद्यपादजो हन्ति पितरन्तु द्वितीयजः ।

मातरं स्वां तृतीयेऽर्थं सुदृढं तुरीयजः ॥ १२६ ॥

यतो मातृशब्दः सपत्नीमातुरपि वाचकः । यदाह शीतमः—

पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तदपत्यानि मातुलेयानीति ।

अतः स्वार्थमेव करयपवाक्ये स्वामितिपदोपादानम् ।

विशेषो वंशवृक्षहितायाम्—

मूलाद्यपादो दिवसे यदि स्या

तज्जः पितुर्नाशनकारणं स्यात् ।

द्वितीयपादो यदि रात्रिभागे

तदुज्ज्वलो मातृविनाशकः स्यात् ॥ २३० ॥

मूलाद्यपादो यदि रात्रिभागे

तदात्मनो नास्ति पितुर्विनाशः ।

द्वितीयपादो दिनगो यदि स्या

अ मातुरस्तोऽपि तदास्ति दोषः ॥ २३१ ॥

नारदः—

वत्सरानन्तरं हन्ति मातरन्तु त्रिवर्षतः ।

युग्मं वर्षद्वयनैव श्वशुरं नव वर्षतः ॥ २३२ ॥

जातवालौ वत्सरेण वर्षैः पञ्चभिरप्रजम् ।

श्यालकं चाष्टमिर्षेर्पैरनुचान् हन्ति सप्तभिः ॥

तस्माच्छान्तिमगृह्णात प्रयत्नाद्विधिपूर्वकम् ॥ २३३ ॥

शान्तं धनम् । अत्र कश्चिन्काले शान्तिविधेस्वरं वशिष्टेऽथौ कालत्रयकं धनं
शान्त्यौशम्यं कृतेऽवश्यम् । यदि मातुः शोतलेदकस्नाने शान्त्यै स्यात्तदा
सूतकान्ते, तत्राप्यथौ वृत्तये मासि, दोषरोगादिना तत्राप्यथौ भेत्तुं वर्ष-
समाप्तिदिवसे शान्तिः । मातृगण्डे तु विशेषस्तेनैवोक्तः —

मातृगण्डे सुते जाते सूतकान्ते विचक्षणः ।

कुर्याच्छान्तिं तदृते वा तद्दोषस्यापनुत्तये ॥ २३४ ॥

परिमन्त्रक्षेत्रे जन्म तन्नक्षत्रं एव शान्तिरिति शिष्टाचारः । शौनकः—

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मूलज्ञातहिताय च ।

मातापितृवर्धनस्यायं कृते शान्तिहिताय च ॥ २३५ ॥

त्यागो वा मूलजातस्य स्यादष्टादशत्प्रदर्शनम् ।

अमुक्तमूलजातानां परित्यागो त्रिधीयते ॥ २३६ ॥

अदर्शनेऽपि वा पितुः स तु त्रिष्टेत्समाष्टकम् ।

एव च दुहितुर्भ्यः मूलजातफलं बुधैः ॥ २३७ ॥

मुख्यकालं प्रवक्ष्यामि शान्तिमस्य प्रयत्नतः ।

जातस्य द्वादशाहं तु जन्मर्शं वा शुभे दिने ॥ २३८ ॥

समाष्टके वा मातृमानं कुर्याद् वा शान्तिमादरात् ।

यदैव शान्तिकं कुर्यात् कर्म तच्च प्रवक्ष्यामि ॥

सुसमे पुण्यदेशे तु महयं कारयेद् बुधः । २३९ ॥

महपपरिमाणं वशिष्ठेनोक्तम् —

पशान्यामयया प्राच्यामुदोच्यान्दिशि कल्पयेत् ।
मण्डपं त्वष्ट्रभिर्हस्तेऽश्वतुर्मिवा समन्ततः ॥ २४० ॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं तोरणायैरलङ्कृतम् ।
विष्टनं स्वयं संसर्पन्तया गोमयमहने ॥
कुण्डश्च तद्वहिः कुर्याद् ग्रहयज्ञोक्तमार्गतः ॥ २४१ ॥

पुनः शीनकः —

पुण्यदिग्भ्रमन्त्रितैस्तोयैः प्रोक्षितायां क्षिती ततः ।
तत्रोदकुम्भं सुश्लक्ष्णं रक्तं प्रणमिन्निवत् ॥ २४२ ॥
अष्टाङ्गमलनिषिक्तं पूरयेन्निर्मलाम्भसा ।
वस्त्रावगुण्ठितं कुर्यात् पूरयेत्तीर्थवारिणा ॥ २४३ ॥
कूर्चहेमसमायुक्तं चूतपल्लवसयुतम् ।
स्वस्तिकोपरि विन्यम्य क्षीरद्रुमसुपल्लवैः ॥ २४४ ॥
द्रोणघ्नीर्हीन्य निःक्षिप्य ऐशाने च निधापयेत् ।
पञ्चरत्नानि निःक्षिप्य सर्वापधिसमन्वितम् ॥ २४५ ॥
अचितं गन्धपुष्पाद्यैः श्रीरुद्रं स्थापयेत्ततः ।
तत्राप्रतिरथ सूक्तं शतरुद्रानुराकृतम् ॥ २४६ ॥
रक्षामन्त्रन्तया पुण्यं रक्षोघ्नं च स्पृशन्त्रपेत् ।
अयम्बकञ्च जपेत् सम्यगष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ २४७ ॥
एकैकवारं जापी च पावमानां स्पृशन्त्रपेत् ।
जपस्य पञ्चकुम्भांश्च द्वयं वा तदलाभतः ॥ २४८ ॥
श्रीरुद्रस्यैककुम्भश्च सर्वसूक्तानि तत्र च ।
तथाऽन्यं पञ्चमं कुम्भं पूर्वोक्तैर्लेह्यैर्युतम् ॥ २४९ ॥
चतुष्प्रस्तवणं कुर्यात् पञ्चवक्त्रञ्च तद्वेत् ।
वस्त्रावगुण्ठितं कुर्यात् पूरयेत् तीर्थवारिणा ॥ २५० ॥
पञ्चरत्नसमायुक्तमाग्नपल्लवसयुतम् ।
गजाश्वरथ्यावल्मीकसगमाद् हृद्गोकुनात् ॥ २५१ ॥
राजद्वारप्रदेशाञ्च मृदमानीय निःक्षिपेत् ।
कुम्भस्य नैर्ह्येते देशे होमदेशं प्रकल्पयेत् ॥ २५२ ॥
गोमयैर्लेपिते देशे कुर्यात् स्थण्डिलमुत्तमम् ।
शुक्राग्निमुग्नपर्यन्तमुल्लोपादिस्वशापतः ॥ २५३ ॥

पूर्णरात्रनिधानान्तं कृत्वा पूजां समारभेत् ।
 नक्षत्रदेवतारूपं सुवर्णेन प्रयत्नतः ॥ २१४ ॥
 निष्क्रमानेन चार्धेन पादेनापि स्वशक्तितः ।
 प्रतिमा लक्षणेनैसां कारयित्वा विचक्षणः ॥ २१५ ॥
 यद्वा मूल्य सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ।
 सुवर्णं सर्वदेवत्य सर्वदेवात्मकोऽनलः ॥ २१६ ॥
 सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः ।
 संस्मरेन्निष्ठ ति श्यामं मुमुखं नरवाहनम् ॥ २१७ ॥
 रक्षोधिपं रङ्गहस्त दिव्याभरणभूषितम् ।
 प्रतिमापूजनायाय वस्त्रयुग्मं प्रकल्पयेत् ॥ २१८ ॥
 पङ्कजङ्कारयेद् भूमौ रक्ताभैर्ब्रीहितण्डुलैः ।
 चतुर्विंशज्जोपेतं शुक्लैर्वा कर्गिकाश्वितम् ॥ २१९ ॥
 तस्योपरि न्यसेत्पञ्च स्वनं वा रौप्यमुन्मयम् ।
 शुद्धवस्त्रेण संच्छाद्य तत्र मूलानि निःक्षिपेत् ॥ २२० ॥
 मूलानि शतमूलानि तदलाभे बिशेषतः ।
 स्थापयेत्कर्गिकामध्ये वस्त्रगन्धाद्यलङ्कृतम् ॥ २२१ ॥
 कूर्चहेमज्जोपेतं कुङ्कुमौपधिसंयुतम् ।
 कुङ्कुमोपरि न्यसेद्विद्वान् मूलनक्षत्रदेवतम् ॥ २२२ ॥
 अधिप्रत्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरदेशयोः ।
 अधिदेवं जपेदादौ व्यघ्नानक्षत्रदेवतम् ॥ २२३ ॥
 पूर्वापाठाजलमुत्तरापाठाविश्वेदेवाः ।
 विष्णुर्वसवो धरुगोऽनेकपादहिवर्धन्यः ॥ २२४ ॥
 पूषाश्विनौ यमोऽग्निः प्रजापतिस्सोमो रुद्रादितिः ।
 वृहस्पतिः सपः वितरो भगार्द्यमा सविता त्वष्टा ॥ २२५ ॥
 वायुर्निद्राग्नी मित्र इत्याद्यनुराधान्तमर्चयेत् ।
 ऐन्द्रादीशानपर्यन्तं पूजयेत् स्वस्वनामतः ।
 स्वलिङ्गोत्तैश्च मन्त्रैश्च प्रवानादीन् प्रपूजयेत् ॥ २२६ ॥
 पञ्चाभृतेन संस्नाप्य आवाह्याय समर्चयेत् ।
 उपचारेः षोडशमिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ॥ २२७ ॥
 रक्तचन्दनगन्धाढ्यैः पुष्पैः कृष्णासितादिभिः ।
 नेत्रशृङ्गादिरूपैश्च घृतद्वीपैस्तपैश्च ॥ २२८ ॥
 सुरापीलिकर्मासाद्यैर्नैवेद्यैर्भोजनादिभिः ।
 मत्स्यमांसमुरादीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥ २२९ ॥

सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितम् ।
 पायसं क्षणोपेतं मांसस्थाने प्रकृत्ययेत् ॥ २७० ॥
 शक्तगन्धाद्यलाभे तु यथा लाभं समर्पयेत् ।
 पुष्पान्तश्च समभ्यर्चयेद् होमं कुर्याद्यथोदितम् ॥ २७१ ॥
 निर्वाणप्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद् यथाप्रियं ।
 हविर्गृहीत्या प्रियवन्नेष्ट्ये च श्रृचा हुनेत् ॥ २७२ ॥
 मोषुणः परापरेति यत्ते देवेति वा पुनः ।
 पायसं घृतसमिश्रं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥ २७३ ॥
 समिदाज्यचरुपश्चाच्छक्तितः संख्यया हुनेत् ।
 अधिदेवतयोश्चैव जुहुयात् स्वस्वमन्त्रतः ॥ २७४ ॥
 चतुर्ध्वन्तेर्नमोन्तेश्च स्वाहान्तैः स्वस्वमन्त्रतैः ।
 नक्षत्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥ २७५ ॥
 कृणुवेति पञ्चदशभिर्जुहुयात् कृसरन्ततः ।
 गायत्र्या जातवेदेति त्रियम्बरुमिति क्रमान् ॥ २७६ ॥
 सोरायुजन्तितामग्निं वास्तोष्पत्यग्निमेव च ।
 तामग्निर्यथा तपसा व्यजन्ती वैरोचनी कर्मक्षेत्रेषु जुष्टाम् ।
 दुर्गादेवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ।
 क्षेत्रस्य पतिना गृहाणाग्निं दूतं सद्यैव च ॥ २७७ ॥
 श्रीसूक्तेन तथा विद्वान् समिदाज्यचरुन् क्रमान् ।
 अष्टोत्तरशतैर्वापि अष्टाविंशतिभिः क्रमान् ॥ २७८ ॥
 अष्टाष्टसंख्यया वापि जुहुयाच्छक्तितो बुधः ।
 त्वन्तः सोमेन पायसं जुहुयाच्च त्रयोदश ॥ २७९ ॥
 चतुर्गृहीतमाज्यञ्च वा ते रुद्रेति मन्त्रतः ।
 सूत्रेण जुहुयादाज्यं महान्याहृतिभिः क्रमान् ॥ २८० ॥
 हुत्वा स्विष्टकृतं पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् ।
 आचार्यो यजमानो वा बहौ पूर्णाहुतीर्हुनेत् ॥ २८१ ॥
 होमशेषं समाप्याथ बह्निमारोपयेद् बुधः ।
 कुम्भाभिमन्त्रणं कुर्यादक्षिणेनाभिमन्त्रयेत् ॥ २८२ ॥
 मृत्युप्रशमनार्थाय जपेत् त्रैयम्बरकं शतम् ।
 रुद्रकुम्भोक्तमार्गेण रुद्रमन्त्रं स्पृशजपेत् ॥ २८३ ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं कुम्भयुग्मे निवेदयेत् ।
 प्रसादयेत् ततो देवमभिषेकार्यमादरात् ॥ २८४ ॥

तस्मिन् काले ग्रहातिथ्यं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।
 पृथक् प्रशस्तं तच्चैव नक्षत्रेष्टया सहैव च ॥ २८५ ॥
 अमिषेकत्रिधि वक्ष्ये सर्वाचार्यैरुदीरितम् ।
 भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः ॥ २८६ ॥
 दारपुत्रसमेतस्य कुर्युस्तस्यामिषेचनम् ।
 अक्षीभ्यामिति सूक्तं पात्रमानीभिरेव च ॥ २८७ ॥
 धारो हृष्टति नवमिराप इडा द्वयन च ।
 सहस्राक्षत्र्यचेनापि देवस्य त्वेति मन्त्रकैः ॥ २८८ ॥
 शिवसकृत्पमन्त्रेण वक्ष्यमाणैश्च मन्त्रकैः ।
 योऽसौ वज्रधरा देवो महेन्द्रा गजराइनः ॥ २८९ ॥
 मूलनातशिशोर्दोष मातापित्रोर्व्यपोहतु ।
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतमुद् मेपत्राइनः ॥ २९० ॥
 सप्तजिह्वश्च देवोऽग्निर्मूलदाप व्यपोहतु ।
 योऽसौ दडवरो देवो धर्मो महिषत्राइनः ॥ २९१ ॥
 मूलनातशिशोर्दोष व्यपोहतु यमो मम ।
 योऽसौ खड्गवरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः ॥ २९२ ॥
 प्रशमयतु मूलोत्पदोप गण्टान्तसम्भवम् ।
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जनश्चरः ॥ २९३ ॥
 नक्रवाहः प्रचेताहो मूलोत्पाप व्यपोहतु ।
 योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः ॥ २९४ ॥
 मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोष व्यपोहतु ।
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषत्राइनः ॥ २९५ ॥
 धारश्लेषामूलगण्टान्तदोषमाशु व्यपोहतु ।
 बिघ्नेश क्षेत्रपो दुर्गा लोकपाला नवप्रदाः ॥ २९६ ॥
 सर्वदोषप्रशमन सर्वे ते शान्तिदायकाः ।
 तच्चिदशोरभिषेकन्तु सर्वदोषोपशान्तिदम् ॥ २९७ ॥
 सर्वकामप्रदं दिव्यं भगलानाञ्च भगलम् ।
 यद्भ्रान्तरितकुम्भाभ्यां पञ्चाक्षं स्नापयेत्ततः ॥ २९८ ॥
 ततः शुक्लाम्बरधरं शुक्लमाल्यानुलेभनः ।
 यजमानो दक्षिणमिस्तोपयेद्वृत्तिगादिकान् ॥ २९९ ॥
 धेनुमयस्विनीन्दद्यादाचार्याय सवत्सकामम् ।
 निर्ऋतिप्रतिमां वक्ष्ये कुम्भं हेमं च दापयेत् ॥ ३०० ॥

श्रीरद्रनापिने देय कृष्णोऽनहस प्रयत्नत ।
 तदुम्भवस्तुप्रतिमान्स्मै दद्यात् प्रयत्नत ॥ ३०१ ॥
 इतरभ्योऽपि जिप्रभ्य शस्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 उत्तानाभे तत्र दद्यादाचार्यब्रह्मण्यन्विजाम् ॥ ३०२ ॥
 उत्तन्मूल्यं प्रदातव्यं शक्या वापि प्रदापयन् ।
 आचार्योय च यद्वत् तदर्थं ब्रह्मणे भवेत् ॥ ३०३ ॥
 सदस्याय ब्रह्मगोर्धर्मृत्विग्भ्यश्च तदध्वरम् ।
 आशौच तभ्यो गृहीयान् प्रणम्याय क्षमापयेन् ॥ ३०४ ॥
 दद्यादन्न पायसादि ब्राह्मणान् भोजयच्छतम् ।
 अन्नाभे सति पञ्चाशद् दशरुतदभायन ॥ ३०५ ॥
 सर्वशान्तेश्च पठन ब्राह्मणैराशिपस्तथा ।
 गृही क्षमापयेद्विद्वान्निर्हति प्रीयतामिति ॥ ३०६ ॥
 विधाने चरितेऽस्मिस्तु तत्र शान्तिभवेद् धुवम् ।
 गण्डातेऽपि तथा कार्यं पुण्यार्थं तद्वदेव तु ॥ ३०७ ॥
 समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्वा शान्तिमादरान् ।
 इत्युक्तं मनना सम्यग् मूलान्तर्हिताय च ।
 मातापित्रोर्धनस्यापि यन्धो शाकोपशान्तये ॥ ३०८ ॥

शतौषधय — गमारिमूल, श्वेतापराजिता, बाला, पाठी, घृतपुष्पी, अघपुष्पी,
 मधुयष्टिका, चक्राष्टिका, मयूरशिला, काकपत्रा, कुमारीद्वय, जीवन्ती, अपामार्ग,
 मूलारक, लक्ष्मणा, जाती, व्यमापय, चक्रमर्दक, विश्वेश्वर, अश्वत्थ, उदुम्बर,
 पलाश, प्लव, वट, अर्क, दूर्वा, रोहतक, शमी, शतावरी, एवमादीनि मूलानि
 ययालाभम देशमपि निविद्वानां मूलान्यानीय शत पूरयेत् ।

इति शौनकोक्तमूलशान्ति ।

अथ आश्लपानश्रवशान्ति

मानवसहितायाम्—

आश्लेषायान्तु जातानां शान्तिं वक्ष्याम्यशेषत ।
 जातस्य द्वादशाहे च शान्तिहोम समाचरेत् ॥ ३०९ ॥
 अस्मभवे तु तन्मर्क्षे चान्यस्मिन् वा शुभे दिने ।
 स्नातोऽभ्यङ्गादिभिस्तस्मिन् वरयत्तु द्विजोत्तमान् ॥ ३१० ॥
 विभवे पञ्चकुम्भास्तु द्वय वा तदन्ताभत ।
 देवतास्थापने चैकमेव रुद्राग्निमन्त्रेण ॥ ३११ ॥
 मूलर्चोक्तप्रकारेण कुम्भ निक्षिप्य पूजयेत् ।
 गोमयाक्षपिते देशे धात्वाथैः परिशोभिते ॥ ३१२ ॥

पङ्कजं कारयेत्तत्र चतुर्विंशदलान्वितम् ।
 तण्डुलैः कारयेद्यद्वा रक्तपीतसितासितैः ॥ ३१३ ॥
 कणिकाया न्यसेद् ब्रीहोन्स्थापयेत्तेषु कुम्भकम् ।
 आकलशेष्यित्यनया कलशस्थापनं शुभम् ॥ ३१४ ॥
 इमं मे चेति मन्त्रेण पूरयेत्तीर्थवारणा ।
 कुम्भश्च गन्धप्रसादेस्तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥ ३१५ ॥
 याः फलिनीरित्यनया क्षिपेद्रत्नौषधादिकान् ।
 कुम्भोपरिस्थपात्रेषु चाश्लेषाप्रतिमां यजेत् ॥ ३१६ ॥
 निष्कनिष्कार्यपादैर्वा कारयित्वा स्वशक्तैः ।
 तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रे दक्षिणोत्तरयोर्यजेत् ॥ ३१७ ॥
 ऐन्द्रादीशानपर्यन्तमितरक्षानि पूजयेत् ।
 मूलोत्तेन विधानेन कुम्भयोरभिमन्त्रणम् ॥ ३१८ ॥
 रुद्राणां रुद्रकुम्भे तु पूर्ववच्छेषमर्चयेत् ।
 नमोस्तु सर्वेभ्य इति पूजामन्त्र इहोदितः ॥ ३१९ ॥
 सर्पो रक्तस्त्रिनेत्रश्च द्विभुजः पीतरत्नकः ।
 फलकासिधरस्तोक्ष्णो दिव्याभरणभूषितः ॥ ३२० ॥
 एवं ध्यात्वा ततोऽभ्यर्च्य होमकर्म समाचरेत् ।
 कर्तुः शास्त्रोक्तमार्गेण आचार्यस्याथवाचरेत् ॥ ३२१ ॥
 मुत्तान्तं कर्म निर्माय हविरादाय शास्त्रतः ।
 इदं सर्वेभ्यो जुहुयात्साधिप्रत्यधिदैवतम् ॥ ३२२ ॥
 अष्टोत्तरशतश्रुतं अष्टाविंशतिमेव च ।
 मूलनक्षत्रवच्छेषं होमशेषं समापयेत् ॥ ३२३ ॥
 पूर्णाहुत्यन्तकर्माणि कृत्वा सम्पादकन्तथा ।
 कुम्भाज्जलतु प्रक्षिप्य त्वमिपेकं समाचरेत् ॥ ३२४ ॥
 दारपुत्रसमेतस्य यजमानस्य पूर्ववत् ।
 अभिपेकन्तदाचार्य ऋत्विग्भिः सहितः गुरुः ॥ ३२५ ॥
 अभिमन्त्रितकुम्भाद्विरभिपेकं समाचरेत् ।
 तथा पौराणमग्रेष्व पट्टवैरभिपेक्षयेत् ॥ ३२६ ॥
 आरलेपाश्च ज्ञातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ।
 भ्रातृजातिभिरनुत्थानां दोषं सर्वं न्यपोदतु ॥ ३२७ ॥
 योऽसौ वागीधरो नाम अधिदेवो बृहस्पतिः ।
 मातापित्रोः शिशोश्चैव गण्डदोषं न्यपोदतु ॥ ३२८ ॥

प्राता सर्वभूताना रक्षन्तु पितरः सदा ।
 सर्पनक्षत्रजातस्य पितृणां ज्ञातिगान्धवान् ॥ ३२९ ॥
 एतं कृतेऽभिप्रेते तु सर्पशान्तिर्भवेद् ध्रुवम् ।
 ततः शुक्लाश्वरधरो यजमानः सुभूषितः ॥ ३३० ॥
 दक्षिणाभिस्तृता विप्रान् मूलवच्च प्रतोपयेत् ।
 मुक्तवद्भयश्च विप्रेभ्यः स्त्रीकुर्यादाशिपं गद्दी ॥ ३३१ ॥
 इत्युक्तेन विधानेन सर्वादिष्टं कथ्यते ।
 सर्वेप्सितार्थाः सिध्यन्ति वेदोक्तायुर्भविष्यति ॥ ३३२ ॥
 इत्युक्तं सर्पशान्त्यर्थं सारभागमनोदितम् ।
 मानवानां दितार्याय मनुना मारं कामिकम् ॥ ३३३ ॥
 सर्पाधीश नमस्तुभ्यं नागानाञ्च गणाधिप ।
 गृहाणाद्यं मया दत्तं सर्वादिष्टप्रशान्तये ॥ ३३४ ॥
 इत्यर्घ्यमंत्रः ।

मूलनक्षत्रेषु कुर्यात् सर्पगण्डे रुनामृतः ॥ ३३५ ॥
 इति मानवसंहितोक्ताश्लेषाद्यान्तिः ।

वाङ्मण्ड—

सुरेशताराप्रनिताधरामर्जद्विदेवताराजनितानुदेवम् ।
 पुरन्दरक्षं जनितः सुतस्तदा तस्यामर्जं हन्ति न यातिका यदि ॥ ३३६ ॥

गृहिहप्रसादे—

धरामर्जं हन्ति सुरेन्द्रजाता तथैव पत्न्या भगिनीम्पुमांश्च ।
 द्विदेवजा देवरमाशु हन्याद्भार्यानुजामाशु निहन्ति सूनुः ॥ ३३७ ॥
 तद्दृष्टयान्त्योद्भवार्थं दृष्ट्या शृश्रिऊपुच्छवत् ।
 चित्राग्रशं पूषमघ्ये द्विषादे पूर्वाषाढाधिष्णवादे तृतीये ।
 जातः पुत्रश्चोत्तरार्धे विधत्ते मातापित्रोर्भ्रातरं चात्मनाशम् ॥ ३३८ ॥
 द्विमासे चोत्तरादोषः पुष्ये चैव त्रिमासिकः ।
 पूर्वाषाढाष्टमे मासि चित्रा पाष्मासिकं फलम् ॥ ३३९ ॥
 नयमासन्तथाश्लेषा मूले चाष्टकवर्षकम् ।
 ज्येष्ठा पञ्चदशे मासि पुत्रदशेनवजिता ॥ ३४० ॥

पित्रोर्गृहिहस्तयमत्रिषादे

पितृस्तु पूर्वखलपुष्ययोश्च ।

द्वाष्ट्रान्तयोः स्यात्पितृमातृनाश-

अन्द्रोदये मातृवधोर्यमाये ॥ ३४१ ॥

वशिष्ट —

विष्ट्यान्दारिद्र्यमाचष्टे कुलिकेऽङ्गस्य वैकुटिम् ।
यमघण्टे फलं न स्याद्विच्छाया सज्जतामियान् ॥ ३४२ ॥
व्यतीपातेऽङ्गहानिः स्यात्परिधे मृन्युमादिशेन् ।
येधृती पितृहानिः स्यान्तष्टेन्दावन्धता ब्रजेन् ॥ ३४३ ॥
मूले समूलनाशः स्यात्कुलनाशो धृती भवेत् ।
विपरीतप्रसूते तु नामिनाचेन वेष्टितम् ॥ ३४४ ॥
राष्ट्रस्य नृपतेश्चैव स्वस्यापि च विनाशकः ।
अधिकाङ्गे च हीने च सन्धयारुमयोरपि ॥ ३४५ ॥
पर्यण्यपि प्रसूतो च सर्वारिष्टभयप्रदः ।
तद्वत्सदन्वतादाश्च पादजाशस्तथैव च ॥ ३४६ ॥
तस्माच्छान्तिप्रकुर्वीत प्रहाणा क्रूचेतसाम् ।
दैवज्ञं पूजयेत्तस्मान्छान्त्या शान्तिर्भविष्यति ॥ ३४७ ॥

वृष्णचतुर्दश्या विशेषमाह शौनदः—

वृष्णरक्षे चतुर्दश्यामप्रसूतेः षड्विधं फलम् ।
चतुर्दश्याश्च षड्भागं कुर्यादादौ शुभं स्रुतम् ॥ ३४८ ॥
द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये हन्ति मातरम् ।
चतुर्थे मातुलं हन्ति पञ्चमे वशनाशनम् ॥ ३४९ ॥
षष्ठे च घनहानिः स्यादात्मनो वशनाशनम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं कुर्याद्विधानतः ॥ ३५० ॥

अथ पित्रोर्नक्षत्रे जन्मदोषः । तत्र देवकीर्तिः—

यद्येकस्मिन् धिष्ण्ये जायन्ते दुहितरोयमा पुत्रः ।
पितुरन्वकरा ह्येते यद्यनरे प्रीतिरतुना स्यान् ॥ ३५१ ॥

वशिष्ट —

पित्रोस्तु जन्मनक्षत्रे जातस्तु पितृमारुहन् ।
जन्मक्षेत्रे च तलजग्ने जातं सद्यो मृतिप्रदः ॥ ३५२ ॥

श्रु —

पितृजन्मनि ये जातास्ते हन्युश्च तथा पितृन् ।
मातृजन्मनि ये जाता मातृणा घातकाः स्त्रियाः ॥ ३५३ ॥

होरासारे—

पितृजन्माष्टमे जातं तदीशो लग्नगोपि वा ।
तेनैव पितृकार्याणि पितृश्रेष्ठो भवेत्सुतः ॥ ३५४ ॥

गानि —

एकास्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृपुत्रयोः ।
 प्रसूतित्रेक्षयोश्च भवेदेकस्य निश्चितम् ॥ ३५५ ॥
 प्रादृक्कालोत्पन्नस्य दम्भपुत्रो भवेच्छुचिः ।
 प्रह्वारे च नक्षत्रे जननाद्रोगपाटित ॥ ३५६ ॥

वीनक —

प्रहले सूयचन्द्रस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।
 व्याधिपीडा तथा क्षीणामादौ तु दर्शनाद् भवेत् ॥ ३५७ ॥
 इत्थं सञ्जायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः ।
 व्याधिपीडा च दारिद्र्य शोकञ्च कलहो भवेत् ॥ ३५८ ॥

मत्स्यपुराणषोडशोत्तरे—

अकालप्रसवा नार्यः कालातीतवत्तथा ।
 विकृतप्रसवाश्चव युग्मभ्रसवकास्तथा ॥ ३५९ ॥
 अमानुषानुमुण्डाश्च सञ्जातव्यजनैस्तथा ।
 हीनाङ्गाश्चाधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥ ३६० ॥
 पराशः पक्षिणश्चैव तथैव च सरोत्सवः ।
 विनाशस्तस्य देशस्य सकुलस्य विनिदिशेत् ॥ ३६१ ॥

अथायोगादिजनितदोषशान्तिः

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि जन्मकाले विशेषतः ।
 गण्डातानाञ्च नामानि महादोषकराणि च ॥ ३६२ ॥
 दिनक्षये व्यतीपाते व्याघाते विष्टिवैधृतौ ।
 शूले गण्डे न परिधे वज्रं च यमघटके ॥ ३६३ ॥
 कालदण्डे मृत्युयोगे दग्धयोगे स्वधारणे ।
 तस्मिन् गण्डदिने प्राप्ते प्रसूतिर्नायते यदि ॥ ३६४ ॥
 अतिदोषकरी प्रोक्ता तत्र पापयुते सति ।
 विचार्य तत्र दैवतः शान्तिं कुर्याद् यथारिधि ॥ ३६५ ॥
 यजमानो देवतानां ग्रहाणाञ्चैव पूजनम् ।
 दीप शिलालये भक्त्या घृतेन परिदापयेत् ॥ ३६६ ॥
 अभिषेक शररस्याश्वत्थस्य च प्रदक्षिणाम् ।
 आयुर्धृद्विकरं जाप्य सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ ३६७ ॥

गुरुदैवतप्रियाणा पूजनं गोत्रवर्धनम् ।
पुष्ट्यर्थं तुष्टिशान्त्यर्थमभीष्टफलसिद्धये ॥
सर्वारिष्टप्रिनाशार्थं ब्रह्मकर्म समाचरेत् ॥ ३६८ ॥

मन्त्रा मृदुञ्जये—

सर्वमम्पत्तमृद्विद्ध नित्यकल्याणवर्द्धनम् ।
अभीष्टफलसिद्ध्यर्थं कुर्याद् ब्रह्मभोजनम् ॥ ३६९ ॥
अभिषेकं शिवे शान्तिं कृत्वा भस्मं नरोत्तम ।
अकालमृदु निजित्य दीर्घायुर्वाञ्छिते नरः ॥ ३७० ॥
गाणस्त्य पुरुषसूक्तं सौरं मृदुञ्जयं शुभम् ।
शान्तिज्ञाप्य पुनश्चैव कृत्वा मृदुञ्जयं भवेत् ॥ ३७१ ॥
मूले वा सर्पगण्डे वा कुर्यादेतानि यत्नतः ।
आयुर्वृद्धिकरार्थं गण्टदोषोपशान्तये ॥ ३७२ ॥
हरयुत्तरगाम्योक्तशलादिदुष्टयोगशान्तिः ।

अथ कृष्णचतुर्दशीशान्तिप्रधिरुच्यते—

मन्दरस्थ सुगन्धीनं गार्गं मुनिवरं शुभम् ।
नमस्कृत्याम पप्रच्छ शौनको मुनिपुंगवः ॥ ३७३ ॥
शान्तिर्कर्मणि सर्गाणि त्वत्तो जानाम्यहं पुरा ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि कृष्णरश्मचतुर्दशीम् ॥
दिवा वा यदि वा रात्रौ प्रसूतेः किं फलं वद ॥ ३७४ ॥

गर्ग उवाच—

कृष्णरश्मे चतुर्दश्या प्रसूतेः पट्विधं फलम् ॥ ३७५ ॥
हर्यादिपूर्वमेव लिखितम् ।

आचार्यं वरचेद्वीमान् पुत्रदारसमन्वितम् ।
स्वधर्मनिरतं शान्तं श्रोत्रियं वेदपारगम् ॥ ३७६ ॥
सर्वानिह्वारसदुर्घं सर्वलक्षणसंयुतम् ।
ब्राह्मगान्धर्विजाञ्चैव स्वस्तिपावनपूर्वकम् ॥ ३७७ ॥
रुद्रोधिदेयता तस्याः कर्पमात्रमुत्पन्नतः ।
तदर्थेन च वा कुर्याद्विच्छिन्नाद्यावज्जित ॥ ३७८ ॥
प्रतिमां कारयेच्छंभोः सर्वलक्षणसयुताम् ।
पृथगे च समासीनां वरदाम्यपाजिकाम् ॥ ३७९ ॥

शुद्धस्फटिकसकाशा श्वेतमात्म्याम्बराश्रिताम् ।
 त्रयम्बकेण मन्त्रेण पूजा कुर्याद्विधानतः ॥ ३८० ॥
 स्थापयन्चतुर कुम्भाश्चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ।
 पुण्यतीथजलोपता वा न्यस्योपरि विन्यसेत् ।
 तन्मध्यं स्थापयन् कुम्भं शतच्छिद्रसमन्वितम् ॥ ३८१ ॥
 पद्मरत्नम्पद्मामृतं पञ्चत्पक् पञ्चपटवान् ।
 पञ्चधान्यं मुक्तां च तन्मन्त्रैर्विधिभिः क्षिपेत् ॥ ३८२ ॥
 जलोपधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रैश्च वेष्टयेत् ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेदयेत् ॥ ३८३ ॥
 सर्वे समुद्रा सरित्स्वीर्यानि जलदा नदा ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितश्रयकारका ॥ ३८४ ॥
 आवाह्यं वारुणैर्मन्त्रैरेनेन च विधानतः ।
 इमन्मे परुणैरयनया तत्त्रायामीत्युवा तदा ॥ ३८५ ॥
 त्वन्नो अग्न इत्यनया सत्त्वं इति मन्त्रतः ।
 आग्नेयं कुम्भमारभ्य पूजा कुर्याद्यथाक्रमम् ॥ ३८६ ॥
 आनो भद्राख्यसूक्तेन भद्रा अग्नेश्च सूक्तकम् ।
 जप्त्वा पुष्पसूक्तञ्च कद्रुदं तु क्रमाज्जपेत् ॥ ३८७ ॥
 ईश्वरस्याभिषेकञ्च महपूजाञ्च कारयन् ।
 पूजाकर्मं सुनिर्वर्त्य होमं कुर्याद्विधानतः ॥ ३८८ ॥
 विस्तारायामरातश्च अरत्निद्वयसंयुतम् ।
 हुण्डरुण्ठम्परित्यज्य समन्ताद्गुलीकृत्मान् ॥ ३८९ ॥
 मेरुलोच्छ्रायविस्तारौ पतुस्त्रिद्वयगुलीकृत्मान् ।
 पश्चिमे मध्यभागे तु योनिं कुर्याद्विधानतः ॥ ३९० ॥
 यानि पञ्चकुला तिर्यग्द्वादशागुलदैर्घ्यकाम् ।
 अश्वत्थदलसन्वारा किञ्चिन्नृमनायता शुभाम् ॥ ३९१ ॥
 कुर्यादाधारपर्यन्तं स्वगृहोत्तमिधानतः ।
 समिदाव्यचरुश्चैव तिलमापाश्च सपपैः ॥ ३९२ ॥
 अश्वत्थप्लक्षपालारौ समिद्भिः सादिरैः शुभे ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं वा ॥ ३९३ ॥
 अष्टाविंशतिमेतैश्च होमं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिः क्रमात् ॥ ३९४ ॥
 महा एवञ्च होतव्या अस्मदुक्तविधानतः ।
 पयस्कमेण होतव्यं होमशेषं समापयेत् ॥ ३९५ ॥

सर्वाङ्कारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनम् ।
 चतुभिः कलशैरद्विष्टं हस्तैश्च समन्वितम् ॥ ३९६ ॥
 घौढाङ्गराणि घृवाय कुर्यादाज्यापलोचनम् ।
 पूर्णाट्टितश्च जुहुयाद्यजमानः समाहितः ॥ ३९७ ॥
 तस्मादनेन विधिना वित्तशास्त्रमिषन्ति ।
 एव च कुरुते शान्तिं सर्वदोषैः प्रमुच्यते ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् ॥ ३९८ ॥
 इति उत्तरगायौक्तकृष्णचतुदशीशान्तिः ।

अथैकनक्षत्रचननशान्तिस्त्रयते

एकस्मिन्नेव नक्षत्रे श्रात्रोरा पितृपुत्रयोः ।
 प्रसूतिवेत्तयोर्मृत्युर्मवेदेऽस्य निश्चितम् ॥ ३९९ ॥
 तद्दीपनाशाय तदा प्रशस्ता
 शान्तिश्च कुर्यादभिषेचनञ्च ।
 सङ्पूज्य श्रुत्वाविमा तद्दे
 दानञ्च कुर्याद्विमवानुसारम् ॥ ४०० ॥

तत्र शान्तिं प्रदद्यामि सर्वाचार्यमतेन च ।
 शुभर्क्षे शुभकारे च चन्द्रतारापलान्विते ॥ ४०१ ॥
 रिक्ता विष्टिं निरर्जेत्तु प्रारम्भे दिवसे सुधीः ।
 आचार्यं वरयेन् पुरं चतुरोय द्विनोत्तमान् ॥ ४०२ ॥
 पुण्याहं वाचयित्वा तु शान्तिकर्म समारभेत् ।
 अग्नेरीशानदिग्भागे नक्षत्रप्रतिमान्ततः ॥ ४०३ ॥
 तन्नक्षत्रोक्तमन्त्रेण अर्चयेन् कलशोपरि ।
 रत्नवस्त्रेण सटाद्य वस्त्ररुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ४०४ ॥
 स्वशाखोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमुखान्ततः ।
 अनेनेव तु मन्त्रेण हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ४०५ ॥
 प्रत्येकं समिदन्नाज्यैः प्रायश्चित्तान्तमेव च ।
 अमिषं कृतं कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः ॥ ४०६ ॥
 वस्त्रालङ्कारगोदानैराचार्यं पूजयेत्ततः ।
 श्रिमन्मो दक्षिणा दद्यान्माषत्रयमुर्णकम् ॥ ४०७ ॥
 देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह ।
 यानशय्यासनादींश्च दद्यात्तद्दोषशान्तये ।
 भोजयेद् ब्राह्मणान् सर्वान् वित्तशास्त्रमिषन्ततः ॥ ४०८ ॥

इति बृहद्रगोक्तैकनक्षत्रचननशान्तिः ।

अथ ग्रहरो जननशान्तिः

ग्रहरो चन्द्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।
 व्याधिपीडा नदा म्रोणामादौ तु क्तुदर्शनान् ॥ ४०९ ॥
 इत्थं सञ्जायते यस्तु तस्य मृत्युर्न सशयः ।
 व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोभ्य कलहो भवेत् ॥ ४१० ॥
 शान्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितमाम्यया ।
 यस्मिन्मृते विशेषेण ग्रहणं सम्प्रजायते ॥ ४११ ॥
 तद्व्याधिपते रूपं सुर्येण प्रकल्पयेत् ।
 यथाशक्त्यानुसारेण विघ्नशोधनं न कारयेत् ॥ ४१२ ॥
 सूर्यग्रहे सूर्यरूपं सुर्येण स्वशक्तितः ।
 चन्द्रग्रहचन्द्रग्रहे धीमान् रजतेन विशेषतः ॥ ४१३ ॥
 राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विघ्नक्षयः ।

नागेन शीघ्रकेन इति ।

शुची देशे प्रयत्नेन गोमयेन प्रक्षेपयेत् ॥ ४१४ ॥
 तस्योपरि न्यसेद्धोमान् नववस्त्रं सुशोभनम् ।
 त्रयाणाञ्चैव रूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् ॥ ४१५ ॥
 रत्नाक्षतं रक्तगंधं रक्तपुष्पाभराणि च ।
 सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकरञ्च यत् ॥ ४१६ ॥
 श्वेतवस्त्रं श्वेतमात्यं श्वेतगन्धाक्षतादिभिः ।
 चन्द्रग्रहे प्रदातव्यं चन्द्रप्रीतिकरञ्च यत् ॥ ४१७ ॥
 राहवे चैव दातव्यं कृष्णपुष्पाभराणि च ।
 दद्यात्प्रक्षत्रनाशाय श्वेतगन्धानुलेपनम् ॥ ४१८ ॥
 सूर्यं सम्पूजयेद् धीमानाकृष्णेनेति मन्त्रतः ।
 चन्द्रग्रहे च पालाशैः समिद्धिर्जुहुयात्प्रतः ॥ ४१९ ॥
 दूर्वाभिर्जुहुयाद् धीमान् राहोः सन्पीडनाय च ।
 समिद्धिर्गन्धशूलैर्भोगाय जुहुयाद् बुधः ॥ ४२० ॥
 आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः ।
 पञ्चगव्यैः पञ्चरत्नैः पञ्चत्वक्पञ्चरत्नैः ॥ ४२१ ॥
 जलैरौषधकल्कैश्च सहितैः पलशोदकैः ।
 अभिषेकं प्रकुर्वीत यज्ञमानस्य यत्नतः ॥ ४२२ ॥
 मन्त्रैर्वास्त्रदैवत्येरापोदिष्ठादिभिश्चभिः ।
 इमंमे गङ्गे पितरस्त्वायामीतिमन्त्रकैः ॥ ४२३ ॥

अभिषेके निवृत्ते तु यजमानः समाहितः ।
 आचार्यम्पूजयेत्पश्चान् मृतान्तो विजितेन्द्रियः ॥ ४१४ ॥
 तस्मै दद्यान् प्रयत्नेन मक्त्या प्रतिक्रितयम् ।
 दक्षिणामिश्र च सयुक्तं यथाशक्त्यनुत्पारतः ॥ ४१५ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रणिपत्य क्षमापयेन् ।
 तेभ्योपि दक्षिणा दद्याद् यजमानः समाहितः ॥ ४१६ ॥
 क्षन्नेन त्रिधिना शान्तिं कृत्वा सम्यग्निशेषतः ।
 अकान्तमृत्यु शोकञ्च व्याधिदानिमवाप्नुयात् ॥ ४१७ ॥
 कारयेन् सुमना नित्य सौभाग्य लभते नरः ।
 इत्थं ग्रहणजातानां सर्षारिष्टप्रिनाशनम् ।
 कथितं मार्गवेष्टेद् शौनकाय महात्मने ॥ ४१८ ॥
 इति शौनकोक्तः ग्रहणजन्मशान्तिः ।

अथ सप्तातीयापर्यप्रसवानन्तरं विजातीयापर्यप्रसवे शान्तिः ।

शान्तिसर्वस्वे—

सुतत्रये सुता चेतस्यात्तत्रये वा सुता यदि ।
 मातापित्रोः कुलस्यापि तदारिष्टं मद्भयम् ॥ ४२६ ॥
 वेष्टनाशो घने हानिर्दुःखं तु सुमद्भवेत् ।
 तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यविनर्जितः ॥ ४२७ ॥
 जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने ।
 आचार्यमृत्पिबेत् कृत्वा ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥ ४२८ ॥
 सह वा ग्रहयज्ञः स्यान् स्ववित्तस्यानुत्पारतः ।
 ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्रप्रतिमाः स्वर्णतः कृताः ॥ ४२९ ॥
 पूजयेद्दान्यराशिस्त्यक्तलक्षोपरि शक्तिः ।
 पञ्चमे कलशे रुद्रं प्रजपेद् रुद्रसरयया ॥ ४३० ॥
 रुद्रसूक्तानि चत्वारि शान्तिसूक्तान्यनेकशः ।
 द्वित्र एको जपेद्धोमकाले शुचिसमाहितः ॥ ४३१ ॥
 आचार्यो जुहुयात्तत्र समिश्रान्निर्वाहचक्षुः ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा दत्तं वा विशन्तिन्तु वा ॥ ४३२ ॥
 देवताभ्यर्चतुर्देवतादिभ्यो ग्रहपुरस्सरम् ।
 ब्रह्मादिमन्त्रैरिन्द्रस्य यत इन्द्रमयामहे ॥ ४३३ ॥
 ततः स्विष्टकृत्वा हुत्वा बलि पूर्णाहुतिवतः ।
 अभिषेकं जुहुमस्य कृत्वाचार्यं प्रपूजयेन् ॥ ४३४ ॥

द्विष्यं घेनुरेका च श्रुतिगम्यो दक्षिणा ततः ।
 प्रतिमा गुरवे देया सप्तस्कारसमन्विता ॥ ४३८ ॥
 फांस्याज्यवीक्षणं कृत्वा शान्तिपाठन्तु कारयेन् ।
 ब्राह्मणान् भोजयच्छक्त्या दीनानायाश्च तर्पयेत् ॥
 एवं शान्तिरिचानेन सर्वारिष्टं प्रक्षीयते ॥ ४३९ ॥
 इति त्रिविधान्तिः ।

अथ प्रह्वीरनानम् । ग्रन्थान्तरे—

करेन्द्रभाग्यानिजरासवान्त्यमैत्रेन्दवाश्विनुरभेहि पुंमाम् ।
 त्रिवारिक्ते शुभमामनन्ति प्रसूतिकास्नानत्रिधि मुनीन्द्राः ॥ ४४० ॥

अथ निष्क्रमणं, मृषाण्वन्दमे—

पतुर्थे वा तृतीये वा मासि पक्षे निते पुनः ।
 रवौ चन्द्रे गुरो शुभे बुधे चैव युधेः स्मृतः ॥ ४४१ ॥
 हस्तचित्रा तथा स्वाती रेवती चोत्तरात्रयम् ।
 अश्विनी मृगशिरा मूलं रोहिणी च पुनर्वसू ॥ ४४२ ॥
 मरणा चानुराधा च यात्राशस्ते त्रिधौ पुनः ।
 कन्यायां च तथा सिंहे तुलाकुम्भे च शस्यते ॥ ४४३ ॥

अथ छटवारोहणदुग्धपाने वृत्त्यतिः—

एतवारोहस्तु कर्तव्यो दशमे द्वादशेऽपि वा ।
 पौर्णमासी दिवसे चापि द्वात्रिंशदिवसेपि वा ॥ ४४४ ॥

अविध्ये—

अभीष्टे पुण्यदिनसे चन्द्रशरायलान्विते ।
 मृदुधुवक्षिप्रभेषु माता वा कुल्योपितः ॥
 योगशायिहरिं स्मृत्वा प्राक्शौर्यं विन्यसेच्छिशुम् ॥ ४४५ ॥

भीषण—

एकविंशदिने चैव पयः शंखेन पाययेत् ।
 अनुप्रासेन नक्षत्रदिवसोदयरात्रिषु ॥ ४४६ ॥

अथ सूतिकास्वायः । तत्र गणपतिः—

मैपज्यगदिते धिष्ये वारे दुर्योगवज्रिते ।
 आरोग्यहेतवे क्वायः सूतिकायाश्च तच्छिशोः ॥ ४४७ ॥

अथ सूतिकापथ्यं तत्रैव—

अप्राशनोक्तनक्षत्रे शुभाहे स्वशुमालिनि ।
 हित्वा रिक्तां च दुर्योगं सूतिकापथ्यमोरितम् ॥ ४४८ ॥

अथ कटिसूत्रमूम्युपेशने । तत्रैव—

पुण्यहस्ताश्विनीमूलज्युत्तरे रोहिणे भूमे ।
ज्येष्ठायाऽनुराधाया शुभादे मासि पञ्चमे ॥ ४४९ ॥
कुजे शुद्धे समभ्यर्च्य वराह घण्टीं मुनि ।
कटिसूत्रमथो बद्ध्वा बालकञ्चोपवेशयेत् ॥ ४५० ॥
पुस्तकं लेखनीं शस्त्रं वस्त्रं वस्त्रं रौप्यञ्च काञ्चनम् ।
तस्मिन् काने यदा दत्ते वदशाञ्जीवनं शिशोः ॥ ४५१ ॥

उत्तञ्च पञ्चपुराणे—

पञ्चमे च तथा मासि भूमौ तमुपवेशयेत् ।
तत्र सर्वे ग्रहाः शस्ता भौमो वासविशेषतः ॥ ४५२ ॥
विधिञ्च वर्जयेद्रिक्ता शस्तानि मृणु मानि मे ।
उत्तराश्रितयं सौम्यं पुण्यक्षं शक्रदेवम् ॥ ४५३ ॥
मार्जापत्यञ्च हस्तञ्च शस्तमाश्विनमित्रमम् ।
वराहं पूजयेद्देवं पृथिवीञ्च तथा ग्रहान् ॥ ४५४ ॥

मंत्रा अत्र तत्रैवोक्ताः—

रक्षेनं यमुधे देवि सदा सर्वगते शुभे ।
आयुःप्रमाणं निरिच्छं निःक्षिप्तस्व हरिप्रिये ॥ ४५५ ॥
अचिरादायुपस्तस्य ये केचिन् परिपन्थिनः ।
जीवितारोग्यविन्देपु निर्दहस्वाचिरेण तान् ॥ ४५६ ॥
धारिण्यशेषभूतानां मातस्त्वमधिका हसि ।
कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यताम् ॥ ४५७ ॥
तम्योपवेशनं कृत्वा भूमौ ब्राह्मणमोजनम् ।
ततः कृत्वानु तत्कार्यमुत्सवं पूर्ववद् द्विज ॥ ४५८ ॥

मार्कण्डेयः—

अमतोऽथ प्रविन्यस्य शिलामाण्डानि सर्वशः ।
शस्त्राणि चैव वस्त्राणि ततः पश्येत्तु लक्षणम् ॥ ४५९ ॥
प्रथमं यन् स्पृशेद् बाहो रिगमाणः स्वयं तदा ।
जीविका तस्य बालस्य तेनैव तु मरिष्यति ॥ ४६० ॥
बहुधातुजीविकापरीक्षामन्त्राद्यनन्तरं एव कुर्वन्तीति शिष्टाचारः ।

अथ ताम्बूलमर्चनम् , चण्डेश्वरः—

सार्धमासद्वये पूगं ताम्बूलञ्च शिशोहितम् ।
पट्मिरन्नमुजो मासैर्भागभाजौ भवेन्नरः ॥ ४६१ ॥

अत्रैवान्नेप्राशनसमये वा प्रोक्तं तद्य षिष्टाचारदर्शनादुक्तम्
दीपिकायाम्—

मूलाश्विमैत्रवरतिष्यदरीन्दुभेषु
षीष्णे तथा मृगशिरोदितियासवेपु ।
अर्केन्दुजीवभृगुशोधनवासरेपु
ताम्यूलनूतनदलायशनं शुभाय ॥ ४६२ ॥

दलानि पर्णानि । विशेषः स्मृतिभ्योऽनुसंधेयः । यथा—

ताम्यूल सुष्ठु यो दद्याद् ब्राह्मणेभ्योऽतिमक्तिः ।
मेधारी सुभगः प्रोक्तो दरांनीयञ्च जायते ॥ ४६३ ॥
फलेन तृप्यते ब्रह्मा पत्रेण भगवान् हरिः ।
चूर्णमोक्षरतृप्यै स्यात्ताम्यूलाशनदानतः ॥ ४६४ ॥
एकद्वित्रिचतुष्टयपट्टभिः पूगकनानि च ।
लाभाऽलाभौ सुखं दुःखमायुर्मरणमेव च ॥ ४६५ ॥
पर्णमूले भवेद्व्याधिः पर्णमि धनसंक्षयः ।
चूर्णपर्णं हरस्यायुः शिरा बुद्धिविनाशिनी ॥ ४६६ ॥
पर्णमं पर्णपृष्ठं वा चूर्णपर्णं द्विपर्णकम् ।
रात्रौ खदिरताम्यूल शकस्यापि म्रियं हरेत् ॥ ४६७ ॥
अशास्त्रविधिना पर्णपूगं खादति यो नरः ।
सप्तजन्मदरिद्रः स्यादन्ते विष्णुं न संस्मरेत् ॥ ४६८ ॥

अथान्नप्राशनम्

शितुर्बोधिष्याम्—

मासि पष्ठेऽष्टमे वापि कन्यायाः पञ्चमे पुनः ।
रवौ बुधे गुरौ शुके शुक्लपक्षे बुधैः स्मृतम् ॥ ४६९ ॥
हस्तचित्रा तथा स्वाती विशाखा चोत्तरात्रयम् ।
मघा मूलं तथा ज्येष्ठाऽनुराधा च पुनर्वसू ॥ ४७० ॥
रोहिणी मृगशिरा पुण्यश्राव्णिनी रेवती तथा ।
कन्यायाश्च तथा मीने मिथुनेऽपि कृत्तेऽपि च ॥ ४७१ ॥
द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी दशमी तथा ।
त्रयोदशी तथा शस्ताः प्रकृतेऽपि च सूरिभिः ॥ ४७२ ॥

चन्द्रवारस्तथा शस्तो मते केपाश्वदेव हि ।
मन्दानलफलत्वाच्च नैव सर्वैः प्रशस्यते ॥ ४७३ ॥

भीषरीये—

आदित्यतिथ्यवसुसौम्यनिलाश्वचित्रा-
हस्ताजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्राः ।
वालान्नभोजनविधौ दशमे विशुद्ध-
द्विहो विहाय नवमीतिथयः शुभाः स्युः ॥ ४७४ ॥
वारांशकश्च गुरुशुक्लशो कुजानां
नेपातिमीनरहितानि हितानि भानि ।
मुक्तौ शिशोः शिशुकराः पण्डित्य सौम्यं
भौमं सितं नवमनैधनसप्तमेषु ॥ ४७५ ॥

वशिष्ठः—

वालान्नभोजनविधौ गुरुशुक्लमौढ्यं
मासप्रयुक्तमशुभं त्वयिमासदोषः ।
नास्त्यत्र वा शुभविधाविद् मासि पष्ठे
युग्मे च मासि परतः सितचन्द्रपक्षे ॥ ४७६ ॥
युग्मेषु मासेषु च पष्ठमासे
नवाग्रपानं नियतं शिशूनाम् ।
अयुगमासेषु च कन्यकानां
नवान्नसंप्राशनमिष्टमेतत् ॥ ४७७ ॥

तत्रापि शुक्लपक्षे पूर्वाह्न एव कर्तव्यः शुक्लपक्षे च पूर्वाह्ने इति नारदोक्तिः ।

नारदः—

रिक्तां त्रिविध्यं नन्दां द्वादशीमष्टमीमपि ।
त्यक्त्वान्यत्रितयः श्रेष्ठाः प्राशने शुभवासराः ॥ ४७८ ॥

वश्यपः—

द्वादशीनष्टमीं रिक्तां नन्दाञ्चैव दिनक्षयम् ।
सूर्योक्तिर्भौमवारांश्च त्यक्त्वान्य - शुभवासरे ॥ ४७९ ॥

नवान्नप्राशनमित्यनुवर्तते ।

तथा चोक्तं प्रचीनैः—

द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ।
त्रयोदशी च दशमी प्राशने त्रितयः शुभाः ॥ ४८० ॥

न चित्तवृत्तुषु गुरुवारः प्रशस्ता उक्ता, मन्ये निषिद्धा ।

उक्तञ्च—

शशिशुव च मदाग्निः शनौ भौमे यजश्चयः ।

बुधार्कगुरुवारेषु प्राशनं हि शुभावहम् ॥ ४८१ ॥

तदेतन्निर्मूलत्वादुपेक्षम् ।

नारद —

न चैधृतौ व्यतीपाते विष्ण्वा गढातिगन्धयोः ।

शूले यजे न परिधे यालान्नप्रारानं हितम् ॥ ४८२ ॥

वश्यप —

जन्मराशिविलग्नाभ्या मेघनेशे च वर्जयेत् ।

गोश्वकुम्भतुलाकन्यासिद्धकर्कटयुग्मगाः ।

शुभदा राशयश्चैते न मेघपशुवृश्चिकाः ॥ ४८३ ॥

वशिष्ठ —

विष्णुरुष्णकिरणो हिमशिमर्वायुभिन्नवरुणादितिविभ्राः ।

अश्विदिष्यवसुपौष्णभवो हि त्र्युत्तराश्च शिशुभोजनताराः ॥ ४८४ ॥

बालाग्रमुक्तौ ग्रतवन्धनेऽपि

रात्राभिपेके रत्नु जन्मधिष्ण्यम् ।

शुभन्त्वनिष्टं सततं विवाह-

सीमान्तयात्रादिषु मङ्गलेषु ॥ ४८५ ॥

यत्तु गुरुवचनम्—

जन्मक्षकर्मनक्षत्रे आधानर्क्षे च वर्जयेत् ।

कर्णवेधं तथा यातं क्षुरकर्माग्रभोजनम् ॥ ४८६ ॥

एषां लक्षणमुक्तं बृहत्संहिते—

जन्मभ जन्मनक्षत्र दशम कर्मसंक्षितम् ।

एकोनविंशमाधानं त्रयोविंश विनाशनम् ॥ ४८७ ॥

त्रयोविंशत्यतिरिक्तानां सर्वेषां जन्मनक्षत्रात्मस्तीति तदेतद्वार्त्तिकनवान्नभोजन-
विषयम् । अत एव लोकेऽन्नभोजनवान्नप्राशनशब्दयोः साधारणत्वेन
न्यवधारोपलभ्यात् ।

जन्मनक्षत्रगच्छन्द्रः प्रशस्तः सर्वकर्मसु ।

चौरभैषज्यवादाश्च कर्त्तव्येषु विवर्जयेत् ॥ ४८८ ॥

इति दीपिकायां निषेधानुपलम्ब्य । तस्याप्ययमदशमैकोनविंशेषु बन्मनश्चत्रेषु
बालान्नप्राशनं प्रशस्ततरमिति वीरूषधाराकासस्य सिद्धान्तः । अत्राद्यान्नप्राशने
विद्वनश्चमनि द्रव्यम् ।

यदुक्तं दीपिकायाम्—

कर्णवेधे विवाहे च व्रतं पुंसवने तथा ।
प्राशने चाद्यचूडाया विद्वमृशं परित्यजेत् ॥ ४८९ ॥

वेधप्रकारो विवाहप्रकरणे वक्ष्यते ।

अथ कर्णवेधः

भीषतिः—

लामे तृतीये च शुभैः समेते ऋगैर्विहीते शुभराशिक्षिप्ते ।
वेद्यौ तु कर्णौ त्रिदशेभ्यस्तन्ने पुष्येन्दुचित्राहरिषौष्णभेषु ॥ ४९० ॥
शिशोरजातदन्तस्य मातुः क्रोडगतस्य च ।
सुताया वेधयेन् कर्णौ सूच्या द्विगुणसूत्रया ॥ ४९१ ॥

ग्रहतंगणपती—

रेवतीद्वितये पुष्ये पुनर्वसुनुराषयोः ।
अवणद्वितये चित्रा मृगे हस्ते शुभे तिथौ ॥ ४९२ ॥
शुभाब्दं जन्ममासश्च पौषं चैत्रं हरेः शयम् ।
जन्मतारां विहायाप्यप्युत्तरेऽपि च कञ्चन ॥ ४९३ ॥

व्यवहारोक्तये—

न जन्ममासे न च चैत्रपौषे
न जन्मतारासु हरी प्रसुप्ते ।

तथा न रिक्ते न च विष्टिदृष्टे
कर्णप्रवेधोपि समे न वर्षे ॥ ४९४ ॥

अत्र चैत्रस्य निषेधो मीनाकंविषयः । पौषनिषेधो घृत्तरकंविषयः अन्यथा
व्यासवचनमसंगतं स्यात् । तथाहि—

व्यासः—

कार्तिके पौषमासे वा चैत्रे वा फाल्गुनेऽपि वा ।
कर्णवेधं प्रशंसन्ति शुक्लपक्षे शुभेऽहनि ॥ ४९५ ॥

अत्र कार्तिकशुक्लपक्षैकादशीतः कार्तिकः प्रशस्तः । पूर्वस्य देवद्ययनसंवा-
न्निषेधः । किञ्च दक्षिणायनमप्यत्र निषिद्धम् ।

यदाह कृत्यचिन्तामणौ गगः—

कर्णवेधव्रतं कुर्यादुदङ्मार्गस्त्विते रवौ ।

दक्षिणाशास्त्विते मानौ नैव कुर्यान् कथञ्चन ॥ ४६६ ॥

एवद्वारोप्येवमेव अत्र जन्ममासे कर्णान्तराग्न्याह प्रयोगभाते

व्यासः—

यो जन्ममासे क्षुरकर्मयात्रां

कर्णस्य वेधं कुरुते च मोहात् ।

मूढः स रोगो घनपुत्रनारां

प्राप्नोति नूनं निधनं ततश्च ॥ ४६७ ॥

जगन्मोहने वशिष्ठः—

मासे पष्ठे सप्तमे वाष्टमे वा विध्यौ कर्णौ द्वादसे वोद्देशेहि ।

मध्ये षाड्धः पूर्वभागे न रात्रौ — ॥ ४६८ ॥

द्वितीया दशमी पञ्ची सप्तमी च त्रयोदशी ।

द्वादशी पञ्चमी ऋक्सांस्तृतीया कर्णवेधने ॥ ४६९ ॥

भूमिजार्कात्मजार्काणां वारान स वर्जयेन् सुधीः ।

जीवेन्दुमुधशुक्राणां दिवसाः परिपूजिताः ॥ ४७० ॥

भौमे श्युटयति कर्णश्च शनौ मृत्युमयं वदेत् ।

शनौ शीघ्रवर्णं चैव रवौ मध्यफलं तथा ॥ ४७१ ॥

सोममट्टः—

जन्मभारातिपुरोहिते हरिगते सुप्ते मुकुन्दे विभौ

जाते धर्मपृणौ धनुर्मकरयोः क्षीणे तु वारे निशि ।

अस्ते मार्गवजीवयोः कुत्रदिने मासाधिके वैधृतौ

गण्डान्तन्वतिपातविष्टिषु बुधैर्वेधन्न कार्यं भराः ॥ ४७२ ॥

अशुद्धसमये कर्णवेधो न कार्यं इति शिष्टाचारः ।

अथ कन्यायाः नासिकावेधः

मृहृचंगणपतौ—

कर्णवेधोक्तं शस्तं कन्याया घ्राणवेधने ।

जीवशुक्रज्वारेषु रिक्तां पर्वे च वर्जयेन् ॥ ४७३ ॥

अथाद्यशौरः ।

माससमुच्चये—

माघादिमासपट्केषु चौरमाद्यञ्च शस्यते ।

तारादित्यशराष्ट्रेषु प्रशस्तेषु च शोभनम् ॥ ४७४ ॥

ज्येष्ठे मासि तथा मार्गे चौरं परिणयं व्रतम् ।
 ज्येष्ठपुत्रदुश्चिन्नेन यत्नतः परिवर्जयेत् ॥ ५०५ ॥
 पष्ठे द्वादशके मासि तृतीये दशमेपि च ।
 चतुर्थे दशमे चौरं न कुर्यात्प्रथमं शिशोः ॥ ५०६ ॥
 हस्तत्रयं मृगशिरा भवणत्रयञ्च
 पौष्णाश्विराकुरुमानि पुनर्वसू च ।

वारेषु चन्द्रबुधवाक्पतिभार्गवाणां
 चौरं शुभं शुभविधौ शुभतारकासु ॥ ५०७ ॥
 विषने वत्सरे चापि शुभचन्द्रेषु शोभनम् ॥ ५०८ ॥
 भोरतिः—

पुष्ये पौष्णे चान्धिनीसेन्दवेषु
 शाक्रे हस्ताये त्रिके भेद्यदित्याम् ।
 क्षौरं कार्यं वैष्णवाये त्रये च
 मुक्त्वा भौमादित्यपातद्विरागान् ॥ ५०९ ॥
 शोममट्टः—

मायादिपञ्चके क्षौरं हित्वा क्षीणं विधुं मधुम् ।
 क्रूरवारं निशां रिक्तां पथीं सन्ध्याञ्च जन्मभम् ॥ ५१० ॥
 जन्मनक्षत्रगच्छन्द्रः प्रशस्तः सर्वकर्मसु ।
 क्षौरकर्मणि वादाध्वकर्तनेषु च वर्जयेत् ॥ ५११ ॥
 क्षौरेज्यायारिगाः कृगाः शस्ता द्वयद्वाग्निगाः शुभाः ।
 तावत्क्षौरं शिशोर्नष्टं यावन्मातास्ति गर्भिणी ॥ ५१२ ॥
 कुम्भे कर्कटके चैव कन्यायां कार्मुके खौ ।
 शोमखण्डं गृहस्थस्य पितृन् प्रारायते यमः ॥
 पञ्चाब्दात् परतश्चैव गर्भिण्यामपि कारयेत् ॥ ५१३ ॥

अथाक्षौरमशुद्धादिषु अपि कार्यम् । इति शिष्टाचारः । यत्तु मुहूर्त-
 चिन्तामगौ—दीक्षामौञ्जिवाहकुण्डनमपूर्वदेवजीयेत्येतादि तत्र मुण्डनशब्देन क्षौर-
 भङ्गमिति शिष्टाचारदर्शनात् अर्थं ज्ञेयम् ।

इति कुण्डनविधिः ।

अथ चोलरमं

शोमभट्ट —

चूडाकर्मनृपाभिपेकनिलयाम्ब्याधानपाणिप्रहो
 देवस्थापनमौञ्जिरन्धनविधीन् कुर्यान्न याम्ब्यायने ।
 देवेज्याम्फुजितास्तथास्तमितयोराल्ये च वाद्वर्णान्तयोः
 धेतावभ्युदित तथा मङ्गलतो यावत्तिथिश्चाष्टमो ॥ ५१४ ॥

शुद्धचंगणपती —

जलाशयसुरारामप्रतिष्ठाप्रवरन्धनम् ।
 अम्ब्याधानं विवाहञ्च चोल राज्याभिषेकनम् ॥ ५१५ ॥
 नरगृहप्रवेशादीन् कुर्वाद् दक्षिणायणे ।
 गुरुमार्गशयोरस्ते वाल्यवार्धकयोरपि ॥ ५१६ ॥
 महेश्वर —

चूडाकर्मनृपाभिपेकनिलयाम्ब्याधानपाणिप्रहान् ।
 देवस्थापनमौञ्जिरन्धनविधीन् कुर्यान्न याम्ब्यायने ॥ ५१७ ॥

रत्नमालायाम् —

गृहप्रवेशास्त्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचोलप्रवरन्धपूर्वम् ।
 सौम्यायने कर्म शुभ विधेय यद्द्रवितन्तु रालु दक्षिणे तु ॥ ५१८ ॥

वाङ्मयवार्द्धकश्चमाह गणपतिः —

दशाह पश्चिमे वाल्य पञ्चाह वार्द्धक भृगोः ।
 प्राच्यान्तु त्रिदिन वाल्य पक्ष वार्द्धक्यमुच्यते ॥ ५१९ ॥
 पञ्चवात्यञ्च वार्द्धक्य भृगौ त्याज्ये शुभे यदा ।
 दशाह वाल्यवार्द्धक्ये परे सप्ताहमुचिरे ॥ ५२० ॥
 अहश्चावश्यके कृत्ये केचिद्भार्गवजीवयोः ।
 अर्द्धाह वाल्यमञ्जस्य वार्द्धक त्रिदिन विदुः ॥ ५२१ ॥

देशविशेषे —

अवन्तिदेशे सप्ताहं पद् वग्ने दशविन्ध्यके ।
 पञ्च हूये द्वयोर्वेते शेषदेशेषु वै त्रिकम् ॥ ५२२ ॥

महेश्वर —

बालः शुक्रो दिवसदशक पञ्चक चैव वृद्धः
 पश्चादह्ना त्रितयमुदित पञ्चमैन्द्रया क्रमेण ।
 जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पञ्चमन्यैः शिशू तौ
 वृद्धौ प्रोक्षौ दिवसदशक आपरेः सप्तरात्रम् ॥ ४२३ ॥

गर्ग —

शुक्रो गुरुः प्राक् परतश्च वालो

विन्ध्यो दशावन्तिषु सप्तरात्रम् ।

वज्रेषु हृष्येषु च पट्टे च पञ्च

शेषे तु देशे त्रिदिनं वदन्ति ॥ ५२४ ॥

वशिष्ठ —

वृद्धत्वमिन्दोस्त्रिदिनं दिनार्धं वाल्यत्वमस्तत्वमर्द्धयज्ञं च ।

अस्ते चिरी मृगमुपैति कन्या वाल्येन्यसक्ता विधवा च वृद्धे ॥ ५२५ ॥

वालोऽपीन्दुः शुभ एव प्रोक्तः ।

वश्यप —

वृद्धे चन्द्रे स्त्रिय हन्ति पतिं हन्त्यस्तमागतः ।

यतस्त्वमृतरश्मिन्वाद् वालोऽपि शुभदः शशी ॥ ५२६ ॥

शुक्रोदयास्तमानमाह गणपति —

प्राच्या नेत्रेषु दृग्गन्तान्दृश्यो भवति मार्गवः ।

वसुशैलमितास्तत्र यातोस्त नेत्रं दृश्यते ॥ ५२७ ॥

स्वबाणान्धमिगान्धस्त्रान्प्रतीच्या दृश्यते मृगः ।

तत्रैराकंकरमस्तो नवाहानि न दृश्यते ॥ ५२८ ॥

शुक्रोदयास्तमानमपि तत्रैव —

प्राच्या वाचस्पतिर्मासं भवत्यक्षामगोचरः ।

प्राच्यामुदयते मास याति पञ्चात्तु यत्सरत् ॥ ५२९ ॥

धूमकेतोर्दयास्तमाह वृद्धेश्वर —

केतोस्तदिनाद्धं सप्ताहं मगलं त्यजेत् ।

यावत्केन्दूदयस्तावद्दुष्टः समयो हि ॥ ५३० ॥

वाराह —

दृष्टः षोडशावसरानशुभदः कैश्चित्प्रदिष्टः शिक्षी ।

केतूदये सप्तदिनानि चार्धं विवाहयात्रादिषु गहितानि ॥

दिनानि शेषाण्यशुमानि नूनं वदन्ति वाराहमुखा मुनीन्द्राः ॥ ५३१ ॥

केतुस्वरूपाणि पञ्चानि च गणोक्तानि —

त्रिशित्वाश्च त्रिताराश्च रक्तलोहितरश्मयः ।

प्रायशस्तूत्तरामाशा सेवन्ते नित्यमेव ते ॥ ५३२ ॥

लोहिवाद्वात्मना ज्ञेया प्रज्ञाः पष्टिसमासतः ।

नामठः कौटुमा ज्ञेया राज्ञा सप्तमकारकाः ॥ ५३३ ॥

कृष्णभाः कृष्णपर्यन्ता मङ्गलाः कृष्णारम्भयः ।

राहुपुत्रारूपस्त्रिशङ्कीलकात्रातिदारुणाः ॥ ५३४ ॥

श्रीधरीये—

वर्षे सृतीयेत्यथ पञ्चमे वा

गते त्रिमागे प्रवदन्ति चोत्तम् ।

सदगतेऽर्के गुरुशुक्लतेजः-

प्रकाशिते ज्योति च शुक्लपक्षे ॥ ५३५ ॥

नारद—

अष्टमे शुद्धिसंयुक्ते शुभनक्षत्रे शुभांशके ।

न नैधने भे शीतारौ पट्टाष्टान्त्यत्रिब्रजिते ।

घनत्रिकोणदेन्द्रस्थैः शुभैस्तथापारितैः परैः ॥ ५३६ ॥

सूर्यान्चूडाकरणमिति ।

राक्षसातंष्टे—

हस्तरवर्त्मनि सवितरि चूडाकरणजगुः शुभं यवनाः ।

चैत्रे मासि दिवाकरवारे गुरुसन्निधाने च ॥ ५३७ ॥

चण्डेश्वर—

वागीशशुक्लनिशकराणां

वारे प्रशस्त मुनयो वदन्ति ।

क्षौरं दिने तीक्ष्णरुचेस्तु चैत्रे

मासेथ वा सन्निहिते हुताशः ॥ ५३८ ॥

होमपूर्वकं देशं चूडाकरणं तेषां मन्त्रविधिः—

अत्रि—

तृतीयमामे चोत्तन्तु सर्वकामार्थसाधनम् ।

सबत्सरेण चोत्तेन आयुष्य ब्रह्मवर्चसम् ॥

पञ्चमे पशुकामस्य युग्मे वर्षे तु गहितम् ॥ ५३९ ॥

श्रीधरीये—

आदित्यसौम्यवसुधैष्णवपौष्णतिष्ठ-

त्वाष्ट्राश्विचन्द्रकिरणेषु दिवा प्रशस्तम् ।

स्वातीविधातृवरुणोत्तरमानि मध्या-

न्याहृन्निशासु न हि क्षौरक्रिया प्रशस्तम् ॥ ५४० ॥

पट्टदृष्टमीषतिपदस्तिथयश्च रिक्ता

वर्ज्याः शशाङ्कगुरुसोमजमार्गवानाम् ।

वारांशकोदयविलोकनमिष्टमाहुः

क्षौरे च कर्मणि पराशरकश्यपाद्याः ॥ ५४१ ॥

कर्काङ्गनामिधुनमीनतुलोत्तनक्राः

पूज्याः क्रियालिहरिचापधरा जटुन्याः ।

तैरस्ववीर्यशुभदृष्टियुता विधेया

चौले घटः शुभयुतोपि निषिद्ध एव ॥ ५४२ ॥

नारदः—

सूनोर्मातरि गमिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् ।

पञ्चाब्दात्प्रागयोर्ध्वन्तु गमिण्यामपि कारयेत् ॥ ५४३ ॥

यदि गर्भविपत्तिः म्याच्छिष्टशोर्वा मरण भवेत् ।

सहोपनीत्या कुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यते ॥ ५४४ ॥

प्रचेताः—

यस्य मांगलिकं कृत्यं तस्य माता रजस्वला ।

तदा सा मृत्युमाप्नोति पञ्चमं दिवसं जिना ॥ ५४५ ॥

अन्यच्च—

विवाहोत्सवकार्येषु माता चैव रजस्वला ।

वैधव्यं जायते तत्र मृनार्याः पाणिपीडने ॥ ५४६ ॥

वैधव्यमन्यत्र मृगपुरित्वार्थः ।

राजमार्तण्डे—

रविशुद्धौ गृहकरणं रविगुरुशुद्धौ व्रतोद्वाहौ ।

क्षौरं ताराशुद्धौ शेषञ्चन्द्रश्रितं कर्म ॥ ५४७ ॥

ज्योतिर्निबन्धे—

विवाहे सविता शस्तो व्रतग्रन्थे च वाक्यतिः ।

क्षौरे ताराविशुद्धिश्च शेषे चन्द्रबले बलम् ॥ ५४८ ॥

चौलप्रयोजनमाह वशिष्ठः—

सर्वेषामेव वर्णानां चूडाकर्मविधिः स्मृतः ।

केशमूलं पिता क्षेत्रं केशाग्रं जननी तथा ॥ ५४९ ॥

चौलेनैवायुषो वृद्धिः चौलेनैवायुषः क्षयः ।

तस्माच्चौलं प्रयत्नेन कारयेद् बुद्धिमान्नरः ॥ ५५० ॥

अथाक्षरारम्भः

सम्प्राप्ते पञ्चमे वर्षे अप्रसुप्ते जनाह्वने ।

पृष्ठीं प्रतिपदं चैव वर्जयित्वा तथाष्टमीम् ॥ ५५१ ॥

रिक्तां पञ्चदशीं चैव सौरिमौमदिने तथा ।

एवं मुनिश्रिते काले विद्यारम्भन्तु कारयेत् ॥ ५५२ ॥

पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं देवीं चैव सरस्वतीम् ।
 मन्त्रविद्या सूत्रमाराध्य स्वाश्रयं विद्यां विप्रोपतः ॥ ५५३ ॥
 नमस्ते बहुरूपाय विष्णवे परमात्मने ।
 स्वाहा इत्यनेन च त्रिः श्रद्धया परिपूजयेत् ॥ ५५४ ॥
 भद्रकाल्यै नमस्तुभ्यं सरस्वत्यै नमो नमः ।
 वेदवेदाङ्गवेदान्तविद्यास्थानेभ्य एव च ॥ ५५५ ॥
 स्वाहा इति त्रिः पूजयेत् ।

तथा च भीमरीये—

वदन्तसे भास्वति पञ्चमेऽब्दे प्राप्तेऽक्षरम्भीकरणं विदध्यान् ।
 सरस्वतीविष्णुविनायकश्च गुहोदनाद्यैरभिपूज्य कुर्यान् ॥ ५५६ ॥

बृहत्संगणपतो—

सीम्यायने शुभे मासि स्वप्यायदिवसे शुभे ।
 रथौ जोषे बुधे शुक्ले क्षन्ने रोडयस्मान्निवे ॥ ५५७ ॥
 रेवतीद्वितये पुष्ये पुनर्वसुनुराधयोः ।
 आर्द्राख्ये अश्लेषे स्वामी चित्रामिधे तथा ॥ ५५८ ॥
 हेरम्भविष्णुषाज्जन्मोस्तथाभ्यर्चयेदेषताम् ।
 पञ्चमाब्दे नरः कुर्याद् विद्यारम्भं सदा बुधः ॥ ५५९ ॥

अधोपनयनम्

५६०—

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि अधोपनायनमुत्तमम् ।
 द्विजत्वकरणं श्रौतस्मार्तकर्मप्रसाधनम् ॥ ५६० ॥
 आद्यं सर्वाश्रमाणाञ्च देहसंस्कारकारणम् ।
 अनेन कर्मणा सर्वे संस्कृताः सर्वदेहिनाः ।
 तत्संस्कारं लग्नवशात् तस्माल्लग्नं प्रवर्त्ति तन् ॥ ५६१ ॥

नारदः—

आधानादष्टमे वर्षे जन्मतो धामजन्मनाम् ।
 राक्षामेकादशे मौखीवन्धनं द्वादशे विशाम् ॥ ५६२ ॥
 अत्र जन्मतः षट्षष्टिमितगौरवर्षद्विषष्टिमितमावाह्यैर्गर्भाष्टममिति शिष्टाचारः ।

विश्वप्रकाशपद्धतौ आपस्तम्बः—

गर्माष्टमेऽष्टमे वाग्दे पञ्चमे सप्तमेपि वा ।
 द्विजत्वं प्राप्नुयाद्विप्रो वर्षे त्वेकादशे नृपः ॥ ५६३ ॥

ब्रह्मवर्चसकामश्चेद् गमंतो जन्मतोपि वा ।
 पञ्चमेन्द्रे प्रकुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥ ५६४ ॥
 पष्ठे तु घनकामस्य त्रियाकामस्य सप्तमे ।
 अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कान्तिमिच्छता ॥ ५६५ ॥
 कर्तव्यं दशमे वर्षे घनकामस्य चैव हि ।
 एकादशान्देन्द्रियार्थं पञ्चार्थं द्वादशाब्दके ।
 द्वादशान्दे त्वत्क्रान्ते प्रायश्चित्तात्मको द्विजः ॥ ५६६ ॥
 आपोदशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ।
 आद्वाविंशत्क्षत्रधन्धोराचतुर्विंशतेविशः ।
 अत ऊर्ध्वं पतन्त्येते यथाकालमसंस्कृताः ॥
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥ ५६७ ॥

गौणकालातिक्रमे यावद्वर्क्येन विशेषोऽभिहितः—

अत ऊर्ध्वं पतन्त्येते सर्वधर्मबहिष्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्रह्मस्तोमाहूते क्रतोः ॥ ५६८ ॥

आचार्यव्यवस्थामाह सोममट्टः—

पिता पितामहो भ्राता पितृव्यो मातुलस्तथा ।
 उपानयेऽधिकारी स्यान् पूर्वाभावे परः परः ॥ ५६९ ॥

सारसमुच्चदे—

अयने चोत्तरे भानौ चन्द्रे ऋक्षे च शुद्धके ।
 जीवार्कयोस्तथा शुद्धौ दिने जीवार्कमार्गवे ॥ ५७० ॥
 नानप्याये न मन्वादी युगादौ नाऽपि कारयेत् ।
 गलप्रहत्यौ रिक्ते व्रतबन्धं परित्यजेत् ॥ ५७१ ॥

गुरुशुद्धिर्द्वैतचिन्तामणौ—

बटुकन्याजन्मराशेऽस्त्रिकोणायद्विसप्तगः ।
 भेदो गुरुः सप्तदश्याये पूजयान्यत्र निन्दितः ॥ ५७२ ॥

उक्तञ्च बराहेण—

द्वित्रिक्यजन्मारितमध्यभेषु जन्मश्रुतो बाण्ड्यति वज्रराणेः ।
 पूजां पुरोषा न स एव कांश्चित्यथाष्टमप्रान्त्यरसावलस्यः ॥ ५७३ ॥

श्रीपतिः—

स्वायथर्मतनयद्यनस्थितो नाकनायकपुरोहितः शुभः ॥ ५७४ ॥

वशिष्टेन तु विधेय उक्तः—

बन्धो तृतीये रिपुशनिमंस्ये वाञ्छन्ति पूत्रां दशने सुरेज्ये ।
नेच्छन्ति पूत्रा जनिगे व्ययस्ये पुरातना अष्टमगेरि सूरौ ॥ ५५१ ॥

वशिष्ट—

धर्मादनामसुतमगतेसुरेज्ये
मौञ्जीव्रतं शुभकर च बटोः त्रिभुज ।
जन्माष्टमधु-रिपु रिपु नमस्त्वृतीये
दाग्निद्वयशोकवटुरोगकरो गुरुस्तु ॥ ५५२ ॥
नीचारिराशावतिनीचभागे पराजिते वापि गुरौ मिते वा ।
मौञ्जीव्रतं यस्य करोति नूनं स वेदशास्त्रविद्वन्महोदधेः ॥ ५५३ ॥

भंगतिः—

म्वोच्चे स्वमित्रे स्वगृहे त्रिकोणे जीवो गतो यद्यन्योदिकाले ।
शिशोः सहस्रैश्चतुरस्रजन्मकर्मन्त्यपठेवि शुभं वदन्ति ॥ ५५४ ॥

वृत्ततिः—

सप्तवारकुचीरस्यो जीवोऽथशुभगोचरः ।
अतिशोभनता एषाद्विबाहोपनयादिषु ॥ ५५५ ॥

भारद्वाजः—

धनुर्मौनद्विजोरस्यो जीवो जन्मान्त्यमृत्युगः ।
अतिसौख्यं बटोः कुर्याद्विशिष्टवचनं यथा ॥ ५५६ ॥

स्पृहारीतः—

प्रसवन्धो द्विजातीनां विमुद्धया जीवशुभयोः ।
चन्द्रमुद्धया तु वैश्यानां क्षत्रियाणां कुजाकेयोः ॥ ५५७ ॥

द्विजादीनां ब्राह्मणानाम्निधयः ।

शौलस्यः—

पञ्चने पञ्चवर्षे च सगर्भे सप्तमेपि वा ।
गुरुसूर्यशरांकानां विमुद्धयारम्भयेद् व्रतम् ॥ ५५८ ॥
यदा गर्माष्टमे वर्षे शुद्धिर्नास्ति बृहस्पतेः ।
अष्टमे वा तयाप्येवं व्रतं तत्र न कारयेत् ॥ ५५९ ॥

एकचाष्टमवर्षावधि गुरुशुद्धिरावदवकी योगकाले तु नावश्यापेक्षणीयेति बहवः ॥
वस्तुतस्तु गर्माष्टमादौ मुख्यकालेऽपि गुरुशुद्धिरपेक्षणीया किमुतान्यत्रेति वचनार्थः ।
तथापीति स्वरसाद् गर्माष्टमवरोक्तत्र गुरोः शुद्धौ लप्स्यमानायाद्रन्यत्र तदभावे

गुरुशुद्धेरादर कर्तव्यम् । उभयत्र गुणोद्देशो गुरुशुद्धिमनादित्यादि मुख्यकाल
आदत्तः ।

तथा च नारदः—

शालस्य बलहीनोपि शान्त्या लीबो बलप्रदः ।

यमोक्तस्तरौ कार्यमनुक्ते नोपनायनम् ॥ १८४ ॥

शालस्य मुख्यकाल शान्तिं कृत्वोपनयनं कार्यं न तु गुणशुद्धावनुक्तस्तरौ
नवनादाविति वाक्यार्थः ।

उक्तञ्च बशिष्ठेन—

उक्तपि वर्षे न बली गुरुश्चेच्छान्त्या प्रशस्तं प्रतयन्धकर्म ।

अनुक्तवर्षेषु बलप्रदोपि नैवेतयोरब्दबलं बलीयः ॥ १८५ ॥

अत्र वामवेधेन ये गुरुशुद्धिमाहुस्तान्दूषयति गर्गः—

मौल्योदधौ विवाहे च प्रतिष्ठाया विरोधतः ।

गोचरेणैव कर्तव्यं वेधादिकमकारणम् ॥ १८६ ॥

तेन वृत्तादौ गुरुशुद्धिर्गोचरेणैवापेक्ष्यते न तु वेधेन । अत्र गोचरशुद्धयमात्रे
ऽष्टवर्गशुद्धिर्विचार्या ।

यदाह राजमातङ्गे—

अभावतो गोचरशोभनानां शुद्धिं वदेद्भागुरिरष्टवर्गान् ।

वैधव्यकन्याश्रयहेतुयोगे जीवाष्टवर्गस्य वदेत्तु शुद्धिम् ॥ १८७ ॥

अष्टवर्गविशुद्धौ गुरुशीलाशुभानुषु ।

प्रतोद्वाहौ तु कर्तव्यौ गोचरेण कदापि न ॥ १८८ ॥

इति वचनमष्टवर्गप्रशङ्गापरम् ।

अष्टवर्गो तु ये शुद्धास्ते शुद्धाः सर्वकर्मसु ।

सूक्ष्माष्टवर्गसंशुद्धिः स्थूलशुद्धिश्च गोचरे ॥ १८९ ॥

इदमपि वचनं तत्परमेव ।

अत्र प्रसगतो गुणोद्देशगो विध्यते बृहज्जातके वराहेन—

दिक् स्वाद्यष्टमदाय-बन्धुपुत्रात्स्वात्सत्रिकेष्वगिराः

सूर्यात्सत्रिनवेपुधीस्त्रिभुवनदिग्बालाभारिणो भार्गवात् ।

जायायार्धनवात्मजेषु हिमगोर्मन्दात्त्रिपद्भीम्यये

दिग्धीपट्स्त्रिमुखायपुर्व्वनवगो यज्ञात्स्मरश्चोदयात् ॥ १९० ॥

अथ स्वे—

स्वादकः प्रथमायबन्धुनिघनद्वयाज्ञातपोधूनगो

यक्रात्स्वादिव तद्वदेव रविजाच्छुक्रात्स्मरान्त्यारिषु ।

क्षीराद्वर्ममुतायशुपु दशत्रयाचारिणः क्षीरगो-

स्तेष्वेवान्त्यतपःमुतेषु च तुषाह्मनात्सबन्धन्त्यगः ॥ ५९१ ॥

एवं धनमहालीनमदवशादुक्तस्थाने रेतान्दत्ता साम्प्रतविकदरुलशतृणहाधि-
ष्ठितराशौ रेतोधिक्ये शुभमन्यधानेष्टमिति निष्कृष्टार्थः ।

उक्तं च ह्युवाचके—

विकलं गोचरगणितं ह्यष्टकवर्गेण निर्दिष्टम् ।

रेताधिक्ये शुभदं विन्द्वाधिके नैव शोभनं प्रायः ॥ ५९१ ॥

अथ प्रत्येकरेतापल्लुर्द्धं यवनाच्चादेग—

कष्टं स्यादेकरेतायां द्वाभ्यामर्द्धशुभो भवेत् ।

त्रिभिः क्लेशं विजानीयादुत्तुर्भिः समताफलम् ॥ ५९१ ॥

पञ्चभिः क्षेममारोग्यं षट्मिरर्थागमो भवेत् ।

सप्तभिः परमानन्दस्त्वष्टाभिः सर्वसम्पदः ॥ ५९४ ॥

अथ रविशुद्धिः

भीरति—

लाभविक्रमलशुपु स्थितः शोभनो निगदिती दिवाकरः ॥ ५९५ ॥

राजमात्तये—

द्वितीयपुत्राङ्गगतः प्रभाकर-

अयोदशाहात्परमः शुभप्रदः ।

न जन्मसप्तम्ययवन्धुरान्धगः

करोति पुसां किल तादृशं फलम् ॥ ५९६ ॥

अन्येष्व—

भवति च पञ्चमनवमोपगतोऽपि हि भास्करः शुभदः ।

सति त्रयोदशदिवसात्परतो व्रतबन्धनाद्येषु ॥ ५९७ ॥

चारुतुल्यवेषेषु गुर्वादित्यशुद्धिः—

द्वितीये पञ्चमे जीवे नवमे सप्तमे शुभः ।

एकादशेषवा भानौ त्रिपथैकादशमे खगे ॥ ५९८ ॥

द्वादशाष्टचतुर्थश्च शशी सर्वत्र वर्जयेत् ।

अन्यस्थश्च शुभः प्रोक्तो व्रतोद्वाहादिकर्मसु ॥ ५९९ ॥

वारासु शुभकर्मासु वर्जयेत्त्रिषु सप्तसु ।

जन्ममे व्रतबन्धश्च प्रशस्तं नात्र संशयः ॥ ६०० ॥

अथोपनयनाधिकारेऽनघ्यायकथनम् ।

शिशुबोधिन्याम्—

अनघ्याये त्रियो दुःखो दुराचारोतिदुर्गतः ।

प्रतारम्भे शिशुर्नित्यमल्लायुश्च तथा भवेत् ॥ ६०१ ॥

सोमप्रट्टकृते बालोदये—

चतुर्दशोदयश्चैव प्रतिपदःष्टमी तथा ।

पक्षयोरुभयोरेव अनघ्यायाष्टकं विदुः ॥ ६०२ ॥

मुहूर्त्तचिन्तामणौ—

सहस्रान्तियुगमन्वादौ द्वितीया ज्येष्ठशुक्लगा ।

चैत्रकृष्णतृतीया च द्वादशी माघशुक्लगा ॥ ६०३ ॥

प्रतिपक्षेष्टमी चैव चतुर्दश्या दिनत्रयम् ।

अनघ्याया इमे षड्यः स्वाध्याये प्रतबन्धनम् ॥ ६०४ ॥

स्मृती—

सिताज्येष्ठद्वितीया च आपाठदशमी सिता ।

चतुर्थी द्वादशी माघे चैताः सोपपदाः स्मृताः ॥ ६०५ ॥

गौतमः—

पक्षद्वये चतुर्दशोरेष्टमोद्वितीये तथा ।

पक्षादावपि पक्षान्ते ब्रह्म नाघोयते नरैः ॥ ६०६ ॥

शरीरेन विशेष ठक्कः—

प्रतिपत्सु चतुर्दश्या-मष्टम्यां पर्वणोद्वयोः ।

इषोनघ्यायाद्यशर्व्यां नाधीयीत कदाचन ॥ ६०७ ॥

श्वोनघ्यायाद्यशर्व्यामिति मन्वाचनण्याशर्विषमाम् । चतुर्दश्यादिषु तत्पूर्वदिने
प्रदोषसद्भावादेवाध्ययनाभावः ॥

फलं च ज्योतिःसागरे—

अष्टमी हन्त्युपाध्यायं शिष्यं हन्ति चतुर्दशौ ।

अमावास्यामयं हन्ति प्रतिपत्पाठनाशिनी ॥ ६०८ ॥

महामारते—

तदा यौघिष्ठरो सेना मांगेयशरपोहिता ।

प्रतिपत्पाठशीलानां विशेषेण तनुतां गता ॥ ६०९ ॥

बृद्धमनुः—

चातुर्मास्यद्वितीयासु मन्वादिषु युगादिषु ।

अष्टकासु च संक्रास्तौ शयने बोधने हरेः ॥ ६१० ॥

अनघ्यायं प्रकुर्वीत तथा सोपपदासु च ॥ ६११ ॥

चातुर्मास्यद्वितीया गगणोत्ता —

आषाढफाल्गुनोर्ज्ज्वं या द्वितीया विधुक्षये ।

चातुर्मास्यद्वितीयास्तौ प्रवदन्ति महर्षय ॥ ६१२ ॥

विधुक्षये = कृष्णपक्षे । कृष्णादि मासगणनया चैत्रभावनमागंशीर्षमासीय
कृष्णपक्षसम्बन्धयो द्वितीयाश्चातुर्मास्यद्वितीया इत्यर्थः ।

अत एवोक्तं व्याति सागरे—

चातुर्मास्यसमाप्तौ तु या द्वितीया भवेत्तु ता ।

सर्वास्वेतास्वनध्याया पुराणे परिकीर्तिता ॥ ६१३ ॥

चत्वारो मासाश्चातुर्मास्यमितियोगिकाः शब्दाः ।

सर्वसंग्रहे—

मार्गे च फाल्गुने चैव आपाढे कार्तिके तथा ।

पक्षयोर्मधुमासस्य द्वितीया परिवर्जयेत् ॥ ६१४ ॥

तथा—

कृष्णपक्षे द्वितीयाया मासकरे मृगकुम्भगे ।

सप्तम्याञ्च नवम्याञ्च गतायुग्रतन्वन्नात् ॥ ६१५ ॥

राक्षसातन्त्रे—

आकाचैपौद्वितीयाया प्रेतपक्षे गता तु या ।

या च कोजागरे जाता चैत्रावल्या परे तु या ॥ ६१६ ॥

कार्तिकस्याश्विनस्यापि फाल्गुनाषाढयोरपि ।

द्वितीयायामनध्याय विश्वामित्रादयो जगु ॥ ६१७ ॥

मुच्यन्तमीमे—

प्रेतकानागरे चैव तथा सूर्ये च मासके ।

चैत्रकृष्णद्वितीयाया तिसृष्वेवाष्टकासु च ॥ ६१८ ॥

मार्गे च फाल्गुनाषाढे कार्तिके च सितेदरे ।

पक्षयोर्मधुमासस्य द्वितीयाया च वर्जयेत् ॥ ६१९ ॥

अत्र भीषति —

कार्तिकस्याश्विनस्यापि फाल्गुनाषाढयोरपि ।

कृष्णपक्षे द्वितीयायामनध्याय विदुषुषा ॥ ६२० ॥

मार्गे च फाल्गुने चैव आपाढे कार्तिके तथा ।

पक्षयोर्मधुमासस्य द्वितीया परिवर्जयेत् ॥ ६२१ ॥

अष्टकासूक्तः स्मृतौ—

पौषादित्रिषु मासेषु कृष्णे चैवाष्टकात्रयम् ।
एका ह्येषांश्विने मासि हायने चतुरष्टकाः ॥ ६२२ ॥
अष्टका च समुद्दिष्टा सप्तम्यादिदिनत्रयम् ।
नाघोयोत्त च शास्त्राणि त्रतवन्थ च वर्जयेत् ॥ ६२३ ॥

नारदः—

द्वादश्युजं शुक्लपक्षे नवम्याश्वयुजे सिते ।
चैत्रमाद्रपदे चैव तृतीया शुक्लसंज्ञिता ॥ ६२४ ॥
एकादशी सित्ता पौषेऽप्याषाढे दशमी सित्ता ।
माघे च सप्तमी शुक्ला नमस्येऽयं सित्ताष्टमी ॥ ६२५ ॥
आषण् मास्यमावस्या फाल्गुने मासि पूर्णिमा ।
आषाढे कार्तिके मासि चैत्रो ज्यैष्ठ्यस्य पूर्णिमा ।
मन्वाद्यः स्नानदानश्राद्धेष्वनन्तमुप्यदाः ॥ ६२६ ॥

मत्स्यपुराणेपि—

माद्रथयुक् शुक्लनवमो कार्तिके द्वादशी तथा ।
तृतीया चैत्रमासस्य तथा माद्रपदस्य च ॥ ६२७ ॥
आषणस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ।
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ ६२८ ॥
आषणस्याष्टमी कृष्णा आषाढस्यापि पूर्णिमा ।
कार्तिकी फाल्गुनी चैत्रो ज्यैष्ठ्यो पञ्चदशो सित्ता ॥ ६२९ ॥
मन्वन्तराद्यश्नैते दशम्यक्षयकारकाः ॥ ६३० ॥

अत्र नारदवाक्यं 'नमस्येयं सित्ताष्टमी' इति तत्कृष्णादिमासाभिप्रायेण, मत्स्य-
पुराणवचनान्तु भावणस्याष्टमीकृष्णेति, तत्कृष्णादिमासाभिप्रायेण । एवं सति ब्रह्मा-
ष्टमी सिद्धा । उभयमतेऽमावास्या शुक्लादिमासाभिप्रायेण ब्रह्माष्टम्यन्तर्यामिनी
न्यस्यते ।

अथ गुणादिः, नारदः—

कार्तिके शुक्लनवमो आदिः कृतयुगस्य च ।
त्रेतादिर्माघे च शुक्ला तृतीया पुण्यसंज्ञिता ॥ ६३१ ॥
कृष्णा पञ्चदशो माघे द्वापरद्विरुदीरिता ।
कदपादिः स्यात्कृष्णपक्षे नमस्ये च त्रयोदशो ॥ ६३२ ॥

उशनाः—

अयने विपुत्रे चैव बोधने शयने हरेः ।
अनघ्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु गुणादिषु ॥ ६३३ ॥

अन्यच्च—

अथ हं प्रोक्तेष्वनध्यायः शिष्यत्विगुणधनुषु ।
उपाकर्माणि चोत्सर्गे स्वशारे ओत्रये मृते ॥ ६३४ ॥

ज्योतिःसारे—

संव्रान्तौ तरणे कुलप्रहदिने नित्यं प्रसुप्ते हरो
मन्यादावखिले युगादिषु तथाऽनध्यायपापांशयोः ।
नो कुर्यतवन्धनं प्रहणमे फेत्तुदये भार्गवे
जोवे नोचदिनोशशशिनोः सन्ध्याम्युदे गर्जिते ॥ ६३५ ॥

मुहुर्ध्वं चिन्तामणौ—

कृष्णे प्रदोषेऽनध्याये शनौ, निश्यपराह्वके ।
प्राक् सन्ध्यागर्जिते, मष्टो प्रतवन्धो गलप्रहे ॥ ६३६ ॥

वशिष्ठ—

प्रतेहि पूर्वसन्ध्यायां वारिदो यदि गर्जति ।
तद्दिने स्यादनध्यायो प्रतं तत्र विवर्जयेत् ॥ ६३७ ॥

सन्ध्याकृष्णं तु मुहुर्ध्वं चिन्तामणौ—

सन्ध्या त्रिनाडीप्रमितार्कविम्बादष्टोदितास्तावद्य ऊर्ध्वमत्र इति ॥ ६३८ ॥

गलप्रहानाह गुरु—

त्रयोदश्यादिचत्वारि सप्तम्यादि दिनत्रयम् ।
चतुर्थी चैकतः प्रोक्ता अष्टावेते गलप्रहाः ॥ ६३९ ॥

सप्तमी चाष्टमीविद्धा त्रयोदश्या चतुर्दशी ।
गर्गादिमुनयः सर्वे तमेकाहुर्गलप्रहम् ॥ ६४० ॥

आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते ।
गर्गादिमुनयः सर्वे तमेकाहुर्गलप्रहम् ॥ ६४१ ॥

अथ दैवशमनोदरे—

प्रदोषे निश्यनध्याये मन्दे कृष्णे गलप्रहे ।
मधुं विनोपनीतश्च पुनः, संस्कारमर्हति ॥ ६४२ ॥

ज्योतिर्मनुः—

अनध्यायोपनीतस्तु, पुनः संस्कारमर्हति ।

॥ गलप्रहे प्रदोषे, च त्वत्पामुरुपजायते ॥ ६४३ ॥

मनुः—

सर्वदेशेषु पूर्वाह्ने मुख्यं स्यादुपनायनम् ।

॥ मध्याह्ने मध्यमं प्रोक्तमपराह्ने, च गर्हितम् ॥ ६४४ ॥

विद्यारम्भो प्रतोद्देशः क्षीरस्त्रैव विशेषतः ।
गलप्रदे न कर्तव्यं यदीच्छेत्पुत्रजीवितम् ॥ ६४५ ॥
चूडां प्रतं तथोद्वाह कर्णयोरपि वेधनम् ।
गलप्रदे न कर्तव्यं यदीच्छेत्पुत्रजीवितम् ॥ ६४६ ॥

गर्भः—

चतुर्थी याममेकन्तु सार्धयामं च सप्तमी ।
अर्धरात्रं त्रयोदश्या प्रदोषो रजनीमुखम् ॥ ६४७ ॥
अत्र नाध्यापयेद्वेद येदाङ्गानि च सर्वथा ।
अत्राध्ययनशीलग्न्य प्रदोषः सर्वघातकः ॥ ६४८ ॥

गोमिलेनाप्येषमुक्तम्—

षष्ठी च द्वादशो चैव अर्धरात्रौ न नाडिका ॥
प्रदोषमिह कुर्वीत तृतीया नवनाडिका ॥ ६४९ ॥

स्मृत्यर्थसारेति—

चतुर्थ्याः पूर्वरात्रे तु नवनाडिकां प्रदर्शने ।
नाध्याप्यं पूर्वरात्रे स्यात्सप्तमी च त्रयोदशो ॥
अर्धरात्रात्पुरा चेत्स्यान्नाध्याप्यं पूर्वरात्रिके ॥ ६५० ॥

उदेतयोः पञ्चयोर्देशाचारतो व्यवस्येति ।

गोमिलः—

रात्रौ यामद्वयादूर्वाग्यादि पञ्चयेत् त्रयोदशीम् ।
प्रदोषः स तु विज्ञेयो गर्हितः सर्वकर्मसु ॥ ६५१ ॥

इत्यादिवचनादिति प्रतीतिर्भाष्यते यदि सूर्यास्तात्प्रहररात्रिपर्यन्तं चतुर्थी-
प्रवृत्तिः सार्धप्रहरे सप्तम्याः प्रवृत्तिः अर्धरात्रौ त्रयोदश्याः प्रवृत्तिस्तदा प्रदोषः,
अथ ॥ प्रतवग्नयेऽतिनिन्दित इति शिष्टाः ।

सौमगः—

चतुर्थी याममेकन्तु सप्तम्याः सार्धयामकम् ।
यामद्वयं त्रयोदश्याः प्रदोषः प्रोच्यते मुधैः ॥ ६५२ ॥

शाङ्गधरे—

स्वाध्याये पूर्वाह्ने प्रदोषरहिते विद्यापरिके ।
हित्वा शनिकुजवारौ स्वाध्याये पूर्वपरदिक्से वा ॥ ६५३ ॥

हरदत्तः—

पौषादिचतुरो मासान् क्षेया वृष्टिरकालजा ।
प्रतयाश्राविवाहादी वर्जयेत्सप्तवासरान् ॥ ६५४ ॥

अत्र योषादयः शुद्धादिचान्द्रा ग्राह्या तत्सर्गिकत्वात्—

एकेनैव दिनं त्याज्यं द्वितीयेन दिनत्रयम् ।

तृतीयेन तु सप्ताहं त्यजेद्याकालवर्षणे ॥ ६५५ ॥

धृत्येकालवर्षे ना शुद्धिं निर्दिशेत्तावत् ।

यावन्न भवति याने नरपशुचरणाङ्गिता वसुधा ॥ ६५६ ॥

आश्वयुजे कर्मणि योषमाचयोरेव बृहिकाल इति । वर्षेण दिनं तु दण्डापूपयातिष्ठत् दण्डेनापूर्वं स्पृशति तच्च ब्रह्मादित्यत्र दण्डस्पृश्यापूपस्य त्याज्यत्वेन दण्डस्य सुतरामेव त्याज्यत्वमिति कैर्मुक्तकन्यायेन दण्डापूपन्यायः । येषां सौत्यादिः । अतिबृहिरविच्छिन्न वर्षेणम् ।

भीषति —

पयोधरैश्छन्नतरुः क्षमण्डलं दिवानिशं वा प्रतयन्धवासरे ।

प्रभातसन्ध्यासमये च गर्जितं तदा ह्यनध्यायमुशन्ति सन्त ॥ ६५७ ॥

दिवानिशमिति । प्रतयन्धसमयात्प्रागित्यर्थः । उदीन्यवर्षाविच्छेदाविच्छेदयोर्धं सुमयक्यत्वात् ।

अत्र केचित्—

मार्गाग्मासाः प्रभृतिमुनयो व्यासवाल्मीकिगर्गा

अत्र यावद्वर्षणविधौ नातिकालं वदन्ति ।

नाढीजघ्नं सुरगुरुमुनिं प्राह धृष्टेरकालं

श्रासावेतावशुभफलदौ योषमाधौ न शेषौ ॥ ६५८ ॥

नाढीजघ्नः । एकेन वर्षेणैव द्वितीयमेकमहस्त्याज्यमित्यर्थः—

१११११ १ १ १ भीषति —

यद्वाग्बुधृष्टिं कुलिशं पतत्यापि घराप्रकम्पोऽम्बरकेतुदर्शनम् ।

तदा विवाहो प्रतयन्धनश्च विवर्ज्येत्सप्तदिनानि शरात्रतः ॥ ६५९ ॥

प्रहणादिसतक्रमुक्तं त्याज्यप्रकरणे अत्र विशेषे नृहस्त्यति —

दिग्दाहे दिनमेकं स्याद् ग्रहणे सप्तवासरान् ।

भूमिकम्पे समुत्पन्ने अहानि परिवर्जयेत् ॥ ६६० ॥

उल्कापाते त्रिदिवसं धूमे पञ्च दिनानि च ।

१, वज्रपाते २ दिनैकन्तु ३ - वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥ ६६१ ॥

हरदत्त —

दर्शनादशंताद्वाहुकेत्वो सप्त दिनं त्यजेत् ।

यामत्केतुदयस्त्वावदशुद्धं समयो भवेत् ॥ ६६२ ॥

—राक्षमातुण्डे—

वसन्तसमये यत्ना अन्धे गर्भाष्टमेपि वा ।
 मेघावो मेखलावन्धे जन्ममासेथ जन्मभे ॥ ६६३ ॥
 यत्ना वसन्तसमये बहु वित्तभागो
 गर्भाष्टमे विविधशास्त्रविशारदस्तु ।
 वेदार्थपालनपर खलु जन्ममासे
 ऋक्षेपि जन्मनि बहुकृतभाजन स्यात् ॥ ६६४ ॥
 जन्मोदये जन्मसु तारकासु
 मासेथ वा जन्मनि जन्मचन्द्रे ।
 प्रतेन विप्रोप्यबहुश्रुतो वा
 प्रज्ञाविशेषै प्रयित पृथिव्याम् ॥ ६६५ ॥
 गर्भाष्टमे गर्गपराशराद्यै फल यदुक्त प्रतबन्धने तु ।
 ततोधिक जन्मसु तारकासु मासेथवा जन्मनि मानवान्ताम् ॥ ६६६ ॥

बृहन्नगं —

शास्त्राधिपे धलिनि केन्द्रगते च भौजो
 यन्मस्तदीय दिवसेषु शुभाय बलम् ।
 अस्मिन् धलेन राक्षते तु पुनर्द्विजाना
 स्याद् वर्षसकर इति प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥ ६६७ ॥

बृहन्नगं —

गोचराष्टक वर्गोभ्या गुरुशुद्धिर्न लभ्यते ।
 तदोपनयन कार्यं चैत्रमीनगते रवौ ॥ ६६८ ॥

धर्मघोते—

व्यैष्टे मासि विशेषेण : सर्वग्यैष्टस्य चैव हि ।
 धर्मघोतस्य पुत्रस्य जहत्त्व मृत्युरेव च ॥ ६६९ ॥

मदनरत्ने—

पितु सूर्यबल श्रेष्ठः शास्त्रावर्णेशयोर्वन्दोः ।
 सर्वेषां गुरुचन्द्रस्य बल श्रेष्ठं प्रतादिषु ॥ ६७० ॥

व्यास —

अगदर्वसामयजुषामधिपा गुरुसौम्यसिवा ।
 जीवसिती विप्राणा क्षत्रियस्यारोपणगू विशाञ्चन्द्र ॥ ६७१ ॥
 शूद्रादिषु शशिसुत शनैश्चर रुद्धप्रमथणाम् ।

शत्रुनिर्णयमाह गगं —

विप्र वसन्ते क्षितिप निदाघे वैश्य घनान्ते मतिन विदध्यात् ।
माघादिशुक्रान्तिफपञ्चमासा साधारणा वा सकलद्विजानाम् ॥६७२॥

काळविधाने—

शुक्ले पक्षे निमंले शीतमानो शुक्ले जीवे चाम्बरे दृश्यमाने ।
शाखाधोरो शक्तियुक्तेऽनुक्ले राशौ चर्क्षे स्याच्छिशोर्मांस्त्रिपञ्च ॥६७३॥

वशिष्ठ —

विधातृगौरीफणिपण्मुरेन्द्रयमा सकामास्तिथय प्रशस्ता ।
मभ्येकंद्रेपि च ते प्रशस्ते सुहृत्सुतुहर्षगते राशाङ्के ॥६७४॥
त्यक्त्वा चतुर्थीमपि कृष्णपक्षे त्वाद्य त्रिभाग शुभद् व्रते च ।
शस्ता सिते ज्येन्दुजबासरास्ते रवीन्दुवारी खलु मध्यमौ तौ ॥६७५॥
विधाता द्वितीया, गौरी ३, फणिः ५ वष्पुलाः ६, इन्द्र ७, यमः ४, काम
२३, भर्गः १२, वद ११ ।

व्यास —

या चैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्यपि फाल्गुनाय ।
कृष्ण तृतीयोपनयप्रशस्ता प्रोक्ता भरद्वाजमुनीन्द्रमुत्तये ॥ ६७६ ॥

बृहत् —

व्रतेहि पूर्वसंभ्याया वारिदो यदि वर्जंति ।
तद्दिने स्यादनभ्यायो व्रत तत्र विवर्जयेत् ॥ ६७७ ॥

बृहस्पति —

बह्वक्षाना गुरोर्गारे यजुर्वेदजुषा मुषे ।
सामगाना वरासूनोरथर्वविदुषा रवौ ॥ ६७८ ॥

वदनरत्ने—

पापप्रहाणा वारा म्युन्नं शुभाश्वन्द्रवासरे ।
सिते पक्षे प्रशस्त स्यात्कृष्णे वारो विघोर्नहि ॥
शुभो बुधो नास्तु मित पापमहयुतो न वा ॥ ६७९ ॥

बृहस्पति—

त्रिपूतरेषु रोहिण्यां हस्ते मैत्रे च वासवे ॥ ६८० ॥
त्वाष्ट्रे सौम्यपुनर्वसोरुत्तम ह्युपनायनम् ।
वारुणे वैष्णवे पुष्ये वायव्ये पौष्णमे तथा ॥ ६८१ ॥

अश्विन्यां षट्सु भेषूक्तं मध्यमं व्रतबन्धनम् ।

शेषेषु वर्जयेद् विद्वान् द्विजानामुपनायनम् ॥ ६८२ ॥

द्विजानामित्युपलक्षणं क्षत्रियादीनामपि कार्यम् ।

चण्डेश्वरः—

सार्पं विशाखापितृपूर्वभाद्रपदौ कृशानुर्जलमुत्तरासु ।

यास्यन्दिजानां व्रतबन्धने तु मृतिभरेत्पूर्वमुनिप्रवादः ॥ ६८३ ॥

एतेषां मध्ये केषाञ्चित्तत्त्वेदाप्यनविषयत्वेन व्यवस्था षोडशविधे

श्लोका ।

मूले हस्तत्रये सार्पे शैवपूर्वात्रये तथा ।

श्रृग्येदाभ्यायिनां कार्यं मेखलाबन्धनं युयैः ॥ ६८४ ॥

पुष्ये पुनर्वसौ धौष्णे ह्ये मैत्रशराङ्गमे ।

ध्रुवेषु च प्रशस्तं व्याघ्रजुषा मौञ्जबन्धनम् ॥ ६८५ ॥

पुष्यवासवहस्ताश्विनिवर्धे चोत्तरात्रये ।

प्रशस्तं मेखलाबन्धने षट्पदां सामगायिनाम् ॥ ६८६ ॥

मृगशैराश्विनोहस्तरेष्वस्यदित्तिवासवम् ।

अथर्वपाठिनां शस्तं भगणोयं व्रतार्पणे ॥ ६८७ ॥

व्यवहारनिबन्धे—

हस्तत्रयं भवणसार्पशिवर्धपूर्वा-

मूलेषु षट् च षट्पनयः प्रशस्तः ।

विभ्यादितिद्रुहिणसूर्यशराङ्गधौष्ण-

मैत्रोत्तरासु यजुषां रसनानिबन्धः ॥ ६८८ ॥

विश्वविधितिप्यशिवविष्णुवरोत्तरासु

यज्ञार्थदो व्रतविधिः तल्लु सामगानाम् ।

शशङ्गहस्तत्रिपुनर्वसौ च

पुष्याश्विभेऽथर्वविदो विधिश्च ॥ ६८९ ॥

ब्राह्मणस्य पुनर्वसुनिषेधमाह राक्षसात्तण्डे—

ताराचन्द्रानुकूलेषु महान्देषु शुभेष्वपि ।

पुनर्वसौ कृतो विप्रः पुनः संस्कारमर्हति ॥ ६९० ॥

अन्यत्राऽपि स्मर्यते—

इयहस्पृश मूले मासि शुद्धत्वमधिगच्छति ।

पुनर्वसौ कृत्रो विप्रः पुनः संस्कारमर्हति ॥ ६९१ ॥

इत्यत्र विप्रः कृत इति पदद्वयोपादानेनेतत्सोऽखत्रियविशोः पुनर्यसौ प्रतबन्धो
नाप्रशस्त इत्यर्थः । पुनर्वसुनक्षत्रविषयकप्रतबन्धस्यैव सामान्यतो निषेधोक्तेर्विशेष-
वचनाद् ब्राह्मणे एव निषेधः पर्यवसन्न एवमावयतावलात् । अयञ्चाचारो मैत्रि-
छादिप्राच्यानामेव । दक्षिणात्यास्त्वेतद्दोषवचनं नास्तीकुर्वते देशाचाराभावात् ।

उक्तं च वराहेण—

देशाचारस्तावदादौ विविन्त्यो देशे देशे या स्थितिः सैव कार्या ।
लोके दुष्टं पण्डिता वर्जयन्ति देवज्ञोऽतो लोकमार्गेण यायात् ॥ ६९२ ॥

विद्यापतिठण्डुरवृत्तश्रौतिपदपणे—

अथ हस्तशुभं भाम यदेतदुक्तं तत्र प्रयत्नः कृतिमिविधेयः ।
विद्याह्यात्रात्रतपौष्टिषेषु शुभं चित्रं त्रिदिनस्पृशेषु ॥ ६९३ ॥
अथ विहितनक्षत्रेष्वपि वचादिदोषा स्यान्वाः ।

तदुक्तं दीपिकायाम्—

कर्णवेधे विराहे च मर्ते पुंसवने तथा ।
प्राशने चाद्यचूडार्यां विद्धमृक्षं परित्यजेत् ॥ ६९४ ॥
अत्र वेधः सप्तशलाकाचक्रयो द्वाष्टव्यः ।

तदाह शशिपुत्रः—

पञ्चशलाकाचक्रे पाणिग्रहणे तु वेधविधिरुक्तः ।
शस्तः शुभमिप्रकृतः सप्तशलाका तदितरत्र ॥ ६९५ ॥
इतरत्र दशोपवीतचौलान्नप्राशनसीमन्तादिषु इत्यर्थः ।

चक्रन्यासः स्वरोदये—

त्रिर्य्यगूर्ध्वं गता रेखा सप्त सङ्ख्या लिखेद् मुधः ।
कृतिकादीनि भान्यत्र सामिजिन्ति क्रमेण च ॥ ६९६ ॥
मुक्तं भोग्यन्तथाक्रान्तं विद्ध पापप्रहेण च ।
शुभाशुभेषु कार्येषु वर्जनीयं प्रयत्नतः ॥ ६९७ ॥
यस्याभिधानं नक्षत्रं विद्धं करप्रहेण च ।
देशो भामः पुर सैन्यं नरो नारी विनश्यति ॥ ६९८ ॥

अथ लग्नफलं करयपः—

भास्करो लग्नगः शुक्रयोद्धु भूपतिसेवकम् ।
वसुस्थः स्वर्णरहितं मातृस्थः सुखिनं सदा ॥ ६९९ ॥
बन्धुगो दुःखित नित्यं सुतगो मतिवर्जितम् ।
शत्रुगो रागरहितः सप्तमे कुलवर्जितम् ॥ ७०० ॥

अष्टमे दृष्टिरहितं । नष्टमे धर्महारिणम् ।
 व्यापारगो भिषगृत्ति दोषायुष्य तथायगः ॥ ७०१ ॥
 रिष्फगो हानियुक्तश्च फलमेतद् घटोरपि ।
 सिते चन्द्रे लग्नसंस्थे शुभं स्यादसिते शुभम् ॥ ७०२ ॥
 पशुगे स्याद्वनप्राप्तिगृत्ताये सुखसंस्थितिः ।
 चतुर्थे बुद्धिदेशिष्टचपञ्चमे सुखमुत्तमम् ॥ ७०३ ॥
 पष्ठे तु व्याधिपोडा स्यात् सप्तमे सुखसङ्गतः ।
 अष्टमे निधनप्राप्तिनष्टमे धर्मसंस्थितः ॥ ७०४ ॥
 दशमे स्यात्सदाचारो लाभे स्याद् धनसमृद्धिः ।
 दारिद्र्यं रिष्फगे विद्याधान्द्रं फलमुदाहृतम् ॥ ७०५ ॥
 मृतिर्नाशः सुर्यं काणो हानिर्बुद्धिर्मृतिः कुदः ।
 अधर्मो दुर्मतिर्बुद्धिर्नाशो लग्नात्तुजे फलम् ॥ ७०६ ॥
 बुद्धिर्बुद्धिवित्तनाशो लाभः पुत्रो मृतिः सुखम् ।
 आयुः क्षयो धर्मसौख्ये कोशलभः क्षयः क्रमात् ॥ ७०७ ॥
 सौम्ये लग्नादिराशोनां फलमेतदुदाहृतम् ।
 पष्ठाष्टमे विना जीवः सर्वतः शुभकृत्सदा ॥ ७०८ ॥
 सर्वत्र शुभकृच्छुकः पष्ठसप्ताष्टमं विना ।
 निन्दां हानिं सुखं रोगं यत्नं कामं लब्धमृतिम् ।
 विपत्त्यलेशं सुखं मृत्युमुदयात्कुर्वते शनिः ॥ ७०९ ॥

गणः—

सौरयश्च फलं दद्याद्राहुः किन्त्यष्टमे । हितः ।
 नष्टमे व्यस्तफलदो द्वितीये दानदायकः ॥ ७१० ॥
 मष्टक्ये प्रयेकलग्नफलमाह अग्नोहने पशुशः—
 मेपे भवति वाक्कुण्ठो वित्तविधायुतो वृषे ।
 युग्मे वेदान्तदर्शी च कुलीरे च पद्मवित् ॥ ७११ ॥
 शिल्पकर्मकरः सिद्धे पष्ठे भवति पण्डितः ।
 तुल्यायां त्रिणिजः प्राप्तिः काण्डपृष्ठस्तु वृश्चिके ॥ ७१२ ॥

कायदृष्टः शास्त्रप्रवीणः ।

सर्वत्र पूजितश्चापे दृष्टवृत्तिर्मृगे तथा ।
 राजप्रेत्यो भवेत्तुम्भे मोने वेदान्तपारंगः ॥ ७१३ ॥

नारद—

त्रिपदायगतेः सापेः पष्टेऽन्त्यविचर्जितैः ।
 शुभैः पष्ठाष्टमन्त्यविचर्जितैः दिमाशुनाः ॥ ७१४ ॥

दैवशमनोदरे गुरुः—

लग्ने स्थितेषु रन्ध्रे च पापेषु मरणं घटोः ।
सौख्यं स्यात् त्रिपट्टायेषु जडत्वमितरेषु च ॥ ७१५ ॥
चन्द्रक्रुरास्तनौ नेष्टाः सर्वरन्ध्रेष्वप्ये कविः ।
सितेन्दुलग्नपाः पष्ठे मौञ्जाविद्यादिकर्मसु ॥ ७१६ ॥

रम्यादिपलं ब्रह्मर्तचिन्तामणौ—

क्रूरो जडो मवेत्पापः पटुः पटकर्मकृद्दटुः ।
यक्षार्थमुक्तया मूर्खो रम्याद्यंशो तनौ क्रमात् ॥ ७१७ ॥
विद्यानिरतः शुभगाशिलवे पापांशगते हि दरिद्रतरः ।
चन्द्रे स्वल बहुदुःखयुतः कर्णादितिभेदेधनवान् स्तलवे ॥ ७१८ ॥

वटकर्मोक्तं म्यासेन—

यजनं याजनञ्चैव तथा दानप्रतिग्रही ।
अध्यापनमध्ययनं वटकर्मधर्मभाग् द्विजः ॥ ७१९ ॥

कश्यपा—

शुभप्रदांशगो चन्द्रे विद्याबान्धववान् प्रती ।
तस्मिन्पापांशसंस्येतिनिर्धनोऽखिलदोषभाक् ॥ ७२० ॥
स्वांशसंशये निराशाये दरिद्रः खलु दुर्जनः ॥ ७२१ ॥
वशिष्ठेन प्रत्येकं कथमुक्तम्—

सूर्यांशकगते चन्द्रे महापातककृद्मती ।
पुण्योपसेवो स्वांशस्थो नीचाशस्थः खलः सदा ॥ ७२२ ॥
कुजांशकगते चन्द्रे शस्त्रजीवी खलो प्रसी ।
बुधांशकगते चन्द्रे वेद्याक्षो भवेद् यदुः ॥ ७२३ ॥
जीवांशकगते चन्द्रे साङ्गवेदविशारदः ।
शुक्रांशके घनो दाता विद्यामृत्तविशारदः ॥ ७२४ ॥
क्षिप्रोद्वाही यक्षकृत्यात् सश्रद्धो योगभाग भवेत् ।
सौरांशकगते चन्द्रे सदा चाण्डालसेवकः ॥ ७२५ ॥

नारदः—

श्रवणादितिनक्षत्रे कर्काशस्थे निराकारे ।
तदा प्रती वेदशास्त्रधनधान्यसमृद्धिमान् ॥ ७२६ ॥

वशिष्ठा—

न नैघनं नैघनशुद्धिलग्नं न नैघनक्षं न च तप्तवांशः ।
न नैघनेशो न तदंशको वा लग्ने प्रशस्ते न च रात्रिनाथः ॥ ७२७ ॥

मासफलमुक्तं बालोदये सोममट्टः

माघे मासि महाघनो घनपतिः प्राज्ञो घनो फाल्गुने
मेघात्रो भवति व्रतोपनयने चैत्रे च वेदान्वितः ।
वैशाखे सुभगः सुखो षट्पुमतिर्ज्येष्ठे षष्ठिष्ठो बुधो-
प्याषाढेऽपि महाविपश्चिजयी ख्यातो महापण्डितः ॥ ७२८ ॥

रुचिहप्रसादे—

ब्रह्मादनविधेः पूर्वं प्रदोषे गर्जितं भवेत् ।
तदा विघ्नकरं ज्ञेयं वटोरग्न्ययनस्य सत् ॥ ७२९ ॥
तस्य शान्तिप्रकारन्तु धक्ष्ये शास्त्रानुसारतः ।
स्वस्तिवाचनपूर्वन्तु हवनं कारयेद् बुधः ॥ ७३० ॥
प्रधानं पायसं साज्यं द्रव्यं शान्तियुजो भवेत् ।
सूक्तं बृहस्पतेर्विद्वान् पठेत् प्रज्ञाविबद्धये ॥ ७३१ ॥
गायत्रो युज्यते मन्त्रः प्रायश्चित्तन्तु सर्पिषा ।
धेनुं सवत्सकाम् दद्यादाचार्याय पयस्विनीम् ॥ ७३२ ॥
शिलां होमविधेः पश्चात् स्थापयेत्तत्र संमदि ।
ब्राह्मणान्मोजयेत् पश्चात्ततो ब्रह्मादनवचरेत् ॥ ७३३ ॥

अथ धर्मशास्त्रोक्तं विशेषमाह रामाः—

नान्दीप्रादोत्तरं मातुः पुष्पं लग्नान्तरेण हि ।
शान्त्या भीतं व्रतं पाणमहः कार्योन्यथा न सत् ॥ ७३४ ॥

अन्यच्च—

चौले च व्रतघन्धे च विवाहे यज्ञकर्मणि ।
भार्या रजस्वला यस्य प्रायस्तस्य न शोभनम् ॥ ७३५ ॥
घघूवरान्यतरयोर्जननी चेद् रजस्वला ।
तस्याः शुद्धेः परं कार्यं माङ्गल्यं मनुरजवीत् ॥ ७३६ ॥

बृहमनुरपि—

विवाहे व्रतचूडासु यदि माता रजस्वला ।
तदा न सत् प्रकृतं न्यमायुक्ष्यकरं यतः ॥ ७३७ ॥

बृहस्पतिः—

वैधन्यं च विवाहे स्याज्जडत्वं व्रतघन्धने ।
चूडायाञ्च शिशोर्मृत्युर्विघ्नं यागप्रवेशयोः ॥ ७३८ ॥

रक्षोविषयमेतज्ज्ञेयम् प्रचेता —

प्राप्य चाभ्युदयश्राद्धं पुनस्तस्कारकर्मणि ।
पत्नी रजस्वला जाता न कुर्यात्तत्पिता तदा ॥ ७३९ ॥

शान्तिप्रक्षारे धान्यसारे—

अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे ह्युपस्थिते ।
स्त्रिय सम्पूज्य विधिवत्ततो मङ्गलमाचरेत् ॥ ७४० ॥
हैमी मापमिता पद्म श्रोतृकविधिना चयेत् ।
प्रत्युचपायस ह्रस्वाऽभिपिठ्य हितमाचरेत् ॥ ७४१ ॥

भस्यापवादरतत्रैव—

चपवासेन शुद्धयन्ति नार्यं सद्यो रजस्वला ।
एकाकिन्यो विवाहादौ देशमङ्गेषु चापदि ॥ ७४२ ॥

अथ विद्यारम्भः ।

सोममर्द्धबालोदये—

विद्यया क्षीयते पापं विद्यापुण्यं प्रवर्धते ।
विद्यया सर्वसिद्धिः स्याद् विद्ययामृतमाप्नोते ॥ ७४३ ॥
द्वितीयजन्मतः पूर्वमक्षराणि समारभेत् ।
मौञ्जीषन्धं तत् पञ्चाङ्गेदारम्भा विधीयते ॥ ७४४ ॥
प्रारम्भे सर्वविद्यानामनभ्यायं विवर्जयेत् ।
नष्टविधुश्च विषक्तलग्नक्षीणविधुस्तथा ॥ ७४५ ॥
हस्तात्रिके त्रिके कर्णा पूर्वास्तु मृगपञ्चके ।
मूलाग्निमैत्रयोष्णेपु मुखसंस्कार इत्यते ॥ ७४६ ॥

मदनरत्ने—

चत्तरायणगे सूर्ये कुम्भमासं विवर्जयेत् ।
पूर्वपक्षं शुभं प्रोक्तं कृष्यभ्रान्त्यत्रिकं विना ॥ ७४७ ॥

दीपिकायाम्—

लघुचरशिवमूलाधोमुखं त्वाष्ट्रपौष्णं
शशिशुचिहरिबोधे शुक्रजीवार्धवारं ।
उदितवति हि जीवे चन्द्रकोणेपु सोम्ये
क्षपठनदिनवर्जं पाठयेत् पञ्चमाहे ॥ ७४८ ॥
विद्यारम्भे शुभं श्रेष्ठं अभ्यस्यौ रविभार्गवी ।
भरणशनिमौमाभ्यामविद्यां नृपशोभया ॥ ७४९ ॥

बृहत्सति—

प्राङ्मुखो गुरुरासीनो चरुणामिमुखं शिशुम् ।
अध्यापयेच्च प्रथमं द्विजाशीभिः प्रपूजयेत् ॥ ७५० ॥
यो गुरुं पूजयेन्नित्यं तस्य विद्या प्रसिद्धयति ।
तत्प्रसादेन यस्मात्स प्राप्नुते सर्वसम्पदम् ॥ ७५१ ॥

भीषति —

मृगादिपञ्चस्यपि भेषु मूले हस्तादिके च त्रितयेऽश्विनोषु ।
पूर्वात्रये च श्रवणात्रये च विद्यासमाख्यमुशन्ति सिद्धये ॥ ७५२ ॥
तत्सङ्गमुक्तं महेश्वरेण—

हस्तादित्रितये तथा निष्ठंतिभे पूर्वान्त्यभेष्वश्विनो
मित्रक्षेत्रे च मृगादिपञ्चसु शुभं प्रारम्भ आद्य स्मृतः ।
विद्यानां हस्तिमात्रये च दिवसे सुरैर्मृगोर्वा विदो-
ऽनध्यायाद्यतदाद्यवर्जितविधौ केन्द्रस्थिते सङ्ग्रहेः ॥ ७५३ ॥

भीषरीये—

रिक्ताष्टमो परचदशी तिपिद्धा त्रयोदशा सप्तमिका च मध्या ।
विद्यागमे कित्सितमन्त्रिणाद्यन्पूर्वाह्नयामद्वयमिन्दुमाम्बो ॥ ७५४ ॥
अनध्यायो व्रतवन्धे उक्तः ।

अथ समावर्तनम्

वर्तिष्य—

अधीत्य वेदांश्च तदर्थशास्त्राण्यध्यस्य लब्ध्वा च गुणैरनुज्ञाम् ।
कुर्यात्समावर्तनकर्म पश्चाद्दानात्ततः पाणिनिपोडनात्प्राक् ॥ ७५५ ॥

महेश्वरः—

विभीषमानुजे वारे व्रतोक्तद्वयसादिवु ।
चन्द्रताराविशुद्धौ च ग्यात्समावर्तनक्रिया ॥ ७५६ ॥

भीषरीये—

वागीशादितिसौम्यपौष्णदिनकुन्मिश्रोत्तरारोहिणी-
गोविन्देषु शशाङ्कमानुगुरुविच्छुक्काशारादिषु ।
रिक्ता पर्व तथाष्टमो प्रतिपदं मेषश्च कीट हरि
हित्वा शुद्धियुतेष्टमेहि विमले कुर्यात्समावर्तनम् ॥ ७५७ ॥

राक्षसाष्टके—

क्षुरकम्भेणि प्रदिष्टं यदोष्टफलदायकं दिनाद्यन्तु ।
तन्मेष्टलाविमोक्षे भवति हिताय द्विजातीनाम् ॥ ७५८ ॥

निबन्धे—

केशान्तं पोरुशे वर्षे कुर्याच्चौलोकमादिके ।
गुरुशुद्धिं विना काले प्रतोक्तघनमोक्षणम् ॥ ७५९ ॥

ग्रन्थान्तरे—

वधूपवेशं प्रवमोक्षणञ्च
पुसः पुनर्दोरपरिमहञ्च ।
नान्दे द्वितीये विदधीत धीमान्
वदन्ति गर्गात्रिबसिष्ठमुखाः ॥ ७६० ॥

रामः—

केशान्तं पोरुशे वर्षे चौलोकदिवसे शुभम् ।
प्रतोक्तदिवसादौ हि समावर्तनमिष्यते ॥ ७६१ ॥

आश्वलायन —

प्रथमं स्यान्महानाम्नो द्वितीयं स्यान्महाधतम् ।
तृतीयं स्यादुपनिषद् गोदानाख्यन्ततः परम् ॥ ७६२ ॥

अथ क्षुरिकाबन्धनम्—

क्षुरिकाबन्धनं बह्वे नृपाणां प्राग्विवाहृतः ।
विवाहोत्तेषु मासेषु शुक्लपक्षे च नास्तगे ॥ ७६३ ॥
जीवे शुके च भूपुत्रे चन्द्रताराबलान्विते ।
मौज्जीबन्धनश्लेषे कुञ्जवर्जितवासरे ॥ ७६४ ॥
प्रतलग्नोदये कर्तुरष्टमोदयवर्जिते ।
घनत्रिकोणैः सौम्यैः पापैर्भवतिपुत्रिणैः ।
क्षुरिकाबन्धनं कार्यमचयित्वा सुरान्पितॄन् ॥ ७६५ ॥

अथ विवाहः

कश्यपः—

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गृहस्थाश्रममुत्तमम् ।
य आघातोऽन्याश्रमाणां भूतानां प्राणिनान्तथा ॥ ७६६ ॥
ऋणश्रयच्छेदकारी धर्मकामार्थसिद्धिदा ।
एतत्सर्वमथित ख्योपु शीलवृत्तान्वितासु च ॥ ७६७ ॥

तच्छोऽलवृत्तिलब्धिस्तु सुलग्नवशातो भवेत् ।
तस्मात् सम्यलग्नशुद्धिं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ७६८ ॥

विवाहा अष्टौ तदुक्त मनुना—

चतुर्णामपि वर्णानां प्रेत्य चेद् द्विहाऽद्विहान् ।
अष्टाविमान् समासेन स्त्रीविवाहान्निबोधत ॥ ७६९ ॥
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्थं प्राजापत्यस्तथाऽसुरः ।
गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ७७० ॥

एषा लक्षणाभ्यां याज्ञवल्क्य —

ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्यलकृता ।
तज्ज. पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ७७१ ॥
यज्ञस्यायत्तिजे दैव आदायार्पस्तु गोद्वयम् ।
चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च पट् ॥ ७७२ ॥
सोमो चरता धर्ममित्युक्त्वा दीयतेऽर्चिने ।
स कायः पाययेत्तज्ज पट् पञ्च वंश्यान्सहात्मना ॥ ७७३ ॥
आसुरो द्रविणादानाद् गान्धर्वः समयान्मिथः ।
राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छ्रुतात् ॥ ७७४ ॥

कायः प्राजापत्य । कन्यकाच्छ्रुतात्—कन्यावञ्चनात् ।

एषा कालनियममाह नारदः—

प्राजापत्यब्राह्मदैवविवाहः ऋषिसप्तकाः ।
वृक्तकालेषु कर्त्तव्याश्चत्वारः फलदायकाः ।
गान्धर्वासुरपैशाच-राक्षसाख्याश्च सर्वदा ॥ ७७५ ॥

तत्राष्टौ वर्षनिषेधः, ज्योतिर्निषेधः—

पञ्चदशमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं यतः ।
सोमो भुङ्क्ते ततस्तद्वद् गन्धर्वश्च तथानलः ॥ ७७६ ॥

इत्यस्य व्याख्यानं धनान्तरं वर्षद्वयं सोमो भुङ्क्ते तदनन्तरं द्वे वर्षे गन्धर्वस्त-
दनन्तरं द्वे वर्षे अग्निस्ततो मनुष्याधिकार इति पञ्चदशः प्राग्विवाहो न कार्य इति ।

तथा चोक्त भूतो—

सोमः प्रथमो विविधे गन्धर्वो त्रिंशद् उत्तरः ।
तृतीयोऽग्निविष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः ॥ ७७७ ॥
सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो ददद्गन्धये ।
रयिश्च पुत्राश्चादादग्निर्गर्ह्यमथो इमाम् ॥ ७७८ ॥

तत्र पद्वर्षान्तर समवर्षे विवाह शुभ ।

यदाह नारद —

युग्मेऽदे जन्मन स्त्रीणां शुभद पाणिपोहनम् ।

एन पुसांमयुग्माब्दे व्यत्यये नाशनन्तयो ॥ ७७९ ॥

कश्यपोपि—

विवाहो जन्मत स्त्रीणां युग्मेऽदे पुत्रपौत्रद ।

अयुग्मे स्त्रीप्रद पुसां विपरीते तु मृत्युद ॥ ७८० ॥

श्याम —

अष्टवर्षा भवेद् गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।

दशवर्षा भवेत् कन्या द्वादशे वृषणी स्मृता ॥ ७८१ ॥

अथ पञ्चाह वत्त —

गौरी ददद् मङ्गलोक सावित्र रोहिणी ददत् ।

कन्या ददत् स्वर्गलोकमत परमसद्गति ॥ ७८२ ॥

प्राप्नोतीति शेष —

गौरी विवाहिता सौख्यसम्पन्ना स्यात्पतिव्रता ।

रोहिणी धनधान्यादिपुत्राद्याः सुभगा भवेत् ।

कन्या विवाहिता सम्यक् समृद्धा स्वामिपूजिता ॥ ७८३ ॥

नारद —

युग्मेऽदे सप्तदः सौख्य विद्याधर्मायुष सदा ।

मर्तुर्दुष्टाभवत्योजे निपेकान्तात्र सशय ॥ ७८४ ॥

शङ्कमार्तण्डे—

अयुग्मे दुर्भगा नारी युग्मे तु विधवा भवेत् ।

तस्माद् गर्भान्विते युग्मे विवाहे सा पतिव्रता ॥ ७८५ ॥

श्रीरतिनिबन्धे—

मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे युग्मेपि मासत्रयमेव यावत् ।

विवाहशुद्धिं प्रवर्द्धन्त सन्तो च सादयो गर्भधराहमुख्या ॥ ७८६ ॥

विवाहयोग्यायोग्यत्वमुक्तमनङ्गरञ्जे—

विद्याशौर्यविवेकधैर्यसहिते शुद्धे सुधर्मस्थिते

विख्याते धनधान्यवैभवयुते त्याग्या समाने कुज ।

कन्यादापर्ववर्जिता गुणवती सुभ्रातृका सुन्दरी

सद्यः शास्त्रविधानतः स्मरकल्याणयोग्या विवाहा सदा ॥ ७८७ ॥

कन्यालक्षणत्रयैव—

नोळाम्मोम्हपप्रकान्तिरयवा म्वर्णप्रमा भास्वरा
 मृद्धीनीलसरोरुहा शशिमुखी सारंगशावेक्षणा ।
 सा यस्याः तिलजप्रसूनसदृशो नासा सुदन्तावलो
 सुश्रोत्रा पिकमापिणो च जलजमोत्राय विम्बाधरा ॥ ७८८ ॥
 वक्त्राद्यकिनशोणपात्रचरणा क्षामोदरो स्वल्पमुक्
 रम्भास्तम्भमनोरमोरुयुगला श्रोण्या वृहत्यान्विता ।
 नाभ्या चातिगभीरया गजगतिः शान्त्यल्पनिद्रालसा
 शिल्पार्था सुकुमारिका नररुरैः कन्या विराद्या शुभा ॥ ७८९ ॥
 कन्यादूषणानि तत्रैव—

कूरा पिङ्गलकेशलोचनवती सर्वातिदोषा कृशा
 लम्बोष्ठो पृथुर्गन्धगतिबहुमुक् श्यामाधरा दन्तुरा ।
 वाचाला रिपमस्तनो द्रुतगतिः सूर्यश्रवा कोपिनी
 रुक्षा दारुणाजङ्गकाकिरुठिना सशमश्रुका लोमशा ॥ ७९० ॥
 निद्राशोरुषती सदाथ चलने यस्याः प्रक्म्पेद्धरा
 हास्ये चातिनरङ्गितो पमवतो गङ्गौ भृशञ्चञ्चला ।
 अङ्गुष्ठादधिका भवेत्तदुपमा पादे तथानामिका
 शान्त्या नो घग्णो स्पृशेद्य भवेन्मध्या तु हीनाग्रका ॥ ७९१ ॥
 अज्ञाना गिरिपक्षमूरुहनदो नक्षत्रसहा च या
 प्रौढा रोमसमाकुला च शबला भूवल्लरो निष्प्रा ।
 गण्डी कूरयुगान्वितो विदधती होनायिकाङ्गो तथा
 दुःशीला च विशादकर्मणि सदा त्याग्याऽबला पण्डितैः ॥ ७९२ ॥

अथ वासुकृष्णानि—

विद्याशीर्यधनाश्रयो गुणनिधिः रयातो युग सुन्दरः
 साचारः सुकुशोद्भूतो मधुरवाग् दान्तो दयासागरः ।
 भोगो भूरिबुद्धुम्भवान्निथरमतिः पापार्निहीनो बलो
 जामाना परिकीर्त्तिनः रुचिरेरेवंविधः सत्तमः ॥ ७९३ ॥

आमातृदूषणानि—

पृष्ठो दुर्गसनो दयाविरहितो रोगो महापापवान्
 पण्डो दुष्टकुलोद्भवश्च पिशुनो द्यूतेतिबद्धस्पृहः ।
 निर्द्रव्यः कृपणो निचंचनमतिर्नित्यं प्रवासी ऋणो
 भिक्षुः स्नेहविवर्जितः सुपतिभिः कामो वरो नेदराः ॥ ७९४ ॥

वशिष्ठोपि—

अत्यासन्न नातिदूरेऽप्यत्यादयेऽत्यतिदुर्बले ।

वृत्तिहीने च मूर्खं च पटसु कन्या न दीयते ॥ ७९५ ॥

दूरस्थानामविद्याना मोक्षधर्मानुवर्तिनाम् ।

शूराणा निर्धनानाञ्च न देया कन्यका सुधै ॥ ७९६ ॥

अत्र 'हीनगुणाय कन्या न देया किन्तु गुणवते देये'त्यत्र तात्पर्यम् । न पुनर-
संस्कृतायास्तस्या रक्षोदशनानन्तरमवस्थानं युक्त दोषस्मरणात् ।

यदाह बाह्य —

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च ।

त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्या रजस्वलाम् ॥ ७९७ ॥

यस्ता विद्याहयेत् कन्या प्राज्ञाणो मदमोहित ।

असम्भाष्यो ह्यप ह्नेय स भवेद्वपलोपति ॥ ७९८ ॥

बृषली रजस्वला ।

याज्ञवल्क्य —

अप्रवृत्तमवाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ ॥ ७९९ ॥

नारदोऽपि—

यावन्त श्रुतवस्तस्या समतीता पतिं विना ।

तावत्यो भ्रूणहत्या स्युस्तस्य यो न ददाति ताम् ॥ ८०० ॥

अत एवाह वशिष्ठः—

रजो हि दृष्टं यदि कन्यकायाः कुलद्वयं दुर्गतिमेति तस्या ।

समाप्तिस्तन्तश्च तदुक्तकालं नोल्लङ्घय पाणिग्रहणं विधेयम् ॥ ८०१ ॥

मातुः पञ्चमीत्यवस्था पितुः सप्तमीत्यजेत् । इति मैथिलसम्प्रदायः ।

मातुःसपिण्डाः समानगोत्रप्रवरमातुःसमानाग्नी न परिणेश सप्तमी मातुः भ्रातुः
द्वितीया च न परिणयेत्यादिकं मैथिलसम्प्रदायाद्बोधव्यवस्थाः ।

अथ राशिकूटविचारः ।

राशिकूटभेदा तद्गुणाश्च मनोदरे—

वर्णश्च वश्यश्च मिथश्च तारा योनिश्च मैत्रोगणयोगुंश्च ।

भमेलकौ नाष्टिकशुद्धिरेते यथोचरं स्युवलिनो विभेदा ॥ ८०२ ॥

नाडीभेदे गुणाश्चापि सप्तसद्वाशिकूटके ।

पटगुणा गणमैत्राश्च सौहार्दे पञ्च रेटयो ॥ ८०३ ॥

योनिमैत्र्याश्च चत्वारस्त्रयस्तारावले गुणाः ।

वश्यत्वे द्वौ गुणौ प्रोक्तौ वर्ण एक प्रकीर्तित ॥ ८०४ ॥

अथ वर्णकूटम् । तत्र महेश्वरः—

क्षपालिकर्का द्विजराशयः स्युस्तथोपरिष्ठान्पवैश्यशूद्राः ।
क्रमेण गणयाः परतोऽखिलास्तेधिको नृवर्णः शुभकृद्विवाहे ॥ ८०५ ॥

अथ वश्यताया—

दम्पत्योस्त्रिनगेन्द्रमार्गेणमिता हित्वा शुभास्तारका
मर्त्यानां वक्षिनो विवाहमृगयं भक्षयाश्च तोयोद्भवाः ।
स्यक्त्यैकं हि सरोसृपं मृगरिपोर्वश्यास्तथा प्राणिनो
वश्यावश्यमिहापरञ्च विविदुर्लोकप्रसिद्धं युवाः ॥ ८०६ ॥

अथ योनिकूट नारदः—

अश्वौ शतभिषान्धिन्यौ रेवती भरणी गजौ ।
अग्निपूषाबजौ प्रोक्तौ सर्पौ च मृगरोहिणौ ॥ ८०७ ॥
आर्द्रामूले तथा श्वानौ मूषकौ भगर्पतृके ।
आदित्यामौ च मार्जारौ आपो विष्णुश्च मर्कटौ ॥ ८०८ ॥
अहिर्बुध्न्य मेगारौ मित्राज्येष्ठे मृगौ तथा ।
वसुपौष्टपदौ सिंहौ हस्तिस्वाती च माहिषौ ॥ ८०९ ॥
चित्राविशाखे व्याघ्राख्येऽभिजिद्वेधे च बभ्रुजौ ॥ ८१० ॥

बृहस्पति —

एकयोनिषु सम्पत्त्यै दम्पत्योः सङ्गमः सदा ।
भिन्नयोनिषु मध्यः स्यादरिभावेन चैतयोः ॥ ८११ ॥
अरिभावे कृतोद्वाहः शीघ्रं मरणमादिशेत् ।

बृहस्पतिः—

दम्पत्योर्जन्मलग्नाभ्यां यौ ग्रहावधिषौ भवौ ।
तयोः परस्परं मैत्रे सर्वसम्पदुपस्थिता ।
औदासीन्ये मध्यमं स्यादरिभावे न शोभनम् ॥ ८१२ ॥

अस्यापवादः—

विवाहमाहुर्ग्रहमैत्रकूटं वियोगदं यद्ययमेव भूयः ।
स्त्रीदोषनाबीसहिता विरेजुः सराशिक्षेत्सततं शुभाढयः ॥ ८१३ ॥

रञ्जुकूटं पारिषाते—

अश्विन्यादिचतुष्टयं क्रमवशात्पूर्वं कनिष्ठादिके
न्यस्येदङ्गुलिपर्वं मूर्ध्नि नभसस्यान्यत् परं तारकम् ।

भारोहकमतीड्वरोहणविधिं कुर्यात्कमोय परः

पादोरुदरकण्ठमूर्धनिपमा रज्जाविमा रज्जवः ॥ ८१४ ॥

फलम्—

पादस्वत्री प्रयाणं स्यादूरुद्वज्जी घनक्षयः ।

उदरे पुत्रहानिः स्यात्कण्ठे रज्जुः पति हरेत् ॥ ८१५ ॥

दम्पत्योर्मरणायैव शिरोरज्जुरिति स्मृतम् ॥ ८१६ ॥

अथ गणकूटं, भीति —

हस्तस्वातीश्रुतिमृगशिरःपुष्यमैत्राश्विनो च

पौष्णादित्ये जगुर्गिह युधा देवसंज्ञानि भानि ।

पूर्वास्तिस्रः शिवभभरणीरोहिणीयुत्तराश्च

प्राहुर्मर्त्याश्चयसुरगण नूनमेते मुनीन्द्राः ॥ ८१७ ॥

चित्राश्लेषानिष्टतिपितृभे वासवं वा भवक्षं

शक्रान्योर्भ वरुणरुहन्तर्भे च रक्षोगणः स्थान् ।

श्रेष्ठा प्रीति स्वकुलगणायोर्मभ्यमादित्यपुसो

मर्त्यर्द्धैरपि सह महद्रक्षसा वैरमाहुः ॥ ८१८ ॥

अथ भट्टम्

षष्ठाष्टमे मृ-युरपत्यहानि पाणिग्रहे स्यात्प्रवपञ्चमे तु ।

नैस्वं घन द्वादशके परेषु प्रेमातिरेको हि वधूवरस्य ॥ ८१९ ॥

भीषरीये—

एकराशौ सदा प्रीतिरैश्वर्यं समसप्तके ।

द्विद्वादशेषु वैघट्य त्रिकोणेषु प्रजाक्षयः ॥ ८२० ॥

पष्ठाष्टके वियोगश्च मरणं कलहात्तथा ।

त्रिभवे सौख्यसम्पत्तिश्चतुर्थे दशमे सुखम् ॥ ८२१ ॥

चतुर्थदशमे चैव त्रिभवं समसप्तकम् ।

दम्पत्योः शुभकृन्नूनं यद्यपि महराश्रुता ॥ ८२२ ॥

अथ ग्राह्यपक्षकादीनि ।

महेश्वरः—

सिद्धो भीनयुतस्तुलायुतवृषा घन्वी कुलीरान्वितः

कुम्भः कन्यकया युतोय मकरो हर्यन्यतो गोनिता ।

एतेष्वेव पट्टकेष्वपि शुभं पाणिग्रहः स्यादपि

प्रागुक्तञ्च गुणत्रयं वरागृहीतावानुकूल्यं भवेद् ॥ ८२३ ॥

मेघपत्नी वृषमिथुनौ कर्कटगो घटमृगो तुलाकन्ये ।
हरिपद्मौ घनुमोनौ श्रेष्ठौ द्विद्वादशौ राशौ ॥ ८२४ ॥

बृहस्पति —

पञ्चमनवमे शुभदौ मेघदरी च कर्कटशिकौ प्रोक्तौ ।
समस्तमे च शुभदौ घटसिंहौ पाणिपोदने कथितौ ॥ ८२५ ॥

अथ नक्षत्रविचार

तत्र नारद —

अशुभित्वद्विमांशहाया कन्याया क्रमशोऽश्विभात् ।
बहिभादिन्दुभात्राहोत्रिचतु पञ्चरश्मसु ॥ ८२६ ॥
गणितेतरयया मध्यमाहया मृत्युर्न पार्श्वये ॥ ८२७ ॥

वशिष्ठ —

आवृत्तिमृक्षैरिभिः श्विभार्घ्यं क्रमोत्क्रमाभ्या गगायेद्बहूनि ।
यद्येकपर्वण्युभयोश्च चिण्णे नेष्टा मृनार्योभृगमेकनाहो ॥ ८२८ ॥
सौमन्यनाहो पुरुष निहन्ति तपोदनाहो खलु कन्यकायम् ।
अस्तनर्यायसमागता चेदप्येक सात्यन्तरिता त्रिवर्षे ॥ ८२९ ॥

अथ कन्यावरणम् ।

पञ्चाङ्ग शुद्धिद्विवसे चन्द्रताराबलान्विते ।
निषाहभस्योदये वा कन्यावरणमाचरेत् ॥ ८३० ॥
भूपणै फलताम्बुले गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
शुक्ताम्बरैर्गोतवाद्यैर्विप्राशीर्बचनैः सह ॥ ८३१ ॥
गरुडैश्च अन्यकागेह वर प्रणयपूर्वकम् ।
तदा कुर्यात्पिता तस्या प्रदानं प्रीतिपूर्वकम् ॥ ८३२ ॥

वरस्यापि वरणं दण्डेश्वरेणोक्तम्
उपशोत फल पुष्प वाजासि विविधानि च ।
देयं वराय वरणं कन्याभ्रात्रा द्विजेन वा ॥ ८३३ ॥

अथ मण्डपपरिमाणम्

वाशष्ठ —

षोडशरत्निक कुर्याच्चतुर्द्वारोपशोमितम् ।
मण्डपन्तोऽप्युक्तं तत्र वेदि प्रकल्पयेत् ।
अष्टहस्तं तु रथयेन्मण्डपं वा द्विपट्टहरम् ॥ ८३४ ॥

सप्तमिमेते विवाहपर्यन्ते—

मङ्गलेषु च सर्वेषु मण्डपो गृहमानत ।
कार्यं पौषशहस्तो वा द्वयूनहस्तो दशावधि ॥ ८३५ ॥
हस्तैश्चतुर्भिरेवात्र वेदी मध्ये प्रतिष्ठिता ।
शोभिता चित्रिते कुरादैरासमन्ताश्चतुर्दिशे ॥ ८३६ ॥
द्वारादिदेहलोबिद्धा कूपवृक्षव्यधास्तथा ।
न कार्या वेदिका सर्वज्ञे कार्या मङ्गलकर्मणि ॥ ८३७ ॥

विवाहवृन्दावनै—

वेदिका विरचयेद्यथा तथा स्यादियं प्रविशतस्तु दक्षिणे ।
स्युर्जनाश्रययथोस्तिवर्णका पणवत्रिदिवसेषु नापत ॥ ८३८ ॥

दैवसमनोदरे—

चित्राविशाखाशततारकाग्निनी ज्येष्ठाभरण्यौ शिवभास्वद्वयम् ।
हित्वा प्रशस्त फलते न वेदिका प्रधानक कण्डनमण्डपादिकम् ॥ ८३९ ॥

शाङ्गवरीये—

दलनकण्डनमण्डनवेदिका गृहसमार्जनवारकमण्डपा ।
करतले गृहमध्यगतागत तक्षिल विदधीव विवाहभे ॥ ८४० ॥
विवाहकृत्य निखिल विवाहभे विलोक्यन्नात्र बल हिमद्युते ।
नवनिपट्टेहि विवाहपूर्वतो न वर्णको मराहपतैलमङ्गलम् ॥ ८४१ ॥

वेदीनिर्माणमाह नारद —

हस्ताच्छिष्टा चतुर्हस्तेश्चतुरस्त्रा समन्तत ।
स्तम्भैश्चतुर्भि सुश्लक्ष्णा धामभागे ॥ सद्यनि ॥ ८४२ ॥

हस्तपरिमाणं कन्याया एव तथाहि—

कन्याहरतौ सप्तमि षड्चमिर्वा वेदो कार्या कूर्मशृङ्गोन्नतासा ॥ ८४३ ॥
प्रागुदकप्रवणा रम्भास्तम्भहसशुकादिभि ।
विचित्रेणाङ्किता कुम्भैर्विहितैस्तोरणाङ्कुरे ॥ ८४४ ॥
भृङ्गारपुष्पनिकरैर्वर्णकै समलकृताम् ।
विप्राशीवचनै पुरार्यैस्त्रिभिर्दीपैर्मनोहराम् ॥ ८४५ ॥
यादित्रनृत्यगीताद्यैर्हृदयानन्दिनौ शुभाम् ।
एवंविधामाकुरुक्षेन्मिश्रुत साग्निवेदिकाम् ॥ ८४६ ॥

विवाहपटले वराहः—

विस्तीर्णतां हस्तचतुष्टयेन हस्तोच्छ्रिता मन्दिरवामभागे ।
हस्तैश्चतुर्भिः कृतनिश्चलाङ्गी वेदिं विवाहे प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ८४७ ॥

अथ विवाहे प्रशस्तमाप्तादिः ।

देवशवल्लभे—

फाल्गुने तपसि माघवे शुभः शुक्रनाग्नि घनपुत्रदो भवेत् ।
सोऽपरैः खलु सुतार्थमानदः कार्तिके सहसि च प्रकीर्तितः ॥ ८४८ ॥

केशवः—

श्रुवानुराधामृगमूलरेवतीकरो मघास्वातिरदूषणे गणः ।
रवेरमो नामकरादिपङ्कप्रहाः करग्रहे मङ्गलकृन्मृगोदशाम् ॥ ८४९ ॥

वशिष्ठः—

चद्राहयज्ञोपनयप्रतिष्ठा-तिथिप्रतर्ह्ये च महोत्सवाद्यम् ।
पर्वक्रियायास्तुगृहप्रवेशः सर्वं हि चान्द्रेण च गृह्यते तम् ॥ ८५० ॥
पौषेपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के चैत्रे भवेन्मेघगतो यज्ञः स्यात् ।
प्रशस्तमापादकृतं विवाहं वदन्ति गर्गा मियुनस्थितेर्के ॥ ८५१ ॥
यत्र सौरचान्द्रमासाम्यां शुद्धिरुपलभ्यते स उत्तमो विवाहः ।

देवशवल्लभे—

सौम्येऽथ वारे सुभगे च कन्या दुष्टान्वितानिष्टफला च पापे ।
नन्दाजयामत्रतिथौ च पूर्णे सौम्यञ्च रिक्तासु तथा रिपत्तिः ॥ ८५२ ॥

विहिरः—

रोहिरायुत्तररेवतीमृगशिरोमूलानुराधामघा-
हस्तस्वातिषु तीळिपष्टमिथुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः ।
सप्ताष्टान्त्यवहिःशुभैरुहुपत्तौ चैकादशद्वित्रिगे
श्रैरैस्यायपष्टगेर्नन्तु भूगे पष्टे कुजे चाष्टमे ॥ ८५३ ॥

व्यवहारसमुच्चये—

वेधश्च लप्ता च तथा च पातः सार्जूरवेधो दशयोगचक्रम् ।
धातश्च जामिप्रमुरमज्ञश्च वाणाएषचञ्चैर्दश चैव दोषाः ॥ ८५४ ॥

विवाहपटले—

लप्तापातस्तथा वेधो युनिर्यामित्र एव च ।
सार्जूरमुपमहं दग्धं विवाहे चाष्ट वर्जयेत् ॥ ८५५ ॥

धीवति.—

ऋक्ष द्वादशमुष्णरश्मिरवनोऽनुस्त्वतीयङ्कुर-
पष्टपाश्चाष्टममर्कजः सुपुरतो हन्ति स्फुटं लतया ।
पश्चात्सप्तमाम्बुज सुनवमं राहु सित पञ्चमं
द्वाविंश परिपूर्णमूर्तिरुदुपः सन्धारयेन्नेतरः ॥ ८५६ ॥

अथ पाठाः—

सूर्याधिष्ठितभाद् भुजद्रविष्टमत्वाष्टेषु मेत्रे श्रुती
पीण्डे च कमशोऽश्वभाद्रपदना शताशुना सयते ।
धिष्ण्ये तावतिथे पतत्यावतथे चण्डो च चण्डायुध
तस्मिन्नास्माद्विस्तेषुभिर्निगदितं कार्यं न कार्यं बुधे ॥ ८५७ ॥

अथ वेध —

पञ्चशलाकाचक्रे—

भरणी चानुराधाया कृत्तिका च विशाखयो ।
रोहिण्या भिजितो वेधो मृगे चोत्तरपादयोः ॥ ८५८ ॥
पूर्वाषाढा तयार्द्राया मूलश्चैव पुनर्वसौ ।
निष्ये ज्येष्ठा च विज्ञेयः श्लेषा चैव धनिष्ठया ॥ ८५९ ॥
मघाया अरणे वेधश्चाश्विन्वास्पूर्वफल्गुनो ।
रेवत्युत्तरफल्गुन्या हस्ते चोत्तरभाद्रपत् ॥ ८६० ॥
पूर्वभाद्रपदे विशाखाया शतभिषा तथा ॥ ८६१ ॥
सप्त चैव त्रिनिपात्य रेखिकास्तियेगूष्ममथ कृत्तिकादिक्म् ।
लेखयेद्भिजितो समन्वित चेकरेखामनेन विध्यते ॥ ८६२ ॥

दीर्घिकाया—

यस्याः शशो सप्तशलाकाभिन्न पापैरपापैरथवा विवाहे ।
चङ्गाहवस्त्रेण तु संवृताङ्गो दमशानभूमि रुदती प्रयाति ॥ ८६३ ॥

तथा च भोज —

विज्ञे सप्तशलाकाख्ये विधवा रक्तवाससा ।
पुनर्यात्यचिरान्तरी मुरगानौ मुखचन्द्रिकाम् ॥ ८६४ ॥
वेधेन नक्षत्रसख्यातुल्यान्दैर्भवति । तदुक्त वराहेण—

नक्षत्रप्रमुद्राद्दे पलमन्दास्मारकामितैः सदसत् ।

शाङ्गीये—

कूराश्रितं क्रूरविमुक्तविद्धं गन्तव्यधिष्ण्येषु कुमारिकाणाम् ।
यदन्ति पाणिषदणौ मुनाद्वा वैधव्यमन्देस्त्रिभिरेवमाहुः ॥ ८६५ ॥

अस्थापवादमाह केशव —

सत्पातपापप्रददूषितम्भ यदोन्दुराक्रम्य पुनर्भुनक्ति ।
तदा तदहं किल यद्गृह्णाहं त्यजेत्समाक्रान्ततम रवोन्दो ॥ ८६६ ॥

अथ युति —

यस्मिन् भवने चन्द्रमस्मिन् यदि जायते ग्रह कुडचित्
यतिरिति दोष स तदाऽशुभयुक्ते रेचिदिच्छन्ति ॥ ८६७ ॥

अथ यामित्रशुद्धि —

यामित्र द्विविध प्रोक्त गर्भगालवगौतमै ।
तस्माज्जग्नाच्च चन्द्राच्च यामित्र परिवर्जयेत् ॥ ८६८ ॥

अथोपग्रह —

विवाहहृन्दावने —

भूकम्प सप्तमर्क्ष भवति सवितृभात्पञ्चमे विष्णुमुक्ता
शूलश्रैवाष्टसहस्रेऽशानिरिनि दशमे केतुरष्टादशे च ।
दण्डस्त्रि पञ्चसंख्ये सनवदशमिते नूनमुक्ता प्रदिष्टा
धिष्ये द्वि सप्तसंख्ये मुनिभिरभिहितश्चात्र निर्घातपात ॥ ८६९ ॥

भादेकविंशतिमिताक्षधिताभु माह

निर्घातकल्परकुलिशा परिवेषयुक्ता ।

पण्डितगुरुषु न शुभ खलु कर्म कार्यं

सिद्धिं प्रयान्ति दहनास्त्रविपादिसाध्यम् ॥ ८७० ॥

स्वाचारचक्रम् भीषति —

व्याघातशूलपरिष्यतिपातपूर्वं

गण्डातिगण्डकुट्टिशेषु सवैधृतेषु ।

आदित्यचान्द्रवितृसार्पभद्रभ्रमूल

मैत्राख्य सुरवार्द्धकिभानि मूर्ध्नि ॥ ८७१ ॥

एका मूर्ध्नि गता त्रयोदश तथा तिर्यग्गता स्थापयेद्

रेखाचक्रमिदं युष्मैर्निगदितं स्त्रार्जूरिकन्तत्र तु ।

व्याघातादिषु भञ्ज्य मूर्ध्नि कथितं तत्रैकरेखास्थयोः

सूर्याचन्द्रमसोर्मियो निगदितो दृक्पात एकाक्षुज ॥ ८७२ ॥

अथ देशविशेषेण व्यवस्था विवाहपटले उक्ता ।

लत्ता मालवके देशे पात कौशलके तथा ।

एकाकुलञ्च काश्मरे वेध सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ८७३ ॥

वगाह —

युतेर्दोषो भवेद्गौडे यामित्रस्य च यामुने ।

वेधदोषस्तु विन्ध्याख्ये देशे नान्यत्र कश्चन ॥ ८७४ ॥

दशयोगचक्र व्यवहारसमुच्चये

शून्यैकवेदशतुवेदसहस्रशक।

पञ्चकनागशशिराश्वनवैकस्याश्वि ।

साध्वर्क्षमिन्दुयुतभानुसमन्वितञ्च

भागञ्च देवमुरुभिदशयोगचक्रम् ॥ ८७५ ॥

८८१।—

मरुन्मेषाग्निभूपालमृष्युश्चोरो रुजोऽशानि ।

फलिहानिदंशोद्वाहे सन्त्याग्यास्ते सदा युधे ॥ ८७६ ॥

अथ पञ्चक

रुद्रयामले—

गततिथियुतलग्न पञ्चघा स्थ पित स्यात्

तिथिरविदशनागैवेदयुक्त क्रमेण ।

नवकृतशरशेषे यत्र सप्तपञ्चक स्या

द्रागनननृपचारि मृत्युद वर्जनीयम् ॥ ८७७ ॥

अथ लग्नादिभावफलम् ।

तत्र वराह —

मूर्त्तौ करोति विधवा दिनकृत्कुजश्च

राहुविपन्नतनया रविजो वरिद्राम् ।

शक्र शशाङ्कतनयश्च गुरुश्च साध्वी

मायु क्षयञ्च कुरुतेऽथ विभावरीश ॥ ८७८ ॥

कुर्वन्ति भास्करशनैश्चराराहुभौमा

वारिद्रचदुःखमनुज नियत द्वितीये ।

विश्वेश्वरोमविधवा गुरुशुक्रसौम्या

नारी प्रभूततनया कुरुते शशाङ्क ॥ ८७९ ॥

सूर्येन्दु भौम गुरुशुक्रबुधास्तृतीये

कुर्यु सदा बहुसुता धनभागिनोञ्च

रुक्म दिवाकरसुत सुमगा करोति

मृत्यु ददाति नियत खलु संहिवेय ॥ ८८० ॥

स्वल्प पय म्रवति सूर्यसुते चतुर्थे

दौर्भाग्यमुष्णकिरण कुरुते शशो च ।

राहु सपत्नमपि च क्षितिजोऽन्यविता

वराहगु सुरगुरुश्च बुधश्च सौरयम् ॥ ८८१ ॥

नष्टात्मजा रजिकुञ्जी खलु पञ्चमस्यौ
 चन्द्रात्मजो बहुसुता गुरुभार्गवौ च ।
 राहुर्ददाति मरणं शनिरुग्ररोगान्
 कन्याविनाशमचिरात्कुरुते शशाङ्क ॥ ८८२ ॥
 पद्माश्रिता शनिदिवाकरराहुजोवा
 कुर्युः कुचश्च सुभगा श्वशुरेषु भक्त्याम् ।
 चन्द्रः करोति विधवा मुशाना दरिद्रा
 मस्वा शशाकतनयः कलहप्रियाञ्च ॥ ८८३ ॥
 सौर्यारजोवपुषराहुरबोन्दुशुक्रा
 द्युः प्रसह्य खलु यत्नमराशिसस्था ।
 वैद्यव्ययधनकुलश्रयवित्तनाश
 व्याधिप्रवासमरणानि यथाक्रमेण ॥ ८८४ ॥
 स्थानेऽष्टमे गुरुबुधौ नियतं वियोग
 मृत्युः शशौ गुरुसुतश्च तथैव राहुः ।
 सूर्यः करोति विधवा सरुजं महीनं
 सूर्यात्मजो धनवती पतिवृत्तमा च ॥ ८८५ ॥
 पतेः स्थिता भृगुर्दिवाकरभूमिपुत्रा
 जीवश्च धर्मनिरता शशिजः सरोगाम् ।
 राहुश्च सूर्यतनयश्च करोति वन्ध्या
 कन्याभूमित्तञ्जरा कुरुते शशाङ्क ॥ ८८६ ॥
 राहुर्नभस्थलगतो विधवा करोति
 पापे रतिं दिनकरश्च शनैश्चरश्च ।
 मृत्युः कुजोर्धरहिता कुष्ठटाञ्च चन्द्रः
 शेषमहा धनवती सुभगाश्च कुर्युः ॥ ८८७ ॥
 आये रविर्बहुसुता सधनाश्च चन्द्रः
 पुत्रान्विता क्षितिसुतो रविजो धनाढ्याम् ।
 आयुष्मती सुरगुरुः शशिजः समृद्धा
 राहुः करोति विधवा भृगुरय्युक्ताम् ॥ ८८८ ॥
 अन्ते गुम्धनवती दिनकरिद्रा
 चन्द्रो धनश्रयकरी कुष्ठटाश्च राहुः ।
 साप्ती भृगुः शशिसुतो बहुपुत्रपौत्रा
 पानप्रशस्तद्वया रजिनः कुचश्च ॥ ८८९ ॥

अथ गोधूलिः—

गोपैर्यष्ट्याहतानां खुरपुटदलिता या च भूमिर्दिनान्ते
 सोद्वाहे सुन्दरीणां विपुञ्चनसुतागोभ्यसौभाग्यकर्त्री ।
 तस्मिन्काले न ऋक्ष न च तिथिरूपं नैव लग्नं न शोगः
 ह्यात पुंसां सुखार्थं शमयति दुरितान्युच्छ्रितं गोरजस्तु ॥ ८९० ॥

नारद —

गोधूलिं त्रिविधं वदन्ति मुनयो नारीविवाहादिके
 हेमन्ते शिशिरे प्रयाति मृदुतां विण्डीकृते भास्करे ।
 मोक्षेऽर्धास्तमिते वसन्तसमये भानौ गते दृश्यतां
 सूर्ये चास्तपुषागते भगवति प्राशुटशरत्कालयोः ॥ ८९१ ॥

देवशर्मनोदरे—

कुलिक कान्तिसाम्यञ्च मूर्त्तौ पट्टेऽष्टमे शशी ।
 पञ्च गोधूलिके त्याज्या अन्ये दोषाः शुभावहाः ॥ ८९२ ॥

सहितासारे—

पट्टेऽष्टमे मूर्त्तिगते शशाङ्के गोधूलिके मृत्युमुपैति वन्या ।
 कुजेऽष्टमे मूर्त्तिगतेऽधवाभते वरस्य नाशं प्रवर्न्ति गर्गाः ॥ ८९३ ॥

केतुवार्कः—

गोधूलिकेपि विधुमष्टमपष्टमूर्त्तौ-

येमोषयन्ति तदयं सुरुचिप्रपञ्चः ।
 पञ्चभङ्गशुद्धिरियमेव विवाहधिष्णै-
 येस्मादद सततसप्तमगे पतये ॥ ८९४ ॥
 नाशो न लग्नमिह दृष्टयुत स्वभर्त्रा
 नार्कारसौरितमसामपि सङ्गभङ्गः ।
 किं चन्द्रवारभयशोकमिहास्तु किञ्चि-
 न्नात्र प्रमाणवचन किमपि श्रुत नः ।
 सार्के शनारपि विचित्रशिखण्डसूनी
 तत्केवलं कुलिकयामदनोपलम्भात् ॥ ८९५ ॥

सहितासारे—

यत्रैकादशगश्चन्द्रो द्वितीये वा तृतीयगः ।
 गोधूलिः स विज्ञेयः शेषा धूलिरिति स्मृता ॥ ८९६ ॥
 यावत्कुम्भरेक्तचन्दननिभोप्यस्तन्न यातो रश्मि-
 र्यावद्योद्गुणो नमस्यलगतो नो दृश्यते रश्मिभिः ॥ ८९७ ॥

गोभिश्चासुरपि प्रमानिगदितैर्ज्याप्त नभः पांशुभिः ।

सा वेष्टा धनधान्यवृद्धिं नतनो गोघूलिका शस्यते ॥ ८६८ ॥

श्रीधति—

प्रायेण गोपाः सहोन्नवर्णाः प्राच्याश्च सन्ध्यासमये विवाहे ।

शंसन्ति यावत्समुपैत गर्भन्ति = गोसुरोत्सावरजोनिनान्वम् ॥ ८९९ ॥

अशुभं शुभता याति राशेर्दृष्टश्च नश्यति ।

विवाहलग्नवच्छेषा गोघूलिं प्राह भागुरिः ॥ ९०० ॥

लङ्घ —

लग्नं यदा नास्ति विशुद्धमन्यद् गोघूलिकं साधु तदा वदन्ति ।

लग्ने विशुद्धे सति धोर्ययुक्ते गोघूलिकं नैव फलमिच्छते ॥ ९०१ ॥

नारदः—

प्राच्यानाञ्च कलिगानां मुख्यं गोघूलिकं स्मृतम् ।

गान्धर्वोद्विवाहेषु वैश्योद्वाहेषु योजयेत् ॥ ९०२ ॥

चतुर्थमभिजिह्वप्रमुदयर्क्षात् सप्तमे ।

गोघूलिकं भवेत्तत्र सम्पत्पुत्रादिसौख्यदम् ॥ ९०३ ॥

देवशमनोदरे—

घटीलग्नं यदा नास्ति तदा गोघूलिकं शुभम् ।

शूद्रादीनां युधाः प्राहुर्न द्विजानां कदाचन ॥ ९०४ ॥

लग्नशुद्धिर्यदा नास्ति कन्या यौवनशालिनी ।

तदा वै सर्ववर्णानां लग्नं गोघूलिकं शुभम् ॥ ९०५ ॥

भृशकृत्स्नमे—

विप्रेषु घटिकाभागे दानव्यं गोरजो बुधैः ।

सर्कोर्णगोरजः शम्भुपरेषु द्वितयं शुभम् ॥ ९०६ ॥

तत्र गोघूर्णसूक्ष्मकास्तु केषवाक्केणोक्तम्—

अश्रोमयन्तु घटिकादलमिष्टमाहुर्गात्रं तदम्बरमणेरपि चार्धविम्बात् ।

केचित्तु—

यावदिनान्ते रविश्चिमाया पश्येत्क्षीरं रवित्रिम्बमागम् ।

तस्मात्परं नादिक्युगमेके गाघूलिकालं मुनया वदन्ति ॥ ९०७ ॥

एतयोः पञ्चयोर्दशाचारं व्यवस्थानुसन्धेया

वशिष्ठः—

शास्त्रोक्तमार्गेण सुलग्नफलं स्फुटं समानोय जलादियन्त्रैः ।

संलभ्यते मङ्गलसूक्ष्मफलः सर्वोद्भूते तत्र मियोऽर्घ्यदृष्टया ॥ ९०८ ॥

करयप—

एरगुणगणान्वीक्ष्य लग्नं निश्चित्य यत्नतः ।
 सिद्धान्तोत्तेन मार्गेण लग्नकालं प्रसाधयेत् ॥ ९०९ ॥
 जलयन्त्रेण तद्लग्नं दद्यात्तेनार्चितो द्विजः ।
 मुरा वृत्तं द्वादशभिरङ्गुलैश्च पङ्कजतम् ॥ ९१० ॥
 घटार्धवत्ताम्रपात्रं कुर्यात्तद्दशभिः पलैः ।
 षष्टिमञ्जदहोरात्रे घटिकापात्रमुत्तमम् ॥ ९११ ॥
 माषत्रयं त्र्यशयुतस्वर्णवृत्तशलाकया ।
 चतुर्भिरङ्गुलैर्वाप पात्राविद्धं स्फुटं न्यसेत् ॥ ९१२ ॥
 रवेरर्धोदयं दृष्ट्वा वाप्यर्द्धास्तमयं तथा ।
 पूर्वोत्तलक्षणं यन्त्रं मन्त्रेणानेन निक्षिपेत् ॥ ९१३ ॥

नारद—

ताम्रपात्रे जले पूर्णे गन्धपुष्पैर्लंकृते ।
 तण्डुलस्थे रत्नयुते शुचिभूमावर्षतेः ॥ ९१४ ॥
 मराडलार्धोदयं बोक्ष्य पूर्णपात्रं विनिक्षिपेत् ।

मन्त्रमन्त्राह स एव—

यन्त्राणां मुख्ययन्त्रस्त्वमिति धात्रा पुरा कृतः ॥ ९१५ ॥
 हम्पत्योरायुरारोग्यं सुपुत्रधनदैवदे ।
 जलयन्त्रकमेतस्मादिष्टसिद्धिप्रदो भवेत् ॥ ९१६ ॥

घटीयन्त्रभ्रमणफलम्—

यद्रूपं प्रथमं करोति घटिका पूर्वादिदिक्षु क्रमात्
 सौभाग्यं निधनं यशो विरहितं युक्तञ्च रोगैः प्रमात् ।
 कन्यावरुलभतामुपैति नियतं या निश्चला सर्वदा
 स्यात्साध्वी सुतचित्तबन्धुसहिता नन्दत्यलं भूतले ॥ ९१७ ॥

घटिकादभावे द्वादशाङ्गुलशङ्कुना साध्यं कालः ।

तदुक्तं करयपेनैव—

अथवा साधयेत्कालं द्वादशाङ्गुलशङ्कुना ॥ ९१८ ॥

शङ्कुन्धनमाह नारद —

न्यमोघखदिराश्रित्यै रक्तचन्दनवृक्षजम् ।
 श्रोतृदागरुदण्डोत्थमृजुशङ्कुमकल्मषम् ॥ ९१९ ॥

द्वादशाङ्गुलमुत्सेधं परिणाहं पदङ्गुलम् ।
एवंलक्षणसंयुक्तं कल्पयेत् कालसाधने ॥ ९२० ॥

शङ्कुना घटीगानन्तु कर्णकुन्तहले मास्करेणामिहितम्—

चरपटयुतहीना नाटिकाः पञ्चचन्द्रा-
दलमथ च निशार्द्धं याम्यगोले बलोमम् ।
शदलयुतघटोनामन्नरं तन्नतं स्या-
न्नतराहतदिनार्धं चोन्नत जायते च ॥ ९२१ ॥

दिनदलं विवरं खहरो भवेन्नतक्षतिः पृथगभ्रशराहताः ।
स्वस्वनवाह्यपृथक्स्थितयाह्यताः खहरतः पतिताभिमतो हरः ॥ ९२२ ॥
अभिमतं यदि पञ्चदशाधिकं दिनदलास्पतित खहरस्तदा ।
प्रथमपटपट्टतं तल्लितं चरं स्वगुणितं स्वपदंशविचर्जितम् ॥ ९२३ ॥
दशयुतं पलकर्णहत हतिर्हरयुता मयणीकुलपूर्वकः ।
रवियुतोन्नितकर्णहतेः पद द्युतिनिजद्युति वर्गयुते श्रुतिः ॥ ९२४ ॥
श्रुतिविभक्तहृतिस्तुहरं भवेत्स पतितः खहराश्वशेषकम् ।
पृथगिदं स्वस्वनन्दहत हरेत् स्वविषयैरवशेषविचर्जितैः ॥
फलपदं हि नत यदि शेषक दिगधिकं हरयेच्च तदुन्नतम् ॥ ९२५ ॥

गृहर्तृचितामणौ—

पञ्चादवाजो गोमृगौ तौलिकुम्भौ
कन्यामीनौ कर्कनोचापयुग्मे ।
तत्रान्योन्यं चन्द्रभान्वोर्निरुक्तं
क्रान्तेः साम्यं नो शुभ मङ्गले तत् ॥ ९२६ ॥

इत्यादिदोषरहिते काले विवाहं कुर्यादिति ।

इति गर्भाधानादिविवाहान्तं संस्कारप्रकरणम् ।

अथ वधूपवेश-द्विरागमनप्रकरणम्

अथतुत्रे विवाहपटले—

मागंशोपे तथा माघे माघवे ज्येष्ठसप्तमे ।

सुप्रशक्ता भवेद्वेदमप्रवेशो नवयोपिताम् ॥ १ ॥

सप्तपवित्रादपटले—

प्रपूजयेद्देवविद् स्वशक्त्या गन्धादिपुष्पाभरदक्षिणाभिः ।

सम्पूजिते देवविदि प्रतुष्टे तुष्ट्यन्ति सर्वग्रहदेवताश्च ॥ २ ॥

व्यवहारतत्त्वे—

पौर्णासकभास्व अथणाच युग्मे हस्तत्रये मूलमघोत्तरासु ।

पुष्ये च मैत्रे च वधूपवेशो रिक्तेतरे व्यंककुजेपु शस्तः ॥ ३ ॥

नारदा—

आरभ्योद्वाहदिवसात्पष्टे चात्यष्टमे दिने ।

वधूपवेशः सम्पद्यै दशमेऽथ समे दिने ॥ ४ ॥

अथ युग्मदिनविहितवधूपवेशो षोडशदिनादर्वाद्दृश्यः । षोडशवासरान्ता-
दिवक्ष्यमाणत्वात् तदूर्ध्वं विषमे मासि सवस्तरे वा कार्यः, समे दोषमरणात् ।

तथा श्लोक नारदेन—

समे वर्षे समे मासे यदि नारो गृहं व्रजेत् ।

आयुष्यं हरते भर्तुं सा नागो मरणं व्रजेत् ॥ ५ ॥

अथ युग्मवर्षनिषेधः पञ्चमवर्षादर्वाद् दृश्यः तदूर्ध्वं निषमो नास्ति ।

तथा श्लोकं समदे—

विवाहमारभ्य वधूपवेशो युग्मे तिथौ षोडशवासरान्तात् ।

ऊर्ध्वं ततोऽष्टेऽयुजि पञ्चमान्तादतः परस्तान्निषमो न चास्ति ॥ ६ ॥

स्मृत्यर्थतत्त्वे—

राजप्रवेशो न निशि प्रशस्तो वधूपवेशो न दिवाप्रशस्तः ।

दिवा च रात्रौ च गृहप्रवेशः सुकोर्तितः स्याद्विधिः प्रवेशः ॥ ७ ॥

गृहवर्चिन्तामणौ—

समाद्विपञ्चाहदिने विवाहः वधूपवेशोऽष्टदिनान्तरात् ।

शुभः परस्ताद्विपञ्चमासदिनेऽक्षवर्षात्परतो यथेष्टम् ॥ ८ ॥

ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिळे ।

वधूप्रवेशः सन्नेष्टो रिक्तारक्तं वुधे परैः ॥ ९ ॥

व्येष्टे पतिज्येष्ठमथाधिके पतिं हन्त्यादिमे भर्तृगृहे वधू शुचौ ।

श्वश्रू सहस्ये श्वशुर क्षये तनु तात मघौ तातगृहे विवाहत् ॥ १० ॥

निबन्धे—

विवाहप्रथमे पौपे आषाढे वाधिमासके ।

न सा भर्तृगृहे तिष्ठेच्चैत्रे पितृगृहे तथा ॥ ११ ॥

अथ द्विरागमनम्

नारायणपद्धतौ—

वृत्ते पाणिग्रहे गेहास्पितु पतिगृहं प्रति ।

पुनरागमनं वध्वास्तद् द्विरागमनं विदुः ॥ १२ ॥

व्योति सारसग्रहे—

विवाहमासि प्रथमं वध्वा नागमनं यदि ।

तदा सर्वमिदं चिन्त्य युग्माद्यब्दं विषक्षणैः ॥ १३ ॥

पुण्यादित्यसमोरणादिनिबसुश्रीण्युत्तरारक्षती-

तारानायकरोहिणीषु शुभशो मेघान्तिसिंहे रक्षौ ।

घारेण्डियसितेन्दुविश्वशुभदे तारेषु शस्ते मिथौ

कन्यामन्मथमोनवौलिमृगभे स्यादङ्गनाद्वयागमः ॥ १४ ॥

मूहूर्तचिन्तामणौ—

चरेदधौजहायने घटादिमेषगे रक्षौ

रक्षोव्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्य वासरे ।

नृयुग्ममानकन्यकातुलातृपे शिलग्नके

द्विरागमं लघुघ्नं च चरेत्तपे मृदूङ्गनि ॥ १५ ॥

शिष्टशोचिन्त्याम्—

स्वातोमूलपुनर्वसूत्तरकरा चित्रानुराधाश्विनो-

रोहिण्या श्रवणा द्विरागमविधौ पुष्यो घनिष्ठा तथा ।

भर्तुर्गोचरशोभने दिनपनी काले पुनः शोभने

कुम्भाजालिरवौ शुभशुभतिथौ वर्षे च युग्मेतरे ॥ १६ ॥

बादरायण —

नीहाराशुपनोत्तरादितिगुरुब्रह्मानुगघाश्विनो

शक्रो भास्करवायुविष्णुवरुणत्वाष्ट्रेषु शस्ते `तथौ

कुम्भाजालिगते रवौ शुभकरे प्राप्तोदये मार्गवे
जीवज्ञास्फुजितां दिने नववध्वेदमप्रवेशः शुभः ॥१७॥

राशमार्चण्डे—

भर्तुः शोभनगोचरे हिमकरे नास्तं गते मार्गवे
सूर्ये कोटघटाजगे शुभदिने पक्षेपि कृष्णेतरे ।
दित्वा दिक् प्रतिलोमगौ बुधसिती लालाटिक दिक्पति
चानोत्ता । गुणशालिनोनववधून्तियोत्सवेर्मन्दिरम् ॥ १८ ॥
गुरुभार्गवसौम्ये तु वारे दिनपतेस्तथा ।
द्विरागमनमिच्छन्ति पतिशुद्धौ तु नान्यथा ॥ १९ ॥

रत्नावल्याम्—

घैशारे फागुने चैव मासे वा मार्गशीर्षके ।
पतिप्रियाध पुत्राद्या । गता नववध्वर्भवेत् ॥ २० ॥
पूर्वे चाभ्युदिते शुके प्रयापादक्षिण परे ।
पश्चादभ्युदिते शुके यायात्पूर्वोत्तरे दिशि ॥ २१ ॥

नारदः—

मीनकम्यातुलालग्ने मकरे मम्मथे तथा ।
तथा पक्षे शुभे शुक्ले नैव वारे बुधे पुनः ॥ २२ ॥
दक्षिणे सम्मुखश्चैव पुरः शुको विधोयते ।
पतिनाशकस्तत्र द्विरागमनमेव हि ॥ २३ ॥

शौनकसहितायाम्—

अस्तङ्गते भृगोः पुत्रे तथा सम्मुखमागते ।
नष्टे चन्द्रे निरशे च नैव सञ्चालयेद्दधूप ॥ २४ ॥

वशिष्ठ —

भारते प्राप्ते किल सुरगुरौ भार्गवेवत्रिणे वा ।
मासे पौषे च चैत्रे तदनु भृगुसुते दक्षिणे सम्मुखे वा ।
सिंहस्थे वा सुरपतिगुरौ निद्रया युक्तविष्णौ
गच्छेत्स्वन्यास्वपतिसदन वर्षमेव हि यावत् ॥ २५ ॥

रत्नावल्याम्—

पित्रागारे बुधकुसुमयोः सम्भवो जातुचित्स्यात्
पत्युः शुद्धिर्न भवति रवेः सम्मुखो चापि शुक्रः ।
रास्ते लग्ने गुणवति तिथौ चन्द्रतारे विशुद्धे
रूपीणां यात्रा भवति सफल । सेवितुं स्वामिवेश्म ॥ २६ ॥

एकग्रामे चतुःशाले दुर्भिक्षे राजसंश्लवे
पतिना नीयमानाया पुरः शुक्रो न दुष्यति ॥ २७ ॥
न्याघिते चैव यात्राया विवादे राष्ट्रसंश्लवे ।
दुर्भिक्षे तोर्ययात्राया पुरः शुक्रो न दुष्यति ॥ २८ ॥

चण्डेश्वरः—

कुषकुसुमसमुद्गमो यदि स्यात्
प्रभवति नैव तदात्र कोपि दोषः ।
यद्दुःखमुत्त याति सच्च शुद्ध
भवति च नैव समागमादिदोषः ॥ २९ ॥
स्वभवनपुरप्रवेशे देशाना विप्लवे तथोद्वादे ।
दम्पत्योरपि गमने प्रतिशुक्ले विचारणा नास्ति ॥ ३० ॥

मासकृत्माह वशिष्ठा—

वैशाले सुभगा नारो जैष्ठे च पतिघातिनो ।
आषाढे मुखरा चण्ड्या गर्भसावधु आवणे ॥ ३१ ॥
मृत्युर्माद्रपदे प्रोक्तः पुत्रहानिस्तथाश्विने ।
कार्तिके ङाकिनी चण्ड्या मार्गे पुत्रवती सदा ॥ ३२ ॥
पौषे श्वश्रूश्या प्रोक्ता माघे याति विरोधिताम् ।
फाल्गुने सुभगा साध्या चैत्रे याति यमालयम् ॥ ३३ ॥

समवर्षफल रत्नावल्याम्—

द्वितीये त्रियते कन्या चतुर्थे परगामिनो ।
पष्ठे संबत्सरे नारो पतिघ्नो घनवर्जिता ॥
अष्टमे विधवा नारो द्वादशे कुलटा भवेत् ॥ ३४ ॥
रेवत्यादिमृगान्तब्ध यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ।
तावच्छुक्रो भवेदन्यः सम्मुखे दक्षिणे शुभः ॥ ३५ ॥

शौनकसहितायाम्—

दैत्यमंत्रो दिवादर्शा सशना मार्गवः कविः ।
श्वेतोय मण्डलो काव्यो वीथोमार्गगतिस्तथा ॥ ३६ ॥
एतानि शुक्रनामानि यः कीर्तयति नित्यशः ।
प्रतिशुक्रत्र तस्यान्ति लक्ष्मीमायुश्च विन्दति ॥ ३७ ॥

मार्गात्त्रिभिः क्रमेणैव राहुः पूर्वं च दक्षिणे ।
पश्चिमे चोत्तरे चैव सम्मुखे दक्षिणे त्यजेत् ॥ ३८ ॥

स्त्रीणां वामस्यैवाङ्गस्य दक्षर्यं वामाङ्गोत्वाद् । तथा च—

द्विरागमगता कन्या आगता पितृवेशमनि ।
पदमेकत्र गच्छेत् राहौ सम्मुखवामगे ॥ ३९ ॥

इति वधूपवेश द्विरागमनप्रकरणम्

अथ अग्न्याधान-वास्तुप्रकरणम्

अग्न्याधान दारकाले विधेयं

कैश्चित्प्रोक्तं तच्च दायामकाले ।

शक्राग्न्योर्धा शक्रमे कृत्तिकाया

ब्राह्मे सौम्ये पुष्यपौष्णोत्तरासु ॥ १ ॥

मास शुक्रबुधादित्याश्वन्द्रः पाददिनद्वयम् ।

भौमत्रिपक्ष जीवोद साधवपद्वय शनिः ॥

राहुः केतुः सप्त भुङ्क्त सार्धमेकन्तु वत्सरम् ॥ २ ॥

सूर्यश्चौद्रसपृष्ठमुखमैवदैः शिरो मृत्युद

बाहौ नागसुसौर्यभोगमतुल गर्भं शनैर्नाथयेत् ।

द्वौ द्वौ भुक्तिहरी कलत्रमरण मान्त्रद्वय च क्रमा-

दित्य चर्चावधारण सुधपणैः प्रोक्त हि गर्गादिभिः ॥ ३ ॥

दैवकमनोहरे—

मीनादिर्मवकोष्टकादि बिलिखेद् द्वयप्रात्मके चक्रके

यत्स्वक्षे च नवेन्दुगेषु शुभद रुद्रस्त्रिसप्ते समम् ।

दिग्नेत्रक्षुप्तु घान्यरोगभयद शेषेषु मृत्युप्रद

ज्ञात्वा भूमिफलं मुनीन्द्रकथितं पश्चाद् गृहं प्रारभेत् ॥ ४ ॥

अथ वास्तुविचारः

शुभवर्गमीमः—

दक्षिणे पश्चिमे चैव नैर्ऋत्ये वायवे तथा ।

पश्चिमे चैव भवेद् भूमौ गजपृष्ठोऽभिधीयते ॥ ५ ॥

गजपृष्ठे भवेद्भासो लक्ष्मोवान् धनवान्भवेत् ।

आयुर्द्विकरो नित्यं जायते नात्र संशयः ॥ ६ ॥

मध्योच्चं च भवेत्तत्र नाचं चपि चतुर्दिशम् ।

कूर्मपृष्ठं भवेद् भूमौ तत्र वासो विधायते ॥ ७ ॥

कूर्मपृष्ठे भवेद्भासो नित्योत्साहो सुखप्रदः ।

धनधान्यम्भवेत्तत्र निश्चितं विपुलं धनम् ॥ ८ ॥

मध्योच्चं वज्रयेद्भासं पौढा च वयवधनम् ।

पूर्वोत्तरे भवेद्भस्मोगेशाने च शुभप्रदः ॥ ९ ॥

मुरजे म्रियते भार्या पणवे लोचनक्षतिः ।
वृहन्मुखे बन्धुनाशः फलं क्षेपं विचक्षणैः ॥ २५ ॥

वास्तुमृचिका चिह्नं पञ्च वास्तुपटले—

श्वेता ब्राह्मणभूमिका च घृतवद्गन्वा शुभं स्वादिनी
रक्षारीतिकगन्धिनो नृपतिभूः स्वादे कषायो च सा ।
स्वादेऽम्ला तिलतैलगन्धमुहिता पोता च वैश्या महो
कृष्णा मत्स्यसुगन्धिनी च कटुका शूदेति मृक्लक्षणम् ॥ २६ ॥

स्वादे भवेद्या मधुरासिताभा

चतुर्षु वर्गेषु महो प्रशस्ता ।

स्नेहान्विता वक्त्रमुज्ज्वलयोर्या

सौहार्दवत्यास्तु विहालयोर्गं ॥ २७ ॥

श्वेता च ब्राह्मणे भूमि क्षत्रिये कषिता मता ।
वैश्ये पोततरा रघाता कृष्णा शूदे प्रशस्यते ॥ २८ ॥

वर्जयेन्निष्ठुरा भूमि छिद्रास्त्रैवोपरा तथा ।
निष्ठुरा हरते लक्ष्मीमायुष्यं छिद्रकोपरा ॥ २९ ॥

फक्क्रे घनसौख्यस्त पापाणे च हिरण्यमयम् ।
पात्रकोच्छिष्टहानि ग्याल्लाहे च मरणं घनम् ॥ ३० ॥

यदि काचे घनं सौख्यं कलहः कष्टशल्यकम् ।
मस्मना च भवेद्रोगो काष्ठेन मध्यभोजनम् ॥ ३१ ॥

गोमये घनसौख्यस्त अस्थना मृत्युर्न सशयः ॥ ३२ ॥

बराह —

कण्डूयते यद्गङ्गां गृहमर्तुर्यत्र चामराङ्गत्वम् ।
अशुभं भवेन्निमित्तं विकृतिर्वाग्ने सशल्यं तत् ॥ ३३ ॥

घनहानिर्दारुमये पशुपोद्धारुमयानि चास्थिकृते ।
लौहमयै शस्त्रमयं कपालकेशेषु मृत्युरादेयम् ॥ ३४ ॥

अङ्गारतुण्ड्याधिर्मस्मनि निर्दिशेत्तयाग्निमयम् ।
सर्वज्ञं चर्मसस्य स्ववर्णरजतादृते न शुभम् ॥ ३५ ॥

सूत्रच्छेदं मृत्युः कोले चावाहमुखे महान् रोगः ।
गृहनायस्य पतीना स्मृतिलोपे मृत्युरादेयः ॥ ३६ ॥

स्फण्डव्यये शिगोरुक् कुलोपसर्गोपवर्जिते कूपे ।
मग्नेषु च कर्मिष्वधन्युते कण्डूगृहपतेर्मृत्युः ॥ ३७ ॥

दक्षिणपूर्वे कोणे कृत्वा पूजा शिला न्यसेत्प्रथमाम् ।

शेषा प्रदक्षिणेन सुम्भाश्चैव समुत्थाप्य ॥ ३८ ॥

इच्छेद्याद गृहवृद्धि तत समन्ताद् । त्रिवृद्धय तुल्यम् ।

एकोदश दोष प्रागभवाप्युत्तरे कुर्यात् ॥ ३९ ॥

प्राग भवात् मित्रवैर मृत्युभय याद दक्षिणेन वृद्धि ।

अर्धत्रिनाश पश्चादुदाग्नवृद्धेर्मनस्ताप ॥ ४० ॥

इति प्रथमकुदाशकपातनाशदा याति तस्य १० श्रेयमिति ।

आयते सिद्धय सर्वाश्चतुर्मुखे घनागम ।

वृत्ते शुद्धि समाख्याता यजयेदितर सदा ॥ ४१ ॥

स्यादुन्नति पृथ्वीनते नराणा वास्तवी घन दक्षिणभागतुङ्गे ।

क्षयो घनाना विनते प्रतोष्यामुर्ध्वविनाशो ध्रुवमुत्तरेण ॥ ४२ ॥

पूर्वप्लवो वृद्धिकरा घनदक्षोत्तरप्लव ।

दक्षिणे मृत्युदश्चैव घनहा पश्चिमप्लव ॥ ४३ ॥

म्रिय दाह तथा मृत्यु घनहानि सुतक्षयम् ।

प्रवास घनलामञ्च विद्या पूर्वादिर्दक्षप्लव ॥ ४४ ॥

र्यात् भूमिपरीक्षणे करमित्त तत्पूरयेत्तन्मृदा ।

हाने हीनफल समे समफल लामा रजायद्धने ।

तत्कृत्वा जलपूजित शतपद गत्वा परोक्ष पुन

पादानघविहोतकेश निभृते मध्याधमेणम्भुनि ॥ ४५ ॥

भूमे प्रत्यक्षनञ्च शकरकृप क्षीम्यायित सौख्यद

बह्वी बहिभय यम च मरण चौराद्वय रक्षसि ।

वायवेवधन च धान्यहरण स्याच्छोकद बारुणे

विप्रादेरनुवर्णतश्च सुखद मृष्टिकमात्सौम्यत ॥ ४६ ॥

शिवाशकुनविचारः—

पशुरुपा समायाति परिवारगणै सह ।

मुक्त्वा रीति यदेशान्या मुरमुत्थाय मुस्वरम् ॥ ४७ ॥

शक्ने चौरादिशङ्काहृतभुजि त्रिदिशि क्लेशभीतिश्च याम्ये

सौख्य कल्याणवित्त दितितनयदिशामल्पकालस्थितिश्च ।

वारुण्या वित्तलामोर्ध्वदिशि मुहृदामुत्तरस्या स्थिरत्य

वामे स्यान्मानवैश्व शिवादिशि निघन वास्तु यश्मप्रवेशे ॥ ४८ ॥

मासनिर्णयो देवशक्त्यमे—

शोको धान्य पञ्चता नि पशुत्व स्वाप्तिर्नैस्व सकर मृत्यनाशम् ।

स्वस्यावाप्ति बहिभातिश्च लक्ष्मी कुर्येच्चैराद्या गृहारम्भकाले ॥ ४९ ॥

वृत्तशतके—

कार्यं श्रावणमार्गशोषसहिते वैशाखमास्यालय
पौषे फाल्गुनसयुते चर्नविधावप्रस्थिते पृष्ठमे ।
याम्योदङ्मुखमाधवृश्चिकतुलागोस्थे रवौ स्याद् गृहं
प्रत्यक् प्राङ्मुखज गृह घटहरी कोटश्च नक्रङ्गते ॥ ५० ॥

वास्तुरत्नावल्या—

घनिष्ठा पचके नैऋत आहतव्य तृणादिकम् ।
आपाढे न च कर्तव्यं बुधैर्गृहनिवेशनम् ॥ ५१ ॥
चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृह कारयेन्नर ।
वैशाखे घहुरत्नानि ज्येष्ठे मृत्युन्तयैव च ॥ ५२ ॥
आपाढे बन्धुवस्त्राणि श्रावणे बहुपुत्रवान् ।
हानिम्भाद्रपदे मासि इति ज्योतिर्विदा विदुः ॥ ५३ ॥
पत्नोनाशमिषे मासि कार्तिके बहुसम्पदः ।
मार्गशोषे शुभं ज्येष्ठं पौषे तस्करता भयम् ॥ ५४ ॥
माघे चाग्निभयं विद्यात्फाल्गुने धनधान्यकम् ।
घनिष्ठापञ्चके नैऋत आहतव्य तृणादिकम् ।
आपाढे न च कर्तव्यं बुधैः पशुगृहम्पुनः ॥ ५५ ॥

वैशाखभावनकार्तिकमार्गफाल्गुनेषु गृहं शुभमन्येषु निषिद्धम् । तत्र गृहभूमौ
सर्पाकारं वास्तु परिकल्प्य तस्य क्रोडे नामौ वास्तुसात खनेत् ।

प्रद्योतनात्पञ्चनगाङ्कसूर्यनक्षत्रपङ्क्तिशमितानि मानि ।

शेते महो नैव गृहं विधेयं नङ्गागवापोखननं न शस्तम् ॥ ५६ ॥

भाद्रादित्रयेषु मासेषु प्राग याम्यवश्चिमोत्तरे ।

त्रिषु त्रिषु क्रमेणैव शेते वै वास्तुपन्नगः ॥ ५७ ॥

वामपार्श्वे यदाशायां भवेच्च वास्तुपन्नगः ।

कुट्याद् गृहपतेर्मृत्यु शिरांस सपोढितोरगः ॥ ५८ ॥

चरणे घननाशश्च पृष्ठो रिपुभयं तथा ।

उदरे सर्वायुसद्धिः पन्नगः कुरुते चिरम् ॥ ५९ ॥

पूर्वभागद्वयं त्यक्त्वा अधोभागद्वयं त्यजेत् ।

मध्ये नामि विज्ञानोयादित्याह च बृहस्पतिः ॥ ६० ॥

शिल्पशास्त्रे—

वेधं पृष्ठाद् गृहे सिंहात् त्रिकं मोनात्सुरालये ।

ईशानतो व्यस्तगत्या पृष्ठस्तस्य शुभावहः ॥ ६१ ॥

कन्यासिंहे तुलायां भुजगपतिमुख शम्भुकोणेऽग्निस्वातं
वायव्ये स्यात्तदस्य तुलिधनुमकने ईशस्वातं वदन्ति ।
कुम्भे मीने च मेघे निर्धृतिदिशि मुख स्वातयाव्यकोणे
चाग्नेः कोणे मुख वै वृषमिथुनगते कर्कटे रक्षसातम् ॥ ६२ ॥

भाद्रपदे शिरः प्राच्या ग्राम्ये मार्गशिरस्त्रये ।

फाल्गुने त्रितये पश्चाद्वास्तोर्गोष्ठत्रये उदक् ॥ ६३ ॥

अथप्राप्ति—

त्रिमले च तथारामे प्रासादे वापि कूपयोः ।

द्रव्याणां स्थापने चैव सिंहादी गणयेद् बुधः ॥ ६४ ॥

नारदः—

यदिह्मुखो वास्तुपुरुष कुर्यात्तदिह्मुख गृहम् ।

वास्तव्यामस्त नाभिस्तस्मादर्वाङ्गुलित्रयम् ॥ ६५ ॥

कुक्षिस्तस्मिन् न्यसेत् कुम्भ पुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥ ६६ ॥

शबमार्षदे—

ऊर्ध्वभागत्रयं त्यक्त्वा ह्यधोभागद्वयं तथा ।

मध्ये नाभिं विजानोयादिति प्राह पराशरः ॥ ६७ ॥

सप्तशलाकालक्षया वास्तुपरले—

शनी स्वाती हरिर्लगे शुक्लपक्षे च सप्तमी ।

शुभयोगे च श्रवणे सप्तसकां कीर्तितः ॥ ६८ ॥

सप्तयोगे भवेद्वास्तु सप्तुत्रो धनिको भवेत् ।

गजाश्वघनसम्पत्तिं परितः स तु सठ्ठरदा ॥ ६९ ॥

वैशाखे श्रावणे चैव मार्गकार्तिकफाल्गुने ।

मासा माह्या वास्तुकार्ये पत्नीपुत्रसमृद्धिदा ॥ ७० ॥

शुक्लपक्षे भवेत्सौख्यं कृष्णे तस्करपोषणम् ।

तस्माद्विचार्य कर्तव्यं यदीच्छेच्छ्रियमात्मनः ॥ ७१ ॥

रिक्तामावास्या पक्षे च वर्जयेत्तिथिपञ्चकम् ।

कुजे रवौ तथा चन्द्रे वर्जयेद्वास्तुपूजनम् ॥ ७२ ॥

द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ।

दशम्येकादशी चैव वास्तुपूजनकर्मसु ॥ ७३ ॥

नाशं दिशन्ति मरुतालिङ्गुलोरलम्ने

मेघेषु घटे धनुषि कर्मसु दीर्घसूत्रम् ।

कन्याक्षये मिथुनके ध्रुवमथलाभं

व्योतिर्बिन्दु कलशसिंहवृषे च सिद्धिम् ॥ ७४ ॥

वास्तुपूजा शनौ श्रेष्ठा गुरो चैव तथा पुनः ।
मध्यमा बुधशुके च शेषा वाराश्च वज्जिताः ॥ ७५ ॥

भीषति —

शुद्धकेन्द्रनिघनग्निरोदये सौम्यवगमनुजोद्गमेपि च ।
सन्निवेश उदितो हि वास्तुन. सूरिभिर्न च चरोदये क्वचित् ॥ ७६ ॥
चित्रा शतभिषा स्वाती हस्त. पुष्यः पुनर्वसु. ।
रेवती रोहिणी मूलश्रवणोत्तरफल्गुनी ॥ ७७ ॥
घनिष्ठा चोत्तराषाढाभाद्रोत्तरपदायुता ।
अश्विनी मृगशिरा च अनूराधा तथैव च ॥ ७८ ॥
वास्तुपूजनमतेषु नक्षत्रेषु करोति यः ।
सम्प्राप्नोति नरो लक्ष्मीमिति प्राह पराशरः ॥ ७९ ॥
छेदनं समग्रं चैव काष्ठादीनान्न कारयेत् ।
श्रवणादौ बुधः षट्के याम्यदिग्गमनं त्यजेत् ॥ ८० ॥

ग्रामवास्तुचक्र क्षीप्रबोधे—

ग्रामस्थ यद्भवेदक्ष तदाद्याः सप्त मस्तके ।
पृष्ठे सप्त हृदि सप्त पादयोः सप्त तारकाः ॥ ८१ ॥
मस्तके च घनी मान्यः पृष्ठे हानिश्च निर्धनः ।
हृदये सुखसम्पत्तिः पादे पर्यटनं फलम् ॥ ८२ ॥

चन्द्रवास्तुचक्रम्—

जन्मत्रिपञ्चशोर्ध्वं च नवपटौ च पृष्ठके ।
दशैकादशहृदये हस्तयोर्द्वयसप्तमी ॥ ८३ ॥
तुर्याष्टद्वादशा पादौ चन्द्रराशिगतेः फलम् ।
शापं सर्वसमृद्धिः स्यात् हृदये सर्वसिद्धिदम् ।
पादे प्रप्रे गते दुःखं हस्ते च शुभदायकम् ॥ ८४ ॥

अथ वृषभचक्रम्—

वास्तुचक्रं प्रवक्ष्यामि स्थापितो वृषभस्तथा ।
यमिन्नृक्षे भवेद् मानुस्नदाद्यत्रोणि मस्तके ॥ ८५ ॥
चत्वारश्चाप्रपादे च चत्वारः पश्चिमे पदे ।
पृष्ठे च त्रीणि ऋक्षाणि चत्वारः कोपदक्षिणे ॥ ८६ ॥
मुखे च त्रीणि ऋक्षाणि चत्वारः कोपवामके ।
पुच्छे च त्रीणि ऋक्षाणि चक्रेति विनिर्णयः ॥ ८७ ॥

अस्य फलम्—

मस्तके वज्रपातः स्यादुत्पातश्चाप्रपादयो ।
 स्थिरत्वं पश्चिमे पादे पृष्ठे चैव धनागमः ॥ ८८ ॥
 दक्षिणे कापलाभः स्यात् तथा पादा निरन्तरम् ।
 दारिद्र्यं ग्रामकोपे स्यात्पुच्छे श्वाभिविनाशनम् ॥ ८९ ॥
 सूर्याक्रान्तं त्यजेत्सप्त तप्तश्चैकादश शुभम् ।
 ततोपि दशश्रृङ्गाणि वास्तुकर्मणि वर्जयेत् ॥ ९० ॥

चण्डेश्वरः—

शुक्लपक्षे भवेत्सौख्यं कृष्णे तस्मिन्तो भयम् ।
 तस्माद्विचार्य कर्तव्यं यदिच्छेत्त्रयमात्मनः ॥ ९१ ॥
 पूर्णिमातोऽष्टमी यावत्पूर्वाग्यं वर्जयेद् गृहम् ।
 उत्तरास्थं न कुर्वीत नवम्यादिचतुर्दशीम् ॥ ९२ ॥
 अमावस्याष्टमी यावत्पश्चिमास्थं विवर्जयेत् ।
 नवम्यादौ तथा द्वादशं यावन्शुक्लचतुर्दशी ॥ ९३ ॥
 ध्रुवः कृष्णायवा स्मृत्या कर्तव्यं वास्तु चार्पणम् ।
 सायाहे तु कृतं वास्तु कर्त्तुं विवर्जितविनाशनम् ॥ ९४ ॥
 महानिशाश्चपि तथा साध्ययोनी च कारयेत् ।
 सायाह्नवर्जं दियसे रात्रौ महानिशा विना ॥ ९५ ॥
 वास्तुकर्मं प्रकर्तव्यं लग्ने शुभनिर्गच्छिते ॥ ९६ ॥

एष विहितफले पूर्वनिरीक्षितभूमौ वास्तुपूजा कृत्वा वत्र स्तम्भनिष्ठातन
 कर्तव्यम् ।

अथ वास्तुपूजा—

हस्तमात्रं खनेत् खातं जलेनैव प्रपूरयेत् ।
 तन्मध्ये पूजयेद् देवं नैवेद्यैर्घृपदादिकैः ॥ ९७ ॥

गग —

पूर्णकुम्भं समारोध्य सयुतं पल्लवादिकैः ।
 गन्धपुष्पादिभिर्लक्ष्मणं श्रासुक्तेन प्रपूजयेत् ॥ ९८ ॥
 इन्द्रादिलोकपालाश्च स्वस्वदिक्षु घटे यजेत् ।
 अष्टौ वसूश्च सपूज्य चतुर्दश च मातरः ॥ ९९ ॥
 अनन्तं वास्तुपुरुषं कूर्मं पृथ्वीं नवग्रहान् ।
 पूजयेद् गन्धमाल्याद्यैर्नागान्ष्टौ प्रयत्नतः ॥ १०० ॥

तत्राच १:—

सुप्तात् स्वकृत पूर्वाभिमुख शुद्धसनोपसृपविश्य ॐ गणान्त्वादि पठित्वा
स्कल्प कुर्यात् । ॐ इत्यादि निविष्णुपूर्वकपुत्रपौत्राद्विज्वनवनवाइनैश्वर्य-
परिपूर्णचिरकालवासस्थितिकामा गृहवास्तुकामाणि सररिवारवास्त्वविदैवतपूजनमद्य
करिष्ये । इति सक्त्य—

ॐ यथा वै स्वमते त्रया विष्णू मृदुस्तथैव च ।

तथाह स्तनयिष्यामि आचन्द्रार्क स्थिरो भर ॥ १०१ ॥

इति मन्त्रेण इष्टमात्रं ज्ञात सन्निवाऽऽन्नगन्धक कलशोपरि दत्त्वा ।

ॐ वास्तोष्मते प्रणिष्णामाह्मन्वावशो अनमोशो भवान् ।

यच्चेमहे प्रणितन्नो जुयस्व द्विपदे श चतुष्पदे स्वाहा ॥ १०२ ॥

अनेन मन्त्रेण घग्नीतब्रह्मेन स्नात प्रयुरयेत् ।

तत्र स्नातमध्ये ओम् सूर्यं इहामन्त्र इह तिष्ठ एषोर्ध्वं ओम् सूर्याय नमः

इति चन्द्रनादिना पूजयेत् । ॐ गणपते इहामन्त्र इहातिष्ठेयावाह्य ततोऽर्वादिभिः
पूजयेत् ।

स्नाततटे कलशं सप्त्याप्य—

ॐ गंगान्ता सरित मन्वां समुद्राश्च मगांसि च ।

सर्वे समुद्रा सरितः सरांसि जम्बू नदा ॥

आगन्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारका ॥ १०३ ॥

इति तीर्थनावाह्य दध्यप्यगवज्जमास्यादिभिः कलशं पूजयेत् । कलशोपरि ओं
चक्षुः इहामन्त्र इह तिष्ठ इत्यावाह्य पूजयेत् । पुष्पमन्त्रस्तु—

ॐ श्रीश्च ते लक्ष्माश्च पत्न्यावहोगत्रे

पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमग्निनौ व्यासतम् ।

इष्णोर्निषाया मुग्ध इषाण

मन्त्रलोहम् इषाण ॥ १०४ ॥

इति नैवेद्यान्तपूजयेत् । तत्र स्थापितकलशपूर्वदेहे—

ओं इन्द्र इहामन्त्र इह तिष्ठ एषोर्ध्वं ओ इन्द्राय नमः । आग्नेयदले—ओं
अग्ने इहामन्त्र इह तिष्ठ एषोर्ध्वं ओम् अग्नये नमः । एव दक्षिणादिषु यम
नैर्ऋत वरुणामुक्त्यैशानन्तपूजयेत् । नैर्ऋतवरुणयोर्मध्ये अनन्त पूजयेत् ।
इन्द्रेशानयोर्मध्ये ब्रह्माण्ड पूजयेत् । स्नातमध्ये ओम् गौरीर्दियोदयमातर इहा
मन्त्र इह तिष्ठ एषोर्ध्वं ओम् गौरीर्दियोदयमातृभ्यो नमः । ओम् अनन्ताद्यष्ट
नागा इहामन्त्र इह तिष्ठ एषोर्ध्वं ओम् अनन्तद्यष्टनागेभ्यो नमः ।

ॐ ह्रीं कुन्दप्रतीकाशनागान्तक महाफण ।

स्थान देहि गृहार्थम्मे गृहाणार्घं नमो नम ॥ १०५ ॥

इति मन्त्रेणार्घन्दत्वा—

ॐ सर्वलक्षणसम्पन्न सर्वेश कमठाधिप ।

स्थान देहि गृहार्थम्मे विष्णुरूपिन् नमो नम ॥ १०६ ॥

इति मन्त्रेण प्रणमेत् ।

ओम् वाचस्पते इहागच्छ इह तिष्ठ । ओम् विष्णो इहागच्छ इह तिष्ठ । ओम्
मर्ग इहागच्छेत्यादि, ओम् वास्तुपुरुष इहागच्छ इह तिष्ठ एषोऽर्घ्यः ओम् वास्तु-
पुरुषाय नमः । चन्दनाक्षतपुष्पगन्धादिनैवेद्यान्वषासांसि ओम् विष्णुरूपाय
वास्तुपुरुषाय नमः । ओम् कूर्म इहागच्छ इह तिष्ठ एषोर्घ्यं ओम् कूर्माय नमः ।
ओम् राहो इहागच्छ इह तिष्ठेत्यादि । ओम् अमन्त इहागच्छेत्यादि । अमन्त
इहागच्छ इह तिष्ठेत्यादि । ओम् क्षत्रवत्त इहागच्छेत्यादि । ओम् परित्रि इहा-
गच्छ इह तिष्ठ ।

आ हिरण्यगर्भे वसुधे शेषस्योपरिशायिनी ।

वसाम्यह तव पृष्ठे गृहाणार्घं परित्रि मे ॥ १०७ ॥

एषोऽर्घ्यं ओम् परित्र्यै नमः । चन्दनाक्षतपुष्पैश्चि संपूजयेत्तथा—

ओं यथाचला गिरिर्भैरवावासमचल कुरु ।

आरोपित गृहस्तम्भ तथा त्वमचल कुरु ॥ १०८ ॥

इदमनुष्ठेयम परित्र्यै नमः ।

ओं शुभे च शुभदे देवि चतुरस्रे महोयसि ।

शुभगे शुभजे देवि गृहे कल्याणि वस्यताम् ॥ १०९ ॥

एतानि पुष्पाणि ओम् परित्र्यै नमः । एतानि ग वधुष्पधूपदीपताम्बूदद्वय-
क्षतसहितवज्रद्वयनैवेद्यानि ओम् परित्र्यै नमः ।

ओं अठ्यङ्गे चाक्षते पूर्णे मूले चाक्षिरस सुते ।

तुभ्य मया कृता पूजा समृद्धि गृहिण कुरु ॥ ११० ॥

इति प्रणमेत् । तत ओ वास्तोष्पते इहागच्छ इह तिष्ठ इत्यावाह—

ॐ वास्तोष्पतेप्रवरणो नत्रधिगयस्फानो सोभिरर्धोर्भावन्दे ।

अजवा समस्ते सख्ये स्यामपि तेव

पुत्रान् प्रतिनो जुषस्व स्वाहा ॥ १११ ॥

इदं पुष्पासनम् ओम् वारतोष्पतये नमः—

ओं वास्तोष्पते सम्मया ससदा

ते सक्षीमहि वरावयामान्तु मत्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरन्नो यूयंस्वते

स्वस्तिभिः सदा नः स्वाहा ॥ ११० ॥

इति प्रणाममन्त्राः ॥ ओं साधिदैवत-सप्त यधिदैवत-त्रिनायकादिपञ्चक-सहित-
रव्यादिनवग्रहा इष्टागन्धर्व इह तिष्ठत, एषोऽर्धः आदित्यादिनवग्रहेभ्यो नमः ।
चन्द्रनाक्षतादिकन्दत्वा क्षयस्येति विसर्जनं सर्वत्र । ओमद्य कृतैव वास्तुकर्मप्रति-
ष्ठार्थं गामेका रुद्रदेवता यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणामहन्ददे । ततो दध्य-
क्षतपाद्मरत्नञ्च बहुवारपरत्नञ्च किञ्चिद्द्रव्यं च गर्ते नि क्षिप्य प्रसिद्धं स्तम्भं निलने
स्थापयेत् । बाह्यगोत्रं भोजये । अथ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यो माघसहितमकुवलि-
न्दद्यात् । तत्र पूर्वस्या दिशि (ओम् अश्वशाहनाय शक्तिमहिताय सूर्यमूर्तये
तेजोऽधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा ॥) ओम् गजवाहनाय शक्तिसहिताय इन्द्र-
मूर्तये देवाधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । आग्नेयाम्—ओं छागवाहनाय शक्तिसहि-
ताय वैश्वानरमूर्तये तेजोधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । दक्षिणस्याम्—ओं महिषवाह-
नाय दण्डहस्ताय शक्तिमहिताय यममूर्तये तेजोधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा ।
नैर्ऋत्ये—ओं गजवाहनाय वज्रहस्ताय शक्तिसहिताय इन्द्रमूर्तये तेजोधिपतये बलिं
गृह्ण २ स्वाहा । पश्चिमे—ओं गण्डवाहनाय शूलचक्रगदाहस्ताय शक्तिसहिताय
विष्णुमूर्तये तेजोधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । वयस्ये—ओं क्षेत्रगालाय मृगवाहनाय
शक्तिसहिताय वायुमूर्तये तेजोधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । उत्तरे—ओं कुबेराय
सपरिवाराय गदाहस्ताय धनुमूर्तये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । ईशाने—ओं वृषभवाहनाय
स्रष्टृबाह्यकपाल त्रिशूलहस्ताय शक्तिसहिताय तेजोधिपतये नमः बलिं गृह्ण २ स्वाहा ।
नैर्ऋत्यवगमयोर्मध्ये—ओंम् पातालक्षेत्रगालाय सहस्रकृपाय द्विसहस्रलोचनाय
वासुकिनागाय शक्तिसहिताय सर्वनागाधिपतये बलिं गृह्ण २ स्वाहा । इन्द्रेयानयो-
र्मध्ये—ओंम् ब्रह्मरूपाय हंसवाहनाय शक्तिमहिताय आकाशवातुम्भकाग्रवत-
रूपाय तेजोधिपतये नमः बलिं गृह्ण २ स्वाहा ।

ॐ भूतानि राश्रसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन ।

ते गृह्णन्तु बलिं सर्वे वास्तु गृहाम्यह पुनः ॥ ११३ ॥

एव दिक्पालेभ्यो बलिन्दद्यात् । एवं वास्तुपूर्वां कृत्वा गृहं कुर्यात् ।

तत्र घरम्—

विस्तारः षोडशांशश्चतुर्हस्तो भवेद् गृहोच्छ्रायः ।

द्वादशभागै नो नो मूमौ भूमौ समस्तासाम् ॥ ११४ ॥

व्यासात् षोडशभागैः सर्वेषां सद्यनां भवेद्विद्धिः ।

यत्काष्ठकाकृतानां ..... तलविकल्पाः ॥ ११५ ॥

गृहेशकरमानेन गुणयेद्दोषविस्तृतिः ।
 तयोर्योगश्च चन्द्रो न वसुभिर्भागमाहरेत् ॥
 शेष चेद्विषमं येषु समश्चेदशुभं मतम् ॥ ११६ ॥
 दीर्घविस्तारसयुक्तं वर्णदण्डप्रमाणतः ।
 मुनिना गुणितं पिण्डं वसुभिर्भागमाहरेत् ॥ ११७ ॥
 प्रथमे नोषजातोना क्षुधा शोकाग्निनाशनम् ।
 द्वितीये चर्मवारस्य शुभकर्मसु शोभनम् ॥ ११८ ॥
 तृतीये विप्रविद्ययातो भ्रमि तो याति निश्चितम् ।
 चतुर्थे शूद्रसख्यातो बहुपुत्रकुटुम्बक ॥ ११९ ॥
 पञ्चमे स्तेक्ष्णतातो राजा या शानवज्रभ ॥
 षष्ठे योगी च सम्भूतो नर्धनो व्याधिसयुत ॥ १२० ॥
 सप्तमे गोपविद्यातो बहुगोभिर्धनाढ्यक ॥
 अष्टमे क्षत्रियश्चैव युद्धं कलहमयुतम् ॥ १२१ ॥

वास्तुशास्त्रे—

भूदैर्घ्यं परिणाहकं द्विगुणितं यस्वग्निरनन्दाष्टकै
 र्नागाष्टाधिशरतुभिश्च गुणितं भक्तावशेषं क्रमात् ।
 मासं षड्विंशति च दन्तितिर्यचलभं व्यातिस्तुरगैर्महै
 स्वर्तायास्तिथिवारभानि च तथा योगाश्च वर्णांशका ॥ १२२ ॥

रिक्ताकुहवज्जितास्तितयसो ग्राह्या इति ग्रन्थांतरोक्तिः ।

वशिष्टः—

सूर्यो वाररराश्यशः सदा बद्धिभयप्रदा ।
 शेषमहाणां वाराशां कर्तुं रिष्टार्थसिद्धिदा ॥ १२३ ॥

वज्रिद्वन्द्वौ—

गृहस्य तत्पतेस्त्वेकं विष्णुं चेन्निधनपदम् ।
 धनक्षयं तृतीयर्धे पञ्चमर्धे यशक्षयः ॥
 आत्मक्षयं सप्तमर्धं करोत्येव हि वर्तमानम् ॥ १२४ ॥

गृहनक्षत्रविशेषो दीपिकायाम्—

प्रत्यर्का दक्षिणगृहयोर्ऋक्षं विषाद्विदिक्षु दहनादि ।
 भूधोत्तरयोर्गृहयोरधिन्यादीनि भानि स्युः ॥ १२५ ॥

रत्नकोषे—

क्षेत्रफले गजगुणिते खयमदमाभाजिते भवत्यायुः ।

आयुषि पञ्च वेभक्ते क्रमान्महाभूतविशेषः ॥ १२६ ॥

व्यवहारोद्यमे प्रक्षारान्तरेणोक्तम्—

सूर्योष्टमिर्विनिहतो भवनस्य बन्धो

नाक्षत्रमिष्टमिह शुभशरं तु निम्नम् ।

एकोरुत रसनिशाकरपक्षमुक्तं

शेषन्ततो भवति तस्य गृहस्य पिण्डः ॥ १२७ ॥

गृहभूमिसमाहतपिण्डपद वसुलोचनरन्ध्रगजैर्गुणितम् ।

रविभूधरभूधरयोगद्वतं द्रविणव्ययवन्धमसंकलितम् ॥ १२८ ॥

बादरायण—

विस्तारगुणित दैर्घ्यं गृहक्षेत्रफल भवेत् ।

तत्पृथग्वसुभिर्भक्तं शेषमायो स्वजादिकः ॥ १२९ ॥

अष्टनिम्नक्षेत्रफले भवते शेषमत्रमम् ।

भेष्टमक्ते व्ययः शेषमायादृष्टो व्ययः शुभः ॥ १३० ॥

गर्ग—

गृहनामाक्षर क्षेत्रफलं व्ययपुतं हरेत् ।

त्रिभिः शेषाशको द्वयो द्वितोयोत्र मृतिप्रदः ॥ १३१ ॥

त्रिभिस्त्रिभिर्वैशमनि कृत्तिकाशैरुच्छेषभूतास्त्रिधमातिशोकः ।

शत्रोर्भयं राजभयं च मृत्युः सुखप्रवासश्च नवभेदाः ॥ १३२ ॥

गृहिणां यत् नक्षत्रं यन्नक्षत्रगृहस्य च ।

चमयोरपि यत्नेन त्रिकोणं परिवर्जयेत् ॥ १३३ ॥

निगिद्धेष्वपि कालेषु सानुकूले शुभे दिने ।

तृणकाष्ठगृहारम्भे मासदोषो न विद्यते ॥ १३४ ॥

द्वात्रिंशद्वस्तु विस्तोर्णं भवेद् ब्राह्मणमन्दिरम् ।

प्रत्येकं क्षत्रियादौनां चतुर्द्वस्तुविहो नकम् ॥ १३५ ॥

वस्त्रादिशरावाणांश्चैच्छायतन्त्रोभयोरपि ।

वर्धितैर्विषमैर्द्वस्तुव्ययविशुद्धये ॥ १३६ ॥

यत्र दण्डान्मिते क्षेत्रे तत्रायो हस्तसम्मिताः ।

क्षेत्रालाभे तु तत्रैव प्रमितः स्यादिहाहुलैः ॥ १३७ ॥

अगुलैर्द्वस्तुमिते क्षेत्रे सोहुलैस्त्वदलाभतः ।

पादैर्वाय धनैर्वापि मासः क्षेत्रानुसारतः ॥ १३८ ॥

गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिवरेण वा ।
 देवतानाञ्च घिष्ण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ॥ १३९ ॥
 ईशानान्ते च दिग्भागोपान्यादि क्रमशः स्थिताः ।
 अन्योन्याभिमुखा ह्येते विज्ञेया वास्तुस्मरणि ॥ १४० ॥
 ध्वजे चैवायंलाम. स्याद्घूम्रे सन्तापनित्यता ।
 सिंहे च त्रिपुञ्जा भोगाः शुनि स्यात्कलहो महान् ॥ १४१ ॥
 वृषभे घनधान्यश्च सरे वै दुष्टवित्तता ।
 गजे भद्राणि पश्यन्ति ध्वाक्षे तु मरणं भवेत् ॥ १४२ ॥

तथा च—

ऐन्द्रया हि ध्वजसंस्थानमाग्नेय्यां घूम्र एव च ।
 दक्षिणया स्थितः सिंहो जैश्रुत्या इतो तथैव च ॥ १४३ ॥
 वारुण्यां वृषभस्थानं वायव्या स्वर उच्यते ।
 उत्तरेण गजस्थानमीशान्या ध्वाक्ष एव च ॥ १४४ ॥
 स्वस्वस्थानच्युतानाम्तु तन्निबोध यथाक्रमम् ।
 ध्वज स्वस्थानतः श्रेष्ठो गज सिंहस्तथैव च ॥ १४५ ॥
 वृष सिंह गजश्चैव ऐदराद्रेतास्रयो ।
 द्विपश्चैव प्रयोक्तव्यो वापी कूपतडागके ॥ १४६ ॥
 भासने योजयेत् सिंहं शयने च मतङ्गनम् ।
 वृषभं भोजने पात्रे ध्वज क्षत्रेषु योजयेत् ॥ १४७ ॥
 शेषांस्तु योजयेन्नित्यमशुभा. क्रूरकर्मसु ।
 अग्न्यागारेषु सर्वेषु ये चाप्यग्न्युपजीविनः ॥ १४८ ॥
 घूम्र वै योजयेत्तेषु श्वानत्वे श्लेच्छयोनिषु ।
 सरो वैश्यजने योऽग्नौ ध्वाक्ष सत्थकुटुम्बिषु ॥ १४९ ॥
 वृष सिंह गजश्चैव प्रासादस्थिरमन्दरे ।
 गृहस्य स्वमुखा श्रेष्ठा मध्यमास्तु पराङ्मुखाः ॥ १५० ॥
 सेन्यसेवकयोश्चैव गृहत्स्वामिनोरपि ।
 परस्परं मित्रयोश्च एकनाहो प्रशस्यते ॥ १५१ ॥
 आयविरुद्धे भवने न सुखं पट्कोष्ठके भवेन्मृत्युः ।
 निधनं द्विद्वादशगे त्रिकोणगेऽपत्यहानि. स्यात् ॥ १५२ ॥
 निधनं सप्तमतारे पञ्चमतारे यशोहानि. ।
 विपदस्तुतोयतारे च मार्शके गृहपतेर्मृत्युः ॥ १५३ ॥

चण्डेश्वरः—

व्यासेन गुणितं दैर्घ्यमष्टमिश्च विभाजितम् ।
यन्त्रेण स भवेदायं प्रोक्तो नामभिरष्टभिः ॥ १५४ ॥
एको घजो द्वयं घूम्रस्त्रिक सिंहः प्रकीर्तितः ।
चतुष्क सारमेयस्तु पञ्चको वृष उच्यते ॥ १५५ ॥
षष्ठः सरो विनिर्दिष्टः सप्तमश्च गजो भवेत् ।
अष्टको वायव्यं प्रोक्तो ह्यायनामविनिर्णयः ॥ १५६ ॥
देन्द्रोद्दिशः समारभ्य प्रदक्षिणविधानतः ।
अष्टासु दिक्षु बान्धव्या कमेणायध्वजादिजाः ॥ १५७ ॥

विश्वकर्मणि—

ध्वजे प्रतीचीमुखमप्रजानामुदङ्मुखं भूमिभृतान्तु सिद्धे ।
धृषे विशां प्राग्गन्धनं गजेषु शुद्धस्य याम्पायनसामनन्ति ॥ १५८ ॥
एका चेदक्षिणा शाला द्वे चेदक्षिणपश्चिमे ।
तावत्पूर्वान्न कुर्वात यावन्नाक्षरतो भवेत् ॥ १५९ ॥
वेधत्यागाय शालामां दशहस्तमिहान्तरम् ।
आयते गुणिते दैर्घ्ये वसुभिर्भागमाहरेत् ॥
उद्धते तु समत्याज्यं विपमे शोभनं गृहम् ॥ १६० ॥

अथ द्वापणि—

चतुष्षष्टिपदे चास्त्री शङ्करादिदिशः क्रमात्
प्रदक्षिणमिहागम्य द्वाराणां फलमुच्यते ॥ १६१ ॥
अनलभयं स्त्रीजन्म प्रभूतधनता नरेन्द्रया लब्धम् ।
क्रोधपरताऽनृतत्वं क्रौर्यं चौर्यञ्च पूर्वण ॥ १६२ ॥
अल्पसुतत्वं प्रेक्ष्य नोचत्वं भक्ष्यपानसुतवृद्धिः ।
रौद्र सुवर्धनमधनं सुतचौर्यघ्नञ्च याम्ये स्यात् ॥ १६३ ॥
सुतपीडाः रिपुवृद्धिर्धनसुतलाभः सुतार्थफलसम्पदः ।
धनसम्पन्ननिभयं धनक्षयो गोग इत्यपरे ॥ १६४ ॥
धनघन्धौ रिपुवृद्धिर्धनसुताभः समस्तु गुणसम्पत् ।
पुत्रघनप्राप्तिर्वैरं सुनेषु दोषाः स्त्रिया नैऋत्यम् ॥ १६५ ॥
प्रागादिङ्कुभां नाया यथासंख्यं प्रदक्षिणम् ।

मेयाद्या राशयो ह्येयास्त्रिरावृत्तिपरिक्रमात् ॥

वास्तुलदय प्रदयामि यथा रुद्रेण भाषितम् ॥ १६६ ॥

गन्धर्वगो—पूर्वे वसति तदा लोचपूजितो भवति । आग्नेय्या महा-
कन्दल दक्षिणे घटुलाभ । पश्चिमे मृगुभय, वायव्ये राजपूजा । उत्तरस्या
सामान्यम् ऐशान्या महालभ ।

विहालवर्गो—पूर्वे सुखसम्पद । आग्नेय्यामश्वकगिलाभः । दक्षिणस्या
कन्दलम् । नैऋत्या गोमहिषाढाभ । पश्चिमे हि मरणम् । वायव्या सुख-
सम्पद । ऐशान्या वस्त्रलाभ । उत्तरे धनलाभ ।

सिखगो—पूर्वे लाभ । आग्नेय्या लाभ । दक्षिणे दोर्घक र्यसिद्धि ।
नैऋतौ घटुसम्पत्ति । पश्चिमे अर्थक्षति । वायव्ये शुभम् । उत्तरे वस्त्र-
लाभ । ऐशान्या राजपूजा ।

श्वर्गो—पूर्वे मरणम् । आग्नेये अपवाद । दक्षिणे शत्रुभयम् । नैऋत्ये
सुखम् । पश्चिमे अग्निभयम् । वायव्ये सबलाभ । उदीच्या व्याधि ।
ऐशान्या राजपूजा ।

नागवर्गो—पूर्वे मृगु । आग्नेय्या शत्रुभयम् । दक्षिणे कन्दलम् ।
नैऋत्ये मित्रलाभ । पश्चिमे भयम् । वायव्ये अन्नोत्पत्ति । उत्तरे
तुरगलाभ । ऐशान्या धनलाभ ।

मूषकवर्गो—पूर्वे धनम् । आग्नेय्या देशान्तरगमनम् । दक्षिणे मृगु
भयम् । नैऋतौ मरणम् । पश्चिमे अग्निभयम् । वायव्ये करितुरगलाभ ।
उत्तरे रोगशोको । ऐशान्या मित्रलाभ ।

गजवर्गो—पूर्व सुखम् । आग्नेये दुःखम् । दक्षिणे राजभयम् । नैऋतौ
श्री सुखम् । पश्चिमे शत्रुभय कन्दन च । वायव्ये लाभ । उत्तरे
राजपूजा ।

अथ वर्गव्ययनम्

शीप्रबोधे—

अवर्गो गरुडो ह्येयो विहाल स्यात्कवर्गक ।

चवर्गो सिंहनामा स्यात् टवर्ग कुरकुर स्मृत ॥ १६७ ॥

सर्पाख्य स्यात्तवर्गोपि पवर्गो मूपको मत ।

यवर्गो गजनामा स्यात्शवर्गो मेघ उच्यते ॥ १६८ ॥

स्ववर्गो द्विगुण कृत्वा परवर्गेषु सयुतम् ।

अष्टमिश्च हरेद्भागं योऽधिक स ऋणो भवेत् ॥ १६९ ॥

गृहचिन्तामणौ—

यद्गृहद्वयमुनेशदिङ्जितमसौ ग्रामः शुभो नामभात्
 स्वं वर्गं द्विगुणं त्रिघाय परवर्गाढ्यं गजैः शेषितम् ।
 काकिण्यस्त्वनयोश्च तद्विवरते यस्याधिकाः सौर्यदो-
 य द्वारं द्विजवैश्यगृहद्वयगशीना हितं पूर्वतः ॥ १७० ॥
 गरुडोऽष्टशरो ज्ञेयो त्रिबालोऽश्वशरः स्मृतः ।
 पटशरः केसरी प्रोक्तः शुनहा चाश्वसन्मितः ॥ १७१ ॥
 अहिः सप्तशरश्चाथ मूषको रूपसन्मितः ।
 गजश्चाग्निशरश्चाथ द्विशरो मेव उच्यते ॥ १७२ ॥
 ग्रामनामदिशाश्चैव शरानेकत्र योजयेत् ।
 वसुभिश्च हवेद्भाग शेषं ग्रहदशा भवेत् ॥ १७३ ॥

दशाफलम्—

रवेर्भयं विघोर्हपं कुजे उत्पान एव च ।
 बुधे च बन्धुप्राप्तिः स्याद् गुरो मासस्य वृद्धयः ॥ १७४ ॥
 शुके मिष्टान्नमोजो स्यान्मृगो कलह एव च ।
 राहौ च मरणं ज्ञेयमेव ग्रहदशाफलम् ॥ १७५ ॥

वास्तुशास्त्रे—

यावद्गृहक्षं गणयेत्सुधिष्यात्तावद्विभक्तं नवभिश्च शेषाः ।
 बुधैस्तृतीया सफला त्रिबर्ग्या या पञ्चमी सप्तमिका न यस्ता ॥ १७६ ॥
 धिष्यातोद्ग च सप्तमः क्रमतया बहेस्तु पूर्वदितः
 सृष्ट्या तानि भवन्ति यत्र गृहमात्तत्र चन्द्रो भवेत् ।
 हानिं पृथगतः करोति पुरतस्त्ययुक्षति चन्द्रमा
 पादरे दक्षिणरामके शुभकरोमे मूष देवामयोः ॥ १७७ ॥
 ग्रीनिः स्यात्सप्तमसप्तमी न दशमी चैकादशी शोभना
 दारिद्र्यं युगला करोति मरणं पत्नी कलिं पञ्चमी ॥ १७८ ॥

द्वारे शास्त्रम्—

नवभागं गृहं कुर्यान् पञ्चभागं च दक्षिणे ।
 त्रिभागं वामतः कृत्वा शेषद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ १७९ ॥
 दैव्यं नवांशपदमत्र दैव्यंद्वारं शुभं स्यात्त्रिचतुर्थभागे ।
 चतुर्थशेषे दिशि दक्षिणस्यां पञ्चाशत्पञ्चमके तथोदकः ॥ १८० ॥

अथ द्वारफलम्

तत्र वराह —

मार्गतककोणधूपस्तम्भभ्रमद्विद्धमशुभ द्वारम् ।
 उन्द्धायाद् द्विगुणमिता त्यक्त्वा भूमिन्न दोषाय ॥ १८१ ॥
 रस्याविद्धद्वार नाशाय कुमारदोषद् तम्भा ।
 कोणद्वारे शोको व्ययाम्बुनिम्नविणि प्रोक्तम् ॥ १८२ ॥
 धूपेनाप सारो भजति नाशश्च देवताविष्टे ।
 मत्तभेन म्नादोषा कुलनाशा मह्यणाभिमुखे ॥ १८३ ॥
 उन्माद् भयमुद्धपाटिते तथा पिहिते स्वय कुलनाश ।
 मानाघिभ्यः पशुभ्यः दस्युभ्यः व्यसनद् नो म् ॥ १८४ ॥
 द्वार द्वारस्थोपर यत्तन्न शिवाय सकृद यद्य ।
 आध्यात क्षुद्रयद् कुण्ड कुलनाशन भजति ॥ १८५ ॥
 पादापरमातिषोदितमन्तर्वितत भवेद्भावाय ।
 बाह्याक्षिते प्रकाशो विम्बने दस्युभिः शोका ॥ १८६ ॥
 मूलद्वार नान्यैर्द्वारैर्गमिमन्दधौ तरुण्या ।
 घट कठपत्रविचिन्वितात् ॥ १८७ ॥

मुहूर्तविस्तारणी—

कुम्भेऽर्के काल्पुने प्रागपरमुखगृह आश्विने सिंहकक्ष्यो
 पौषे नके च याम्योत्तरमुखसदन गोऽजगेऽर्के च रावे ।
 मार्गे जूलाहिगे सद्भुवमृदुवरुणस्यातिस्त्रयपुष्पै
 सूतीगेह वदित्वा हरिभविधिभयोस्तत्र रास्त धवेश ॥ १८८ ॥
 स्नानाग्न्यापाशयनस्तत्रभुजश्च घाम्य
 भाण्डारदैस्तगृहाणि च पूर्वत स्यु ।
 तन्मध्यतस्तु मथनाभ्यपुरीषविद्या
 भ्यासारयोदनरतौषधसर्वधाम ॥ १८९ ॥
 प्राग जीवशनिज्ञसोमभृगुना वेदमप्रवेशे शुभा ॥ १९० ॥

स्वर्गं गृहपतेर्जं म लग्नं च मराशर्वा यन्मुख गृहमवति तदिद्वारमेव निविद्धे
 प्रवेश । तथा च भागवराजो—

पराशर —

यदिहमुत्ते मन्त्रेण तद्द्वारक्षेपि तन्निद्धये ।
 नन्दाया दक्षिण द्वार भद्राया पश्चिमं तु ।
 त्रयायामुत्तरद्वार पूर्वाया पूर्वतो विरोत् ॥ १९१ ॥

अथ प्रवेशकान्ने मावफगानि

मीरतिः—

केन्द्रच्छिद्रव्ययैः शुद्धैः क्रूरैः पटङ्गायनैर्गुरौ ।
लग्ने मृगौ वा केन्द्रे वा स्थिरप्रामोदये विशेत् ॥ १९२ ॥

दैवश्रमनोदरे गृहारम्भकाल एव गृहीतः ।

तदुत्तम्—

गृहारम्भोदितैर्मसैषिष्यैर्वा रैर्विशेद् गृहम् ।
विशेत्सौम्यायने हर्म्यं तृणागारस्तु सर्वदा ॥ १९३ ॥

अथ गृहप्रवेश वचमाह

महेश्वरः—

कृत्वाद्वा वास्तुपूजां जलभृतफलार्शं ब्राह्मणान्स्वाप्तोक्तं
वामं कृत्वाथ कार्थो नवनरभवने सोरणाद्वये प्रवेशः ॥ १९४ ॥

वशिष्ठाः—

कृत्वा शुक्लं पृथुतो वामतोक्तं
विग्रान्पूज्यानप्रतः पूर्णकुम्भम् ।
हर्म्यं रम्यं सोरणसगितानैः
स्त्रोभिः स्नाथो गीतवाद्यैर्विशेत् ॥ १९५ ॥

वामरविः मुहूर्तवन्तामणौ—

वामो रविर्मृत्युसुताधेलाभतोऽर्के पञ्चमे प्राग्बह्नादिमन्दिरे ।
पूर्णातिथौ प्राग्बदनं गृहे शुभा नन्दादिके याम्यजलोत्तरानने ॥ १९६ ॥

विश्वकर्मा—

लग्नात्प्रागादितो दिक्षु द्वौ द्वौ राशी नियोजयेत् ।
एवमेकं न्यसेत्कोणे सूर्यं वामे त्रिचिन्तयेत् ॥ १९७ ॥

कुम्भचक्र मुहूर्तचिन्तामणौ—

वक्त्रे भूरविभात्यवेशसमये कुम्भेग्निदाहः कृता
प्राच्यामुद्रसनं कृतायगगता लाभः कृताः पश्चिमे
श्रोत्रेदाः फलिरुत्तरे युगमिता गर्भं दिनारो सुदे
रामात्यैयमतिः स्थिरत्यमनलाः कण्ठे भवेत्सर्वदा ॥ १९८ ॥

विद्यामाधवे—

सूर्यस्थितर्क्षात्कलशाय भानामेकं मुखे दिक्षु चतुष्टयानि ।

गर्भे चतुष्क त्रिव्यन्तु कण्ठे गुदे त्रिक स्थापनचक्रमेदत् ॥ १९९ ॥

मुखे तु स्वामिनो मृत्युः पूर्वोदसनं भवेत् ।

दक्षिणे चार्चलाभाय पश्चात्सन्ततिदृष्टये ॥ २०० ॥

उत्तरे हानिरोगी च गर्भे गर्भविनाशकृत् ।

कण्ठे श्रियमवाप्नोति गुदे धनविनाशनम् ॥

प्रवेशे नगरादीनाञ्चक्रमेतद्विलोकयेत् ॥ २०१ ॥

इति कृतितत्त्वे गृहप्रवेशप्रकरणम्

अथ मिश्रप्रकरणम्

तत्र भूषणेश भीषरीये—

तिष्ठोत्तरापवनरौद्रमवानुराधा-

वित्रायंसेषु वृषवृश्चिककटेषु ।

भद्रां विहाय नवमी कुत्रजोयचन्द्र

सौम्योदयाशद्विषेपु विशोद्धतित्रीम् ॥ १ ॥

पौषादित्युत्तरार्कामरगुरुविधुषु ज्ञार्कशुकेदुबारे

रिक्तां छिद्राञ्च पर्वोण्डुदयमपि विहस्य प्रवृद्धे शशाङ्के ।

कृत्वारम्भं विदध्यद् शपटृपमृदुककर्कटेषु प्रसन्नः

स्नात्वा सम्भूज्य धात्रीं जलकुसुमफलैर्दोहनैर्मन्त्रपूतैः ॥ २ ॥

विष्वेश्वर-

प्राज्ञोत्तरप्रवणत्रायुशशाङ्कपौष्ण-

मूले पुनश्चंसुकरे कृपिर्मं कुर्यान् ।

बारे सिते गुरुबुधे च तिथाश्रिते

कन्याधनुर्मिथुनवृश्चिकमीनश्वने ॥ ३ ॥

राजमास्ये—

श्रद्धेपूत्तरपौष्णवैष्णवमघामूलानुराधाशिवनी

प्राजापत्यरुद्रद्विदेवतगुरुप्राणेशपादेषु च ।

निर्दोषैर्धूपभैर्हस्तैश्च सुमनोमान्ताभिरभ्यर्चितै-

र्दस्वा क्षेत्रपतेर्वलिं हलधरः क्षेत्रं ततः कर्पयेत् ॥ ४ ॥

रत्नावली—

शस्तेषु चन्द्रतारेषु शुचिः शुक्लेन वाससा ।

स्नात्वा गन्धैश्च पुष्पैश्च पूजयित्वा विधानतः ॥ ५ ॥

पृथ्वी च प्रदस्युक्तां पूजयित्वा प्रजापतिम् ।

अग्निम्प्रदक्षिणोक्त्य दायते भूरिदक्षिणा ॥ ६ ॥

फालानां वनकैः स्पृष्ट्वा घुरीणवृषमान्यसेत् ।

उत्तराभिमुखो भूत्वा स्त्रीरेणार्घं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥

तत शुभकर श्रीमान् कृषिकर्म समारभेत् ।
 वर्जयेद् भग्नशृङ्गं च सुभगं च वज्रयेत् ॥ ८ ॥
 विषल छिन्नलागूलं क्षपिलं वृषभन्तभा ।
 हलप्रवाहणं कार्यं नोरुग्निर्वृषकर्पकैः ॥ ९ ॥
 हलादिभिर्दण्डैः क्षेमं कुट्टदैर्न शुभं भवेत् ।
 वृषभा यदि युद्धयन्ते तस्य विघ्नप्रदम्भवेत् ॥ १० ॥
 तामात्सर्वप्रयत्नेन निर्विघ्नं कृषिं कारयेत् ।
 एका जघकरी रेखा तृतीया सुखवृद्धिदा ॥ ११ ॥
 पञ्चमी या भवेद्रेखा बहुशस्यफला हि सा ।
 अत ऊर्ध्वं न चतुर्थ्य महद्दुष्टं तदा भवेत् ॥ १२ ॥
 सम्पूज्याग्निं द्विजं देवं दुर्याद्धलप्रवर्तनम् ।
 हेमनिघृष्टफालाग्रं च्छिन्नरेखाम्न कारयेत् ॥ १३ ॥
 स्मर्त्तव्या वसवः शुक्रः पृथुरास सचन्द्रमा ।
 पराशरो वरुणभद्रश्च सव्यविघ्नोपशान्तये ॥ १४ ॥
 हले प्रवाह्यमाने च कृष्णं उत्पद्यते यदि ।
 गृहिणी म्रियते तस्य ततोऽग्नेश्च भयम्भवेत् ॥ १५ ॥
 ईषाभङ्गे भवेत्कष्टं सशयो जीवितस्य च ।
 वृषिनाशो यूषभङ्गे समीरे म्रियते सुख ॥ १६ ॥
 योषभगो च सञ्जाते सस्यहानिश्च जायते ।
 हले प्रवाह्यमाने तु गीरेकं प्रपतेद्यदि ॥ १७ ॥
 प्रपतेद्युक्तशस्त्रस्तु बन्धनं सप्रयच्छति ॥
 श्वगतिसाररोगेण कृषिभगं समादिशेत् ॥ १८ ॥
 प्रवाहे युत्तमात्रे तु ततो गौ स्वप्नते यदि ।
 रसे लीढे नदयन्ति तदा सस्यञ्चतुर्गुणम् ॥ १९ ॥

हलप्रवाहनश्रवणाद

नारद —

मृदुघ्नः पक्षिप्रचरे विशाखापितृभेषु च ।
 हलप्रवाहं प्रथमं विदध्यान्मूलभे वृषे ॥ २० ॥
 धीपति —

मृदुघ्नः पक्षिप्रचरेषु मूले मघान्निशाखासहितेषु भेषु ।
 लप्रवाहं प्रथमं विदध्यान्नोरोममुष्णान्नितसौरभेयैः ॥ २१ ॥

कथय —

गुरो लभनगते शुक्रे घडिन्याप्योदये विधौ ।
शस्ना कृषिक्रिया तत्र दुर्बलै नूरसेवरै ॥ २२ ॥

ज्योति साक्षागरे—

मेपलग्ने पशून् हन्ति रुकटे जलज भयम् ।
सिद्धे शस्यभय ज्ञेय तुलाया हलसक्षय ॥ २३ ॥
भकरे शस्यनाश स्याद्गुम्भे चौरभय भवेत् ।
हन्त्यष्टमी धलीवर्दान् नवमी शस्यधातिनी ।
पद्मी च कीटजननी पशून् हन्ति चतुर्दशी ॥ २४ ॥
चतुष्पामपि इदमेव कल्पयेत् ।

इत्थममाह नारद —

हलादी वृषनाशाय मत्रय सूर्यमुक्तभत् ।
अग्रे ऋक्षत्रय लक्ष्म्यै सौर्य पाश्वर्य पञ्चके ॥ २५ ॥
शूलत्रयेपि नवके नरणायाण्यपञ्चकम् ।
त्रिधै पुच्छे त्रय भेष्ट स्याद्द्वे लाङ्गले शुभ ॥ २६ ॥

वशिष्ठ —

अरुंगतागतसस्थ भत्रितय नेत्रमुभयतस्त्रिष्टम् ।
षोडशधिष्य नरक शिष्टमनिष्ट च लाङ्गले चक्रे ॥ २७ ॥

कथय —

त्रिपद्मेषु नवर्षेषु सप्तस्पर्ध्विभक्तभात् ।
हानिर्द्वि चतुर्मृत्युर्लक्ष्मीप्राप्तिर्यथाक्रमत् ॥ २८ ॥

अथ बीजोक्ति, रत्नमालायाम्—

हस्ताश्विपुष्योत्तररोहिण्यो वित्रानुराधामृगरेवतीषु ॥
स्वाती धनिष्ठासु मघासु मूले बीजोक्तिरुत्कृष्टफला प्रदिष्टा ॥ २९ ॥

वशिष्ठ—

षाट्द्वये कोणापर्वतपुष्ये हस्तत्रये ध्रुवत्रयेषु ।
पौष्णे धनिष्ठात्रयवाश्विनोषु बीजोक्तिरुत्कृष्टफला प्रदिष्टा ॥ ३० ॥

नारदः—

मृदुध्रुवक्षिप्रभेषु पितृवायुवसुधेषु ।
समूहभेषु बीजोक्तिरुत्कृष्टफला प्रदिष्टा ॥ ३१ ॥

राधमातृष्टे—

रवौ रौद्राद्यपादस्थे भूमे सजायते रज ।
तस्माद्दिनत्रय तत्र घोषवाप परित्यजेत् ॥ ३२ ॥

अथ बीबीसिचक्रम्

नारदः—

भवेद्भग्नितय मूर्ध्नि धान्यनाशाय राहुभान् ।
गले त्रयं कज्जराय वृद्धौ द्वादश चोदरे ॥ ३३ ॥
निस्तुण्डरम्य लागूले मचतुष्टयमोरितम् ।
नाशो घटि पक्षके स्याद्बीजोप्ताविति चिन्तयेत् ॥ ३४ ॥

इले विद्येयः मत्स्यपुराणे—

हलकृष्टेऽथवा देशे सर्वघोजानि बापयेत् ।
त्रिपञ्चसप्तरात्रेण यत्र रोहन्ति तानपि ॥ ३५ ॥

स्वरोदये—

लाङ्गलदण्डिकायूपयोक्त्रद्वयसमन्वितम् ।
दण्डिकादि लिखेद्भानि दिनेशाक्रान्तभादित ॥ ३६ ॥
दण्डिकाहलयूपाना द्विद्विस्थाने त्रिक त्रिकम् ।
योक्त्रयोश्च त्रिकरूपैव मध्ये पञ्चाप्रके द्विकम् ॥ ३७ ॥
दण्डस्थे च गवा हानिर्यूपस्थे स्वामिनो भयम् ।
लक्ष्मीर्लाङ्गलयोक्त्रादी क्षित्रारम्भदिनर्क्षके ॥ ३८ ॥
वृषाकार लिखेत्तत्र सर्वावयवसम्पुतम् ।
लिखित्वा विन्यसेद्भानि वृषनामर्क्षपूर्वकम् ॥ ३९ ॥
मुखाक्षिरुणंशीर्षेषु शृङ्गे स्कन्धे द्विक द्विकम् ।
त्रीणि पृष्ठे द्वय पुच्छे अष्टौ पादोदरे द्विकम् ॥ ४० ॥
हलप्रवाहवद्बीजप्रारम्भादिदिनर्क्षकम् ।
यदङ्गेषु स्थितो यस्माद्वक्ष्ये सर्वं शुभाशुभम् ॥ ४१ ॥
आस्ये हानिर्मुपे नेत्रे कर्णे भिक्षादन तथा ।
शीर्षे धृतिस्तथा शृङ्गे सौख्यं तन्त्रे च महलम् ॥ ४२ ॥
पृष्ठे कष्टं शुभस्पुच्छे भ्रम पादे सुखं हृदि ।
चक्रयोग द्विकप्रोक्तं वृषचक्रफलं शुभैः ॥ ४३ ॥

चन्द्रिकायाम्—

पूर्वाग्निवाम्यफणिचित्रशिवायभेषु
रिक्ताष्टमीविगतचन्द्रविधिं विहाय
द्वयङ्गालिगोसमुदये विकुजार्किवारे
शस्तेन्दुयोगकरणेषु हलप्रवाहः ॥ ४४ ॥

हलप्रवाहचदूरीषवपनविधिः—

पेशान्या पुष्पनैवेद्यै क्षेत्रपालैश्च पूजयेत् ।
सालकारो हलधर सग्भिश्च पूजितं हलम् ॥ ४५ ॥
दध्याङ्गमधुभि श्रेष्ठ फलाग्र च प्रलेपितम् ।
कपे प्रवर्तयेत्प्राज्ञो नूतनेन हलेन च ॥ ४६ ॥
हस्ताश्विनोऽयचन्द्रेषु मङ्गलेन्द्रविष्णुवारुणे ।
वायव्येन्द्राग्निभे चैव रोहिण्यामुत्तरासु च ॥ ४७ ॥
धारे जीवेशशुके च सोमे हितकरे तथा ।
युग्मद्वित्रीषमोनेषु शस्ते स्यान्नोजवापनम् ॥ ४८ ॥

देवक —

गुरुमोमसूर्यशुक्रां क्षेम्या सम्प्रत्करा शुभा ।
बुधार्कभूमिपुत्राश्च न मयन्ति फलप्रदा ॥ ४९ ॥
गोस्त्रीमन्मथमोनेषु शस्यं सम्पद्यते महत् ।

बीजवपने विशेषः—

हेमवारिविलिप्तस्य धोजस्योन्नयतः शुचिः ।
इन्द्रश्चित्ते समाधाय स्वयं धोजत्रयं वपेत् ।
प्राङ्मुख्यं कलशं गृह्य इमं मन्त्रमुदोत्येत् ॥ ५० ॥
ॐ त्वं वै वसुन्धरे सीते बहुशस्यफलप्रदे ।
नमस्ते मे शुभं नित्यं कृपि मेघां शुभं कुरु ॥ ५१ ॥

हारीत —

अष्टागवं धर्म्यहलं पङ्कजं जीवितार्थिन ।
चतुर्गं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मपातिनाम् ॥ ५२ ॥
अहं पूर्वे द्विपामे च घुर्घ्यानां वहनं स्मृतम् ।
विघ्नानि मध्यमे भागे मगे चान्ते यथासुगम् ॥ ५३ ॥

गोभिः प्रणाशित धान्यं यो नरः प्रतियाचते ।

पितरस्तस्य नाभ्रन्ति यावदिन्द्राक्षतुर्दश ॥ ५४ ॥

अपैवपुत्ररोषोत्पन्ने चारोपणार्थं मुहूर्तमाह,

राघमातंष्टे—

पूर्वभाद्रपदामूल - रोहिण्युत्तरफाल्गुनी ।

विशाखा वारुणं चैव धान्यानां रोपणं चरेत् ॥ ५५ ॥

मुहूर्तचिन्तामणौ—

द्वेशाजपाक्षनिष्ठं तिथावृतात्तार्प्यमक्षे

शस्यस्य रोपणमिदार्किकुजौ विना सन् ॥ ५६ ॥

अथ धान्यच्छेद राघमातंष्टे—

रीद्रे पिड्ये तथा सौम्ये हस्ते पुष्पेऽनिले तथा ।

शस्यच्छेदं प्रशंसन्ति मूलगणनासवे ॥ ५७ ॥

दाविकाया-यु—

धान्याजपाक्षहिघनातलतोयशकचित्रोत्तरोदुप कुचार्कजवारवर्ष्यम् ।

शस्तेन्दुयोगकरणेषु तिथाचरित्ते धान्यच्छिन्नास्तिपरनरस्यगृहोदयेषु ॥ ५८ ॥

अथहारोचये—

धान्यानां लवनं कुट्याद् गुरौ शुके च सर्वदा ।

अथ कणमर्दनं तदुक्तं

अथहारोचये—

फलगुन्यौ श्रवणा चैव मघामूला तथा मता ।

अदुराधा तथा अयेष्टा देवती धान्यमर्दने ॥ ५९ ॥

केवले सिंहलग्ने वा गुरुद्वयेऽथवा पुनः ॥ ६० ॥

राघमातंष्टे—

हस्ते च धापयेद् बीजं संग्रहं वैश्वदैवते ।

रोहिण्यां मर्दनं कुट्यादुत्तरासु प्रवेशयेत् ॥ ६१ ॥

अथ कर्मविशेषेषु ऐकैकस्यैव नष्टप्रत्योपादानं मुखपतासूचनार्थम् ।

अथ धान्यानयनं पुष्पोत्थारणञ्च—

रोपणादिसनक्षत्रे वासरे नन्दरित्तके ।

अन्नस्यानयनं पुष्पफलाद्युत्तारणं च सत् ॥ ६२ ॥

अथ सूर्यायनक्रिया तत्रैव—

मूलचित्रानुराघान्त्ये विशाखाकृत्तिरामुगे ।
उत्तरे रोहिणीशक्रे सूर्येणात्रन्तु माउजंयेत् ॥ ६३ ॥

अथ धान्यस्थिति ।

टीपिकायाम्—

याम्यामिन्द्रादिविशाम्पूर्वामाहेन्द्रपिण्डयेतरभौ शुभाहे ।
धान्यादिसंस्थापनमेपु रातं मृगस्थिरद्वयङ्गहोदयेपु ॥ ६४ ॥

चण्डेश्वरः—

हस्तचित्रादितिम्बातोरेषत्यां श्रवणत्रये ।
स्थिरलग्ने गुरोर्वारे बीजघार्यं हशुक्रयोः ॥ ६५ ॥
माघे वा फालगुने वापि वैशाखे बीजसमहः ।
शोषयेत्तापयेद्भीमे वातरोधे निघापयेत् ॥ ६६ ॥
याम्यादितिमघान्येष्ठा उत्तरेपु च कारयेत् ।
मीनलग्ने शुभे ऋक्षे निघने क्रूरवर्जिते ।
क्षेप्तव्य कोष्ठके धान्यं गगौ वदति सादरम् ॥ ६७ ॥
ओम् धनदाय सर्वलोकहिताय देहि मे धान्यं स्वाहा ।
क्षेप्तयित्वा इमं मन्त्रं धान्यागारे निघापयेत् ॥
शस्यवृद्धिं परां कुर्यात्पूजिता प्रतिपूजयेत् ॥ ६८ ॥

अथ बीजबन्धनम् ।

शिशुबोधिन्वाम्—

रोहिणी रेवती स्वाती मूढं हतपुनर्वसू ।
बीजबन्धनमेतेषु कर्तव्यं सूरिभिः सदा ॥ ६९ ॥

अथ धान्यनिष्क्रमणम् ।

चण्डेश्वरः—

त्रिपुत्तरेषु रोहिण्या घनिष्ठावारुणेषु च ।
एतेषु दशसु ज्ञेयं धान्यनिष्क्रमणं बुधैः ॥ ७० ॥

दक्षिणदिङ्मुसगमनं गमनमभिनवासु नारीषु ।
व्ययमपि शस्यधनानां न बुधो बुधरासरे कुर्युः ॥ ७१ ॥
शनिवारेषु नो कार्प्यो घनधान्यव्ययो बुधैः ।
ध्रुवक्षेत्रेषु च नो कार्प्यमित्याह भगवान्मृगः ॥ ७२ ॥

अथ धान्यादिविवर्धनम् ।

दीपिकायाम्—

श्रवणत्रय विशाखा ध्रुवपुनर्वसूनि वायुश्च ।
अश्विन्यथ च ज्येष्ठा धनधान्यविवर्धने शस्ता ॥ ७३ ॥

अथ नवाग्रम् ।

मणपतिः—

हस्तचित्रानुराधाया रोहिणीश्रवणद्वये ।
मृगाश्विपुत्तरास्वके शुभे वापि तिथात्रपि ॥ ७४ ॥
नवाग्रस्यापि निहित प्रारान कलमूलयो ।

भुवबळमीने—

नवान्नभोजन नृणा मृदुक्षिप्रपरै शुभै ॥ ७५ ॥
वीक्षिते च युते लग्न विपनाहो विवर्जयेत् ।
नवाग्र न च नन्दाया मासे दीपे मघी यथा ॥ ७६ ॥

शिशुबोवियाम्—

घनिष्ठा कृत्तिका पुष्य श्रवण च पुनर्वसु ।
अश्विनी रेवती चैव तथा हस्तादिपञ्चकम् ॥ ७७ ॥
रोहिणी मृगशिराश्चैव उत्तरात्रयमेव च ।
फल्गुया मिथुने मीने ज्योति शास्त्रविशारदै ॥ ७८ ॥
शुक्रिके पूर्वभागेषु बुधे चैव बृहस्पतौ ।
रवौ चैव तथा शक्र नवाग्रस्य च भक्षणम् ॥ ७९ ॥
नन्दात्रयोदशोरिकातिथय आद्वकमणि ।
वज्रनीयास्तथा शुक्र सदा च सूरिभि पुन ॥ ८० ॥

स्मृतावपि—

शुक्रिके पूर्वभागे तु नवान्न शस्यते बुधै ।
उत्तरे क्रियमाणे तु घनुष्येव कृतम्भवेत् ॥ ८१ ॥
कृत घनुषि यच्छाद्वा मृगनेत्रासु रात्रिषु ।
पितरस्तत्र गृह्णन्ति नवान्न मितर्काक्ष्ण ॥ ८२ ॥

नारद —

नन्दायाम्भार्गवदिने त्रयोदश्या त्रिजन्मनि ।
अत्र आद्व न कुर्यात् पुनर्दाघनशयात् ॥ ८३ ॥

शुलगक्षे नवं घान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुशोभनम् ।
 सुतियौ समुद्धूतं च नवान्नफलभक्षणम् ॥ ८४ ॥
 सूर्यं चैव विशाखगे स्मरतिथौ तारे त्रिजन्मान्विते
 नन्दामन्दमहोजकाव्यदिवसे मासेपि पौषेऽथवा ।
 पूर्वेषु त्रिषु याम्यभे मघयुते चन्द्रे तथा चाष्टमे
 मो भाद्र शुभदं नवान्नकरणे पुत्रार्थनाशप्रदम् ॥ ८५ ॥
 चैत्रे पौषे कृष्णपक्षे नवान्नं भक्षयेद्यदा ।
 भवेज्जन्मान्तरे रोगो पितृणां नोपतिष्ठति ॥ ८६ ॥
 त्रिजन्मसु त्रयोदश्यां नन्दायां पितृभे तथा ।
 श्राद्धं शुक्रदिने नैव ध्रुवं सन्ततिमिच्छता ॥ ८७ ॥

सारसमुद्यये—

त्रयोदशांशपर्यन्तं वृश्चिके च यदा रवौ ।
 पक्षे स्वच्छेऽर्कचन्द्रे च वारे शुक्रसंज्ञके ॥ ८८ ॥
 नवान्नं तत्र कुर्वीत शुभे चन्द्रे च ऋश्चके ।
 भोजनञ्च सदा त्याज्यं नवान्नेषु सदा बुधैः ॥ ८९ ॥
 हरियुग्मे दितियुग्मे पूषायुग्मे विरश्चियुग्मे च ।
 करपञ्चकोत्तरेषु नवान्नफलभक्षणे शास्तम् ॥ ९० ॥

ब्रह्मपुराणे—

ब्रह्मा विष्णुबृहस्पती शराधरो मार्तण्डपौष्णाद्विती
 मैत्रे चित्रविशाखवायुधनभे मूलाश्विबह्वनी तथा ।
 शके वारुणऋश्चके शुभदिने श्राद्धं नवं शास्यते
 नन्दाभार्गवभूमिजेषु न भवेच्छ्राद्धं नवान्नोद्भवम् ॥ ९१ ॥

अथ बह्वरिधानं भीषतिः—

रोहिणीषु करपञ्चकेऽश्विभे त्र्युत्तरासु च पुनर्वसुद्वये ।
 रेवतोषु चसुदेवते च भे नव्यवस्त्रपरिधानमिष्यते ॥ ९२ ॥
 रोहिणीगुरुपुनर्वसुत्तरे या विभर्त्ति नववस्त्रमूपणम् ।
 सा न योपिदवलम्बते पतिं स्नानमाचरति वारुणेपि च ॥ ९३ ॥

शोणं रवौ सततमम्बुमिरार्द्रमिन्दौ
 भीमे शुभे बुध-दिने तु भवेद्धनाय ।
 शानाय मन्त्रिणि भृगी प्रियसङ्गमाय
 मन्दे मलाय च नवाम्बरधारणं स्यात् ॥ ९४ ॥

देवलवल्ग्वे—

नासत्यपीष्णवसुभि करपञ्चकेन
मार्तण्डभोगगुरुदानवमन्त्रिरारै ।
मुक्तासुरर्णमणिषिद्रुमशङ्खदन्त
रक्षाम्बराणि विधृतानि भवन्ति सिद्धये ॥ ९५ ॥

व्योति सारे—

मार्तण्डेऽपघन मय शशिदिने क्लृप्त सदा भूमिजे
वस्त्र लाभकर मुचे सुरगुरौ विद्यागम सम्पद ।
नानाभोगरतिप्रमोदबानिताशय्यादिलाभो भृगौ
वैन्य क्षाश्वतरोगवानपि दिने वस्त्रप्रदे सौरिणाम् ॥ ९६ ॥
राशौ वासोल्लिखिहे अलिपु च मरुरे रोगपीडादिक्ष्ट
शत्रोर्भीतिश्च कुम्भे धनुषि घनरति कर्षटे वह्निदाह ।
इच्छाप्राप्तिस्तुलाया सुखमिह मिथुने सर्वसम्पद्वृत्ते स्याद्
मीने वै बहुलाभतापि युरगौ वस्त्रस्य वै चित्रिका ॥ ९७ ॥

व्यास—

चित्राविशाखापवनानुराधावस्त्रश्विनीभास्कररेवतोषु ।
आदित्यजीवेन्दुजशुक्लवारे लग्ने स्थिरे वस्त्रपिधानशस्तम् ॥ ९८ ॥
पुनर्वसूत्तरापुष्या रोहिण्यार्द्रा तथैव च ।
पतिजोषितमिच्छन्ती न स्त्री हेमादिक वहेत् ॥ ९९ ॥

स्त्रीणां पुनर्विशेषो मूर्तगणवतो—

अश्विन्याश्च घनिष्ठाया रेवत्या करपञ्चके ।
सुवर्णरत्नवस्त्राणां विशेष धारण स्त्रिया ॥ १०० ॥

भीषणि—

कज्जलकदम्बगोमयलिप्ते वाससि दग्धवति स्फुटिते वा ।
चित्यमिद नवधाऽभिहितेस्मिन्नष्टमनिष्टफल च सुधीभि ॥ १०१ ॥
निवसन्त्यमरा हि वस्त्रकोणे मनुजा पार्श्वदशान्तमर्धयोश्च ।
अपरेऽपि च रक्षसा त्रयाशा शयने चासनपादुकासु चैवम् ॥ १०२ ॥
भोगप्राप्तिर्देयताशे नराशे पुत्राप्ति स्याद्राक्षसाशे च मृत्यु ।
प्रान्ते सन्वांशेष्वनिष्ट फल स्यात्प्लुष्टे वस्त्रे नूतने साध्यसाधु ॥ १०३ ॥
छत्रध्वजस्वस्तिकवर्धमानश्चोत्सुकुम्भाम्बुजतोरणानाम् ।
छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगोपि पुसा विधत्ते न विरेण लक्ष्मोम् ॥ १०४ ॥

कङ्कल्लबोलककपोतकाककड्यादगोमायुस्त्रोष्ट्रसर्पाः ।

कूटेश्यसंप्रेतसमानशस्ता च्छेदाकृतिर्देवतभागगापि ॥ १०५ ॥

कथय—

प्रीत्या ह्यमापालदत्तं यद् विपान्देशात्करप्रदे ।

निन्द्यावासरधिष्णेपि धारयेच्च नवाम्बरम् ॥ १०६ ॥

अथ श्वेतपीतकङ्कुररक्तवस्त्रधारणम् गणपतिः—

शुक्लवस्त्रोक्तभे घाय्यं रवी शुके गुतौ बुधे ।

विशुके कर्चुर पोत सभीमे रक्तमम्बरम् ॥ १०७ ॥

अथ कृष्ण नल तनैव—

पुनर्वसुधनिष्ठास्ये चित्राहस्तचतुष्टये ।

पूर्वाक्षरे शनौ सूर्ये नोलकृष्णाम्बर शुभम् ॥ १०८ ॥

अथ रोमञ्चवस्त्रधारण तत्रैव—

नोलरहोदिते धिष्ण्ये रेवतीपुष्ययोरपि ।

शुके शनैश्चराके च धारयेद्रोमजाम्बरम् ॥ १०९ ॥

अथ सतूल कञ्चुकधारण तत्रैव—

पुण्योत्तरानुराधासु धनिष्ठाऽश्विहरत्रये ।

रोहिण्या गुरुशुके ह्ये सतूल कञ्चुक धरेत् ॥ ११० ॥

अथ सुवर्णरत्नमिश्रिततन्तुमण्डपस्त्रधारण तत्रैव—

सुवर्णतन्तुसमिश्र वासो घाय्यं रवी कुजे ।

राजतं तद्विशुकेऽङ्गे वस्त्रधारणभे शुभम् ॥ १११ ॥

अथ वस्त्रनिर्माणम्—

रोहिणोरेवतीचित्रानुराधामृगश्रुतरे ।

शनिं हित्वा कुविन्दानां तन्तुभिः पटसाधनम् ॥ ११२ ॥

अथ कुम्भमादिभिर्वस्त्ररञ्जनम्—

पुनर्वसुद्वये हस्तात्पञ्चके श्रवणत्रये ।

अश्विभेके कवीश्वारे वाससा रञ्जनं शुभम् ॥ ११३ ॥

अथ कज्जलादर्शकृत्यं तत्रैव—

चित्राचतुष्टयेऽश्विन्या धनिष्ठारेवतीमृगे ।

चन्द्रेर्कऽहं शनौ स्त्रोणा दर्पणाञ्जनयोर्धृतिः ॥ ११४ ॥

अथ केशवन्धनं तत्र चण्डेश्वर —

प्रायेयाशुदिने दिनेऽथ सवितु सौम्यमहाणामपि
वारे वापि निशाकरे शुभकरे पक्षे च कृष्णेतरे ।
मूलेन्द्रधवणोत्तरादितिष्वरस्वात्यश्विपुष्येन्दुभि
स्त्रीणाङ्गेशकलापवन्धनविधि सन्तानसम्पूर्तिक ॥ ११५ ॥

अयालङ्कारधारणे नादरायणः—

हस्तानुराघविधुपुष्यधनिष्ठयुक्त
चित्रोत्तरासु च पुनर्वसुरोहिणीषु ।
छन्ने स्थिरे रविमृतेन्दुचञ्जीववारे
हेमादिधारणविधि कथितो नराणाम् ॥ ११६ ॥

चित्राविशाखापवनानुराधावस्वश्विनोभास्वररवतीषु ।
आदित्यचोवेन्दुजशुक्लवारे छन्ने स्थिरे स्त्री कनकादि वध्यात् ॥ ११७ ॥

अथ दन्तिदन्तच्छेदः शिशुबोधिन्धाम्—

अवणाश्विनोपुष्यधनिष्ठापुनर्वसुहस्तचित्राप्रशस्तविषिधारेषु ।
मगलशनिवारौ शुर्वादित्यहरिशयन कृष्णपक्ष निशाश्च विहाय ॥ ११८ ॥

अथापानत्परिधानं चर्महस्तश्च गणपतिः—

चित्रापूर्वानुराधाद्राज्येष्ठाश्लेषामघामृगे ।
विशाखाकृत्तिकामूलरेवत्या हार्कसूर्यजे ॥ ११९ ॥
उपानत्परिधानं च चर्मकृत्य प्रशस्यते ॥ १२० ॥

अथ शलग्रामादिधारणे भीषति—

करादिपञ्चकेऽश्विमे सप्तौष्णवासरे स्मृता ।
धृतिश्च शश्वकाञ्चनप्रवालरक्तवाससाम् ॥ १२१ ॥

अथ भोजनपात्रे भोजनारम्भ गणपति —

रोहिणीयुगले हस्तत्रितये रेवतीद्वये ।
अवणत्रितये पुष्ये पुनर्वसुनुराघयो ॥ १२२ ॥
श्रुतरे बुधशुक्लेज्यवारे चामृतयोगके ।
सुवर्णरौप्यकास्यादिभाजने भोजनं शुभम् ॥ १२३ ॥

वशिष्ठ —

छधुमैत्रध्रुवमृदुभे सितेन्दुबुधज्जीववारेषु ।
हेमरजतादिभाजन भोजनमारोग्यममृतयोगेषु ॥ १२४ ॥

अथ मघसानारम्भ भोषति —

रौद्रे पित्र्ये वारणे पौरुहूते याम्ये सार्पे नैऋते चैव विष्णवे ॥ १२५ ॥

अथ भूषाघटनम् वशिष्ठ —

क्षिप्रान्त्यचरचलऋक्षे रिक्तानावजितेषु दिवसेषु ।
निखिलेऽपि वारेषु त्रिपुङ्करे भूषण कार्यम् ॥ १२६ ॥
त्रिपुङ्करामिधे योगे त्र्युत्तरे रेवतोद्वये ।
अवणज्येष्ठे मृगे पुन्ये पुनर्वसुनाश्वयो ।
हस्तप्रयेऽथ रोहिण्या भूषा कार्या शुभेऽहनि ॥ १२७ ॥

त्रिपुङ्करलक्षणम् सुहृत्तचिन्तामणौ —

भद्रातिथौ रविजभूतनयार्कवारे
ह्रीशायमाजठरणादिति वह्निवैश्वे ।
त्रिपुङ्करो भवति मृत्युविनाशकृद्दौ
त्रैगुण्यदा द्विगुणकृत्सुतक्षचान्द्रे ॥ १२८ ॥

अथ रत्नयुक्तभूषाघटन वशिष्ठ —

स्थिरसाधारणचरभे लघुमैत्रेध्वकंकुजवारे ।
तेषामेव विलग्ने माणिक्यरिभूषण कार्यम् ॥ १२९ ॥

अथ मुक्तासहितभूषाघटन वशिष्ठ —

क्षिप्रमृदुध्रुवचरभे शशिसितयोर्वासरेषु तत्त्वग्ने ।
मुक्ताफलरजतमय भूषणमखिल सबन्धक कार्यम् ॥ १३० ॥

अथ शङ्खघटन ज्योति सारसागरे —

कृत्तिकासु विशाखासु भौमार्कशनिवासरे ।
सहिना घटित शस्त्र नृपाणा जयदायकम् ॥ १३१ ॥

दोषिकायाम् —

मूलेन्दुपूर्वात्रययाम्यपित्र्यशक्राश्विसर्पानलशूलिनश्च ।
सङ्गादिसाधारणकर्म कुर्यात्तिथौ विलग्ने च शुभे शुभाहे ॥ १३२ ॥

साधारणं घटनोत्तिष्ठीकरणादिकम् ।

अथ मुद्रावातन सारसमुचये —

मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु भेषु योगे प्रशस्ते शनिचन्द्ररश्म्यम् ।
वारे तिथौ पूर्णजया च भद्रा मुद्राप्रपन्न शुभदो नराणाम् ॥ १३३ ॥
गुर्वस्ते न सितास्ते वा मुद्राया घटन क्वचिन् ।
क्षूरमहर्क्षाशमे लग्ने न कार्यं भूतिमिच्छता ॥ १३४ ॥

अथ वितानतूलिकोपधानादिनिर्माणं गणयति —

दुर्याद्विश्रोदिते घिष्णये तूलिकामुपधानकम् ।
वितानाद्यच्च धनोयादूर्ध्वस्येऽमूर्द्धभुडुपु ॥ १३५ ॥

अथ वस्त्रमण्योहादिनिर्माणं तत्रैव—

श्रवणत्रयेऽश्विनीपुष्येऽनुराधारोहिणामृगो ।
हस्तत्रये पुनर्भेऽन्त्ये न्युत्तरे चत्वारश्च सत् ॥ १३६ ॥

अथ वस्त्रसंज्ञानं वशिष्ठ —

पीष्णादित्यार्कपञ्चाश्विषसुपु च भवेद्वाससा क्षालनाद्य
हित्या यष्टोरुच पर्वान्नसुनशनिदिन आद्यषष्ठ शुभं स्यात् ॥ १३७ ॥

गणयति —

पुनर्भसुद्वयेऽश्विन्या घनिष्ठाहस्तपञ्चके ।
हित्यार्कान्किमुध रिक्ता यष्टो आद्यदिन तथा ॥ १३८ ॥
पञ्चपर्वश्च वस्त्राणि छालयेद्रजकादिना ॥ १३९ ॥

अथ मुग्धमोगस्तत्रैव—

श्रवणत्रयेऽश्विनीपुष्ये पूर्वाषाढानुराधयो ।
हस्तत्रये पुनर्भेऽन्त्ये मृगभे चसुभेऽहनि ।
चन्दनागुरुकस्तूरोपुष्पाणां धारणं शुभम् ॥ १४० ॥

अथास्त्रधारणम् भवहारोक्षये—

पुष्ये चादितिचित्रपञ्चतनये शक्रोत्तरा रवतो ।
वाजीहस्तविशाखमित्रसहिते भानी गुरो मार्गरे ।
कुम्भे फीटगृहे वृषे मृगपनौ चन्द्रे शुभैरीक्षिते
सन्नाह शरस्वङ्गकुन्तलुरिका धार्या नृपाणां हिता ॥ १४१ ॥

अथ शयनासनपादुकाभोग दीपिकायाम्—

मैत्रेन्दुपुष्ययमभादितिराजिचित्रा
हस्तोत्तरात्रयहरोज्यविधातृभानि ।
एतेष्वतीव शयनासनपादुकानां
सम्भोगकार्यमुदितं मुनिभिः शुभाह्ने ॥ १४२ ॥

अथ सूचीकर्म चण्डेश्वर —

वासवादितिभत्वाष्ट्रमैत्रचन्द्राश्विनीपु च ।
सूचीकर्म न तत्रापि शृङ्खलैरेभिः प्रशस्यते ॥ १४३ ॥

अथ शय्यासनारम्भस्तत्रैव—

हस्तादितिप्रहगुरुत्तराणि पौष्णाश्विमृटेन्दुमचित्रभानि ।

वारेषु जीवेन्दुसितेन्दुजाना शय्यासनारम्भणमादिशन्ति ॥ १४४ ॥

अथ गज्जाद्यारोहणम्—

पौष्णाश्विनी च वसुमास्करवासुदेव

चित्रापुनर्वसुसमीरणवारणेषु ।

वारेषु सूर्यशशिसोमञ्जजावशुक्रे

प्वारोहण निगदित गजबाजिनाञ्च ॥ १४५ ॥

पौष्णप्रजेशादितिभद्वयानि हस्तादिपट्वश्रवणोत्तराणि ।

दोलादिमातङ्गतुरगमाणामारोहणेऽभीष्टफलप्रदानि ॥ १४६ ॥

अथ हारोहणे—

पौष्णाश्विनीधरुणमारुतशोतरदिम-

चित्रादितिश्रवणपाशिसुरेव्यवित्तेः ।

वारेषु सूर्यशशिजीवसितेन्दुजाना-

मारोहण गजतुरगरयेषु शस्तम् ॥ १४७ ॥

अथ सेवाकरणम्—

रोहिण्युत्तरपौष्णेषु वसुवारुणयोरपि ।

सेवेत स्वाभिन मृत्युः शुभवारे शुभे तिथौ ॥ १४८ ॥

अथ सेव्यप्रमुखधर्ण भोषति —

स्ववर्गं द्विगुणोरुत्थ परवर्गेण संयुतम् ।

अष्टभिश्च हरेद्भागोऽधिकं स ऋणी भवेत् ॥ १४९ ॥

अथ भैषज्यमधुषण भोषति —

पौष्णद्वये चादितिभद्वये च हस्तत्रये च श्रवणत्रये च ।

मैत्रे च मूले च मृगे च रास्त भैषज्यकर्म प्रवदन्ति सन्तः ॥ १५० ॥

वशिष्ठ —

हस्तत्रये पुष्यपुनर्वसौ च विष्णुत्रये चाश्विनीपौष्णभेषु ।

मित्रेन्दुमूलेषु च सूर्यवारे भैषज्यमुक्तं शुभवासरेषु ॥ १५१ ॥

दीरिङ्गयाम्—

द्वयद्गोदये गुरुबुधेन्दुसितेषु तेषां

वारे रवेश्च सविधौ सुतिथौ सुयोगे ॥ १५२ ॥

कथयः—

पट्सप्ताष्टानन्त्यशुद्धौ च बलिनः शुभस्तेचराः ।
आयुर्दायकरे योगे कर्तव्या चौपथक्रिया ॥ १५३ ॥

दीपिकायाम्—

जन्मनक्षत्रगण्डः प्रशान्तः सर्वकर्मसु ।
क्षीरभेषज्यवादाध्यकर्त्तनेषु च व्रजयेत् ॥ १५४ ॥

अथ नृत्यारम्भः ।

व्योतिरसारे

हस्तः पुण्यो वासवो वारुणश्च
व्येष्टा यौष्णं वायवश्चोत्तराश्च ।
पूर्वाचार्यैः कीर्तितं चक्रवर्त्तौ
नृत्यारम्भे शोभनोऽयम्भवर्गः ॥ १५५ ॥

नृपप्रवेशावलोकने—

मूलविष्णुवसुरेवसीमपारोहिणोकरसमोरणोत्तराः ।
वारुणेषु निजभे शुभमहे शरयते नृपपुरप्रवेशनम् ॥ १५६ ॥

योगि—

सौम्यावितिप्यप्रवणाग्रविष्ठाहस्तध्रुवस्वाष्ट्रमपूपभाणि ।
मैत्रेण युक्तानि नरेश्वराणां विष्णोर्लोकनेभानि शुभप्रदानि ॥ १५७ ॥

अथ महादानम्—

पुण्यान्तिधिं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
अयने विपुषे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥ १५८ ॥
मुगादिपूपरागे तु तथा मन्वन्तरादिषु ।
सक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमोषु च ॥ १५९ ॥
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशोष्वष्टकासु च ।
यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥ १६० ॥
द्रव्यब्राह्मणसंपत्तौ श्रद्धा वा यत्र जायते ।
महादानानि देयानि संशयं भयभीरुणा ॥ १६१ ॥

अथ दीक्षाकालः—

मन्त्रमुक्तावल्याम्—

चैत्रे दुःखाय दीक्षा स्याद्वैशाखे सर्वसिद्धिदा ।
वैश्वे मृत्युप्रदा सा स्यादाषाढे बन्धुनाशिनो ॥ १६२ ॥

श्रावणे बुद्धिदात्री स्यान्नभस्ये दुःखदा मता ।
 अश्विने सर्वसिद्धयै स्यात्कार्तिके ज्ञानवद्धिनो ॥ १६३ ॥
 शुभदा मार्गशीर्षे च पौषे ज्ञानविनाशिनी ।
 माघे मेघाभिवृद्धिं स्यात्फाल्गुने विजयप्रदा ॥ १६४ ॥

सिद्धान्तशेखरे—

निन्दितेष्वपि मासेषु दोक्षोक्तप्रद्वये शुभा ।
 पञ्चम्येकादशो शुक्लः सप्तमी च त्रयोदशो ॥ १६५ ॥
 दशमो शुक्लपक्षस्य द्वादशो तु विशेषतः ।
 तृतीया विहिता नित्यं पट्टो सचत्र निन्दिता ।
 अनायुष्या स्मृता लोके तस्मात्ता परिवर्जयेत् ॥ १६६ ॥

रामार्चनचन्द्रिकायाम्—

रवी गुरौ सिते सोमे कर्तव्या बुधशुक्रयो ।
 अश्विनी रोहिणी स्वाती विशाखा हस्तभेषु च ॥ १६७ ॥
 ज्येष्ठा घनिष्ठा मघामूल - श्रवण ख्योदु गणेषु च ।
 शुभयोगेषु सर्वेषु दोक्षः सर्वफलप्रदा ॥ १६८ ॥
 शुभानि करणान्याहुर्दक्षायान्तु विशेषतः ॥ १६९ ॥

शिशुबोधिण्याम्—

रोहिणी मृगशिराश्रित्रानुराधा चोत्तराश्रयम् ।
 रेवत्याश्च तथा वारे चन्द्रे शुके तथा गुरौ ॥ १७० ॥
 तिथौ शस्ते स्थिरे लग्ने शुभे चन्द्रे च शस्यते ।
 लग्ने वा च चतुर्थे वा सप्तमे दशमेऽपि वा ॥ १७१ ॥
 पञ्चमे नवमे वापि शस्यते वा शुभमह ।
 त्रिपट्टेकादशे चैव न पापोपमहे तथा ॥ १७२ ॥
 माघफाल्गुनवैशाख श्रवणाश्रितन कार्तिका ।
 सप्त मासास्तथा मार्गा मन्त्रारम्भे बुधैः सदा ॥ १७३ ॥
 अथ वापीकृतदागादीनामारम्भः । तत्र वापीखननमाह ।

शुशोचये—

स्वात्यधिपुष्यहस्तेषु सर्वदा च पुनर्वसौ ।
 रेवत्या वारुणे चैव वापोर्म प्रशस्यते ॥ १७४ ॥

अथ कुमारम्भमाह भोरति —

हस्तः पुष्यो वासव वारुणञ्च मैत्र्यः पित्र्यः त्र्योणि चैवोत्तराणि ।

प्राजापत्यश्चापि नक्षत्रमाहुः कूपारम्भे श्रेष्ठमाद्या मुनीन्द्राः ॥१५५॥

तदागारम्भमाह बशिष्ठ —

मैत्रेन्दुपौष्णोत्तररोहिणोषु देवेज्यचारे चरवारिभेषु ।

प्रारम्भेण सर्वजलाशयानां कार्यं सितेन्द्रशकवारलग्ने ॥ १५६ ॥

भ्यवहारतत्त्वे—

अथाप्याम्बुपान्त्यपितृमित्रवसूत्तरार्कं

सेन्द्रीज्यभेषु खननं सलिलाभ्रयाणाम् ॥ १५७ ॥

रत्नमालायाम्—

लग्ने जीवे ज्ञेऽथवा दुर्धनैश्च क्रूरैः शुभे चापि मेपूष्णस्थे ।

आप्या चन्द्रे सर्वतोयाशयानामारम्भः स्युः सिद्धये निर्विलम्बम् ॥१५८॥

कश्यपेनाप्युत्तम—

गुरौ ज्ञे या लग्नगते शुके कर्मगते विधी ।

आप्यभे जलकार्याणामारम्भः सिद्धिदः स्मृतः ॥ १५९ ॥

रत्नावल्याम्—

कूपारम्भे प्रतिष्ठायां यथा हर्म्यकर्मणि ।

भान्वृक्षेन्दुमुहूर्त्तानां कलं योगस्य शस्यते ॥ १६० ॥

मार्गकाङ्गुनवैशाखाषाढकार्तिः श्रावणे ।

हरिशयनातिरिक्ते च शुक्लपक्षे विशुद्धके ॥ १६१ ॥

रविगुर्विन्दुताराणां विशुद्धधारम्भयेद्द्वयै ।

वापीकूपतडागानां ज्योतिःशास्त्रविशारदैः ॥ १६२ ॥

गणपति —

अनुराधामघाहस्तरेवत्यामुत्तरात्रये ।

रोहिणीयुगले पुष्ये घनिष्ठाद्वितये तथा ॥ १६३ ॥

पूर्वाषाढामघे ये च शुभे मासे शुभे दिने ।

वापीकूपतडागानामारम्भः कथितो बुधैः ॥ १६४ ॥

अथ वनशयसुतरामप्रतिष्ठाप्रदीपिकायाम्—

मार्तण्डेन्दोर्विशुद्धौ मूर्जजिदशयने माघपट्कस्य शुक्ले

मूलाषाढोत्तराश्विष्रवणगुरुकुरे पौष्णशाक्राजचान्द्रे ।

मैत्रे ब्राह्मे च पूर्णामदनरवितियौ सद्वितोयात्तीये

कार्या वोयप्रतिष्ठा ह्यगुरुसितदिने कालशुद्धे सुलग्ने ॥१६५॥

मुरादिद्विष्णुः तस्य अशयने शयनाभावे विष्णुशयन-वतिरिक्ते काले इत्यर्थः —

गाम्य—

देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठासुत्तरायणे ।

माघादपञ्चमासेषु कृष्णव्यापञ्चमोदिने ।

दक्षिणे त्वयन कुर्वन्न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ १८६ ॥

मत्स्यपुराणे—

क्षेत्रे वा कालगुणे वापि व्येष्टे वा माघवेपि वा ।

माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् ।

प्राप्य पक्ष शुभं शुक्लमसीते चोत्तरायणे ॥ १८७ ॥

मविष्यपुराणे—

तस्मिन्सलिलसम्पूर्णे कार्तिके च विशेषतः ।

तद्वागस्य विधिं काय स्थिरनद्यत्रयागतं ॥ १८८ ॥

अग्निपुराणे—

षाणोदूपतडागानां तस्मिन्काले विधिं स्मृतः ।

सुदिने शुभनक्षत्रे प्रतिष्ठा शुभदा स्मृता ॥ १८९ ॥

कर्कटे पुत्रलाभश्च सौख्यन्तु मन्त्रे भवेत् ।

मौने यशोयलाभश्च कुम्भे च सुषूदकम् ॥ १९० ॥

वृषे च मिथुने चैव वृश्चिके च जलम्भवेत् ।

पितृद्वित्रितु कन्याया मघाया शश्वतो गतिः ॥ १९१ ॥

सिंहे मेघे घनुर्लग्ने लक्ष्मोश्च द्विज गच्छति ॥ १९२ ॥

देवप्रतिष्ठायां विशेषस्तत्र वशिष्ठः—

अथ प्रतिष्ठा कथयामि सम्यक्

शिरस्य रिणोस्त्वय वा परेषाम् ।

सौम्यायने देवगुरौ च शुभे

सदृश्यमाने परिचारकाणाम् ॥ १९३ ॥

अत्र सौम्यप्रकृतीनां देवानामुत्तरायणे स्थापनमुक्तम् । उग्रप्रकृतीनान्तु दक्षिणायनेऽपि स्थापनं कार्यम्,

तदुक्तं वैखानससंहितायाम्—

मातृभैरववाराहनारसिंहत्रिक्रमा ।

महिषामुरहन्त्रो च रघोश्च वै दक्षिणायने ॥ १९४ ॥

शैवविद्वान्तरोक्षरे तु—

ध्रेष्ठोत्तरे प्रतिष्ठा स्यादयने मुक्तिमिच्छता ।

दक्षिणे च मुमुक्षुणा मलमासे न सा द्वयो ॥ १९५ ॥

वशिष्ठा—

मासे तपस्ये तपसि प्रतिष्ठा धनायुरारोग्यकरो च कर्तुं ।

चैत्रे महारुग्भयदा च शुके समाधव पुत्रधनप्रदा स्यात् ॥ १९६ ॥

नारदोपि—

विचैत्रेषु च मासेषु माघादिषु च पञ्चसु ॥ १९७ ॥

वशिष्ठ —

आषाढमासादिचतुष्टयेपि

कलत्रसन्तानविनाशदा स्यात् ॥

ऊर्जं च कर्तुर्निधनप्रदा च

सौम्ये सपीपेऽग्निलदु खदा स्यात् ॥ १९८ ॥

घलक्षपक्ष शुभद समस्त सदैव तत्राद्यदिन विहाय ।

अन्यत्रिभागा परिहृत्य कृष्ण पक्षोपि शस्त खलु पक्षयोश्च ॥ १९९ ॥

रिक्तावमत्यक्तदिनेषु निन्द्य योगेषु वैनाशिकवर्जितेषु ।

दिने महादोषविवर्जिते च शशाङ्कताराबलसयुते च ॥ २०० ॥

वैनाशिकनक्षत्राणि नारदेनोक्तानि—

जन्मभाद्रराम कर्म सघातर्क्षन्तु पौषशम् ।

अष्टादश सामुदाय त्रयोविंश विनाशमम् ।

मानस पञ्चविंशर्क्षं नाचरेच्छुभकर्मसु ॥ २०१ ॥

अथ तिथीनाह नारद —

यदिन यस्य देवस्य तदिने तस्य सरिथति ।

द्वितीयादिद्वयो पञ्चदश्यादितिसृषु क्रमात् ॥ २०२ ॥

दशम्यादिचतसृषु पौर्णमास्या विशेषत ।

कुजवर्जितवारेषु कर्तुं सूर्यबलप्रदे ॥ २०३ ॥

चन्द्रताराबलोपते पूर्वाह्ने शोभने दिने ॥ २०४ ॥

प्रत्येकं वारफलमाह वशिष्ठ —

कीर्तिप्रद श्रेमकर कृशानुमयप्रद वृद्धिहर हर च ।

लक्ष्मीकर सुस्थिरद त्विनादिवारेषु सस्थापनमामनन्ति ॥ २०४ ॥

अथ देवप्रतिष्ठायां नक्षत्राणि वशिष्ठेनोक्तानि—
हस्तत्रये मित्रहरित्रये च पौष्णद्वयादित्यसुरेज्यभेषु ।
स्यादुत्तराषाढदशाङ्कभेषु सर्वाभरस्थापनमुत्तम तत् ॥ २०५ ॥

अथ देवताघटनमुद्घृतं दीपिकायाम्—
ध्रुवमृदुलघुवर्गो पिष्णुदैवे च मे च
मरुददितिघनिष्ठे शोमने वासरे च ।
त्रिदशमदनजन्मेकादशे शीतरश्मौ
विद्युत्सुकृतिरिष्टा नाडिमस्तत्रहोने ॥ २०६ ॥

भोपति —

सिंहोदये दिनकरो मिथुने महेशो
नारायणश्च युवतौ घटभे विधाता ।
देव्यो द्विमूर्तिभवने च निवेशनीयाः
क्षुद्राक्षरे स्थिरगृहे निग्निलाश्च देवाः ॥ २०७ ॥

पुष्पश्रुत्यभिजित्सुरेश्वरकयोर्वित्ताधिपस्कन्धयो-
स्मैत्रे तिमरुचे करे निष्कृतिभे दुर्गादिकानां शुभम् ॥ २०८ ॥
सप्तर्षयो यत्र चरन्ति घिष्ण्ये कार्य्यो प्रतिष्ठा सल्लु तत्र तेषाम् ।
श्रीव्यासवाल्मीकिघटोद्भवानां तथा स्मृता वाक्पतिभे ग्रहाणाम् ॥ २०९ ॥

सप्तर्षयस्तु—

कश्यपोऽत्रिभर्मद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः ।
जमदग्निर्ऋषिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ २१० ॥
इतिस्मृते ।

गणपरिवृद्धरक्षोपक्षभृतासुराणां
प्रमथफणिसरस्वत्यादिकानाञ्च पौष्णे ।
श्रवसि सुगतनाम्नो वासवे लोकपानां
निगदितमखिलानां स्थापन हि स्थिरेषु ॥ २११ ॥

अथ सेतुबन्धनं देवशमनोदरे—

स्वातीयुक्ते मन्दवारे शुभे लग्ने शुभे दिने ।
सेतूनां बन्धनं कार्य्यं ध्रुवभे चाथ जीवयोः ॥ २१२ ॥

अथ त्रयविकयी—

रोहिणीमृगश्रुत्येषु तथा माद्रपदद्वये ।
मूलहस्वोत्तराषाढा फाल्गुनी पूर्वसंयुता ॥ २१३ ॥

त्रिदशे सर्ववस्तूना अनुराधा तथा परा ।
 भवन्ति सवतो लाभो वाराहस्य मत तथा ॥ २१४ ॥
 पूर्वाश्रयाग्निषाम्येषु विशाखादिचतुष्टये ।
 विजोत लाभकृद् द्रव्य क्रोत हानिकर भवेत् ॥ २१५ ॥
 भाद्रद्वयत्रिदशमन्त्रिदिवाकरेषु
 मूलानिजोत्तरतुरङ्गमरेषतीषु ।
 सारगपाणिरजनीकरमन्त्रिभेषु
 लाभ सदैव भवति कथयिकयाणाम् ॥ २१६ ॥

देवशमनोदरे—

दासीदासादिभृत्याना कुर्यात्समदण सुख ।
 स्थिरे लग्ने शुभेष्टं मन्दवारे विशेषत ॥ २१७ ॥

गणपति —

सुत्तराया च रोहिण्या दासदास्यादिसमह ।
 शुभे योगे शुभतिथौ समाख दासदासिकम् ॥ २१८ ॥

अथ वरप्रकरणम्—

चित्रा शतभिषा स्वाती रेवती धात्रिणी शुभा ।
 श्रवणा च तथा प्रोक्ता वज्राणा ऋवणे शुभा ॥ २१९ ॥

अथ दुन्दुभिर्मृदगादिकरवाद्यम् । गणपति—

हस्तत्रयेऽनुराधान्त्ये पुनर्वसुमृगश्रिभे ।
 श्रवणत्रये मृगेऽर्केऽङ्घ्रि शुभे पूर्णा जयासु च ।
 शुभ दुन्दुभिभेर्ध्यादिकरवाद्य समोरितम् ॥ २२० ॥

अथ वशाद्य मुखवाद्यम्—

ज्येष्ठाद्राभरणीमूलपूर्वाश्लेषामघासु च ।
 रिक्तातिथौ च पापाद्दे मुखवाद्य प्रशस्यते ॥ २२१ ॥

अथ मृगया—

आश्लेषाभरणीपूर्वाज्येष्ठाद्रास्यातिमूलभे ।
 विशाखायाश्च पापाद्दे मृगयायेदके नृप ॥ २२२ ॥

अथ जलनपुटे यन्त्र —

आश्लेषापूर्वामघामूले शते पुन्येन्दुचारिणी ।
 लग्नेव्यार्किकुजे च रे जलयन्त्रक्रिया शुभा ॥ २२३ ॥

अथ मोदकवस्तुमक्षणम्—

आर्द्राश्लेषामधापूर्वाज्येष्ठामूलशताभिधा ।
भरयथा सुदिने नन्दे त्वन्नोयान्मोदक जनः ॥ २२४ ॥

अथ नवाञ्जनाभोगः—

प्रथमाभिगमः शस्तो नववध्वा शुभेऽहनि ।
गर्भाधानोक्तनक्षत्रे शस्ते ज्योत्स्नाकरे निशि ॥ २२५ ॥

इति सर्वं मुहूर्तगणनविवचनम् ।

अथ नौकाघटनं दीपिकायाम्—

हमहरिघटलग्ने शक्रपित्र्ये द्विदैवे
त्रिनयनविधियाम्यद्वन्द्वसर्पान्त्यभेषु ।
शुभकरतियोगे शुक्रजीवाकंवारे
तरणिघटनमिष्ट चन्द्रताराविशुद्धौ ॥ २२६ ॥

अथ घटनस्थानान्नौचालन दीपिकायाम्—

शुभाहे विष्णु युगमेन्द्र भगमैत्राश्विनीषु च ।
चालनं घटनस्थानान्नावः शुभनिथीन्दुषु ॥ २२७ ॥

अथ भौयान तत्रैव—

अश्विकरेज्यसुषामिधपूर्वामित्रघनाच्युतभेषु भलग्ने ।
तारकयोगतिथीन्दुरिशुद्धौ नीगमनं शुभद शुभतारे ॥ २२८ ॥

अथ धीरसाधनम् । तत्र षष्ठि —

शशिनैर्हृतियमपितृभेष्वष्टमशुद्धौ भृगौ च पाताले ।
घटलमगते शशिजे निखिला वेतालसिद्धिः स्यात् ॥ २२९ ॥

रत्नमालायाम्—

पित्र्येशयाम्यमूलेन्दुमेषु शुद्धेष्टमेऽपि च ।
वेतालसिद्धिः पाताले भृगौ ह्ये घटलमगे ॥ २३० ॥

अथ गोक्षयविक्रयो रत्नमालायाम्—

शाक्रवासयकरेषु विशाखापुण्यवारुणपुनर्वसुषु ।
अश्विपूषमयुतेषु विधेयः क्रयविक्रयविधिः सुरभीणाम् ॥ २३१ ॥

११ क० सं०

अथ पशुस्थिति । तत्र श्रोतृति —

शुभप्रदोदये शङ्के नीचने स्वर्क्षयोनिषु ।

रक्षावृद्धक्रिया शम्भा पशूना मुनिभि स्मृता ॥ २३२ ॥

अथ पशुयात्रा । तत्र वशिष्ठ —

त्वाष्ट्रप्रश्नोपनिषेय रिक्ता दत्ताष्ट्रमोक्षोमदिने पशूनाम् ।

यात्राप्रवेश न कदाचिदेव कुर्याद्य तेयामभिवृद्धिकाक्षी ॥ २३३ ॥

अथ हारतत्त्वे —

स्वयोनिघ्निये विकुजे पशूना कर्माथ कुर्यादबुधेन्दुमन्दे ।

याम प्रवेश च तिथात्रज्ञैरे बिप्रोत्तरार्धेनगवमन्यभेषु ॥ २३४ ॥

अथैवे चतुर्दशीरहिते उरग्वर्णस्तदादमावास्यादिरहितेपि ।

अथ हारोन्चये —

पूठ्यात्रये धनिष्ठेन्दुपौष्णे सौम्यशिशालयो ।

आशुकेषाममघान्धिया यात्रासिद्धिश्चतुर्पदाम् ॥ २३५ ॥

अथ पशुधमनम् । शिशुबोधिनाम् —

अश्विनोरेवगोविश्रानुराषामृगरिशरास्तथा ।

हस्त पुनर्वसुश्चापि स्वातो पुष्यस्तथैव च ॥ २३६ ॥

बुधे चन्द्रे गुरी शुक्रे रिक्तावर्ज्येतिथौ पुन ।

अष्टमीश्च कुहूश्चैव वर्ज्येतिथौ शुभम्भवेत् ।

धमन पशुवर्गोणा कथित सूरिभि सदा ॥ २३७ ॥

अथोष्ट्रपक्षिणादिकृतम् । तत्र गणरति —

एनिष्ठाद्वितये पूर्वाषाढातिर्प्यङ्गमुखोदुषु ।

अजाविमहिष पूणा कृत्येषु चाश्विनीशुभम् ॥ २३८ ॥

अथ पक्षिकृतम् —

शुभदि सरवौ तिर्यङ्गमुखे चोर्ध्वमुखेपि भे ।

सारिकाशुङ्गमुख्याना पक्षिणा कृत्यमुत्तमम् ॥ २३९ ॥

उत्रापोमुष्ठादिनक्षत्र मुहूर्तचिन्तामणौ —

मूलाहिमिश्रोममघोमुखम्भवेदूर्ध्वस्यमार्द्रज्यहरित्रय धुरम् ।

तिर्प्यङ्गमुख मैत्रकरानिनादिनिज्येष्टाश्विमानोदराकृत्यमेषु सन् ॥ २४० ॥

अथ वृषकजारोप । तत्र गणरति —

हस्तचित्रोत्तरामूलेऽनुराचारेवतीद्वये ।

विशाखारोहिणोपुष्ये लतारामोर्ध्वमृगेश्वरे ॥ २४१ ॥

अथ भैषज्यकरणमाह, गणपतिः—

हस्तत्रयेऽनुराधायां मूले पुष्ये अवत्रये ।
मृगभे रेवतोगुप्ते पुनर्वसुर्जिह्वमे ॥ २४२ ॥
होन्दुशुक्लेज्यसूर्याणा वासरे सत्तिथावपि ।
द्वित्वभावे शुभे लग्ने शुद्धे घ्नमृत्तिज्यये ।
भैषज्यकरणं प्रोक्तं योगे च पुष्टिदायिनि ॥ २४३ ॥

अथ रसोत्पादनम्—

विशाखाकृत्तिकामूले घनिष्ठान्धिकरे मृगे ।
ज्येष्ठायां भाद्रभे सौम्यबासरेषु रसक्रिया ॥ २४४ ॥

अथ रससेवनम्—

हस्तत्रयेऽश्विनोपुष्येऽनुराधानये अवत्रये ।
पुनर्भे मृगशोर्षेऽर्के मौमेज्ये रसमक्षणम् ॥ २४५ ॥

अथ वातरोगादौ तैलोपवेशनम्—

द्वित्वाक्षेपामघामूल विशाखाभरणीद्वयम् ।
मन्देज्जे ह्ये दिने तैलं तु गोयादित्रिके त्रिधौ ॥ २४६ ॥
इति गणपतिवचनम् ।

अथ सेवाचक्रम्—

सेवाचक्रे सप्तशोर्षे सप्तपृष्ठे तथोदरे ।
पादयोः सप्तऋक्षाणि साभिजिद्विन्यसेद् बुधः ॥ २४७ ॥

फलम्—

स्वामिभाद्रण्यते मृत्यं मृत्यमात् स्वामिनस्ततः ।
निष्फल पादपृष्ठस्थे सफल मस्तकोदरे ॥ २४८ ॥

अथ गजादिपशुहृत्यम् । तत्र भीरतिः—

हस्तेषु चित्रासु तथाश्विनोषु स्वातौ च पुष्ये च पुनर्वसौ च ।
म्रोक्षानि सर्वाण्यपि कुञ्जराणां कर्माणि गङ्गामुररी शुभानि ॥ २४९ ॥

शुभतारं शुभे लग्ने शुभांशे शोभने तिथौ ।
अङ्गुशाः करिणां योज्याः शनिलग्न्ये शनेर्दिने ॥ २५० ॥

पुष्यम्विष्ठाश्विनिसौम्यभेषु पीष्णानि चादित्यमसुद्वयेषु ।
सवारणक्षे च बुधैः स्मृतानि सर्वाणि कार्याणि तुरङ्गमाणाम् ॥ २५१ ॥

अथ परीक्षाकालो दीपिकायाम्—

नो शुक्लास्तेऽष्टमेऽर्के गुरुसहितरवी जन्ममासेऽष्टमेन्दौ
विष्टौ मासे मलाख्ये कुजशनिदिवसे जन्मतारासु चाथ ।
नाद्योनक्षत्रहीने सुरगुरुरजनोनाथताराविशुद्धौ
प्रातः कार्या परीक्षा द्वितनुचरगृहांशोदये शस्तलग्ने ॥ २५२ ॥

व्यवहारोच्ये—

अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां प्रायश्चित्तपरीक्षणे ।
न परीक्षाधिवासश्च शनिभौमदिने भवेत् ॥ २५३ ॥
श्वेष्टाश्रवणहस्तश्च तथा श्वेयः पुनर्वसुः ।
तद्वच्छतभिषा प्रोक्ता त्वमियुक्तविचारणे ॥ २५४ ॥

अथ मैत्री । रत्नमालायाम्—

भाग्य मैत्र शोतरचमौ सपुष्पे द्वादश्यां वा शुक्लदृष्टे च लग्ने ।
अष्टम्यां वा तैत्तिळीख्ये प्रदिष्टा पूर्वाचार्यैस्तत्र सन्धानसिद्धिः ॥ २५५ ॥

अथ शिल्पकरण, तत्र कश्यपा—

लग्नधर्मगते सौम्ये जीवे वा भृतदोषितौ ।
तयोर्धर्मे स्थिते शिल्पे विद्यारम्भः प्रशस्यते ॥ २५६ ॥

अथ रोगिस्नान रत्नमालायाम्—

इन्द्रोर्धारे भार्गवे च ध्रुवेपु सर्पादित्यस्नातियुक्तेषु भेषु ।
पित्र्ये चान्ये चैव कुर्यात्कदाचिन्नीच स्नान रोगनिर्मुक्तजन्तोः ॥ २५७ ॥

नारदसंहितायाम्—

स्थिरेज्यादितिसर्पान्त्यपितृवारुणभेषु च ।
न कुर्याद्रोगमुक्तस्तु स्नानं वारेऽब्जशुक्रयोः ॥ २५८ ॥

अर्थादन्यनक्षत्रादिषु कार्यमित्यर्थः—

कश्यपेनापि—

पितृमारुतसर्पान्त्यस्थिरर्क्षेष्णिन्दुशुक्रयोः ।
न कुर्याद्धारयो रोगमुक्तम्नानं कदाचन ॥ २५९ ॥

अत्र लग्नादिशुद्धिमाह, श्रीपतिः—

लग्ने चरे सूर्यकुजेज्यवारे रिक्तातिथौ चन्द्रबले च हीने ।
पेन्द्रत्रिकोणायगतैश्च पापै स्नानं हित रोगविमुक्तज्ञानम् ॥ २६० ॥

टीपिकायान्त्र विशेष —

व्यादित्येषु चरेषु शक्रदिनकृत्पुण्यप्रचन्द्रेषु च
मूलादे व्यतिपातविष्टिदिवसेष्विन्दो वशस्ते त्रयो ।
केन्द्रस्थेषु शुभेषु कामतिथिषु स्नान गदान्मुक्तिद
शस्त नात्र सुरोभना विधिमुच्यतेषु सदासवाः ॥ २६१ ॥

अथ नित्यशौर, तत्र भीषतिः—

पुण्ये पीण्ये चाश्विनोष्वेन्दवे च शक्रे हस्ताद्यत्रिके भेऽप्यदित्याम् ।
शौरं कार्यं वैष्णवाद्ये त्रये च मुक्त्वा भीमादित्यपातद्विवाराम् ॥ २६२ ॥

वशिष्ठ —

हस्तत्रये पुष्यपुनर्वसौ च शरणाद्विष्णुश्रितयेऽश्विनीषु ।
पीण्येन्द्रधिष्ण्ये क्षुरकर्म सस्तं व्यकारशान्यंशकवारलग्ने ॥ २६३ ॥

व्यास —

चतुर्थ्याञ्चैव ज्येष्ठश्च अष्टमोश्च चतुर्दशीम् ।
तथा पञ्चदशोश्चैव ब्रह्मचारी भवेत्सदा ॥ २६४ ॥
इमंशुक्रमंशिनोऽभ्यगदन्तधावनमेधुनम् ।
जन्तुश्चेतानि यः कुर्यात्तल्लभोस्तत्र न तिष्ठति ॥ २६५ ॥

वराह.—

न स्नानमात्रगमनोत्कटभूषिताना-
मभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनामाम् ।
सन्यानिशाशानिकुत्रार्कदिने च रिक्ते
शौरं हितं न नवमेहि न चापि रिष्ट्याम् ॥ २६६ ॥

बृहद्गर्गः—

शम्भारकविचारेषु राशौ जाते व्रतेऽहनि ।
मूलादे प्रतिपद्विक्ताभद्रा शौरे विवर्जयेत् ॥ २६७ ॥
पष्ठयमापूर्णिमापातश्चतुर्दश्यष्टमो तथा ।
आसु सन्निहित पापं तैले मांसे क्षुरे मये ॥ २६८ ॥

मरीचि —

पठया पञ्चसु पञ्चादौ रिक्ताभद्रातिथिष्वपि ।
यागे ब्राह्मे विवाहे च शौरं वर्ज्यं निशासु च ॥ २६९ ॥

भीषतिः—

पटकृत्तिक पञ्चमघस्त्रिमेवो ब्रह्माष्टको यश्चतुर्दश्यष्ट ।
शौरो स वर्षं चतुराननोपि प्राप्नोति मृत्योः सदनं मनुष्यः ॥ २७० ॥

अथ दशभुक्त्यं आह, शीघ्रतिः—

दशभुक्त्यं पञ्चमेऽथ पञ्चमेऽह्नि मृष्टताम् ।

क्षीरभक्ष्य चोदये विनिन्द्यतारका न चेत् ॥ २७१ ॥

वत्तराश्रितयपूर्वरोहिणीयाम्यसर्पपितृभेषु चाग्निभे ।

दशभुक्त्यं सफल विवर्जयेत्प्रेतकार्प्यमपि बुद्धिमान्नरः ॥ २७२ ॥

अथ काञ्चिद्विधानमाह, चण्डेश्वरः—

मूलेन्द्ररुद्रश्रवणार्कपौष्णविश्वेसवित्रानलरेवतीषु ।

संस्थाप्य काञ्चीकमकुण्डिकायां घारे रविर्भूमिसुतस्य शस्तम् ॥ २७३ ॥

अथेन्द्रनसंग्रह —

मङ्गानिशार्कमघमूरत्रिमैत्ररौद्र

पौष्णानुराधगुरुत्रिज्युविशाखयुक्ते ।

घारे कुजार्कभृगुनन्दनसोमजानां

श्रेष्ठेन्द्रनस्य करण भवति प्रशस्तम् ॥ २७४ ॥

अथ लवणकृत्यं मृदूर्चगणपती—

लवणारम्भकृत्यन्तु भरणीरोहिणीश्रवे ।

शनिघारे दिवा श्रेष्ठ जन्मराशौ शनेचण्डे ॥ २७५ ॥

अथ तैलपत्रकृत्यम्—

धनिष्ठाश्विकरे चित्रानुराधा पुष्यभे तथा ।

व्येष्ठायाञ्च पुनर्वस्यो रेवत्यां शुभवासरे ॥

तैलपत्रक्रिया शस्ता हित्वा रिक्तममामपि ॥ २७६ ॥

अथ कुम्भकारकृत्यम्—

पुनर्वसुद्वये हस्तत्रयेऽन्त्ये रोहिणीमृगे ।

अनुराधाभवे व्येष्टे ससूर्ये सौम्यवासरे ॥

तथा चरोदये प्रोक्ता कुम्भकारक्रिया बुधैः ॥ २७७ ॥

अथ काष्ठादिष्विष्टिकृत्यम्—

हस्तपट्वेऽश्विनीपुष्यरेवतीश्रवणत्रये ।

पुनर्भे रोहिणीयुग्मे सूत्रवारक्रियोत्तमा ॥ २७८ ॥

अथ स्वर्णकारकृत्यम्—

श्रवणत्रयेऽश्विनीपुष्ये मृगे हस्तचतुष्टये ।

कृत्तिकायां पुनर्वस्योः शुभलग्ने तिथात्रपि ॥

हेमकारक्रिया शस्ता हित्वा बुधशनैश्चरौ ॥ २७९ ॥

अथ लोहाभमणिवृत्यानि—

स्वाती ज्येष्ठाद्वये मूले चित्रार्द्राभरणीत्रये ।
मणिर्लोहाभमना वृत्य पापे चाहि स्थिरोदये ॥ २८० ॥

अथ नापितवृत्यम्—

ज्येष्ठाहस्तत्रये कर्णत्रितयेऽश्विर्मृगान्त्यभे ।
पुनर्वसुद्वये हित्वा रिक्ताशेषाष्टमी तिथिः ।
सद्वारे नापितानारुच क्षुरादिसकला क्रिया ॥ २८१ ॥

अथामोरवृत्यम्—

विशाखायां पुनर्भान्त्ये ज्येष्ठाहस्ताश्विनीमृगे ।
पूर्वाकर्णत्रये पुन्ये ज्येष्ठेऽर्के मल्लवक्रिया ॥ २८२ ॥

अथ चौरवृत्यम्—

विशाखा कृत्तिका पूर्वा मूलाद्रा भरणीमघे ।
अश्लेषाज्येष्ठयोर्नन्दाभीमयोः शाकुने मले ।
लग्ने वा दशमे भीमे चौर्यञ्च द्रव्यलब्धये ॥ २८३ ॥

अथ रोगनिर्मुक्तस्य बहिर्गमनम्—

सद्वारे गमनोत्कर्षे सत्तिथौ शोभने विधी ।
सल्लग्नौ रोगमुक्तस्य बहिर्निस्सरण शुभम् ॥ २८४ ॥

अथ मल्लवक्रिया—

ज्येष्ठाद्राभरणीपूर्वामूलाश्लेषामघाभिघे ।
ज्यापूर्णासु सद्वारे सार्के शीघ्रे दियेद्भके ॥
सर्लेटैः केन्द्रगैः सार्के प्रोक्ता मल्लवक्रिया शुभा ॥ २८५ ॥

अथ विपणिमाह, रत्नमालायाम्—

कुम्भराशिपहाय साधुषु द्रव्यकर्ममवमूर्त्तिवर्त्तिषु ।
अव्ययेषु शुभदायिषूद्गमे मागवे विपणिरिन्दुसंयुते ॥ २८६ ॥

मुहूर्तचिन्तामणौ—

रिक्ताभीमघटान्विना च विपणिर्मेघघ्नवृश्चिप्रभे ।
लग्ने चन्द्रसिते व्ययाष्टरहितैः पापैः शुभैर्द्वयोयत्ने ॥ २८७ ॥

अथ राक्षसेवा, तत्र गणपतिः—

हस्तद्वयेऽनुराधायां रेवतीयुगले मृगे ।
पुन्ये गुरौ बुधे शुके सत्तिथौ रविवासरे ।
घोनिराशिपयोर्मैत्र्यां स्वामी सेव्योऽनुजीविभिः ॥ २८८ ॥

अथ राक्षसत्रयामरसिंहासनादिः—

चामरच्छत्रशोलादिद्वीपसिंहासनादिकम् ।

पट्टाभिषेकभे सत्त्वं विदध्याच्छोभनेऽहनि ॥ २८९ ॥

अथ मुद्राकरणम् —

श्रुत्तरे चानुराधाया श्रवणात्रितये तथा ।

पुनर्वसुद्वये हस्तत्रये च रेवतीयुगे ॥ २९० ॥

मृगशीर्षं च रोहिण्यामप्रभोपश्चमोदिने ।

चतुर्थाया प्रयोदश्या दशम्या पूर्णिमातिथौ ।

त्यक्त्वा शनैश्चर सोम मुद्राकार्यं शुभप्रदम् ॥ २९१ ॥

अथ शिबिकारोहणम्—

चत्तरारेवतीयुगे त्रिमे हस्तत्रिमे श्रयात् ।

पुनर्वसोस्तथा पुष्येऽनुगघादितये मृगे ॥

रोहन शिबिकायास्तु मङ्गले घटनन्तथा ॥ २९२ ॥

अथ पक्ष्याणादिनिर्माणम्—

श्रवणे रातमे हस्ते पुष्ये मूले मृगेऽश्विमे ।

पुनर्वसौ कुनाशोष्ट्रपक्ष्याणकरणं शुभम् ॥ २९३ ॥

अथ रथकृत्यम्—

पुष्ये पुनर्वसौ ज्येष्ठानुराधारेवतीद्वये ।

श्रीरादिकत्रिमे हस्तत्रितये रोहिणोमृगे ।

सारकसौम्यदिने तेषां विलग्ने रथकर्मकृत् ॥ २९४ ॥

अथ कापसप्रह, तत्र वृत्तिः —

रीद्रश्रवणपुष्येऽश्विमेऽश्रवाः सववाणम् ।

श्रुत्तराणि च हस्तश्च कोपसप्रहणे शुभा ॥ २९५ ॥

दर्शाष्टपर्वरिक्ताश्च वर्ज्या शेषा शुभाग्रहा ।

शुभग्रहाणां चाराशक्षेत्रे वर्गादये शुभा ॥ २९६ ॥

अथ निशेय —

पुनर्वसुविशाखादार्द्राचित्रा चन्द्रो यमो मघा ।

दत्त प्रयुक्त निःक्षिप्त न प्राप्नोति धनं धनी ॥ २९७ ॥

मरणोन्नोणि पूर्वार्वाणि चार्द्राश्लेषा मघा तथा ।

चित्रा ज्येष्ठा मिशाखा च मूलमेकादश स्मृतम् ॥ २९८ ॥

भीषः—

चागोशमन्ददिवसंशकलग्नयुक्ते
रिक्तासु मन्ददिवसे कुलिकोदयेऽपि ।
मैत्रद्वितीयपदमैत्रमुहूर्त्तयुक्ते
राश्युद्धमे च ऋणमोक्षमुरान्ति सन्तः ॥ २९९ ॥

अथ द्रव्यप्रयोग , भीमपराक्रमे—

मृदुपुण्याश्विनी चैव विशाखा श्रवणत्रयम् ।
पुनर्वसौ च शंसन्ति घनादिनिधिदत्तनम् ॥ ३०० ॥

वर्त्तनम् ऋणरूपेणादानम् ।

रत्नमाकाशाम्—

शुद्धेषु धर्मात्मजनैघनेषु चरे विलग्ने द्रविणप्रयोगः ॥ ३०१ ॥

अथ ऋणप्रहणनिषेधो ज्योतिःप्रकाशे—

ऋणं भीमे न गृह्णीयान्न देयं बुधवासरे ।
ऋणच्छेदं कुजे कुर्यात् सञ्चयं सोमनन्दने ॥ ३०२ ॥
हस्तेऽर्कवारे संक्रान्तौ यदृणं स्यात्कुलेषु तत् ।
वृद्धियोगे तथा क्षेयमृणच्छेदन्तु कारयेत् ॥ ३०३ ॥

अथ स्त्रीणां मङ्गलस्नाननिषेधः, तत्र चटेश्वरः—

स्नानं करोति या नारी चन्द्रे शतभिषान्विते ।
सप्तजन्म भवेद्वन्ध्या विधवा दुर्भगा भृशम् ॥ ३०४ ॥
स्त्रीणां शतभिषस्नानं प्रमादाद्यदि जायते ।
संक्रान्त्यां पञ्चदश्याश्च द्वादश्याश्च रवेर्दिने ।
वरात्रं निष्पीडयेन्नैव क्षीरेणापि न योजयेत् ॥ ३०५ ॥

अथ प्रेतभादमाह गर्गः—

नन्दायां भागंवदिने चतुर्दश्यां त्रिपुङ्करे ॥ ३०६ ॥

ज्योतिःपराशर —

साधारणे भ्रुवोमे मैत्रे नो शस्यते मनुष्याणाम् ।

प्रेतक्रियां कथंचित् त्रिपुङ्करे यमलघिष्यते वा ॥ ३०७ ॥

व्रतानि पूर्वात्रयं भरणी मघा ॥ मैत्रानुराषारेवत्यः ।

वराहः—

चतुर्याष्टमगे चन्द्रे द्वादशे च विवर्जयेत् ।

प्रेतकृत्यं व्यतीपाते वैधृते परिधे तथा ॥ ३०८ ॥

करणे विष्टिस्तद्धे तु शनैश्चरद्दिनेषु च ।
त्रयोदश्यां विशेषेण जन्मतारात्रये तथा ॥ ३०९ ॥

कथयः—

भरण्यार्द्रा मघाश्लेषा मूलं त्रिचरणानि च ।
प्रेतक्रियाऽतिदुष्टानि धनिष्ठाद्यञ्च पञ्चकम् ॥ ३१० ॥
फलगुणोद्धितय रोहिण्यनुराघा पुनर्वसुः ।
द्वे आपादे विशाखा च भानि द्वित्ररणानि च ।
एतानि किञ्चिद्दुष्टानि यर्जयेत्सति सम्भवे ॥ ३११ ॥

इति कृतितत्त्वे 'मभप्रकरणम् ।

अथ यात्राप्रकरणम्

रत्नावल्याम्—

यात्रा वेशास्त्रमासे भवति यदि तदा कोशहृत्यम्बलामो
व्येष्टापादे कथञ्चिद्भवति यदि गमो मन्त्रमा कार्यसिद्धि ।
सूर्ये कर्केऽथ सिंहे युवतिगृहगते चायलाभं प्रदिष्ट.
कल्याण देरालब्धिः सितभवनगते गगशोकौ च मार्गे ॥ १ ॥

यात्रा च सिंहतुरगोपगते बरिष्ठा
मध्या शनैश्चरबुधोशनसा गृहेषु ।
भानौ कुञ्जोदयवृश्चिकगोर्जतिदीर्घा
शस्तस्तु देवलमतेऽश्वनि पृष्ठतोऽक. ॥ २ ॥

वादरायनमते तु—

सिंहे घनुपि मोने च रियते सप्ततुरङ्गमे ।
यात्रोद्वाहगृहारम्भक्षौरकाद्योणि वञ्जयेत् ॥ ३ ॥

प्रशस्तनक्षत्राणि—

अश्विनोमृगशीर्षा च व्येष्टा मूल पुनर्वसु ।
पुष्यप्रवणहस्ताश्र रेवतीमैत्रमुत्तमम् ॥ ४ ॥
मघानलयमेन्द्राग्नौ सार्वाद्रा चोत्तराग्रयम् ।
एतानि भाणि विद्वाग्तु यात्राकर्मणि सन्त्यजेत् ॥ ५ ॥
पूर्वाग्रयं घनिष्ठा च चित्रा स्वाती प्रजापति ।
शतभिर्पाणिमा उक्तास्तारका मध्यमागम ॥ ६ ॥
यात्राया प्रतिपन्छेष्टा द्वितीया कार्यकारिणी ।
आरोग्यदा तृतीया च चतुर्था घननाशकृत् ॥ ७ ॥
श्रीदा पञ्चमी नित्यं षष्ठी कार्यविनाशिनी ।
सप्तमी स्थानमानादि अष्टमी व्याधिदायिनी ॥ ८ ॥
नवम्यां मरणञ्चैव दशम्या सम्पदास्पदम् ।
एकादश्या हिरण्याप्तिः द्वादश्या प्राणसंशयः ॥ ९ ॥
सर्वसिद्धिर्योद्श्या मुनिभि कथिता पुनः ।
कृष्णा वा यदि वा शुक्ला सर्वसिद्धा त्रयोदशी ॥ १० ॥
चतुर्दशी कलहदा व्याधिरुत्यप्रदायिनी ।
अमास्यां वा न गन्तव्यं यदि कार्यशतान्यपि ॥ ११ ॥

पूर्णमायान्तु गन्तव्य व्यासस्य वचनं यथा ।
 चतुर्था वर्जयेत् पूर्वाभाग्नेयोमष्टमोतिथी ॥ १२ ॥
 दशम्या दक्षिणा चैव नैर्ऋत्याञ्चैव पूर्णिमा ।
 तृतीया पश्चिमे चैव वायव्या सप्तमोतिथी ॥ १३ ॥
 उत्तरस्याञ्च दशमी ऐशान्याञ्च चतुर्दशी ।
 एभिर्यात्रा न कर्तव्या मुनिभि कथिता पुरा ॥ १४ ॥
 पूर्वे श्रवणज्येष्ठाया भाद्रे चाश्विनि दक्षिणे ।
 पश्चिमे पूषप्लगुन्यामुत्तरे हस्तरोहिणी ॥
 दिशाः शूलानि चैतानि वर्जनीयानियत्नतः ॥ १५ ॥

महेश्वर —

मिश्रक्षेत्रवणाश्विपुष्यरसुमादित्यान्त्यहस्तेन्द्रवै
 र्यात्रा स्याच्छुभदानिलानलमषावित्राविशाखान्तकै ।
 आर्द्राया जयदेश्च मैत्रशुभदा नै. त्रीं श्रवन्त्रे तथा
 याम्या भाद्रद्वयाश्विनी परदिश माग्येऽर्कप्रहोत्तरा ॥ १६ ॥
 प्राच्याग्नेन्दुदिवाकरात्मजदिने याम्यान्न गच्छेद् गुरौ ।
 मार्तण्डास्फुनितोन्न वारुणदिश नैवोत्तराश्वे कुजे ॥ १७ ॥

भीषतिः—

नैन्त्रीमैन्द्रया यमदिशामियाज्ञाजपादे प्रतीची
 नारोहिण्या घनपतिदिशं प्लगुनोमुत्तरासु ।
 शूलानीति स्फुटमभिहितान्येषु ये यान्ति तेषां
 प्रदावृत्तिर्न हि हि कुसुमोद्बोधकालो यदि स्यात् ॥ १८ ॥
 शुक्रादित्यदिने न वारुणदिश न श्वे कुजे चोत्तराम् ।
 मन्देन्द्रोश्च दिने न शक्रकुम्भ याम्या गुरौ न प्रजेत् ॥ १९ ॥
 शूलानीति विलक्ष्य यान्ति मनुजान् ये वित्तसौख्याशयाः ।
 भ्रष्टाशा पुनरापतन्ति यदि ते शम्भेण तुल्या अपि ॥ २० ॥

ज्योतिषरत्ने—

न चाग्नेय्या गुरौ चन्द्रे नैर्ऋत्या शुक्रसूर्ययो ।
 भीमे न गच्छेद्वायव्यामीशान्या बुधमन्दयो ॥ २१ ॥

मुहूर्तचिन्तामणौ—

न पूर्वदिशि शक्रे न विधुसौरिवारे तथा ।
 न चाजपदमे गुरौ यमदिशा न दैत्येव्ययो ॥ २२ ॥

न पाशिदिशि घातुमे कुजबुधेऽप्यर्धमर्क्षं तथा ।

न सौम्यककुभि ब्रजेत्स्वजयजीवितार्थो बधः ॥२३॥

नाह्निदत्तोपाध्याय —

प्राच्याद्या शनिचन्द्रगोष्पतिबुधादित्येषु शुक्रे कुजे
नो गम्या क्रमशस्तथा परिहरेत्प्राचोश्च मूलेन्द्रयो ।
याम्याश्च श्रवणादिपट्कविधिमे पुष्ये प्रतीचोन्त्यजेत्
सौम्याश्चोत्तरफाल्गुनोष्यपि तथा हस्ते न यायाद्रूधः ॥ २४ ॥

यातुर्नामर्क्षतो गण्या दिनमावाधिक बधः ।

त्रिराष्ट्रत्या क्रमेणैव सप्तविंशतिमानि वै ॥ २५ ॥

जन्मसम्बद्धिपक्षेमप्रत्यरि साधको बधः ।

मैत्रातिमैत्रे तारा स्युर्नामतुल्यफलप्रदा ॥ २६ ॥

विपज्जन्मवधाश्चैव त्रिष्वारुत्तिषु सत्यजेत् ।

प्रत्यरि त्रितयावृत्तौ न त्वेकद्वितये त्यजेत् ॥ २७ ॥

घनदा सुखदा चैव मृत्युदा चैव प्रत्यरि ।

यात्राया सर्वथैव हि विचार्य्य गणकोत्तमै ॥ २८ ॥

प्रत्यरौ लवण दद्याच्छक दद्यात्त्रिजन्मसु ।

मृत्यौ स्वर्णतिलान्दद्याद् गुड दद्याद्विपद्यपि ॥ २९ ॥

आवश्यकं त्वद् दद्याद् ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण ।

यात्रां कुर्यात्ततो घामान्न त कालमपेक्षते ॥ ३० ॥

जातुर्नामगृहाचन्द्रराश्यावधिमनुक्रमात् ।

गणयेच्चन्द्रमा शेषस्ततो मूयात्क्रमात्फलम् ॥ ३१ ॥

आद्ये चन्द्रे श्रियं दद्याद् द्वितीये मानसेप्सितम् ।

तृतीये घनसम्पत्तिं चतुर्थे कलहागमः ॥ ३२ ॥

पनमे ज्ञानवृद्धिं च पष्ठे सम्पत्तिमुत्तमाम् ।

सप्तमे राजसन्मानं मरणं चाष्टमे तथा ॥ ३३ ॥

नवमे धर्मलाभश्च दशमे मानसेप्सितम् ।

एकादशे सर्वलाभ द्वादशे हानिमेव च ॥ ३४ ॥

मेपे घनुषि सिंहे च पूर्वस्या चन्द्र आगतः ।

बृषे नन्दे च कन्याया दक्षिणस्या मुघाकरः ॥ ३५ ॥

तुलाया मिथुने कुम्भे पश्चिमाया कलानिधिः ।

कर्क मोनेऽलिराशौ च पीयूषाक्षिरणोत्तरे ॥ ३६ ॥

अली मेपसिंहे रणो युद्धकारी

बृषे कर्कटे तौलिके श्वेतसिद्धिः ।

धनुर्मीनद्वन्द्वे शशो पीतलामो
 युवत्यां मृगे कुम्भगे श्यामहानिः ॥ ३७ ॥
 जन्मेन्दुनन्दार्कमघा च मेघे
 धूपे शनिः पञ्चमहस्तपूर्णा ।
 स्वाती च युग्मे नवचन्द्रमद्रा
 वक्त्रेऽनुराधा बुधयुग्ममद्रा ॥ ३८ ॥
 सिंहे जया पृष्ठशनिश्च मूलं
 पूर्णाशनिर्दिक् भ्रमणस्त्रियाश्च ।
 गुरो त्रिरिका शर्त्ताभक् तुलाया
 नन्दालिके रेवति सप्तशुक्रः ॥ ३९ ॥
 चापे चतुः शुक्रजयाभरणयो-
 नंकेष्टरिका कुजरोहिणो च ।
 कृम्भे जया जीवदशैकपद्मे
 मये च चान्त्योरगशुक्रपूर्णा ॥ ४० ॥

महोनागशैलाद्भवेदाग्नितर्का.
 कराशाशिवाः पाण्डवा चित्रमानुः ।
 त्रिवाहे गमे सर्वथस्तप्रवेशे
 सदा चिन्तयेत्कामिनी घातचन्द्रम् ॥ ४१ ॥
 सम्मुखे चार्थदश्चन्द्रो दक्षिणे क्षेमकारकः ।
 वामे च विनिहन्त्याशां पृष्ठे वित्तक्षयावहः ॥ ४२ ॥

अथ प्रवरयोगः—

प्रतिपद्युत्तरापादा नवम्या कृत्तिका तथा ।
 पूर्वमाद्रपदाष्टम्या मेकादेश्यान्तु रोहिणो ॥ ४३ ॥
 द्वादश्यामय चात्रलेवा त्रयोदश्यां च दैवसा ।
 अमोभिर्यदि गच्छन्ति भवन्तीन्द्रसमा नराः ॥ ४४ ॥

अथ रवियोगमाह, षष्ठिष्ठ —

सूर्याश्चतुर्थे दशमे च षष्ठे विश्वर्षके विंशतिके नवर्षे ।
 भवन्ति षड्मानुसदृक्षयोगाः कुयोगविध्वंसकराः शुभेषु ॥ ४५ ॥

अथ सिद्धियोगः, मीमांसाक्रमे—

मूलं रवी पुष्यहरोत्तराणि तेषां मृगाङ्कः भ्रमणश्च सोमे ।
 कृशानुपुण्योत्तरमानि भौमे बुधेऽनुराधा वरुणः कृशानुः ॥ ४६ ॥

बृहस्पतौ पुष्यपुनर्वसु च भगोऽश्विनी च श्रवणञ्च शुक्रे ।
शनैश्चरे स्वातिपितामहौ च योगाः किलैने शुभदायिनः स्युः ॥ ४७ ॥

हस्तर्क्षमर्कवारेन्दाविन्दुभं प्रथमं कुजे ।

सौम्ये मित्रममाचार्ये पुष्य पौष्ण मृगो सुते ॥ ४८ ॥

इति नारदोक्तिः ।

तथा च—

रवारर्कमूनेष्यदास्रोत्तराणि

श्रुतिब्राह्ममैत्रेयचान्द्राणि चन्द्रे ।

अहिर्बुध्न्यदास्राग्निसार्पाश्च भौमे

बुधे ब्राह्ममैत्रार्कचान्द्राग्निभानि ॥ ४९ ॥

गुरावन्त्यमैत्राश्वदैत्येग्यधिष्ण्य

मृगावन्त्यमैत्राश्वदितिग्रबोमम् ।

मरुद्ब्रह्मगोपालसंज्ञानि सौरे

सदा सर्वसिधौ निरुक्तानि भानि ॥ ५० ॥

अथ तिथिवारोत्पत्तिद्वियोगमाह, षष्ठिः—

शुक्रशुक्रजमन्देज्या वारा नन्दादिषु क्रमात् ।

सिद्धा तिथिः सिद्धिदा स्यात्सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ५१ ॥

सिद्धा तिथिर्हन्ति समस्तदोषन्

मासादिशून्यान्पि मासदग्धान् ।

दिनप्रदग्धानपि चान्यदोषा-

नेकादशी यद्वदनेकपापान् ॥ ५२ ॥

अथ नन्दादियोगः—

आनन्दकालधूम्रौ च घाता सौम्यः क्रमेण च ।

ध्वांक्षो ध्वजश्च श्रीवत्सो वज्रमुद्गरछत्रम् ॥ ५३ ॥

मित्रमानसपद्मास्य-लुम्बोत्पानाख्य मृत्युदाः ।

काणः सिद्धि शुभो मृत्युर्मुहूर्तं गद एव च ॥ ५४ ॥

मातंगरक्ष संज्ञश्च च चरमुत्थिरसंज्ञकः ।

प्रवर्धमान एते वै त्वनाम्ना फलदायकाः ॥ ५५ ॥

अथ गगनक्रमो नारदेनोक्तः—

रविवारक्रमादेते दक्षमादिन्दुमाद्विधौ ।

सर्पाज्ञौमे बुधे हस्तान्मैत्रमाहेवमन्त्रिण ॥ ५६ ॥

धैर्यदेवाद् भृगुसुते वारुणाद्भास्करात्मजे ॥ ५७ ॥

तत्रावश्यके त्याज्यघटिका ज्योतिःसारसगरे—

ध्वांशेन्द्रायुधमुद्गारेषु घटिकास्त्याज्यास्तु पञ्चादितः

पद्मे लुम्बगादे चतस्र उदिता धूमे सदैका पुनः ।

द्वेकाणे मुसले द्वयेषि च गदे सप्तैव तिस्रश्चरे

मृत्युस्पातकरक्षसां दिनगतास्ताः कालदराढे तथा ॥ ५८ ॥

अत्र दिनशब्देनाक्षोपत्रमुच्यते ।

नारदः—

विशाखादिचतुर्वर्गमर्कवारादिषु क्रमात् ।

छपातमृत्युकाणाख्या योगाश्चामृतसंयुताः ॥ ५९ ॥

अमृतसिद्धि —

दिङ्नाथा रविशुक्लमौलमतमसो मन्देन्दुसौम्या गुरु-

र्दिङ्नाथेन ललाटेने प्रविशस कुप्याद् व्रजेत्कन्दके ।

तिम्यंशे भुजि सौर्यमीनघटने चन्द्रे न याम्यं व्रजे-

चन्द्रके चन्द्रसुतेऽथवा न गमन कार्प्यं परः संस्थिते ॥ ६० ॥

नो तेषा प्रतिशुक्रयानमशुभ ये वत्समृगवहिरा

भारद्वाजवशिष्ठकाश्यपकुलात्पन्नास्तथाग्रेः कुले ।

दुर्भिक्षे विपद्ये नवे प्रतिसितं न स्याद्विवाहेऽथवा

तीर्थानां गमने तथैकनगरे ग्राम्ये च रोहेऽथवा ॥ ६१ ॥

अथ लालाटिकलक्षणमाह राजमातङ्गः—

छन्नेऽर्कं ज्येष्ठलाभगे रविसुते कर्मस्थिते भूमिजे

राहो घर्मं विनाशयोरविसुते छूनेऽरिसूनी बुधे ।

बन्धौ ह सहजार्थयोः सुरगुरावेव ललाटोद्भवे

योगे नाशमुपैति मानवपतिः पूर्यादिकाष्टाङ्गताः ॥ ६२ ॥

योगिनीलक्षणम्—

शतमसेन्दुदुताशनरक्षसां यमजलेशसमीरणशूलनाम् ।

दिशि दिशि क्रमतः परिवर्तते तिथिषु च प्रथमादिषु योगिनो ॥ ६३ ॥

तथा च—

प्रतिपन्नवमो पूर्वे रामा रुद्राश्च पावके ।

शरत्रयोदशो याम्ये वेदा मासाश्च नैर्ऋती ॥ ६४ ॥

पक्षौ चतुर्दशो पश्चाद्वायव्या मुनिपूणिमा ।

द्वितीया दशमोपक्षे ऐशान्याश्चाष्टमोवृजे ॥ ६५ ॥

योगिनो नवदण्डस्तु शेषो वन्यो विशेषतः ।
 त्रिधौ प्राग्घटिका-परुच दशोर्ध्वं वोक्षते शिवा ॥ ६६ ॥
 दश वामे दश दक्षे दशाघस्तिसंख्ययोः ।
 यत्रास्ति भैरवी दृष्टिस्तत्र लौहं प्रवर्षति ॥ ६७ ॥
 दक्षसमुल्लयोगिन्यां गमनं नैव कारयेत् ।
 वामे शुभकरो देवी पृष्ठे सत्त्वायंसाधिनो ॥ ६८ ॥

अथ श्वरयोगिनीलक्षणम्—

इन्द्रवायुयमशूलिपाशिनोवह्निवैभवनरक्षसां क्रमात् ।
 अर्घ्याममनुवासरादितो दिक्षु सम्भ्रमति योगिनी चरा ॥ ६९ ॥

अथ राहुलक्षणम्—

गुरुभान्वोर्वसेत्प्राच्यामिन्दुशुके च दक्षिणे ।
 कालराहुः कुजे प्रत्यग् चतरे चुषमन्दयोः ॥ ७० ॥

अथ रुद्रलक्षणम्—

हरिसोमवह्निराक्षसयमवरुणानिलहरालयेष्वेवम् ।
 उदयादिषु भ्रमति सदा घटिका रुद्रो महाप्रबलः ॥ ७१ ॥

अथ यात्रायां ब्रह्मयामलमते राहुचक्रम्—

पुष्पितं फलितं चैव निष्फलं सटितं गुदम् ।
 राक्षसं तामसं घृदं मृतं जिह्वाक्रमेण च ॥ ७२ ॥
 त्रीणि पुष्पितश्चक्षुषाणि क्षेमलाभकराणि च ।
 शत्रुमहो भवेद्युद्धे यात्रा मासेन लाभदा ॥ ७३ ॥
 ततश्चत्वारि श्चक्षुषाणि पक्षैकेन फलानि च ।
 राक्षवाजिघर्षं देशं यात्रायां लभते ध्रुवम् ॥ ७४ ॥
 अफलेषु त्रिष्वृक्षेषु वणमासैर्यायिनम्प्रति ।
 सन्धिः सेवा तथा देशं यायो संलभ्यते ध्रुवम् ॥ ७५ ॥
 फलं प्राप्नोति वर्षेण मृदितैश्च त्रितारकैः ।
 गोघनानि पश्विन्दानि यायो लुण्ठति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥
 गुदैकया मृशं लक्ष्मीः पद्मिनो प्रियवादिनो ।
 रूपयौवनसम्पन्ना मासयुग्मेन लभ्यते ॥ ७७ ॥
 विनाशो महाहत्या च मुखरोगश्च लृप्तिका ।
 ब्राह्मणादिप्रजापीडा राजसंख्यैस्त्रितारकैः ॥ ७८ ॥

विग्रहस्य भवेद्रघुर्युद्धे भङ्गस्तथैव च ।
 रोगपीडा भवेद्वर्षे राजसङ्ख्यैस्त्रितारकै ॥ ७९ ॥
 हस्त्यश्वपुत्रमित्रादिदेशग्रामपरिग्रहा ।
 पद्भिर्मासैर्विनश्यन्ति यायिनस्तामसत्रये ॥ ८० ॥
 तामसादमतश्चतुस्तारवृद्धसङ्ख्या ।
 सधनशकरा प्रोक्ता मासैरेन न सशय ॥ ८१ ॥
 सतस्त्रिमृत्युश्लक्ष्णाणि राजमृत्युरूपाणि च ।
 भासीमान्तश्च गुण्यञ्च पक्षेकेन फलप्रदम् ॥ ८२ ॥
 युद्धे भङ्गो महाभातिर्द्रव्यहानि कुलक्षयम् ।
 सद्यो मृत्युलभेद्यायो राहुवक्त्रे सुनिश्चितम् ॥ ८३ ॥
 इति दशाङ्गराहुचक्रम् ।

अथ कालविचार —

रुद्रे जलाग्निसौम्ये च राक्षसेन्द्रानिले यमे ।
 ईशानपावके सौम्ये चैत्रादौ भ्रमण भवेत् ॥ ८४ ॥
 धामसम्मुखगामी च कालो नैव प्रशस्यते ।
 यात्राया सयुगे काल वृद्धदक्षिणग शुभ ॥ ८५ ॥
 धामे पृष्ठे रविपूर्यादक्षिणामे निशाकरम् ।
 जयतीह न सदेह एकोपि शतमाहवे ॥ ८६ ॥
 सम्मुखे चार्यलाभाय दक्षिणे च यशो शुभ ।
 धामे कार्यविनाश स्यात्पृष्ठतो मरण भूयम् ॥ ८७ ॥

अथ योगफलम्—

दुःख च व्यसन चैव प्राप्नोति स व्यतीपाते ।
 मृत्यु वैधृतिगमने राहुसर्पे तयोत्पाते ॥ ८८ ॥

अथ भीमराजमे—

न विकुम्भो न वा गण्डो न व्यतीपातवैधृती ।
 चन्द्रताराबले प्राप्ते योगा गच्छन्त्यसम्भ्रुता ॥ ८९ ॥
 जन्मताराष्टमे चन्द्रे सक्रान्तौ सूर्यसक्त्रमे ।
 भद्रा गण्डे च रिक्ताया पृष्ठया वा न व्रजेत्क्वचित् ॥ ९० ॥
 द्वादश्यामपि चाष्टम्या न गच्छेत्प्रस्थितोऽपि सन् ।
 जन्ममासे न गन्तव्य राज्ञा विजयमिच्छता ॥ ९१ ॥

व्यैष्टायां न ब्रजेदैन्द्रो न प्राग्भाद्रे च दक्षिणाम् ।
नोत्तरा पूर्वफल्गुन्यां रोहिण्या न च पश्चिमे ॥ ९२ ॥

अथ—

अश्विन्यां दक्षिणा नैव ब्रजेद्वस्ते न चोत्तराम् ।
तथैन्द्रो न ब्रजेन्मूले नैव पुष्ये च पश्चिमाम् ॥ ९३ ॥
घनुर्गोमिथुनकन्यातुलालग्नेषु नैव हि ।
घनिष्ठापञ्चके नैव दक्षिणा न ब्रजेद्वि ॥ ९४ ॥

व्योतिःसागरे—

लग्ने कामुंरुमेपतौलग्मने कार्ये विद्वद्भ्यो नृणां
पञ्चत्वं मकरे तथा शनिगृहे तद्वत्फलं वृश्चिके ।
कुम्भे वा वृषकेसरोपदि गते सर्वार्थसिद्धिन्तद्दाऽ-
भौष्टं सर्वमनोरथञ्च लग्मते कन्यामपे मन्मथे ॥ ९५ ॥
हरिर्मेषो वृषश्चान्यो न पश्यति दिनेऽपि च ।
मीनस्कंदयोः कन्या निशान्वः परिकीर्तितः ॥ ९६ ॥
युग्मे कुम्भे निशापंगुर्दिवापंगुश्च वृश्चिके ।
मकरतुल्यधनुर्दिवाथविरः परिकीर्तितः ॥ ९७ ॥
अन्ये यात्रा स्मृता लग्न्यै बधिरेऽपि तथैव च ।
पंगुके गमनं नैव विवाहाद्य न कारयेत् ॥ ९८ ॥
सम्मानदानवसुवाजिगजावलीनां

लग्नं लग्नन्ते विजयोत्थिताश्च ।
सर्वार्थसिद्धिविभवः लग्नते नरेन्द्रो

यो वाक्पतीन्दुसुतशुकदिने प्रयातः ॥ ९९ ॥
विधिवारश्च नक्षत्रमेकीकृत्य निधापयेत् ।
सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषे यात्रां त्रिनिर्दिशेत् ॥ १०० ॥
प्रथमे शोमना यात्रा द्वितीये लाभकृद्भवेत् ।
तृतीयेऽरिविनाशः स्थाव्रतुर्थे सिद्धिरुत्तमा ॥ १०१ ॥
पञ्चमे मार्गविघ्नः स्यात् पष्ठे निधनमेव च ।
सक्तं गर्गेण मुनिना शून्ये श्रोः सर्वतोमुखो ॥ १०२ ॥
तथा दोषशतं हन्ति सहस्रं हन्ति गोरजः ।
अभिजिच्छन्सहस्राणि लग्नः कोटिं व्यपोहति ॥ १०३ ॥

तथोपाश्रयणम्—

आरक्तसंख्यां रजनीं विरामं वदन्त्युपायोग इति प्रयोगाः ।
तत्र प्रयातः सकलार्थसिद्धिः सम्पद्यते हस्तवलयस्थितैव ॥ १०४ ॥

प्रभष्टद्युतितारकास्फुटतटो प्राचो भवेन्निर्मला
 ईषद्रक्तविलोहितान्तघवला देवै सदा चान्द्रिता ।
 नो वार न तिथि न चापि करण चन्द्रश्च नापेक्षते
 हत्वा दोषसहस्रसकटदिनेषूप्रा करोत्युन्नतिम् ॥ १०५ ॥

अथ मध्याह्नम्—

मध्याह्ने ऋषोमसस्थे म्पुरदनलशिखाप्रज्ज्वलद्गानुषिन्धे
 छाया साध्वो प्रचलितपुरुषे यत्र तत्पादलग्ना ।
 तस्मिन्काले न छात्र न च तिथिकरण नैत्र वार न योग
 सम्मानारोग्यसौख्य क्षितिघवतनय नत्र गन्ता लभेत ॥ १०६ ॥

सर्वद्वार सर्वार्थसाधक सर्वकर्मसु तयेष्ट ।
 सर्वेषा वर्णानामभिजित्सक्तो मुहूर्त स्यात् ॥ १०७ ॥
 अष्टमो दिवसस्यार्धे त्वभिजित्सक क्षण ।
 स ब्रह्म तु बुधे नित्य सर्वकामफलप्रद ॥ १०८ ॥
 चक्रमादाय वैकुण्ठ सर्वदोष निकृन्नति ।
 अभिजित्तु बुधे शस्तो याम्यानुसरणे तथा ॥ १०९ ॥
 अन्यदिगगमनेऽयस्य सर्वासिद्धिरु सदा ।
 समहाय च द्रुष्काणे रत्नभाण्डान्विते तथा ॥ ११० ॥
 फलपुष्पे युते पायास्तुभप्रहविद्योक्तिते ।
 रत्नभाण्डान्वितौ ज्ञेयौ धनुमध्यगतादिभौ ।
 द्रुष्काण कर्कटाद्यस्तु फलपुष्पान्वित स्मृत ॥ १११ ॥
 तिष्यादिषु निषिद्धेषु चन्द्रताराविलोमत ।
 ऊषा गोघूर्णिका योग स्वोक्त्य गमनश्चरेत् ॥ ११२ ॥
 प्राच्यामूषाम्रसीच्यान्तु गोघूर्णि वर्जयेद् बुध ।
 दक्षिणस्या त्वभिजितमन्यत्र शुभदायक ॥ ११३ ॥

तथा च मुहूर्तचिन्तामणौ—

रूपाकाळे विना पूर्वा गाघूर्णि पश्चिमा विना ।
 विनोत्तरा निशीथ सद्याने याम्या विनाऽभिजित् ॥ ११४ ॥

अथ सर्वाङ्गी ज्योतिषसंग्रहे—

तिथि वार च नक्षत्र क्रमाद् द्वित्रिचतुर्गुणम् ।
 सप्ताष्टतुभिर्मक्त शेषाङ्क मतमुत्तमम् ॥ ११५ ॥
 आदिशून्ये महान्याधिर्मध्यशून्ये महद्भयम् ।
 अन्यशून्ये महाहानिस्त्रिकशून्य न जीवति ॥ ११६ ॥

नृसिंहः—

सूर्यनक्षत्रमारभ्य चन्द्रर्क्षाच्च प्रगण्यते ।
सप्तमिस्तु हरेद्भागं शेषेण फलमूहयते ॥ ११७ ॥
द्वये पष्ठे च भ्रमणं त्रये सप्ते च ताडनम् ।
प्रथमं पञ्च चत्वारि अढनी नास्ति निश्चयः ॥ ११८ ॥
दिनवार तिथियुत स्वनक्षत्रविभूषितम् ।
माजितं तुरगेणैव शेषास्तु फलमादिशेत् ॥ ११९ ॥
प्रथमे शोभना यात्रा द्वितीये सिद्धिरुत्तमा ।
तृतीये त्वर्थाहानिः स्याद्यतुर्थे सिद्धिरुत्तमा ॥ १२० ॥
पञ्चमे मार्गविघ्नः स्यात् पष्ठे तु मरणं ध्रुवम् ।
सप्तमे सर्वतो हृस्मोः श्रीचण्डेश्वरभाषितम् ॥ १२१ ॥

मूर्तिः कोशो घन्विनो वाहनानि
मन्त्रः शत्रुर्भाग आयुर्मनश्च ।
क्यापारश्च प्राप्तिरेवं व्ययश्च
लग्नाद्भावा द्वादशैते विचिन्त्याः ॥ १२२ ॥

व्योतिस्सारसागरे प्रस्थानमावकलम्—

लग्ने ध्रुवं बुधवृहस्पतिभार्गवाश्चेत्
प्रस्थितागमनलाभमवाप्नुवन्ति ।
अङ्गारके रविराश्विनैश्चरात्रिनाये
राहो फलन्ति भवशोकवियोगदुःखम् ॥ १२३ ॥
कोपस्थाने नृपाणां मसुरगुरुबुधो घर्मकार्यार्थसिद्धि
यस्त्रोत्पत्तिश्च जीवो हृदि सुखमनुल शत्रुपक्षश्चयश्च ।
मन्दो मार्गश्रिनिसुतसहितः कोपहानिश्च भानु-
श्चन्द्रः कुर्यान्नरेन्द्रं प्रियजनसहितं राहुकम्पादकारी ॥ १२४ ॥
प्रस्थाने भूमिलामं क्षितिमुत्तरिजौ भानुना संपयुक्तः
शुक्लश्चन्द्रात्मजो वा मुरगुरुरयवा शीतरश्मिर्यदा वा ।
भ्रातृस्थाने स्थितास्ते नृपवरगमने सर्वकार्यार्थसिद्धि
राहुः शत्रोर्विनाशं रचयति नियतं पार्थिवे प्रस्थिते स्यात् ॥ १२५ ॥
बन्धुस्थानगतो ददाति रिपुल भोगं भृगोरात्मजः
शत्रूणां क्षयमोहते मुरगुरुः सौख्यं तथा चन्द्रजः ।
हानिं कोपमतं करोति रविजः सिन्धुक्षयं चन्द्रमा
राहुर्भूमिसुतमयाकंसहिताः कुर्वन्ति दुःखं महत् ॥ १२६ ॥

जीव पुत्रार्थलाभ जनयति भृगुन सर्वकार्यस्य सिद्धिं
सप्रीत चाप्युपेत कुमुदवनसुहृद्रायुरारोग्यकर्ता ।
सूर्य सौम्यो महोज्जो दिनकरतनय सैहिकेय प्रयुक्त
सर्वे ते पञ्चमरथा सततभयकरा पार्थिवाना भवन्ति ॥ १२७ ॥

पष्टस्थाने नृपाणां दिनकरतनयो भूमिजा मास्करश्च
शीताशुद्धत्यमन्धो रजनिकरसुत सैहिकेयोऽपि जीव ।
सर्वे ते चाथलाभ हृदि गतसकल कुर्वन्ते सर्वकार्यं
यात्रैषा पार्थिवाना भवति शुभकरो धर्मकार्पायदा च ॥ १२८ ॥

नेष्टौ शुक्रदिवाकरी च रविजो राहुस्तथा भूमिज
क्षिप्र तत्र भयं नयन्ति नियत स्थाने स्थिते क्षप्ते ।
सौम्यो मित्रसमागम सुरगुरु कार्पायसिद्धिं नृणां
चन्द्र श्रेष्ठफल ददाति नियत यात्रासु नात्र धम ॥ १२९ ॥

आरोग्य सोमपुत्रो दिशति भृगुसुत सर्वकार्यस्य सिद्धिं
जीवो रक्षत्यवश्य सुतमिष जननी पार्थिवन्नैधनस्थ ।
चन्द्रार्को चैतमो वा जनयति नियत शत्रुपक्षस्य वृद्धिं
सन्ताप भूमिपुत्रो दिनकरतनयस्तस्करेभ्यो भय च ॥ १३० ॥

शुक्रो हि सौर्य नवमो युधश्च जीवाप्यसौ बोधयते प्रभुत्वम् ।
चन्द्रार्कसौरा सहभूमिजेन रोगश्च देहे जनयन्ति नित्यम् ॥ १३१ ॥
कर्मस्थानस्थितोर्कं प्रचुरधनकर पुष्टिद शीतरश्मि
जीव सप्रामकाष्ठे भवति जयकर शुभसौम्यो प्रशातो

क्षिप्र यात्रोद्यताना भवति जयकर सर्वकार्येषु भौमो
राहु शत्रोर्विनाश वितरति नियत दीर्घरोगन्तथाकि ॥ १३२ ॥

शशियुधगुरुशुक्रा सूर्यराहार्किभौमा

भ्रजति यदि नरेन्द्र क्षिप्रमेकादशस्था ।

द्रुतमिह रिपुर्गं घ्नन्ति नूनं प्रयातु

विभरति गजरायो युद्धभूमिस्थितो वा ॥ १३३ ॥

क्षितिजरविमुतार्का सैहिकेयो नराणां

जनयति रजनोश श्रेष्ठमृत्येषु भेदम् ॥

रिपुजयघननाश मृत्यनाश च कुर्युं

यदि शशियुगुरुशुक्रा द्वादश्या भवन्ति ॥ १३४ ॥

एक शुक्रो गमनसमये लग्नसप्तो यदि स्यात्

क्षोणोपुत्रे रिपुसहजगे लग्नगे चाक्रुपुत्रे ।

स प्राप्नोति प्रचुरविभव देवकीर्तिञ्च यान
शत्रोः सैन्य जयति निखिल गाढमम्भो यथाघम् ॥ १३५ ॥

अथ धरित्रीढामयोगमाह नारद —

लाभशुसहजेषु यमारौ सौम्यशुक्लगुरवो नवयुक्ताः ।
गच्छतो यदि तद्। धरित्रीं स्य सागराम्बुरशनावशमेति ॥ १३६ ॥
शशिनि चतुर्थगृह समुपेते बुधसहिते द्युलगे भृगुपुत्रे ।
चलति यदा नरपालनकर्ता बहुविधशत्रुगणञ्च विनिहतम् ॥ १३७ ॥

करोतीति शेष । तथा च बादरायण —

राहुःमाजदिवाकरेन्दुरविजे सम्प्रस्थिते लग्नगे
क्षुत्पुष्पाग्निविनाशनञ्च लभते रोगाश्च नानाविधान् ।
जीव. सोमसुप्तस्थैव भृगुजो यत्रोदयस्थो नृणां
सा यात्रा घनधान्यवैभवकरी पुण्ये. कृतैर्लभ्यते ॥ १३८ ॥

सौम्यैर्दृष्टियुत लग्न निपिद्धमपि शस्यते ।
पापमहसमायोगे विहित निहत भवेत् ॥ १३९ ॥
केन्द्राष्टमगताम्पापास्त्रयजे लग्नश्च नैघनम् ।
निघनस्थितचन्द्रश्च यात्राया मृत्युकारकम् ॥ १४० ॥
केन्द्रत्रिकोणगा सौम्या पापाश्च त्रिपञ्चायगा ।
भवन्ति यत्र सदिद् लग्न कर्माणि शोभनम् ॥ १४१ ॥
पापैरष्टमयुतैः सौम्यैर्दृष्ट युत यदि ।
स्वामिना च युत दृष्ट लग्न कर्माणि शोभनम् ॥ १४२ ॥
शुक्ल पञ्चसहस्राणि बुध पञ्चशतानि च ।
लक्षमेकन्तु दोषाणा गुरुलग्ने व्यपोहति ॥ १४३ ॥
पापलग्न पापयुक्त पापमहबिलोक्तम् ।
क्षीणनीचगृहोपेत चन्द्र सर्वत्र वर्जयेत् ॥ १४४ ॥
तुल्यत्रिकोणमवने भवने निजे वा
सौम्याश्च सौम्यगृहगस्तद्वीक्षिते वा
जामित्रषोषविहितानपहृत्य दोषान्
दोषाकर सुखमनेकविधि विधत्ते ॥ १४५ ॥
एकेन वा बुधवृहस्पतिमार्गवाना
योगो भवेन्नवमपञ्चमकण्टके वा
द्वाभ्या वदन्ति मुनयोऽप्यधियोग एव
योगाधियोगमपरे त्रिमिरामनन्ति ॥ १४६ ॥

योगेषु क्षेम न वदन्ति तथाऽधियोने
 क्षेम रिपोश्च मरण बहुविधमञ्च ।
 क्षेम यशो नरपतेश्च सुर जयञ्च
 योगाधियोगगमने विजयेद्धरित्रीम् ॥ १४७ ॥

महीमृता योगवशात्फलादयो
 द्विजन्मनामृक्षगुणैश्च जायते ।
 सप्तस्करादेः शकुनप्रभावतो
 जनस्य शेषस्य मुहूर्तशक्तिः ॥ १४८ ॥
 भीषति —

जननसमयलग्नान्नैघने जन्ममात्रा
 निजरिपुभयनाद्वा शत्रुभे लग्नयाते ।
 पतिभिरुक्त तदीयेर्लङ्गनगै पार्थिवानां
 गमनमथ विष वा भक्षित तुभ्यमेव ॥ १४९ ॥
 येषु जन्मनि शुभग्रहा स्थिता पञ्च राशिद्विवेशिसङ्गक ।
 यश्च शत्रुभयनाच्च नै घनेलाभग स गमने जयावह ॥ १५० ॥
 मस्तकोदयगृहेषु चम्बदिग्द्वारभेषु च यियासताञ्जय ।
 मूर्तिवर्तिषु हि सङ्गराज्ञे भङ्गमेवमपरेषु राशिषु ॥ १५१ ॥
 वक्र पन्था मीनलग्नाशके वा
 कार्या सिद्धि स्यान्नियुक्तिश्च दूरात् ।
 नेष्ट कुम्भोप्युद्रमशस्थितो वा
 लग्ने चापाशके नौयानसिद्धिः ॥ १५२ ॥

यथा —

कुम्भकुम्भाशकौ त्याज्यौ सर्वथा यत्नतो बुधै ।
 तत्र प्रयातुर्नृपतेरर्थनाश पदे पदे ॥ १५३ ॥

अथ वसुचयलामयोग —

अशुभलग्नैरनवाष्टमदस्यैद्विबुक्सहोदरलाभगृहस्थ ।
 कविरिह केन्द्रगगोष्पतिदृष्टो वसुचयलामकर खलु योग ॥ १५४ ॥
 सहजे रविर्दशमभे शशी तथा
 शनिमङ्गलौ रिपुगृहे सिद्धीमुते
 द्विबुके बुधो गुरुरपीह लग्नग
 स जयत्यरो-प्रचलितोऽचिरान्मृतः ॥ १५५ ॥

द्युने चन्द्रे समुदयगेऽर्के जीवे शुके विदि घनसंख्ये ।
ईदृग्योगे चलति नरेशो जेवा शत्रूंगरुह इवाहीन् ॥ १५६ ॥

भीषतिः—

श्यायारिपु यमारी चेच्छक्तिभाजः शुभप्रदाः ।
प्रधाणे नृपतेर्यस्य करस्या तस्य मेदिनी ॥ १५७ ॥
नेष्टश्चतुष्टये वक्रो तद्गर्भोऽपि विलग्नगः ।
करोति षडुघा नाशं तद्द्वारेऽपि यियासताम् ॥ १५८ ॥

महेश्वरः—

यात्रायां शुभदाः शुभा अस्त्रिलगाः शुक्रो धुनस्थो शुभ-
श्चन्द्रो लग्नमृतिस्थितोऽशुभकरस्त्यायारिकर्मोपगाः ।
पापाः स्युः शुभदाः स्वरांशुनयः कर्मस्थितो नोऽशुभो
नत्वाग्निं द्विजदेवतां क्षितिपतिर्भ्यायन्विगोशं व्रजेत् ॥ १५९ ॥

दीपिकायाम्—

व्रजेद्दिगीशं हृदये निवेश्य यच्चैन्द्रमैन्द्रयामपराञ्च तद्वत् ।
सुशुक्लमाख्याम्बरभृन्नरेन्द्रो विसर्जयेदक्षिणपादमादौ ॥ १६० ॥
करपाणनामसचिवाम्रजनायुधीय-
दैवज्ञविप्रजनकचुक्रिमध्यसंस्थः ।
द्वात्रिंशत् समुपगम्य पदानि भूमौ
प्रागादि नागरथवाजिनरैस्तु यायात् ॥ १६१ ॥

अथ यात्रासमये पठनीयानि—

वैन्यं पृथु हृदयमर्जुनञ्च शाकुन्तलेय भरत नलञ्च ।
एतान्मृपाग्न्यः स्मरति प्रधाणे तस्यार्थसिद्धिः पुनरागमश्च ॥ १६२ ॥
यः स्मरेत्तुलसीं सीतां रामं सौमित्रिणा सह ।
स विजित्य रिपून् सर्वान् पुनरायाति कार्यकृत् ॥ १६३ ॥
माघवो माघवो वाचि माघवो माघवो हृदि ।
स्मरन्ति साधवः सर्वे सर्वकार्येषु माघवम् ॥ १६४ ॥
लाभस्तेषां जयस्तेषां कुलस्तेषां पराभवः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ १६५ ॥

अथ शकुनानि ज्योति सारे—

वाचः शुभाः सारसचापवर्हिः कादम्बहसाश्च सजीवजीवाः ।
फाकाश्च पङ्क्त्या तुरवाहृष्टृगः शोबृक्षचालव्यप्रनानि चन्दनम् ॥ १६६ ॥

दधिमधुघृतरोचनाकुमार्यो धनकलशान्नुजमद्रपोठशला ।
सितपृपकुसुमाम्बराणि छत्र द्विजगणिकापञ्चना सुचारुवेष्टा ॥ १६० ॥

अन्य-च—

गोकन्य शलभेरीदधिफलकुसुम पानको दीप्यमान
इछत्र यानप्रयुक्त नृपतिरययुत पूर्णकुम्भो द्विजाश्च ।
उत्क्षिप्ता चैव पृथ्वी जलचरयुगल सिद्धमग्न शतायु
बैश्यास्त्रिमासभारो हितमपि वचन प्रस्थिताना प्रशस्तम् ॥ १६१ ॥
वैशाखवेदध्वनिशलभेरीमृदंगपुण्यश्च पुराणराश्या ।
धर्मार्थशास्त्राणि च भारतश्च रामायण मङ्गलकीर्तनानि ॥ १६२ ॥
जाह्निकाहि शश शूकर-भोघी कोर्तन शुभमुदाहृतमाद्यै ।
नो रुत न च विलोडितमेषामन्यथा गदितमृक्षकपोनाम् ॥ १७० ॥

अथ निषिद्धशकुनानि—

मरुत सैलाभिषिक्त मुजगमभिमुख मुक्तकेशरुच रत्न
प्रशस्य छिन्ननास जटमुकुटधर रक्तपुष्पाद्र्वास ।
वृश्मत्त शून्यकुम्भ त्वभिमुखकलह वानर काष्ठभार
प्रस्थाने प्रस्थिताना यदि न हि मरण नैव सिद्धिर्नराणाम् ॥ १७१ ॥
कार्पासौपधिकृष्णघान्मलवण बल्लोपास्थितैल वसा
चर्मोद्धारगुहाश्च रक्तकुसुम निर्नासिका व्याधिता ।
घान्तो भक्तजटोग्धन तृणतुपक्षुक्षामसर्पा सक्त
न्मुण्डो नग्नबिमुक्तकेशपतिता काषायिनश्चाशुभाः ॥ १७२ ॥
आर्द्रवासस्तथा नग्नो रिक्तकुम्भो निषिध्यते ।
यदि नैतेषु मृत्यु स्यात्कायहानिर्ध्रुवो मृत ॥ १७३ ॥

किञ्च—

शुभाशुभानि सर्वाणि निमित्तानि स्युरेव ।
अन्यतस्तु मन शुद्धि सा च शुद्धिर्जयावदा ॥ १७४ ॥
षष्ठ्य काले शुभा यात्रा देवैरपि समोदिता ।
यत्र न प्रभवत्येते दोषा कार्यविघातका ॥ १७५ ॥

शमिह हि रचितानि यत्नतो वा शुभफलदानि भवन्ति मङ्गलानि ।
शकुनमशकुन क्रोशमात्र जगुरपरेपि च केपि पञ्चपटकम् ॥ १७६ ॥

(क्रोशादूर्ध्वं शकुनविरुत निष्फल प्राहुरेके ।)

यात्राव्यवस्था—तत स्नात शुक्लम्बरधर ग्रहप्रक्षिप्तो देवद्विजगोदिगीशान्

सपूर्वम् स्वल्पन्तमग्निं प्रदक्षिणीकृत्य उपविष्टं प्रथमं गन्तव्यं दिक्षामभिमुखं दक्षिणं
पादं विसर्जयेत् । तथा च स्वरक्षास्त्रे—

वामे वा दक्षिणे वापि यत्र सञ्चरते शिव ।
कृत्वा तत्पदमादौ तु यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ १७७ ॥
चन्द्रे सव्यपदः कार्यो रवौ तु दक्षिणः पदः ।
पूर्वपदं पुर कृत्वा यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ १७८ ॥
धिपरोत्तोदय यात्रा मनसापि न कारयेत् ।
यात्राभक्तो भवेत्तस्य हानिमृत्युर्भवेत्ततः ॥ १७९ ॥
पुरो वामोऽर्घ्यतश्चन्द्रे दक्षेऽथ पृष्ठतो रवौ ।
पूर्णरिक्तानि रेकोऽथ क्षातव्यं कोविदैः सदा ॥ १८० ॥
ऊर्ध्वं वामागतो दूताज्ञेयो वामपथि स्थितः ।
पृष्ठदक्षिणतोऽथ स्था सूर्यनाड्यो शुभा मता ॥ १८१ ॥
वामाचारप्रवाहे तु न गच्छेत् पूर्वमुत्तरम् ।
प्ररोहति भयं तस्य गताशो न निवर्तते ॥ १८२ ॥
दक्षनाड्या प्रवाहे तु न गच्छेद्याम्यपश्चिमे ।
तत्र स्थान्मृत्युसङ्घातो मृत्युरेव न संशयः ॥ १८३ ॥

इति सर्वं शिष्यवचनं श्रुत्वा गच्छेत्—यदि कश्चित्त्र विरोधावरणं क्रियते
तदा ययासम्भवः कर्तव्यम् ।

यथोक्तं बराहेण—

प्राच्यां सप्तदिनं प्राप्य दक्षिणस्यान्तु पञ्चकम् ।
प्रतोच्यान्तु त्रिरात्रं स्यादुत्तरं स्याद् दिनद्वयम् ॥
किञ्चित्कार्यं समाप्याथ बहुभिस्तु त्रिरात्रकम् ॥ १८४ ॥
अन्तःपुराद्वा स्वनिवेशनाद्वा सिंहासनादग्निपरिमहाद्वा ।
क्षुर्यान्नरेन्द्रं प्रथमं प्रयाणं त्रिप्रैः शताग्रैः कृतमगलभी ॥ १८५ ॥

किन्तु—

शृङ्गाद् गोहान्तरं गगं सोमं सीमान्तरं शृणु ।
शरक्षेपाद्भरद्वाजो वशिष्ठो नगराद् बहिः ॥ १८६ ॥

इत्यादिकमपि चिन्त्यम् । राम —

दुग्धं त्याज्यं पूर्वमेव त्रिरात्रात् क्षौरं त्याज्यं पञ्चरात्राच्च पूर्वम् ।
क्षौद्रं तैलं वासरेऽस्मिन् वमिश्च त्याज्यं यत्नोद्गमिपालेन नूनम् ॥ १८७ ॥

भुक्त्वा गच्छति यदि चेत्तैलगुहधोरपकमासानि ।
विनिवर्तते ॥ रुग्णः स्रोद्विजयमान्य गच्छतो मरणम् ॥१८८॥

अथ गृह्णा प्रत्यागतस्य गृहप्रवेशविधिस्तो विद्यामाधवे—

गोहन्तु प्रविशन्नव घटवधूर्कस्थिते मार्गवे
भेष्टो दक्षिणपूर्वभागनिरतः शुक्रोऽथ चर्व्योऽन्यगः ।
कतुंस्तत्र शुभावहान्युपचयक्षेत्राणि लग्नानि च
त्याव्यो निर्गमवासराय नवमो मासस्तथा वासरः ॥ १८९ ॥

गुरुः—

निर्गमास्तवमे भासि नवमे दिवसेऽपि वा ।
नवम्यास्त प्रवेष्टव्य प्रविष्टो नाशमृच्छति ॥ १९० ॥
इदं गायत्र्यधिके द्रष्टव्यम् ।

श्लोक —

त्याष्ट्रे च पौष्णे शशिशे च मैत्रे स्वायम्भुवर्क्षे त्रिषु चोत्तरास्तु ।
अश्लेषचन्द्रे गुरुवासरे च तिथावरिक्ते च गृहप्रवेशः ॥१९१॥
सर्वेऽपि गृहप्रवेशविधिर्यत्सरानन्तरं बोध्यम् ।

बृहस्पतिः—

आगत्य वरसरादूर्वागमनागमने शुभे ।
आगव्यूतेरथार्यागवा गमनागमने शुभे ॥ १९२ ॥

इति कृतितत्त्वे यात्राप्रकरण समाप्तम् ।

अथ राज्याभिषेकप्रकरणम्

वृत्तवृत्तके—

जन्नेराज्ये सदशेशस्य भौ मेवलिष्टे क्षितिपाभिषेकः ।
व्येष्टाश्रवक्षिप्रमृदुध्रुवेषु सौम्यग्रहस्याहि तिथावरिक्ते ॥ १ ॥
लग्ने स्थिरे चोपचये स्थिते च शीर्षोदये च क्षितिपाभिषेकः ॥ २ ॥

व्योति सारसागरे—

नृपाभिषेक नृपतिप्रमाण नृपस्य कार्य नृपदर्शनं च ।
तद्यानि कार्यं भुवि किञ्चिदस्ति कुर्यात्तद्भा भानुदिने प्रशस्तम् ॥ ३ ॥
इति वचनाद्विदिनेपि राज्याभिषेकः । तथा च नारदः—

गुरुशुक्राकंवारेषु रोहिण्यामुत्तराश्रये ।
अभिषेको नरेन्द्रस्य सर्वव्यो वै मनोविभिः ॥ ४ ॥

श्रीरविः—

मैत्रशाक्रररोहिणोषु वै वैष्णवाद्यत्रिषु त्रिपूत्तरासु च ।
रेवतीमृगशिरोऽश्विनीध्वपि ह्यमाभृतां समभिषेक इष्यते ॥ ५ ॥
बिलग्नजन्मेशदशाधिनायगार्तण्डधात्रोत्तनयैर्बलिष्ठैः ।
गुर्विन्दुशुक्रः पुरदण्डजानैर्महीपतीनामभिषेक इष्टः ॥ ६ ॥
सुहृत्त्रिकोणस्वगृहोच्चसंस्थाः भ्रियं च कीर्तिञ्च दिशन्ति स्लेटाः ।
अस्नंगता वक्रगनोचगा वा भयाय शोकाय भवन्ति राहाम् ॥ ७ ॥
जन्ममादुपचये तथा स्थिरे लग्नवर्तिनि च मस्त्वकोदये तथा ।
सद्रूपहैश्च सहिते बिलोक्तिते क्रूरदृष्टिसमुपस्थितिवर्जिते ॥ ८ ॥
सारकाशशमृतोर्ध्वलेद्दिने सद्रूपहस्य च तिथावरिक्तके ।
सद्यूनव्ययक्रिषु कण्टकेष्वष्टमेषु रहितेषु साधुषु ॥ ९ ॥

धनान्त्यस्यैः क्रूरैर्भवति नियतं रोगभागनग्नस्यै-
श्चतुर्थ्यनस्यैश्चतर्निजपदः पुत्रगः सौख्यहीनः ।
निरुद्योग स्वस्यैः शुभविरहितो घर्मगैः स्थान्नरेन्द्रो
निरायुर्मृत्युस्यैः सुखधनयुताख्यायशत्रुस्थितैश्च ॥ १० ॥
निघनरिपुगृहस्थे शीतगौ पापदष्टे
यमसदनमुपैति द्रामनृपः शत्रुये वा ।

व्ययरिपुमृतिवज्रं सत्फलं द्युरिष्टाः

सकलधवनसंस्थास्तेषु निष्ठाश्च पापाः ॥ ११ ॥

यस्यामिपेके सुरराजमन्त्रो भवेद्विलग्ने यदि वा त्रिकोणे

शुक्रो सुरे शत्रुगृहे महोज्ञः स मोदते वापि चिरायुलक्ष्मोः ॥ १२ ॥

त्रिळाभसंस्थौ शशितिग्मरश्मो मेपूरणे बन्धुगृहे गुरुश्च ।

यस्यात्र योगे क्रियतेऽमिपेकः सम्पत्तिश्चरा तस्य चिरायुरेव ॥ १३ ॥

इति कृतितत्त्वे राश्यामिपेकप्रकरणम् ।

अथ गोचरप्रकरणम्

देवशमनोदरे—

सूर्यस्य—

स्थानं जन्मनि नाशयेद् दिनकरः कुर्याद् द्वितीये भय
दुश्चिह्नये प्रियमातनोति हिचुके मानक्षयं यच्छति ।
दैन्यं पञ्चमगः करोति रिपुहा पष्ठेऽर्थहा सप्तमे
पीडामष्टमगः करोति अपुप. पुण्यक्षयं धर्मग. ॥ १ ॥
कर्मसिद्धिजनकस्तु कर्मगो वित्तलाभकृदयायसंस्थितः ।
वित्तनाशजनिताम्भहापदं यच्छति व्ययगतो दिवाकरः ॥ २ ॥

चन्द्रस्य—

जन्मम्यन्नं दिशति हिमगुर्वित्तनाशं द्वितीये
दद्याद् द्रव्यं सहजमवने कुक्षिरोगं चतुर्थे ।
कार्यभ्रशं तनयगृहगो वित्तलाभश्च पष्ठे
एने द्रव्यं युवतिसहितं मृत्युसंस्थोऽपि मृत्युम् ॥ ३ ॥
नृपभयं कुरुते नवमः शरीरं दशमघामगतस्तु महत्सुखम् ।
विविधमायगतः कुरुते धनं व्ययगतस्तु रुजं धनसंक्षयम् ॥ ४ ॥

भौमस्य—

प्रथमगृहगतः क्षोणोत्तुनुः करोत्यरिजं भयं
क्षपयति धनं वित्तस्थाने तृतीयगतोऽर्थदः ।
अरिभयमतः पातालेऽर्थान्निष्क्रानोति हि पंचमे
रिपुगृहगतः कुर्याद्वित्तं रुजं मदने स्थितः ॥ ५ ॥
जनयति मदनस्थः शत्रुबाधां घराजो
दिशति च नवमस्थः कायपीडामतीव ।
शुभमपि दशमस्थो लाभगो भूरिस्त्राभं
व्ययभवनगतोऽसौ व्याप्यनर्थार्थनाशान् ॥ ६ ॥

बुधस्य—

बुधः प्रथमगो भयं दिशति सर्वं घने भयं
धनं रिपुभयान्वितं सहजगच्छतुर्थोर्थदः ।
अनिर्गुणकरो भवेत्तनयगोऽरिगः स्थानदः
करोति मदनस्थितो बहुविधां शरीरव्ययाम् ॥ ७ ॥

अष्टमे शशिसुते धनवृद्धिं धर्मगस्तु महतोन्तनुपीडाम् ।
कर्मग सुखमथायगतोर्थं द्वादशे भवति वित्तविनाश ॥ ८ ॥

गुरोः—

भय जन्मन्यार्या जनयति धनस्येऽर्थमतुल
तृतीयेऽङ्गकलेः दिशति च चतुर्थेऽर्थविलयम् ।
सुख पुत्रस्थाने रुजमपि च कुर्यादरिगृहे
गुरुद्वारे पूजा धननिचयनाश च निघने ॥ ९ ॥
धर्मगतो धनवृद्धिं कर स्यान् प्रीतिरूरो दशमेऽमरपूष्य ।
स्थानघनानि ददाति स चाये द्वादशगस्तु नु मानसपीडा ॥ १० ॥

शुभस्य—

जन्मन्यरिष्यकरो भृगुजोऽयं शोऽर्थे
दुःश्रियग सुखरूरो धनवृद्धिर्धने ।
स्यान् पुत्रस्तनयगोरिगतोऽर्थवृद्धिं
शौकप्रदो मदनगो निघनेऽर्थदाता ॥ ११ ॥
जनयति त्रिविधान्वराणि धर्मे न सुखकरो दशमस्थितस्तु शुक्र ।
धननिचयकर स लाभसाथो व्ययमवनेपि धनागम करोति ॥ १२ ॥
घने—

वित्तभ्रश रुगाति दिनकरतनये जन्मराशिं प्रपन्ने
वित्तकलेः द्वितीये धनहरणकृतिं वित्तलाभ तृतीये ।
पाताले शत्रुवृद्धिं सुतभवनगतं पुत्रभृत्यार्थनाश
पथे स्थानेऽर्थलाभ जनयति मन्ने दोषसपातमार्किः ॥ १३ ॥
शरीरपीडा निघने च धर्मे धनक्षय कर्मणि दीर्घमनसम् ।
उपान्त्यगो वित्तमनर्थमन्त्ये शान्तिददातीत्यवदद्विशिष्ट ॥ १४ ॥

राहुकेसो—

राहुर्जन्मगतो भयञ्च फलह सौभाग्यमानक्षय
वित्तभ्रशमहासुख नृपभय चार्थक्षय यच्छति ।
सत्पाप कलहञ्च वित्तमधिक शान्ति विनाश नृणां
पेतोस्तफलमेव राशिषु वदेच्छसन्ति गर्गादय ॥ १५ ॥
ऋक्षसन्धिगता रोटा राशिसन्धिगताश्च ये ।
एव्यराशो फल द्युर्मन्त्रे तद्विपरीतगम् ॥ १६ ॥

वशिष्ठोऽपि—

भयनान्त्यगतास्वविष्य यदन्तगात्र गगनवत् ।
द्यु परमवनफल प्राग्भवनफल च वक्रिताश्चते ॥ १७ ॥

बाहस्पत्य —

पक्षो दशाह च तथैकमास सार्धं दशाहञ्च ततोऽर्धमासम् ।
सोमादिसेदात्स्वतिचागचक्रे दद्युः फलं पूषगृहे बहुक्तम् ॥ १८ ॥
वशिष्टमाण्डव्यपराशरात्रिगार्गीह्विरोव्यासमुखा वदन्ति ।
चक्रातिचारे सुरराजमन्त्री यत्रागतस्तत्र फलं ददाति ॥ १९ ॥

अथ सूर्यादिचक्रम्, तत्र प्रथमं सूर्यचक्रम्—

शुद्धे सत्रमण यत्र तद्वक्त्रे त्रिनियोजयेत् ।
चत्वारि दक्षिणे बाह्यी त्रीणि त्रीणि च पादयो ॥ २० ॥
चत्वारि वामबाह्यी च हृदये पञ्च निर्दिशेत् ।
ब्रह्माद्वयं द्वयं योन्यं मूर्ध्नि द्वे पट्टकगुदे ॥ २१ ॥
रोगो लाभस्तथाश्वानं वन्दनं लाभ एव च ।
ऐश्वर्यं राजपूजा च श्रममृत्युरिति जमात् ॥ २२ ॥

अथ चन्द्रचक्रम्—

चन्द्रश्चतुर्ध्रुव्यामि नराकारं सुशोभनम् ।
शीर्षे पट्टकं मुग्धे चैकं त्रीणि दक्षिणहस्तके ॥ २३ ॥
हृदये पट्टं प्रदातव्यं वामहस्ते तथा त्रयम् ।
कुक्षौ च पट्टं प्रदातव्यं पादौ द्वौ द्वौ च निर्दिशेत् ॥ २४ ॥
मुग्धे च द्रव्यहरणं शीर्षे लाभकरं स्मृतम् ।
हानिदं दक्षिणे हस्ते हृदये च श्रियावहम् ॥ २५ ॥
वामहस्ते च रोगश्च कुक्षौ सौर्यप्रदायकम् ।
पादयोर्हानिरोगौ च इत्युक्तं चन्द्रजं फलम् ॥ २६ ॥
चन्द्रनक्षत्रमारभ्य यावद्योषन्त्यनामभम् ।
यत्राङ्गे नामनक्षत्रं तद्दिने च फलं लभेत् ॥ २७ ॥

अथ मौमचक्रम्—

मौमघिष्ण्याः मुग्धे त्रीणि नेत्रे त्रीणि च निर्दिशेत् ।
शीर्षे त्रीणि च घिष्ण्यानि बाह्योर्द्वे द्वे च निर्दिशेत् ॥ २८ ॥
कण्ठे द्वे हृदये पञ्च गुह्ये त्रीणि पटे चतुर् ।
मुखे रोगो घनं नेत्रे अशौ मूर्ध्नि सुखं हृदि ॥ २९ ॥
कण्ठे षड्वा त्रयो गुह्ये पादौ देशान्तरं वनेन ।
वामपादौ भवेद्रोगौ दक्षिणे शोक एव च ॥ ३० ॥

अथ बुधचक्रम्—

बुधचक्रं प्रवक्ष्यामि बुधक्षान्तिरमुत्तमम् ।
दक्षिणे च करे तावत्स्वेगपुष्टिकर स्मृतम् ॥ ३१ ॥
हृदये पञ्च लामाय गुह्ये षष्ठ्य सरोगता ।
त्रोणि दक्षिणपादे च ग्रामे प्राणि विनिर्दिशेत् ॥ ३२ ॥
स्थानभ्रशो रोगपीडा कलह स्वजने सह ।
बुधदेहस्य माहात्म्यं कथितं पूर्वसूरिभिः ॥ ३३ ॥

अथ शुक्रचक्रम्—

शीर्षे चत्वारि राव्य युगलपरिमित दक्षिणे याहुमूले
लक्ष्मी पादौ च षट्कं हृदि रतिसुभृशं वामहस्ते रुजं स्यात् ।
द्वे गुह्ये रोगकारी मदनशरमिते हृद्गते प्रीतिलाभौ
नेत्रे धिष्यन् तृतीयं सुखयति सततं जीवन्मृत्युगुणज्ञौ ॥ ३४ ॥

अथ शुक्रचक्रम्—

शुक्रचक्रं प्रवक्ष्यामि शुक्रधिष्णयान्नराकृतिम् ।
मुख्ये त्रीणि महालाभो शीर्षे पञ्च शुभं सुखम् ॥ ३५ ॥
तृतीयं दक्षिणे पादे क्लेशहानिरसदा ।
तथैव वामपादे च त्रीणि धिष्यन्ति सख्येते ॥ ३६ ॥
हृदये च घनं सौख्यं वामपादे चतुष्करे ।
सुरभिप्रधनप्राप्तिं शुक्रं पुनः शरीरेण ।
गुह्ये च त्रीणि धिष्यन्ति स्त्रीलाभसुखकारक ॥ ३७ ॥

अथ शनिचक्रम्—

शौरिर्यत्र तदास्ये भ करे चत्वारि दक्षिणे ।
विन्यसेर्दृक्त्रियुग्मे षट् वामपादौ चतुष्टयम् ॥ ३८ ॥
हृदये पञ्च ऋक्षाणि क्रमाल्लोचनयोर्द्वयोः ।
मूर्ध्नि त्रीणि गुदे द्वे च मन्दस्य पुरुषाकृते ॥ ३९ ॥
वक्रप्रये जन्मभे गोगो लाभो वै दक्षिणे करे ।
स्यादध्या च रणद्वन्द्वे बन्धो वामकरे नृणाम् ॥ ४० ॥
हृदये पञ्चमे लाभो नेत्रे प्रीतिरुदाहृता ।
पूजा मूर्तिं परा नूनं गुदे मृत्युं विनिर्दिशेत् ॥ ४१ ॥

अथ ग्रहणां दानानि, चातकामरणे—

ये रेचरा गोचरतोष्टवर्गादृक्षाद्माद्वाप्यशुभा भवन्ति ।
दानादिना ते नितरा प्रसन्नास्तेनाधुना दानविधिं प्रवक्षिम् ॥४२॥
माणिक्यगोधूममवत्सधेनुकौसुम्भवक्षं गुह्यहेयताम्रम् ।
आरक्तक चन्दनमम्बुजञ्च वदन्ति दानं रवितोषहेतौ ॥ ४३ ॥
सद्वंशपात्रस्थिततण्डुलाश्च कर्पूरमुक्ताफलशुभ्रवस्त्रम् ।
क्षीराढ्यशंसं धूपमञ्च रौप्यं चन्द्राय दद्याद् घृतपूर्णकुम्भम् ॥४४॥
प्रवालगोधूममस्त्रिकाञ्च धूपोरुणञ्चापि गुह्यं सुवर्णम् ।
आरक्तवक्षं करवारपुष्प भोगाय दद्यात्सुगुणं हि ताम्रम् ॥४५॥
चैलञ्च नील किञ्च धौनकांस्यं मुद्गाज्यगारुत्मतसर्वपुष्पम् ।
दासो च दन्ता द्विरदस्य नूनं वदन्ति दानं त्रिधुनन्दनाय ॥४६॥
शर्करा च रजनी तुरङ्गमं पोतघान्यमपि पोतमम्बरम् ।
पुष्परागलवणञ्च काञ्चनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम् ॥४७॥
चित्राम्बर शुभतरस्तुरंगो धेनुञ्च वज्रं रजत सुवर्णम् ।
सुतण्डुलाव्योतुसुगन्धयुक्तं वदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ॥ ४८ ॥
सापाञ्च तैल विमलेन्द्रनीलं तिला कुट्यो महिषो च लौहम् ।
सदृशिन चेति वदन्ति नूनं तुष्टाय नूनं रविनन्दनाय ॥ ४९ ॥
गोमेदरत्नं च तुरङ्गमञ्च मुनीलचैलानि च कम्बलञ्च ।
तिलाञ्च तैलं खलु लौहमिषं स्वर्मानवे दानमिदं वदन्ति ॥ ५० ॥
चैदूर्यरत्नं सतिलं महाजः सुमङ्गलञ्चापि मदो भृगस्य ।
शस्त्रञ्च फेवोः परितापहेनोरुक्षीरित दानमिदं मुनीन्द्रैः ॥ ५१ ॥

अथ जन्मनक्षत्रे ग्रहणकृत्, वशिष्ठः—

यस्यैव जन्मनक्षत्रे प्रस्येते शशिमास्करो ।
तस्य व्यापिमयं घोरं जन्मराशौ घनक्षयः ॥ ५२ ॥

ज्योतिर्निबन्धे फलप्रदीपे—

ग्रहणं जन्मनक्षत्रे जायते शशिसूर्ययोः ।
यस्य तस्य शुभं हानिघोररोगाः परामवः ॥ ५३ ॥

ज्योतिःपराशरः—

यन्नक्षत्रगतोराहुप्रसने शशिमास्करो ।
सज्जातानां भवेत्पोढा ये नराः शान्तिवर्जिताः ॥५४॥

मार्गवोयविरोधोपि—

यस्य राज्यस्य नक्षत्रे स्वभानुरुपरज्यते ।

राज्यभेगं स्वकृत्नाशं मरणं चात्र निर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

राज्यस्य नक्षत्रे भूमिवेदनक्षत्रे । बन्मराशोः सकाशाद् ग्रहणराशिपर्यन्तं
गणना कार्या ततः पलं वाच्यम् ।

सप्तल दैवशमनोदरे—

घातं हानिमथत्रियं जननमाद् वस्तिञ्च चिन्तां क्रमात् ।

सौख्य दारवियोजनं च पुरुते व्याधिञ्च यानक्षयम् ।

सिद्धिं लाभमपायमर्कशशिनोः पण्मासमध्ये ग्रहः ॥ ५६ ॥

राज्यमार्तण्डे—

सप्ताष्टजन्मगे पष्ठे चतुर्थे दशमेपि वा ।

नवमे च तथा चन्द्र न कुर्याद्राहुदर्शनम् ॥ ५७ ॥

भीषतिभ्यवहारनिर्णये वशिष्ठः—

जन्मभे जन्मराशौ च पष्ठाष्टयगते तयोः ।

चतुर्थे द्वादशे चन्द्रे न कुर्याद्राहुदर्शनम् ॥ ५८ ॥

मासदर्शनमात्रेण चार्थहानिर्महाभयम् ।

जायते नात्र सन्देहस्तस्मात्तत्परिचर्जयेत् ॥ ५९ ॥

वराहसंहितायाम्—

जन्मसप्ताष्टरिष्वाहं दशमस्थे निशाकरे ।

दिष्टोरिष्टप्रदो राहुर्जन्मर्क्षे निघनेपि च ॥ ६० ॥

तथा च—

वैनाशिकर्क्षे दृष्ट ग्रहणं सुधांशुभास्करोः ।

जनयति रोगं बहुधा वल्लेश वित्तक्षयं चाशु ॥ ६१ ॥

जन्माष्टजा यान्त्यथ धर्मसंस्थे निशाकरे जन्मसु तारकासु ।

दृष्ट्वा तमश्चन्द्रमसं प्रयत्नादभ्यर्च्य दद्यात् वनकं द्विजाय ॥ ६२ ॥

अत्र चन्द्रमसमित्युपलक्षणम्, उपक्रमे सुधांशुभास्करयोरिति दर्शनात् सूर्यपर-
मपि । वैनाशिकर्क्षे त्रयोविंशतक्षत्र इति केचित् । वस्तुतस्तु वैनाशिकपदं निघन-
तारापरं, निघनेत्येकवाक्यत्वात् । वैनाशिकपदस्य गर्भेण विपत्करादितादृशवर्ति ।

अपेक्षितमक्षत्रस्य अत्यरिपदप्राप्तत्वादपि सप्तमतात्पर्यं पठितव्यं यथा—

विपत्करप्रत्यरिसंज्ञितेषु वैनाशिकर्क्षेषु कृतं हि कर्म ।

सर्वं नृणां निष्फलमेव तस्मात्कृतेषु तत्रास्ति शुभं न किञ्चित् ॥ ६३ ॥

ज्योति सारसागरे—

राशौ यत्र विधुन्तुदेन तरणिश्चन्द्रोयवा ग्रस्यते
तस्माद्देदहुताशशकररसा कल्याणदा राशयः ।
मध्यस्था रविसायकाङ्कदशमा सामान्यमोगप्रदा
द्यन्तानातुरगाष्टमा खलु नृणा यच्छन्ति नेष्टं फलम् ॥ ६४ ॥

अथ ग्रहणदोषोपशमनञ्च दीपिकायाम्—

ग्रहण ग्रहपोहितनाडोनक्षत्रदोषोपशमनाय ।
सहस्रतपुपै स्नायात् फलिनोफलचन्दनोशोरै ॥ ६५ ॥

पङ्क्तिनीति प्रिययुः । फलिनी पञ्चीत्यमर । बातीफलेभि केचित् । नाडीनक्ष
त्राणि चाद्यदशमयोदशाष्टादशप्रयोविंशतिगञ्जविंशत्य ।

ज्योति सारे—

ताम्रपात्र तिलै पूर्णं पूर्णं चागरुसर्पिषा ।
भास्करग्रहणे दद्यान्नाडोदोषोपशान्तये ॥ ६६ ॥
घृतकुम्भोपनिहत शस्त्र नवनोठपूरित दद्यात् ।
नाड्यादिदोषोपशान्तये द्विजाय दोषाकरग्रहणे ॥ ६७ ॥

ज्योतिर्निबन्धे कालनिर्णये—

यस्मिन् राशौ तपनशशिनोः संहिकेयावमर्द्द -
स्तद्राश्याना भवति नियत ग्रामपुसा विनाय ।
सामाच्छान्तिर्मुनिभिरुद्दिता तत्परो लोकपूर्वा
कुर्यादानादिभिरहि नृणा नाशमायात्यरिष्टम् ॥ ६८ ॥

दानमपि तत्रैव—

सुवर्णनिर्मित नाग सतिलं ताम्रमाज्जनम् ।
सदक्षिण सवस्त्रञ्च श्रोत्रियाय निवेदयेत् ॥ ६९ ॥
सौवर्णं राजस चापि बिम्बं कृत्वा स्वशक्तितः ।
वपरागोद्भवक्लेशच्छिदे मित्राय कल्पयेत् ॥ ७० ॥

दानमन्त्रोपि तत्रैव—

तमोपम महामोम सोमसूर्य विमर्दन ।
हेमनागप्रदानेन मम शान्तिप्रदो भव ॥ ७१ ॥

स्कन्दपुराणेपि—

गोदान भूमिदानञ्च स्वर्णदान विशेषतः ।
ग्रहक्लेशविनाशाय दैवज्ञाय निवेदयेत् ॥ ७२ ॥

अथ जन्मनक्षत्रचक्राण्योग्रहणे शान्तिमाह वशिष्ठ —

यस्यैव जन्मनक्षत्रे प्रस्येते शशिमास्करो ।
 तस्य व्याधिं भवेदेव शान्तिं वदये समासत ॥ ७३ ॥
 मण्डलं चतुरस्रं तद्गोमयेन त्रिनेपयेत् ।
 गृहस्थेशानदिग्भागे वर्णने समलङ्कृते ॥ ७४ ॥
 रथापपेचतुरं कुम्भास्तत्र तान्सागरात्मकान् ।
 सर्ववेदात्मकान् स्मृत्वा सर्वतोर्थात्मकान् शुभान् ॥ ७५ ॥
 पञ्चवक्त्रपञ्चवशोरशतीषधिसमान्वितान् ।
 मूर्त्तिधारस्नेहेभेभदन्तगुग्गुलुचन्दनै ॥ ७६ ॥
 पञ्चवक्त्रमृतभ्राजस्फटिकैः सर्पपान्थरैः ।
 शङ्खं कुकुमतीर्याम्बुरोचनैः पद्मैर्युतान् ॥ ७७ ॥
 चत्वारं प्राङ्मुखान् विप्रां प्राथयेयुः पृथक् पृथक् ।
 चरलिङ्गैर्वाङ्गैः सूक्तैः रस्तिवाचनपूर्वकैः ॥ ७८ ॥
 तिलहोमो व्याहृतिभिः सहस्रं वाष्टसयुवम् ।
 एव कृत्वा प्रयत्नेन स्नानकर्म समाचरेत् ॥ ७९ ॥
 आमन्त्र्य नवभिर्मन्त्रैः कुम्भान्संस्पर्षपूर्वकम् ।
 एतानेव ततो मन्त्रान्स्पर्शपट्टे तदा लिखेत् ॥ ८० ॥
 कर्तुं शिरसि तं धत्वा चाग्निर्गोवेदमन्त्रकैः ।
 श्यमन्त्रितैः कुम्भजलैः स्नाप्य नीराजयेत्ततः ॥ ८१ ॥
 दद्यात्तत्तद्ग्रहक्षेत्रे शुभमात्म्याभ्यं शुचि ।
 ऋतियग्भ्यो दक्षिणा दद्याच्छिष्टेभ्यश्च स्वशक्तितः ॥ ८२ ॥
 योऽसौ अश्वरो देव आदित्यानां प्रभु मय ।
 सहस्रनयनश्चन्द्रग्रहपीडा व्यपोहतु ॥ ८३ ॥
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्ताक्षिरमितद्युति ।
 चन्द्रोपरागसम्भूतमग्निं पीडा व्यपोहतु ॥ ८४ ॥
 यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहन ।
 यमश्चन्द्रोपरागाणां ग्रहपीडा व्यपोहतु ॥ ८५ ॥
 रक्षोगणाधिप साक्षात्प्रलयानलसन्निभ ।
 खड्गव्यग्रोमिकायश्च रक्ष पीडा व्यपोहतु ॥ ८६ ॥
 नागपाशधरो देव सदा मरुतवाहन ।
 वरुणान्युपति साक्षाद् ग्रहपीडा व्यपोहतु ॥ ८७ ॥
 प्राणरूपो हि लोकानां धातुः कृष्णमृगप्रिय ।
 वायुश्चन्द्रोपरागोऽप्य पीडामत्र व्यपोहतु ॥ ८८ ॥

योऽसौ निषिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधर ।
 चन्द्रोपरागे क्लृप्य पीडाञ्छापि व्यपोहतु ॥ ८६ ॥
 योऽसौ हिन्दुधरो रुद्रः पिनाको वृषवाहन ।
 चन्द्रोपरागपापानि स नाशयतु शक्रः ॥ ९० ॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 ब्रह्मविष्णुर्कैयुक्तानि तानि पाप ददन्तु मे ॥ ९१ ॥
 आमन्त्रणे लेखनोक्ता एते वै नवमन्त्रका ।
 अर्चयित्वा पितॄन्देवान् गोमूस्वर्णाम्बरादिभिः ॥ ९२ ॥
 अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुघनक्षयः ॥ ९३ ॥
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभा ।
 सूर्यग्रहेष्वेवमेव सूर्यनान्ना विधीयते ॥ ९४ ॥

इति बृहवशिष्टोक्तग्रहणशान्तिः ।

अथ ग्रहणं दृष्ट्वा स्नानदानादिकं कर्तव्यमिति । तथा हि बृहवशिष्ट —
 सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने ।
 सचैल तु भवेत्स्नानं सूतकान्न विवर्जयेत् ॥ ९५ ॥

षट्त्रिंशन्मते—

सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने ।
 स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत घृतमन्नं विवर्जयेत् ॥ ९६ ॥

हरिमन्त्रानामावश्यकमेव । तथा च बृहवशिष्ट —

सक्रमे ग्रहणे चैव न स्नायाद्यस्तु मानवः ।
 सप्तजन्मसु कुशो स्यात् दुःखमागो च सर्वदा ॥ ९७ ॥

अत्राष्टौचोपि स्नानं कर्तव्यं श्राद्धदानञ्च न कर्तव्यम् । तथा च संवत्सरप्र-
 दीपगङ्गावाक्पावनयोः स्मृतिः —

सूतके मृतके चैव न दोषो राहुदर्शने ।
 स्नानमात्रन्तु कर्तव्यं दानं श्राद्धविवर्जितम् ॥ ९८ ॥

अविध्यै—

चन्द्रसूर्यग्रहे चैव मृतानां पिण्डकर्मणु ।
 महातीर्थे तु सम्भाप्ते क्षतदोषो न विद्यते ॥ ९९ ॥

लिङ्गपुराणे—

चन्द्रसूर्यग्रहे स्नायात्सूतये मृतकेपि च ।

अस्नायी मृत्युमप्नोति स्नायी पापं न विन्दति ॥ १०० ॥

चन्द्रसूर्यापरागे सति भोजनं न कर्तुं मुक्तिं दृष्ट्वा तु कर्तव्यमिति ।

चन्द्रस्य यदि वा भानोर्यस्मिन्नहनि मागव ।

ग्रहणन्तु भवेत्तत्र तत्पूर्वा भोजनक्रियाम् ॥ १०१ ॥

नाचरेत्सग्रहे चैत्र सधैवास्तमुपागते ।

यावत्तस्य नोदय स्यान्नाशनोयात्तावदेव तु ॥

मुक्तिं दृष्ट्वा तु भुञ्जीत स्नानं कृत्वा परेऽहनि ॥ १०२ ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरवचनेन सामान्यतो निषेधात् । सधैवेति सग्रहत्वेनैवेत्यर्थः ।

चन्द्रसूर्यग्रहे भुक्त्वा प्राज्ञापरयेन शुद्धयति ।

तस्मिन्नन्य दिने भुक्त्वा त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ १०३ ॥

इति देवलवचनेन सामान्यतः प्रार्थयित्वा भक्षणं च । तस्मिन्नेव दिने

सहस्रसीयनिषिद्धकालाभ्यन्तरे ।

आदित्येऽहनि सक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

पारणरूपोपवासञ्च न कुर्यात्पुत्रवान्मृदो ॥ १०४ ॥

इति निषेधाद् ग्रहस्थस्य ऋषिणो मस्तास्तेपि नोपवासः, किन्तु ग्रहणान्तरं पूर्वं वा निर्दोषकाले तेन किञ्चिद् भक्षयमिति संवत्सरप्रदीपः । ग्रहणभोजनपूर्वनिषेधे विशेषमाह शुद्धगौठम्—

सूर्यग्रहे तु नाशनोयात्पूर्वं यावच्चतुष्टयम् ।

चन्द्रग्रहे तु यामास्त्रीन् बालवृद्धातुरैरिना ॥ १०५ ॥

ग्रस्तोदये विशेषमाह शुद्धवायुः ।

ग्रस्तोदये विषा पूर्व नाहर्भोजनमाचरेत् ॥ १०६ ॥

बालवृद्धातुरर्धवयस्ये वाचस्पतिमिश्रपृ० मार्कण्डेयपुराणवचनम् ।

सायाह्ने ग्रहणाच्चेत्स्थावपरह्ने न भोजनम् ।

अपराह्ने न मध्याह्ने मध्याह्ने चेन्न सङ्करम् ॥ १०७ ॥

सङ्करे ग्रहणं चेत्स्यान्न पूर्वाम्भोजनक्रियाम् ।

अत्र ग्रहणे पुरश्चरणादिकं कर्तव्यम् । तथा च पुरश्चरणचन्द्रिकादिषु—

ग्रहणेऽर्कस्य चन्द्रस्य शुचिं पूर्वमुपोषित ।

नद्या समुद्रगामिन्या नाभिमात्रोदके स्थित ॥ १०८ ॥

यद्वा पुण्योदके स्नात्वा शुचिः पूर्वमुपोषित ।
 ग्रहणाद्विमोक्षान्त जपेन्मन्त्रं समाहित ॥ १०९ ॥
 अनन्तर दशाशेन क्रमाद्धोमादिकञ्चरेत् ।
 तदन्ते महती पूजां कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ ११० ॥
 ततो मन्त्रप्रसिद्धयर्थं गुरु सपूज्य तोषयेत् ।
 एतच्च मन्त्रसिद्धिः स्यादेवता च प्रसीदति ॥ १११ ॥
 अथ बान्यप्रकारेण पुरश्चरणिके विधिः ।
 चन्द्रसूर्यापराणे च स्नात्वा प्रयतमानसः ॥ ११२ ॥
 स्पर्शादिमोक्षपर्यन्तं जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 जपाद्दशांशतो होम ततो होमाच्च तर्पणम् ॥ ११३ ॥
 एवं कृत्वा तु मन्त्रस्य जायते सिद्धिरुद्यमा ॥ ११४ ॥

गोपालतर्पणे द्वे होमसमसक्यत्वम् । यथा—

इह गोपालमन्त्राणां तर्पणे होमसंघटयथा ।
 सम शेषन्तु सर्वेषामित्यागमविदो विदुः ॥ ११५ ॥

पुरश्चरणं दानचन्द्रिकायाम्—

होमाशक्तौ जपं कुर्याद्धोमसख्याचतुर्गुणम् ।
 षड्गुणं चाष्टगुणितं यथासत्यं द्विजातयः ॥ ११६ ॥
 तेषां स्त्रीणान्तु विज्ञेयस्तेषामेव समो जपः ।
 सत्रर्णमाश्रितः शूद्रस्तज्जपस्तस्य कीर्तितः ॥ ११७ ॥
 मूलमन्त्रं समुच्चार्य तदन्ते देवताभिधाम् ।
 द्वितीयान्तमहम्पश्चात्तर्पयामि नमोऽतः ॥ ११८ ॥
 तर्पणस्य दशाशेन मार्जनं कथितं क्लृप्तं ।
 तस्यैव देशस्य रूपं ध्यात्वा मौनं प्रपूज्य च ॥ ११९ ॥
 नमोऽन्तं मनुमुच्चार्य तदन्ते देवताभिधाम् ।
 द्वितीयान्तमहम्पश्चादभिषिञ्चाप्यनेन तु ॥ १२० ॥
 त्रयोदशार्जुना शुद्धैरभिषिञ्चेत्स्वमूर्धनि ।
 मार्जनस्य दशाशेन ब्राह्मणानपि भोजयेत् ॥ १२१ ॥
 विप्राराधनमात्रेण व्यङ्गं साङ्गं भवेद्यतः ।
 जपोर्वापूर्वको होमस्तर्पणञ्चामिषेचनम् ॥ १२२ ॥
 मूदेवपूजनं पञ्चप्रकारैश्च पुरस्क्रिया ॥ १२३ ॥

अथ ग्रहणस्य सम्भव तत्त्वरूप फलञ्चाह वाराह —

भत्रिपादान्तरे राहो वेतोर्वा सस्थितो रवि ।

अष्टुष्पादान्तरे चन्द्रस्तदा सम्भवते ग्रहः ॥ १२४ ॥

भत्रिपादान्तरे राहुभोग्यनक्षत्रस्य नक्षत्रयोवा त्रिपादाम्यन्तरे ।

यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्माच्चतुदशगत शशो ।

पूणिमाप्रतिपत्सन्धौ राहुणा मस्यते शशो ॥ १२५ ॥

एतदपि पूर्ववचनानुसारेण अष्टुष्पादाम्यन्तरे जयम् तस्मात्तमारभ्य उत्तरतो वेत्यर्थः ।

कृष्णपक्षतृतीयाया मासर्क्षं यदि जायते ।

तत्तद्वत्तयोदशे सूर्ये राहुणा मस्यते रात्रि ॥ १२६ ॥

मासर्क्षः कार्तिकादौ कृत्तिकादिः । एतदपि भत्रिपादान्तरे सति ज्ञेयम् । राहो पादभोगश्च मासद्वयेन ।

रविभौमनवाशे तु निरञ्ज मासमादिशेत् ।

बुधशौरिनवाशे तु मलिन क्षुद्रवर्षणम् ॥ १२७ ॥

गुरोरशरमासाद्य दृश्यते सबलादक ।

शशिभुवनवाशे तु प्रावृट्काले महज्जलम् ॥ १२८ ॥

अन्यत्रान्यक्तभूमौ तौ दृश्यते छादिताम्बरी । तौ चन्द्रार्क्षौ ।

इवेते क्षेम सुभिक्ष प्राज्ञणपीडाश्च निर्दिशेद्राहौ ।

अग्निभयमनलवर्णे पीडाञ्च हुताशवृत्तीनाम् ॥ १२९ ॥

हरिते रोगोनुताप सस्यानामीतितो भोति ।

कपिले शोभ्रगमत्वान्तेच्छ्रसोऽथ दुर्भिक्षम् ॥ १३० ॥

अरुणकिरणरूपे घृष्टयो विहगपोडा च ।

धूमाभे क्षेम सुभिक्षमादिशेन्मन्दबुत्तिञ्च ॥ १३१ ॥

कापोतारुणकपिले श्यामाभे क्षुद्रय विनिर्दिक्षेत् ।

वापोत शूद्राणा व्याधिरर कृष्णवर्णश्च ॥ १३२ ॥

विमलकपिलपीतामो वैश्यध्वसी भवंत्सुभिक्षाय ।

सार्चिष्यग्निभय गेरिवरूपे च युद्धानि ॥ १३३ ॥

अर्चिषा तेजसा वर्तमान सार्चि तस्मिन्सार्चिषि राहो ।

दूर्वासाण्डश्यामे हरिद्रे चापि निर्दिशेन्मरकम् ।

अशनिमयसम्प्रदायी पाटलिकुसुमोपमो राहु ॥ १३४ ॥

अथ ख्यादीनां ग्रहाणां प्रीत्यर्थं धारस्तानि ।

यदुक्तं ब्रह्मपेन—

सूर्यादीनां सुतुष्टैश्च च माणिक्यं मौक्तिकन्ततः ।

सविद्रुमं मरकतं पुष्परामञ्ज्वलं वज्रकम् ।

नीलगोमेदवैदूर्यं धारं शशवद् दृढक्रमात् ॥ १३५ ॥

अथ योगादिदुष्टत्वनाशनायं दानम् ।

दीपिकायाम्—

योगस्य हेमकरणस्य च धान्यमिन्द्रोः

शङ्खञ्च सण्डुलमणीं तिथिवारयोश्च ।

ताराबद्धाय लवणान्यथ गाञ्च राशे-

र्द्ध्याद् द्विजाय कनकं शुचिं नादिकायाः ॥ १३६ ॥

इति कृतिरुत्तरे गोचरप्रकरणम्

—

अथ संक्रान्तिप्रकरणम्

भीषणि —

हरिषद् रिधरभे रयिसत्रमाद् द्वितनुभे पदशोति सुखम्भरेत् ।
 ददगवागयने मृगकर्किणो क्रियतुलाघरयोर्विपुर्न स्मृतम् ॥ १ ॥

रत्नावल्याम्—

सक्रान्तेः पुण्यकालस्तु पादशोभयत् कलाः ।
 मानार्धं भास्करे पुण्यमपूर्णं शर्वरीदले ॥ २ ॥
 सम्पूर्णं भूमयोद्वेयमतिरेके परेऽहनि ।
 निरशका यदा भानुः पूर्वापरदिनद्वये ॥ ३ ॥
 पूजयेद्वासर पूर्वमपरं पुण्यवर्जितम् ।
 निशार्धं च्छित्ते भानो निरशे च दिनद्वये ॥ ४ ॥
 पूर्वहनि च कर्तव्यं स्नानदानजपादिकम् ।
 पदशोतिमुदेस्तीते वृत्ते च विपुषद्वये ॥ ५ ॥
 भविष्यत्ययने पुण्यमतोते चोत्तरायणे ।
 आदौ पुण्यं विजानीयाद्यदि भिन्ना तिथिर्भवेत् ॥ ६ ॥
 अयनेषु विकल्पो यस्तन्मे निगदित शृणु ।
 यावद्विशकलाभुक्तास्तत्पुण्यान्वोत्तरायणे ॥ ७ ॥

अथैवं व्यवस्था

सर्वास्तु रात्रिसक्रान्तिषु मानार्धं दिनमानार्धं पुण्यम् । तथापि प्रथमार्धरात्रि-
 पूर्वदिने प्रहरद्वयोपरि प्रहरद्वयं यावत् पुण्यम् । अर्धरात्रोपरि संक्रान्तव-
 मिमदिने पुण्यकालः प्रहरद्वयं यावत् । दिवातनसक्रान्तिषु पदशोतिमुखम्
 इति वाक्येन व्यवस्था । दिवातनविष्णुपक्षां षोडशपूर्वं षोडशोत्तरदण्डाः
 पुण्यकालः । सम्पूर्णोऽर्धरात्रे पूर्वापरदिनद्वयेऽपि पुण्यकालः । तथापि यद्येका
 तिथिस्तदा पूर्वदिन एव प्रहरद्वयोपरि । अन्यथा त्वमिमदिने प्रहरद्वयं
 यावत् । एकतिथिस्त्वेव्यर्धरात्रे व्यतीते यदि सक्रान्तिर्भवति तदा त्वमिमपूर्वा-
 र्धं पुण्यमित्यर्थः । दिनद्वयेऽपि निरशे पूर्वदिनमेव पुण्यकालः । निरशकरहिते द्वे
 प्रथमांशे एव । मन्दादिसक्रान्तिषु च त्रिचतुरादयो दण्डा मुख्या पुण्यकालाः ।
 उत्तरायणे सक्रान्तौ सक्रान्तिकालानन्तरं विंशतिदण्डपर्यन्तं पुण्यकालः ।

निशार्कचाराग्निकट दिनार्धं
दिशार्कचाराग्निकटाष्टिघटयः ।
ताः कर्कटे प्राक् कथिते तरेऽर्वाक्
पुण्याय विध्वग् घटगोलिसिद्धे ॥ ८ ॥

अस्यार्थ —

निशार्कचाराग्निकट दिनार्धं यद्यर्धरात्राभ्यन्तरे सञ्चारः तदा पूर्वं दिने पुण्यं, यदा परमाग्रे भवति तदाग्रिमदिने पुण्यमित्यर्थः । दिशार्कचारावदा निकटाष्टिघटयः, निकटे षोडशघटिका भवन्तीत्यर्थः । ताः घट्य कर्कटे घटगोलिसिद्धे प्राक् पूर्वमेव पुण्यं भवति ।

विरपकुटासंक्रमे मेघसक्रमे च उभयतः पूर्वञ्चापरञ्च पुण्यम्, इतरे मित्युक्तं शबनुर्नक्षत्राद्येऽपि तद्वदेव । यदा रात्रौ तदनुक्तं निर्गलितं क्रियते । यद्यर्धरात्रात्प्राक् संक्रान्तिस्तदा पूर्वदिनस्योत्तरार्धे पुण्यं यद्यर्धरात्रात्प्राक् संक्रान्तिस्तदा पूर्वदिनस्योत्तरार्धे पुण्यं यद्यर्धरात्रादुपरि तदोत्तरदिनस्य पूर्वार्धमेव पुण्यमित्यर्थः ।

उक्तञ्च ब्रह्मसिद्धान्ते—

भवानान्ते निस्वमप्य रात्रार्धात्प्रागुदेति चेत् ।
स्नानदानादिमध्याह्ना कुर्यादूर्ध्वगते दिने ॥ ९ ॥
रात्र्यर्वादुपरि क्षेत्रं याति चेदन्यथायमा ।
अह्नपागामिनि मध्याह्नात्पूर्वं स्नानादि पुण्यदम् ॥ १० ॥

बृहद्वशिष्टोपि—

अहि सक्रमणे पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकोर्वितम् ।
रात्रौ सक्रमणे भानोर्दिनार्धं स्नानदानयोः ॥ ११ ॥
अर्धरात्रादयस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरि क्रिया ।
ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्परहरद्वयम् ॥ १२ ॥

अत्र दिनत्रयाशौ पुण्यं चेत्स्नानदानादिकं कुतो न क्रियते ? इति नाद्य-
कनीयं, यतो हि रात्रौ स्नानं न कुर्वीत दानञ्चैव विशेषतः इति सुमन्त्रवाक्य-
शेषात् । अत्र यद्यर्धरात्रे संक्रान्तिस्तदा पूर्वदिनार्धात्परि परिदिनार्धात्पूर्वं दिनार्धं
दिनद्वयेऽपि पुण्यम् ।

उक्तञ्च बृहद्वशिष्टेन—

पूर्णे चेदधरात्रे तु यदा संक्रमते रविः ।
प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटी ॥ १३ ॥

पुन सिद्धान्तेषु—

यद्यर्घरात्र एव स्यात्सम्पूर्णं सक्रमो रवे ।

तदा दिनद्वय पुण्य स्नानदानादिकर्मसु ॥ १४ ॥

मुक्त्या मकरसकटाविति । यदि सूर्योदयात्पूर्वं कर्कटसकृमण स्यात्तदा पूर्वदिन
मेव पुण्य नोत्तरदिने । तथा यदि सूर्यास्तादनन्तरं मकरसकान्ति स्यात्तदोत्तरदिन
एव पुण्यकालो न पूर्वदिने ।

उक्त वृद्धगणैः—

यदास्तमनवेलाया मकर याति भास्कर ।

प्रदोषे चार्घरात्रे वा स्नान दान परेहनि ॥ १५ ॥

अर्घरात्रे तदूर्ध्वं वा सक्रान्तौ दक्षिणायने ।

पूर्वमेव दिन मास यावन्नोदयते रवि ॥ १६ ॥

अविष्येपि—

कार्मुकन्तु परित्यज्य क्षप सक्रमते रवि ।

प्रदोषे चार्घरात्रे वा स्नान कुर्यात्परेऽनि ॥ १७ ॥

मिथुनात्कर्कसकान्तिर्यदि स्यादशुभाङ्गिन ।

प्रभाते वा निशीथे वा कुर्याद्दहनि पूषव ॥ १८ ॥

प्रदोषलक्षण स्कन्दपुराणे—

त्रिमुहूर्ते प्रदोष स्याद्रवावस्थ गते सति ॥ १९ ॥

अत्रोदयसन्ध्यायां कर्कसकान्तिश्चेत्तदा परदिने पुण्यम् । अस्तसन्ध्यायां
मकरसकान्तिश्चेत्तदा पूर्वदिने पुण्यम् ।

यथोक्त नारदेन—

सूर्योदये च सध्याया यदि याम्यायन भवेत् ।

तदोदयादह पुण्य पूर्वाह पूर्वतो यदि ॥ २० ॥

सूर्यास्तमनसध्याया यदि सौम्यायन भवेत् ।

तदह पुण्यकाल स्यात्परतश्च परेहनि ॥ २१ ॥

अत्र यद्युदयसन्ध्याय प्राक् कर्कसकान्तिस्तदा प्राग्दिन एव पुण्यकालो नो
त्तरदिने । तथा यद्यस्तसन्ध्यायतिक्रम्य मकरसकान्तिस्तदोत्तरदिन एव पुण्यकालो
न पूर्वदिने इति निष्कर्षार्थः । एव निर्णीते पुण्यकाले स्नानदानाद्यवस्य विधेयम् ।

तत्र स्नानदानाद्यकुर्वतश्च प्रत्यवायमाह वशिष्ठः—

इति सञ्चिन्त्य विनिर्णयमादेष्टव्य सदैव दैवज्ञैः ।

विपुवत्ययने ग्रहणे सक्रान्तौ पुण्यदिवसे वा ॥ २२ ॥

पितृवृत्तिं न करोति हि दम्बाशाया प्रवति तस्य पिता ।
आगतगतसमयेषु च करोति यद्दानजपद्भोमाद्यम् ।
ऊपरे वापितृवीन यद्वत्तन्निष्फलं भवति ॥ २३ ॥
सकान्तिपुण्यकाण्डेषु स्नानदानादि पञ्चमाह भरद्वाज —
षडशीत्यान्तु यद्दानं यद्दानं त्रिपुत्रद्वये ।
दृश्यते सागरस्यान्तं सस्यान्तं नैत्र दृश्यते ॥ २४ ॥

बृहद्विशिष्टोपि —

अयने कोटिपुण्यञ्च सहस्रं विपुले फलम् ॥ २५ ॥

शाश्वतम् —

सक्रान्तौ यानि दत्तानि हन्यन्त्यन्यानि दानानि ।
तानि नित्यं ददात्यक्तं पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥ २६ ॥
मृते जन्मनि सक्रान्तौ मद्गणे चन्द्रमूर्ययो ।
अस्पृश्यपक्षणे चैव न स्नायादुष्णचारिणा ॥ २७ ॥
सक्रान्त्या पञ्चदश्या च द्वादश्या श्राद्धवासरे ।
षष्ठ्यं न पीडयेत्तत्र न च क्षारेण योजयेत् ॥ २८ ॥
सक्रान्त्याष्टम्यं त्रयोदश्या पक्षान्ते नरमोदिने ।
सप्तम्या रविवारे च स्नानमाप्तलक्षैस्त्यजेत् ॥ २९ ॥

शाश्वतम् —

रविवारेर्कस्तान्त्या पञ्चम्या चै सप्तमोदिने ।
आरोम्यकामस्तु नरो निम्बपत्रं न भक्षयेत् ॥ ३० ॥

वृत्तविन्तामणौ —

मसूरनिम्बपत्राभ्यां योति मेघगते रवौ ।
अपि रोषान्बिभस्तस्य तक्षकं किं करिष्यति ॥ ३१ ॥

स्मृति —

मेपादौ सक्तवो देवा वारिपूर्णा च गर्गरी ॥ ३२ ॥

वारिदाने मन्य —

एष चर्मपटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ।
आयं प्रदानासफला मम सन्तु मनोरथा ॥ ३३ ॥
वैशाखे यो षष्ठं पूर्णं समोष्य वै द्विजन्मने ।
दशायमुक्त्वा राजेन्द्र स याति परमावृत्तिम् ॥ ३४ ॥

पूषणं लेनेति शेषः ।

यो ददाति हि मेघादौ सक्तूनम्बुषटान्त्रितान् ।
पितनुद्दिश्य विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५ ॥
विप्रेभ्यः पादुके छत्रं पितृभ्यो विष्णवे शुभम् ।
सकान्त्यां पक्षयोरन्ते द्वादश्यां श्राद्धवासरे ।
साय सन्ध्यास्त कुर्वति कृते च पितृहा भवेत् ॥ ३६ ॥
अथ सक्रान्तेर्दिनरात्रिविभागत्वेन पठान्याह, नारदः—

पूषाहे नृपतिं हन्ति त्रिमासमध्यदिने विशः ।
अपराहे गते शूद्रान्महोपे च विशाचनान् ॥ ३७ ॥
निशि रात्रिचरास्त्राद्यकारानपररात्रके ।
गोपानुपसि सन्ध्यायां लिङ्गिन रविसंक्रमे ॥ ३८ ॥

सक्रान्तेः क्रूरसौम्यवारपरत्वेन पलविशेषमाह वशिष्ठः—
रविरविजभौमवारे सक्रान्तौ दिनकरस्य हि तन्मासे ।
पित्तकफानिलजामथपोढानरपतिकलहक्षु घृष्टिश्च ॥ ३९ ॥
धुधगुरुसितचन्द्राहे सति सक्रान्तावनामय नृणाम् ।
क्षितिपतिनिकरक्षेमं सस्यविघृद्धिर्विधर्मिणा पीडा ॥ ४० ॥

अथ मेघसक्रान्तौ विशेषमाह कश्यपः—
यदा मेघगतः सूर्यो भरण्यादिचतुष्टये ।
सस्यघृद्धिर्भवेत् तत्र घृद्धिरार्द्राचतुष्टये ॥ ४१ ॥
मघादिदशके हानिः क्षेमं चानुभवेपु च ॥ ४२ ॥
यस्मिन् दिने मेघसक्रान्तिस्तद्दिने चन्द्रवशात्फलमूहमिति कल्पितार्थः ।

अथ जन्मनश्वत्रे सक्रान्तिकल दीपिकायाम्—
यस्य जन्मर्क्षमासाद्ये रविसंक्रमणं भवेत् ।
तन्मासाभ्यन्तरे तस्य रोगः क्लेशो घनक्षयः ॥ ४३ ॥

तत्र शान्तिकर्माणि तत्रैव—
सगरसरोरुहपत्रै रज्जनीसिद्धार्थलोघ्रसयुक्ते ।
स्नानं जन्मन्यर्क्षे रविसक्रान्तौ नृणां शुभदम् ॥ ४४ ॥

अथ संक्रान्तिगणनयाह वराहः—
शाको नमो नन्दभवैर्विहोनशैलाम्बराकाशशकाद्धन्तिनः ।
युक्तस्ततः शून्यमृगाद्धनन्दैः खण्डेन योग्यः खलनागहार्यः ॥ ४५ ॥

लघ्वस्वरैर्वार इहार्कगत्या शेषा तथा पट्टिहुताखलेभैः ।
तथा रवेर्मुक्तिविहीनलब्धा दण्डा करैर्वै पलसंयुता च ॥ ४६ ॥
प्रथममिह हि शून्य बाणरामाग्निपक्षा-

शरनगगगनार्याः शैलनागाग्निदस्ताः ।

कृतमुनिशशिबाणा व्योमनागाङ्कचन्द्रा

रसगुणनवरामाः पक्षबाणान्विबाणाः ॥ ४७ ॥

गगनहुतखचन्द्राः पञ्चगोत्र्योमपक्षा

वसुहुतपमरामा व्योमचन्द्रार्धवेदाः । (?)

इति वदति वराहः शुद्धसंक्रान्तिखण्डान् ॥ ४८ ॥

अथ विपुवसंक्रान्तिचक्रं व्योतिषसारे—

शीर्षे सप्त मुखे त्रीणि हृदये पञ्च निर्दिशेत् ।

त्रितयं हस्तपादेषु महर्षिपुवमक्रममात् ॥ ४९ ॥

फलम्—

मस्तके भूपतेः सौख्यं वदने पटुता शुभः ।

हृदये च घनाप्यश्रोत्रं प्राप्तिर्दक्षिणे करे ॥ ५० ॥

वामपाणौ महद्दुःखं सुखं पादे च दक्षिणे ।

भ्रमणं वामपादे च कथितं विपुवत्फलम् ॥ ५१ ॥

अथ अरविपुवचक्रम्—

पण्मूर्त्तिं वदने पञ्च चत्वारि हृदये तथा ।

त्रितयं हस्तपादेषु पयोविपुवमक्रममात् ॥ ५२ ॥

फलम्—

मार्तं मूर्त्तिं मुखे वैरं हृदये सुखसम्भवः ।

भोगी दक्षिणहस्तादौ त्रासश्च वामयोनौ मे ॥ ५३ ॥

वामयोर्वाक्पदयोस्त्वियर्थः ।

अथोत्तरायणं चक्रम्—

शीर्षे पञ्च मुखे त्रीणि हस्तयोश्च द्वयं त्रयम् ।

उत्तरायणमाज्ञेयं सुनक्षत्रस्थिते फलम् ॥ ५४ ॥

फलम्—

शीर्षेऽर्धलामो वदने सुखानि

दृष्ट्वाङ्घ्रिपाण्यो हृदये च सौख्यम् ।

नाभौ मुखे वामकरे च नाशो
 गुह्ये भय वामपदे प्रयास ॥ ५५ ॥
 अथ दक्षिणायनचक्रम्—

शोर्षे त्रीणि मुखे त्रीणि हृदये पञ्च हस्तयो ।
 अष्टौ पादद्वयेऽष्टौ दक्षिणायनभात्कमात् ॥ ५६ ॥
 फलम्—

शोर्षे माने मुखे विद्याद् हृदये त्रित्तसचय ।
 प्रयास स्यात्करे वामे भिक्षाशोभे च दक्षिणे ॥ ५७ ॥
 नि फलं वामपादे च किञ्चिन्नामश्च दक्षिणे ॥ ५८ ॥
 अथ विष्णुपदीचक्रम्—

श्रद्धे सप्तमण यत्र विष्णुपद्या मुखे च तत् ।
 चत्वारि दक्षिणे बाहौ त्रीणि त्रीणि पदद्वये ॥ ५९ ॥
 चत्वारि वामबाहौ च हृदये पञ्च निर्दिशेत् ।
 अक्षणोर्द्वय द्वय योग्य मूर्ध्नि द्वे चैकम गुदे ॥ ६० ॥
 फलम्—

रोगो भोगस्तथा यथा बन्धन लाभ एव च ।
 ऐश्वर्यं राजपूजा च अपमृत्युरिति ज्ञेयात् ॥ ६१ ॥
 अथ पदशीतिफलम्—

मुखे चैक करे वेदा पादयुग्मे द्वय द्वयम् ।
 क्रीडे बाणास्तथा वेदा करे सठयेतरेपि च ॥ ६२ ॥
 द्वय द्वय तथा नेत्रे मस्तके त्रितय दिशेत् ।
 एकश्चैव तथा गुह्ये पदशीतिस्त्रये फलम् ॥ ६३ ॥
 मुखे दुःख करे लाभ पादयोर्ध्रमण हृदि ।
 कान्ता स्यादक्षिणहरे परे हस्ते च बन्धनम् ॥ ६४ ॥
 सम्मान नेत्रयोश्चैव अपमानन्तु मस्तके ।
 गुह्ये चैव भवेन्मृत्यु पदशीतिफलश्रुति ॥ ६५ ॥

अथ सप्तशतितु वृद्धौ आत्मा फलश्रुति वशिष्ठेन—

अजकन्यामपकर्किणि सकान्तौ यदि भवेद्वर्षा ।
 आभयवामरभूयुद्धमनर्षत्वाद्यष्टिश्च ॥ ६६ ॥

वृषवृश्चिकतुल्यमकरे वृष्टि स्यात्सक्रमे समये ।
विराटोदामयतस्करपीडा वृष्टि कृशानुभयम् ॥ ६७ ॥

अथ सक्रान्तिनामान्माह भीषति —

उप्रक्षिप्रचरैर्मित्रघ्नवमिमाह्वयदारुणैः ।
शुक्लैः सक्रान्तिर्कस्य घोराद्या क्रमशो भवेत् ॥ ६८ ॥

फलमाह, नारद —

शूद्रतस्करचैत्रयश्च देवभूपवरा क्रमात् ।
अनुक्तानाञ्च सर्वेषां घोराद्या सुखदा स्मृता ॥ ६९ ॥
इमादेशाः व्रजणा । अनुक्तानां बाण्डाढादीनाम् ।

स्वनघनात्सक्रान्तिकलमाह, वशिष्ठ —

सक्रान्तौ महणर्क्षे वा जन्मन्युभयपार्श्वयोः ।
नेष्ट त्रय पट् शुभद् पर्याधाश्च पुन पुन ॥
हानिर्घृष्टि स्थानहानिस्तथा प्राप्तिरिति क्रमात् ॥ ७० ॥

अ. ५४ —

सक्रान्त्यधरनक्षत्राद् गणयेज्जन्मभाषणि ।
त्रिक पट्क त्रिक पट्क त्रिक पट्क पुन पुन ॥ ७१ ॥
पन्था भोगो व्यथा वल्ल हानिश्च विपुल धनम् ॥ ७२ ॥

तत्राशुमफलदायां सक्रान्तौ दानमाह नारद —

विलोपरि लिखेत्तत्र त्रिशूल च त्रिकोणकम् ।
तत्र हेम त्रिनिक्षिप्य दद्यादोषापनुत्तये ॥ ७३ ॥

अथ मलमासप्रयमासयोर्लक्षणमाह वशिष्ठ —

यस्मिन् दर्शस्यान्ताद्दर्शान्तेवापर दर्शम् ।
उल्लङ्घ्य भवति भानो सक्रान्ति सोधिमास स्यात् ॥ ७४ ॥
आयन्तदर्शयोर्मध्ये भानोरेव तयोर्दश ।
सक्रान्तिद्वितयश्चेत्स्यान्न्यूनमास स चक्ष्यते ॥ ७५ ॥

इत्यपर —

यस्मिन्मासे कंसक्रान्तिर्दर्शान्तेत्प्राक् पुर सरम् ।
दर्शमुल्लङ्घ्य भवति स सप्तर्षोधिमासक ॥ ७६ ॥
आरभ्य शुक्लप्रतिपदप्रवेशात्सक्रमद्वयम् ।
आगामीन्दुक्षयस्यान्तात्प्राक् न्यूनाख्यस्त्वहर्पति ॥ ७७ ॥

स्पृष्टार्कसममाद्विद्यान्यूनमासाधिमासकौ ।

मासौ न्यूनाधिकौ तौ तु सर्वकर्मवहिष्कृतौ ॥ ५८ ॥

तथाच—

अभावाद्याद्वय यत्र रविसन्निवर्जितम् ।

मलिग्लुच स विज्ञेयो गर्हित सर्वकर्मसु ॥ ५९ ॥

अथ अयमासे मृतस्य मामद्वयमिहितत्वादेकोद्दिष्टं कदाकर्तव्यमित्युक्त स्मृती—

तिथ्यर्धे प्रथमे पूर्वे अपरस्मिन्परस्तथा ।

मासाविति युधैश्चिन्त्यौ क्षयमासस्य मध्यगौ ॥ ६० ॥ इति ।

अथ मलमासे कियकर्तव्यं किं कर्तव्यमित्याह स्मृति—

मलिग्लुचस्तु मासो वै मलिन पापसम्भव ।

गर्हित पितृदेवेभ्य सर्वकर्मसु तत् त्यजेत् ॥ ६१ ॥

वृहस्पतिः—

नित्यनैमित्तिके कुर्यात्पूर्वतः सन्मलिग्लुचे ।

सीर्षस्नान गजच्छाया प्रेतश्चाह सथैव च ॥ ६२ ॥

नित्यमहरहः कियमाणमन्यदन्वावहक पूजादिकम् । नैमित्तिक पुत्रजन्मचन्द्रो परागादिभाढम् । सीर्षस्नान प्रथमेऽथसीर्षस्नानम् । प्रथमस्नाने दोष एव । मलिग्लुच त्वनाहुत सीर्षस्नानमपि त्यजेत् । इत्युक्तत्वात् । अनावृत्त प्रथममित्यर्थः ।

प्रत्यहद् द्वादशे मासि कार्या पिण्डक्रिया युधै ।

क्वचित्त्रयोदशेऽपि स्यादाद्य मुक्त्वा च तत्तरम् ॥ ६३ ॥

इति स्मृतिः । अर्थार्थः—प्रतिवर्षं सावत्सरिकं भाद्र द्वादशे मासि अथाह कर्तव्यम् । यदि तु द्वादशमासाम्पन्तरे मलिग्लुचो भवति तदा मलिग्लुच एव द्वादशे मासि भाद्र कर्तव्यम् । तथा च स्मृतिः—

। असकान्तेऽपि कर्तव्यमादिकं प्रथमं द्विजैः ॥ ६४ ॥

इत्यसकान्ते = सकान्तिरूपे मलमासेऽपीत्यर्थः । यदि तु द्वादशमासादन्वा मास एकादशमासाम्पन्तरेऽधिमासो भवति तदा पञ्चदशमासिकानि भवन्ति । त्रयोदशे मासि सधियङ्गम् । यदि सवत्सराम्पन्तरेऽधिमासो भवति तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्धयेदिति । एवञ्च मलिग्लुचे शुक्लप्रतिपदाद्यमावस्थान्ते यस्या कस्याञ्चि त्तियो यो ग्नियते तस्यापि पञ्चदशमासिकानि भवन्ति । तथा—

गर्भे चाद्धपि कृत्ये च मृतानाम्पिण्डकर्मसु ।

। सपिण्डीकरणे चैव नाधिमास त्रिदुर्गुघा ॥ ६५ ॥

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं यत्किञ्चिच्छ्रद्धाद्विकं भवेत् ।

इष्टं वाप्यथ वा पूर्त्तं तन्न कार्यं मलिम्लुचे ॥ ८६ ॥

अत्रापि प्रथमान्दिकव्यतिरेकनिषेधः ।

तथाच—

जातकर्मणि यच्छ्राद्धं नवश्राद्धन्तथैव च ।

प्रतिसंवत्सरभाद्रं मलमासेऽपि तत्स्मृतम् ॥ ८७ ॥

प्रतिसंवत्सरश्राद्धमशौचात्पतितञ्च यत् ॥ ८८ ॥

नवभाद्रं प्रेतभाद्रं अशौचादित्युपलक्षणम् । तेनाशौचादिना सांवत्सरिकभाद्रं यन्नयतकाले कृतं नास्ति तदशौचाद्यगमे मलिम्लुचेऽप्यागते कुर्षादित्यर्थः । इत्यादिकं स्मृत्यादौ द्रष्टव्यमस्माभिमंदाभासे प्रसंगेनैव लिखितम् ।

इति कृतितत्त्वे संक्रान्तिप्रकरणम् ।

अथ वारुण्यादियोगप्रकरणम्

दैवशान्दे—

वारुणेन समायुक्ता मघौ कृष्णा त्रयोदशी ।
गङ्गायां यदि लभ्येत शतसूर्यमहैः समा ॥ १ ॥
शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता ।
गङ्गायां यदि लभ्येत कोटिसूर्यमहैः समा ॥ २ ॥

अथ महामहावारुणी—

शुभयोगसमायुक्ता शनी शतभिषा यदि ।
महामहैति विरूपाता त्रिकोटिकुम्भद्वरेत् ॥ ३ ॥

अथ गोविन्दद्वादशीयोगमाह कृत्स्नसारे—

फाल्गुनस्यासिते पक्षे कुम्भस्ये दिवसाधिपः ।
जीवे घनुपि संस्थे च शोभने रविवासरे ॥ ४ ॥
पुरुषर्क्षेण च संयुक्ता गोविन्दद्वादशी मता ।
गोविन्दद्वादशी प्राप्य गच्छेच्छ्रीपुरुषोत्तमम् ।
निष्णुलोकमवाप्नोति मोक्षान् गंगाम्बुमज्जनात् ॥ ५ ॥

पुरुषोत्तमं जगन्नाथक्षेत्रम् । तत्र मन्त्रशठः—

महापातकसंघाते यानि पापानि सन्ति मे ।
गोविन्दद्वादशी नाम सर्वपापहरा तिथिः ॥ ६ ॥
फाल्गुने शुक्लपक्षस्य पुष्यर्क्षे द्वादशी यदि ।
गोविन्दद्वादशी नाम सर्वपापहरा तिथिः ॥ ७ ॥

अथ महाज्येष्ठी—

पेन्द्रे गुरुः शशी चैव आज्ञापस्ये रविस्तथा ।
पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्येष्ठो प्रकीर्तिता ॥ ८ ॥

अथ विजयायोगः—

श्रवणेन समायुक्ता मासि भाद्रपदे सिता ।
द्वादशी सा महापुण्या स्नाता च विजया मता ॥ ९ ॥

अथादौदयमहोदययोगौ—

अवणार्कव्यतीपातोऽमा वै पौषमाषयोः ।
अर्घोदयः स विज्ञेया किञ्चिन्न्यूनं महोदयः ॥ १० ॥

अथ दशहरामोगः

व्यैष्टुक्ता च दशमो भवेद्वै भीमवासरे ।
हस्तश्रेण संयुक्ता तस्मादशहरा स्मृता ॥ ११ ॥

अथ व्यतीपातयोगः—

अवणाश्विघनिप्रार्द्रानागदैवतसप्तके ।
यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते ॥ १२ ॥

अथ रोहिणीयोगः—

प्रतिपद्रोहिणीयुक्ता मार्गे मासि सिते भवेत् ।
गङ्गायां यदि लभ्येत सूर्यमहशतैः समाः ॥ १३ ॥

अथाद्भुतानि ज्योतिस्तारे—

मङ्गल्येष्टानुराघाभिजिदय अवणापादसंज्ञोत्तरे भे
पूर्योचाढादितत्राद्भुतमनु यदा मण्डलं स्यान्महेन्द्रम् ।
क्षीणो शस्येन पूर्णो मुदितजनपदाः पुष्पिता जीववृक्षा
लोको रोगैर्विमुक्तो भवति नरपतिर्धर्मवित्तो दयालुः ॥ १४ ॥

स्वात्पादित्यमृगार्कहस्तसहिता चित्रोत्तराफलगुनी
भेध्वेतेषु च तद्भवेद्यदि तदा वायोर्भवेन्मण्डलम् ।
एतस्यैव च दीपभावमहुलं शोकक्षुषापीडिता

भग्ना वृक्षगणाश्च वातविभवैश्चूर्णो तथा पांशुभिः ॥ १५ ॥
पूर्वामाद्रपदा भगश्च भरणी पुष्यो विशाखा मघा
वह्निश्चात्र च तद्भवेद्यदि तदा बह्वेः पुनर्मण्डलम् ।
निर्मेघं गगनम्मवेद्दिनकरं चण्डातपस्तापको
लोको रोगसमाहितो दहति च क्षीणो सदा पावकः ॥ १६ ॥

भूकूपे विशेषः—

मीने कुलीरे मकरे च कूर्मः कुम्भे तुलायां मिथुने फणीशः ।
सिंहे धनुः कन्यकयोर्धरित्रो मेघे इषात्पो दिगिमाश्चलन्ति ॥ १७ ॥
कच्छपे चातिमृत्युर्दुर्मिक्षमथ पन्नगे ।
सुमिक्षं सर्वराग्येषु पृथिव्याश्चलिते गजे ॥ १८ ॥

यत्रैव जाता रघवोऽरोहिणी शीळाधिनाथोऽस्ति यतः स्वपत्न्य ।
 यत्राधिराजो द्विज एव श्री श्री श्री रुद्रसिंह सुरराजतुल्य ॥ १६ ॥
 एतादृशे वै तिरभुक्तसत्तके सुनिर्ममेह कृतितत्त्वसमहम् ।
 ग्रन्थाननेकाग्रविलोक्य यत्नतो विघ्नेश्वरो मैथिलभूसुरो मुदा ॥ २० ॥
 पञ्चाङ्गशैलैरमिते शके मधौ बलक्षपक्षे गिरिजेऽवरे तिथौ ।
 दिनेशसूतो सुदिने सुमोहना मामे स्थगेहे परिचर्त्तमान ॥
 इति दैवशशिरोमणिमैथिलपण्डितश्रीविघ्नेश्वरोपनामकश्रीदुपानीशर्मविरचित
 कृतितत्त्वसमह समाप्तः

